

Edgar Alan Po

PRIPOVETKE

Priredila Isidora Sekulić

Prevodili:

Isidora Sekulić, Tin Ujević, Sveta Bulatović, Vuka Adamović
Borivoje Nedić, Borislav Nedić, Momčilo Jojić, Željka Kalanja
Svetislav Stefanović, Lidija Nikolić, Dejana Dačović, Vera Stojić

JEDAN OD PESNIKA PONORA - EDGAR ALAN PO

Ima ih priličan broj u svim velikim nacijama, a regrutuju se između najdarovitijih i najinteligentnijih, doduše, uvek sa nekom manje-više izopačenom naklonošću u pravcu intelekta, mašte ili morala, ponajčešće i zdravlja. Nije dobro prevedena kod nas ona poznata francuska koja takve pesnike naziva "prokletim pesnicima". Ako već ne možemo bez te metafizičke kategorizacije, onda bi trebalo reći "ukleti pesnici". Drugo je ljudsko proklinjanje, a drugo rodbinska ili sudbinska ukletost. Nije reč o tome da su ljudi, recimo, za Dostojevskim ili Bodlerom ili Poom zavitlali kamen osude i gonjenja; ili izmolili u Boga ili u đavola neku kaznu nad krivcima. Nego je reč o tome da ti pesnici imaju u biću svom, u talentu svom, u vokaciji svojoj imaju moć izuzetno velikog prostiranja u svim pravcima iskustva i slutnji, imaju intelektualnih radoznalosti koje premašaju oblast petorih čula čovekovih. Slutnje njihove, svesne ili nesvesne, osobita znanja, to je rabota nenormalna. Nemački pesnik, Prus Georg Hajm (Heym) snažan i mutan talenat, umro je sasvim mlad godine 1911, a u ciklusu pesama je tačno opisao i ocenio materijalnu i duhovnu stranu rata iz godine 1914-18. U drugom ciklusu, pesama, stalno, opsesijski se bavio ponorom vode, mora ili jezera, i smrt njegova je bila tačno to: propao u zaledeno jezero i, po svedočanstvu radnika u šumi, pakleno se mučio i otimao i ponora čitavih dvadeset minuta, čitavu večnost. Nađen je tek u proleće, sa "gnezdom mladih vodenih pacova u kosi", kako je pevao u pesmi *Ofelija...* To su pesnici koji ukleti neumorno prolaze kroz svesne, podsvesne i nadsvesne stvarnosti. Stvarnosti? Da, ono u čemu neko živi, ili radi, ili stvara, to je njegova stvarnost. Reč je o pesnicima koji na najviši prag svoga stvarnog stepeništa dodaju lestvice budnih snova, slutnji, vizija, fantastičnih kombinacija igre radi, ili užasa radi. Reč je o pesnicima koji ukleto neumorno putuju po ponorima, i to svejedno da li u ponor naniže ili u

ponor naviše, da li u dubinski podzemni haos i mrak ili u visinske oblasti sublimnih i apsolutnih vrednosti. I pazite – svejedno koliko je daleko pesniku dato da prodire u ponore dubinske ili visinske, pazite, svi se služe u isti mah i simbolima i ciframa, i maštom i naukom. Dostojevski, to je niz psihoanalitičkih laboratorijima, sa imenovanim virusima za svetaštvu, za ludilo, za najvišu dobrotu, za zločin svestan ili nesvestan. Bodler, katedarski jasnim i kolokvijalnim jezikom pokazuje i dokazuje apstraktnosti. Edgar Po piše ne samo čudne nego čudovišne pripovetke, ali u kojima sve užasne kombinacije najzad realistički skopčava i razrešava. A imajte na umu, podsetite se, da je za Dostojevskoga, za Bodlera, za Poa svugde ponor. Evo, mi vas od svoje strane podsećamo na glasovitog pisca Američanina H. Melvila i njegovu ponorsku hajku za belim kitom – u romanu sa preko stotinu glava. Podsećamo vas još na jednoga zemljaka Edgara Poa, na savremenoga američkog pisca V. Foknera, i na njegove priče i romane čudovišne, u kojima su spletovi događanja u tri vremenske dimenzije, i spletovi beskrajnih rečenica – zapravo merdevine sa stotinu prečaga, pod kojima uvek zija neki ponor. I dodajemo još od svoje strane da će ovaj naš XX vek, nekada posle nas, biti cenjen kao vek ponora: umetnost otišla u apsolutno a nauka u čudovišno. Stratosferci lete u ponor, padobranci padaju u ponor. Evo vam, uostalom, od najkonciznijeg i najjasnijeg među ukletim pesnicima, od Bodlera, nekoliko stihova:

*Avaj, sve je ponor: akcija, želja, san,
Reč...
Naniže, naviše, svugde, dubina, gubilište,
Tišina, prostor užasan, mamljiv ...*

Popnite se na najviši balkon Milanske katedrale (zato Milanske što Italija ima kristalno prozračan vazduh), uhvatite se dobro obema rukama za debeli zid ograde, zavratite glavu nagore, pa onda priklonite glavu nadole, ugledaćete ponor naviše i ponor naniže, osetiće kako ponor mami, kako vas nešto vuče da srljate. A kako tek srljaju pesnici ukleto rođeni, pesnici ponora! Edgar Po nam priča o srljanju čoveka u čuveni Malstremski vrtlog. Pa o propadanju čoveka u bezdani bunar, kroz patos tamnice inkvizitorske. Pa o ponornim radoznalostima, o mamljenju prostora, o čudovišnim doživljajima Gordona Pima. On, Gordon Pim, bar tri puta je prolazio kroz sve užase podzemlja, podvođa, materijalnog haosa. Jedared, u utrobi broda gde se ukrcani i rđavo sabijeni tovar kotrljao, i svaki čas zatvarao kanaliće i izlaze, mogućnosti spasa ili kontakta sa palubom, sakrivenoga, potpuno samoga mladića. Drugi put, okačen o donji u vodu pogruženi deo lađe. Treći put, u laverintu u brdu, u koji su Pima sa tada još živim drugom zaveli divljaci. "Crni mrak oko nas preseca disanje, dah je dah davljenika, iz vlažne zemlje izlazi nešto što se sjedinjava u užasnoj misli da smo prognani van svake mogućnosti i najbleđe nade, da se stvarno nalazimo pod uslovima mrtvih, i to je rađalo u nama osećanje užasa neizdiržljivoga..." No, svima tim užasima dolazilo je na kraju cifarno tačno razrešenje. Dok najzad, vertikalno nasuprot dubinama, Pim ukleto odlučno podje, sam, da nađe Južni pol, gde niko još nije bio, to jest, da uđe u visinski ponor tajanstvenoga, spiritualnoga. Probio je, posle muka i iskušenja, u sferu mirne beline, u oblast ili kraljevstvo ogromne jedne bele figure – no tu je ograničenoga čoveka sačekalo ograničenje. U tom ponoru, ili pred ponorima, u nešto čoveku zabranjeno Pim

je, u halucinacijama i nesvesti, verovatno umro; nije smirio svoje radoznalosti niti završio svoje beleške. Knjigu o Gordonu Pimu završice urednik Pimovih hartija – kaže nam Edgar Po.

Pesnici ponora sabiraju iskustva retka, mučna, nečovečna, svakako natčovečna. I životi trojice ovde pomenutih pesnika bili su užasni. Od njih trojice Edgar Po je najpre živeo i umro. Bodler je poznao delo i dušu Edgara Poa, našao u tom pesniku bliskoga rođaka, dokument, radost, i to je kazao svetu. A Edgar Po, od prethodnika koji su po podzemnim putevima hodali, verovatno je najbolje znao Dantea. Naravno, Dantea je i u pakao vodila religija, i, u seni pesnika Vergilija, tradicija. Po, moderan, za svoje vreme i suviše, srljaо je svugde sam, tačno po svojoj formuli, bez religije i bez tradicije. No od Dantea je, verovatno, primio danteovsku vertikalnu arhitekturu, bolje reći, strukturalnu hijerarhiju odole naviše – kako u formi, tako u idejama. Spratovi, prstenovi, gradacije, od nižeg ka višem, ka najvišem. Od ponora do ponora, tri stepena Poova gledanja na svet i na čoveka jesu: materija, duša, duh; ili drugim rečima: proza, poezija, metafizika; ili još drukčije: intelekt koji hoće istinu, poezija koja hoće lepotu, duh koji hoće moral. Pesnik, vidimo, stavio je poeziju na sredinu i vezao je za čovekovu dušu.

O poeziji Edgar Po je pisao i teorijski u napisu *Princip poezije*. Pisao je teorijski i o umetničkoj kompoziciji – tumačeći svoju pesmu *Gavran* – u napisu *Filozofija kompozicije*. Tvratio je Po, pre svega, da pesma mora biti kratka, jer je i poetsko uzbuđenje pesnika i uzvišeno uzbuđenje čitaoca stvar apsolutno kratkotrajna; i već iz fizičkih razloga drukčije ne može biti. "Dugačke pesme, to je kontradikcija u samim rečima." (Caveat...) Može neko odužiti, ali i tada su samo kratki pasusi poezije, a ostalo je samo popunjavanje. Doista, i antički pisci, i Grci i Latini, jesu pisali i nauku, i didaktiku, i medicinu, i moral u mnogo stihova, ali to je bilo stila radi, i retoričkoga ritma radi, a нико у она "pametna vremena nije mislio da te dužine nudi kao poeziju". Zatim, vezao je Po poeziju za dušu, a о duši – да ли је знао за Platona i за Spinozu ili не – имао је sledećу postavku: Duša hoće lepotu i sublimno uzbuđenje; јед за lepotom je zapravo јед čoveka za besmrtnošću, ali duša je puna nemoći. Na sredini između materije i spira, ona uzleće naviše, ali i klizi naniže, i zato je ono što ona produkuje, poezija, uvek tužna. Platon, koji se u dušu odlično razumeavao – dijalektikom i mitovima je tumačio – Platon je tvrdio da je duša puna melanholiјe, jer je puna strasti i zabluda, i često u mučnom stanju. Mnogo stotina godina kasnije, Spinoza kaže: "Kad duša zamisli svoju nemoć, crna se onesvesti" U svojoj pesmi *Eulatija* Edgar Po ovo kaže о stanju duše: Usamljen sam živeo u svetu jada, i duša mi beše kao voda ustajana, dok mi lepa i umilna Eulalija ne postade čedna supruga, to jest, s pomoću poezije duša se digla u višu sferu. Naravno, neće li u toj sferi višega sklada proći bez tuge. To je onaj zreli pesimizam antičkih pesnika i filozofa koji je realnost, i kojeg mora biti i ima u svakoj jakoj misli i poeziji. Naš pesnik Sima Pandurović kazao je: "Pesme pišem samo onda kad sam tužan."

Edgar Po, sa naučno dokaznim instinktima u sebi, imao je potrebu da nekako organizuje svoj haosni svet, da dade tekst o dovršenom kosmosu sa svim stanjima, i, na kraju, sa svetlošću apsolutnoga kao sa poslednjim akordom. To je bila pesma *Heureka*, koja nije uspela da ode dalje od mehaničkog nastajanja sveta, i nije uspela da objasni apsolutno. Em je pesma ispala dugačka, em se svetlost apsolutnoga nije prosula po njoj. Kao Gordon Pim na Južni pol, Edgar Po je krenuo u oblast koja mu nije bila data, koja mu je bila zabranjena. No, ne mari. Čist naučnik, biolog, ugledna figura francuske nauke, Žan Rostan kazao je tu nedavno u predavanju, zagledan

u sve čudovišno što nauka danas rasklijava, kazao je: "Možda smo zašli u oblasti koje nam nisu dozvoljene... Možda ima osnovnog inkonapatibiliteta između pozitivne realnosti i aspiracija čovekove duše..." Zanimljivo je tu sad veoma da je, možda, vajkadašnji Po (umra godine 1849.) bio već mučen problemom modernog naučnika Rostana, njegovom naučnom skepsom: kako čovek nikako ne može da integrira svoje vrednosti, svoja znanja i pronalaske, nego mu sećanja, zakljičci, ideje, kombinacije iskrasavaju nevezano kad ne treba i gde ne treba, i postaju opasni u nedozvoljenim oblastima. Čovek se čudi kako su se tu našli... Jedan Poov protagonist ima ovo razmišljanje: "Kad se čovek vraća u život pošto su ga pre toga čula bila izneverila, njega čekaju dva stadijuma: u prvome, on povraća egzistenciju stanja mentalnog i spiritualnog, a u drugome, povraća egzistenciju stanja fizičkoga. Izgleda moguće ovo: ako čovek povrati drugi stadijum, pa onda pređe i u prvi, navrve mnoge impresije njegove memorije iz nekog beskrajnog prostora, navrve netražene, i čovek se čudi otkuda su došle. Nastaje pravo ludilo zbog nekih sećanja koja su odjedared stigla među stvari 'zabranjene'..." U tim rečima ima od naučnog iskustva i psiholoških eksperimenata, ima metafizike, ima zbumjenosti otuda samo što su neka sećanja iz druge oblasti zašla među 'zabranjene stvari', to jest, gde ne treba i kad ne treba. Kakav čudan i uzreo izraz Poa pesnika i kalkulatora; da sećanje može iskrasniti među "zabranjene stvari". Tačno ono što je bilo u glavi naučnika biologa kad je prezao od naučnih sećanja i ideja i zaključaka koji odjedared iskrasavaju na mestima neadekvatnim, u oblastima zabranjenim... Eto čovek to ne može da izbegne, jer nema moć integriranja svih svojih znanja, vrednosti, iskustava. a kamoli sećanja.

Edgar Po nije dugo živeo i nije mnogo napisao. Ali što je napisao, u stihu i u prozi, taj čovek osobitih duhovnih darova, tako je samoniklo, tako lično određeno, tako osobitoga duha, i puno nekih međutajni, da to delo stoji potpuno usamljeno. Pored još dve-tri vrlo lepe pesme, najlepša je pesma *Gavran*, i kod nas prevedena, i vrlo dobro prevedena. *Gavran* je skoro potpuna ilustracija svega što je Po teorijski zahtevao od poezije. Strukturama gradacija, iako je intelektualna, pokorila se potpuno poeziji. Ritmički i fonetski, to je tvorevina velike lepote i uzbuduje sublimno. Jezik je kao navlas prost, jer, po Pou, jezik nije kristalizacija u umetnosti, samo stepenovanje, a poezija je magički učinak. Poetska tuga je opravdana, dokazano opravdana. A visinski ponor nas gleda odgore i divan i strašan. Poeziju je Edgar Po čuvao kao neki eliksir. A kad bi mu došla opsesija mračnih, haotičnih nemira, išao je u pripovetku. U svoju specifičnu pripovetku, strašnu na periferiji i u centru, punu mraka i pretnji, ali kojoj je Po, za razliku, recimo, od T. Hofmana, prilazio mirno, kao sa pisaljkom i lupom u rukama. Intelekt, istina, proza, materija – sve je to u haosu, i na samim granicama. U haosu su borbe i nastajanja. Sva tendencija vasione je u tome da se haotični nerед pretvara u red i zakon, a rušilačko, posle izvesnog procesa, služi životu. U haosu, u ponorima su klice nauke i umetnosti; tamo su fantastične sposobnosti genijalnih ljudi; tamo je simbolično i cifarsko i razdvojeno i kombinovano; tamo je građa i tamo su koncepti za realističko i nadrealističko; tamo se ponori dozivaju. Po, u prozi, bio je zaista čist materialist. Njegov haos, u prozi, to je prosto donji sprat gornjeg sprata. Sve se dokazuje, objašnjava i vezuje. A kad se stigne pred visinski ponor, koji je "stvar zabranjena", priča se prekida, sa ključem ili bez ključa, kao, na primer, roman o Gordonu Pimu.

Umetnici Poove kategorije skoro svi svoje haose zovu podzemljem. Dostojevski ima onoga

u *Potpolu*, koji bolje vezuje prstenove i ponore nego, recimo, toliko razglašeni Veliki Inkvizitor u romanu o Karamazovima. Bodler, u svojoj genijalno sažetoj pesmi *Saglasnosti (Korespondencije)*, dao je spoj haosa sa spiritom kazavši, jednostavno, da ima teških, opojnih mirisa koji jedni mahom bude i uzbuduju i čulno i duhovno. Onaj protagonist Edgara Poa što je propadao u bunar sastavio je čulno i grobno. "Pao sam onda u dubok zanos, ali opet ne mogu reći da sam izgubio svest. Neću pokušavati da definišem ili opisujem ono malo što mi je ostalo od moći saznavanja – ali sve nije bilo izgubljeno. U snu najdubljem, ne, u delirijumu, ne, u umrtvljenju, ne, u smrti, ne, čak ni u grobu sve nije izgubljeno. Inače, otkuda čoveku nemir i svest o besmrtnosti..." Doista, beskrajna vera u materiju. Mnogo više metafizičko nam se čini ono što, u istom smislu, kaže savremeni francuski pisac Luj Giju u jednom svom romanu: "Dakle, sve nije izgubljeno. Ima, prvo, sve ono što se zna, naravno; ali ima i sve ono što se ne zna; i tozajedno čini jednu savršeno zaokrugljenu totalnost." Pesnici sa moćju velikog prostiranja, pesnici ponora u oba vertikalna pravca, znaju često mnogo od onoga što se ne zna, i njihove totalnosti bivaju ogromne i mučne. Pozitivne osobine njihove i mane, ili baš poroci i vrline, retko su kad u ravnoteži; ti pesnici su zato retko normalni, oni zapadaju u izopačenosti lako, oni veruju u izopačenosti. Edgar Po pita nas sve: „Ko od vas nije činio sto puta nešto ludo i nisko, i narušavao zakon samo zato što zna da je zakon." Ali čim u svojoj razravnoteženosti nagnu ka zdravijem, svima je tim pesnicima glavni napor intelekta i volje da zakon povrate, da posrnulo usprave. Postupci njihovi, stoga, vrlo su složeni i u životu i u stvaranju; logika im je najradije okolišna. Edgar Po, naprimjer, često jedino po negativnim analogijama definiše stvari; sa čulnom i matematičkom tačnošću sabira sve ono što dotična stvar nije, i tako okolišno uspostavlja identitet. On ima strast, fantaziranja i strast striktnog dokazivanja, i između dvoga sedi i vreba. Čas delanja nastupa u času katastrofalne neke složenosti; onda u trenu sračunava efekte od kombinacija činjenica, nekoga pokreta, nekih sudara, padanja, posuvračenosti. Jedan od današnjih američkih pisaca – po sećanju bih rekla da je Hemingvej – ima u tekstu sledeće: "Namamio je neko, namerno, na brod Kineza; onako maloga i nežnoga prebacio ga je sebi preko kolena – čas međuvremena, čas međutajni – odjedared, tačno sračunat gest koliko posuvratiti Kinezu glavu, sa kojom naglinom i brzinom, i kičma je prebijena bez oružja, bez šumnoga pokreta, bez piska žrtve. Leš u more – smrt matematički izvršena..." Da, Amerika, sa svojim još neispitanim pokrajinama, sa svojim poludivljim i divljim stanovništvom, živi raznim evropskim hermetikama i morfologijama, jaka stvar i grozna stvar. U misli i u mašti pripovedača Poa niču munjevite koncepcije. Neka tiranska nužnost izazove fantastičnu situaciju, i onda su psihološka i duhovna stanja protagonista – a mi bismo rekli i samoga pisca – tako kompleksno da se samo ekstremnim i tiranskim intervencijama rešavaju. Edgar Po je zato istovremeno i jasan i mračan, i normalan i perverzan, i čovek fizike i metafizike. Zadatak njegov, međutim, ostaje uvek: da razrešava stvarnim mogućnostima, samo što su te stvarne mogućnosti često vrlo fantastične. Nešto magičko, mađioničarsko: neverovatno a ubedljivo.

Velika želja Edgara Poa umetnika bila je da jednom bar dade potpunu realnost, da objasni svet. To je pokušao sa *Heurekom*, a ka tome je smerao i sa svojim putopisnim romanom o *Avanturama Gordona Pima*: provesti Pima kroz sve stepene i spratove, dići ga iz podzemlja u najviši ponor, omogućiti mu da stekne neko iskustvo o apsolutnom, i da onda to i nama kaže. Ali, eto, to su bile one zabranjene stvari. U lavitintu u brdu užas je bio apokaliptički, krv je u

Pimu ludila, ali se našlo rešenje. Pred ponorom Južnog pola užas je postao rafinovan: sve mirno, sve belo, sve čuti. Živci su prestali da rade i osećaju; verovatno su gubljenje svesti i dremež srca dovršili roman – bez ključa... Čovek nije kadar da integrira iskustva, i srlja dok ne usrlja u zabranjenu oblast... Kapljica poezije u knjizi o Gordonu Pimu možda je u tome što je ograničenje čovekovo tužna stvar.

Isidora Sekulić

MECENGERŠTAJN

Pestis eram vivus – moriens tua mors ero.

Martin Luther

Kuga bejah živ – umirući tvoja smrt ču biti.

Martin Luter

Svuda su se, u svim vremenima, prikrivali zlokobnost i užas. Zašto, onda, davati datum priči koju nameravam da ispričam? Neću. A, pored toga, postoje i dragi razlozi za prikrivanje. Dovoljno je da se kaže da je u Mađarskoj, u periodu o kojem govorim, postojalo ustaljeno, mada skriveno, verovanje u doktrine metempsihoze.¹ Ne govorim ništa o samim učenjima – o njihovoj netačnosti ili o njihovoj verovatnoći. Tvrdim, međutim, da mnogo naše sumnjičavosti – kao što La Brijer kaže o našim nesrećama – *vient de nepouvoir être seuls.*²*

No neke stvari u sujeverju Mađara umnogome naginjaču besmislici. Oni – Mađari – u osnovi su se dosta razlikovali od svojih istočnih izvora. Na primer, "Duša" – kazao je prethodni – iznosim reči jednog pronicljivog i intelligentnog Parižanina – *ne demeure qu'une seule fois dansun corps sensible: au reste – un cheval, un chien, un homme même, n'est que la ressemblance peu tangible de ces animaux.*³

*

Porodice Berlifiding i Mecengerštajn behu vekovima u svađi. Nikad ranije, dve kuće, tako ugledne, ne behu obostrano zagrižene tako strašnim neprijateljstvom. I, zaista, u vreme ove pripovesti, ispijena i zlokobna stara veštica je primetila da se "vatra i voda pre mogu pomešati nego što će se Berlifiding rukovati sa Mecengerštajnom". Izgleda da se poreklo ove mržnje nalazilo u starom proročanstvu – "uzvišeno ime će pasti, ispunjeno strahom, kada, kao jahač na svom konju, smrtnost Mecengerštajna bude trijumfovala nad besmrtnošću Berlifidinga".

Sigurno da, same za sebe, ove reči imaju malo ili čak nikakvo značenje. Ali su još trivijalniji uzroci – i to od nedavna – doveli do posledica isto tako punih događaja. Pored toga, imanja, koja behu međašnja, dugo su vršila suparnički uticaj na poslove vlade. A, osim toga,

bliski susedi su retko prijatelji – a stanovnici zamka Berlifiding su mogli, sa njegovih visokih, izbočenih potpornih stubova, gledati pravo u prozore zamka Mecengerštajn. A najmanje je, više nego feudalna veličanstvenost, koja je tako sračunato otkrivena, moglo da ublaži razdražena osećanja manje starih i manje bogatih Berlifidinga. Nije, onda, ni čudo što su reči proročanstva, ma koliko bile smešne, uspele da, sa podsticanjem nasledne zavisti, izazovu i održe u svadi dve porodice već predodređene da se svadaju. Proročanstvo je, izgleda, značilo – ako je bilo šta značilo – krajnju pobedu već snažnije kuće; i, naravno, da ga se slabija i manje uticajna strana sećala sa gnevnom mržnjom.

*

Vilhelm, grof Berlifiding, mada časnog i uzvišenog roda, bio je, u vreme ove priče, nemoćan i podetinjio starac, ni po čemu osobit, sem po prekomernoj i okoreloj ličnoj odvratnosti prema suparničkoj porodici i po tako strasnoj ljubavi prema konjima i lovu da ga ni telesna slabost, starost, niti, pak, mentalna nesposobnost, nisu mogle sprečiti da svakodnevno učestvuje u opasnostima lova.

S druge strane, Fridrih, baron Mecengerštajn, još nije bio ni punoletan. Njegov otac, ministar G... umro je mlad. Njegova majka, ledi Meri, ubrzo je pošla za njim. Fridrih je u to vreme imao petnaest godina. Petnaest godina nije mnogo u gradu – dete još uvek može biti dete u svom trećem lustrumu:⁴ ali u divljini – u tako veličanstvenoj divljini, te tako stare kneževine, petnaest godina imaju daleko dublje značenje.

Lepa ledi Meri! Kako je ona *mogla* umreti? – od tuberkuloze! A to je staza koju moljah da sledim. Želeo bih da svi koje volim umru tom smrću. Tako slavno (!) otici, u radosnom uskliku mlade krvi – sa srcem punim strasti – maštom punom vatre – usred sećanja na srećnije dane – pri kraju godine – i biti tako zauvek zakopan u raskošnom jesenjem lišću!

Tako je umrla ledi Meri. Mladi baron, Fridrih, stajao je bez ijednog rođaka pored kovčega svoje mrtve majke. Položio je ruku na njeni bezbrižno čelo. Njegovo nežno telo nije ni uzdrhtalo – niti se čuo uzdah iz njegovih snažnih grudi. Bezdušan, samovoljan i plah od detinjstva, dostigao je godine o kojima govorim bezosećajnom i nepromišljenom raskalašnosti; i odavno se, u potoku svih svetih misli i nežnih osećanja, podigla brana.

*

Čudnim sticajem okolnosti, mladi baron je još za vreme bolesti svog oca nasledio ogromne posede. Malo je bilo mađarskih plemića kojima je bila podarena takva raskoš. Njegovi zamkovi behu bezbrojni – a po sjaju, lepoti i veličini isticao se "zamak Mecengerštajn". Granična linija njegovih poseda nikad nije bila jasno određena – ali je njegov glavni park zahvatao krug od pedeset milja.

Pošto je vlasnik tako mlad – sa tako dobro poznatom naravi, sa tako jedinstvenim bogatstvom – nasledio imanje, počela su da kruže grozničava nagađanja u vezi s njegovim ponašanjem. I, zaista, u roku od tri dana, ponašanje naslednika, koje je bilo gore i od Herodovog, poprilično je nadmašilo očekivanja i njegovih najoduševljenijih poštovaca. Sramne razvratnosti – skandalozna verolomstva – nečuvena zločinstva – ubrzo su, od tada pa nadalje, stavila do znanja njegovim preplašenim vazalima da više nikakva ropska pokornost sa njihove

strane – i nikakva trunčica savesti s njegove, nisu obezbeđivale zaštitu od nemilosrdnih i krvavih kandži bednog Kaligule. U toku četvrte noći otkriveno je da su štale zamka Berlifiding u plamenu: susedi su jednodušno dodali ovu paljevinu već gnusnom spisku baronovih zločina i prekršaja.

No za vreme pometnje *izazvane* ovim događajem, mladi plemić je sam sedeо u ogromnoj i pustoj gornjoj odaji porodične palate Mecengerštajn, na izgled utonuo u misli. Bogate, mada izbledele tapiserije, koje su se sumorno njihale na zidovima, predstavlјahu senovite i dostojanstvene figure hiljade slavnih predaka. *Ovde* su papski velikodostojnici i sveštenici u bogatim hermelinskim krznima domaćinski sedeli sa autokratom i suverenom, stavljajući veto na želje kralja, – ili naredbom papske vrhovne vlasti obuzdavali buntovni skiptar zakletih neprijatelja. *Tamo*, mračne, visoke statue Mecengerštajnovih prinčeva – njihove mišićave figure, kako neustrašivo nadiru preko leša palog neprijatelja – koje su svojim energičnim izrazom uz nemiravale i najsmirenije nerve; i *ovde* su opet, kao labudovi, likovi pohotljivih dama iz prošlih dana lebdeli, uz zvuke neke zamišljene melodije, po vijugama neke nestvarne igre.

Ali dok je baron slušao, ili se pretvarao da sluša, postepeni porast galame u Berlifidingovim štalama – ili, dok je, možda, razmišljao o nekom novijem – nekom odlučnijem činu drskosti – oči su mu se nesvesno prikovale za figuru ogromnog i neprirodno obojenog konja, koji na tapiseriji beše predstavljen kao da pripada saracenskom pretku suparničke porodice. Sam konj je stajao, kao statua, u prednjem planu slike, nepokretan – dok je u pozadini, njegov pobedeni jahač umirao od Mecengerštajnovog bodeža.

Na Fridrihovoju usni se pojavi vraški izraz kad postade svestan pravca u kojem mu se pogled, nehotice, zadržao. A ipak ga nije skrenuo. Daleko od toga – nikako nije mogao savladati jedinstvenu, snažnu i uništavajuću strepnju koja se, padajući kao mrtvački pokrov, pojavila u njegovim čulima. Jedva je svoje zbrkane i sanjalačke osećaje pomirio sa sigurnošću da je budan. Što je duže gledao, postajao je sve opijeniji mađijom – i izgledalo je sve manje moguće da će ikad moći skrenuti pogled sa ove opčinjujuće tapiserije. Sa vrstom prinudnog i očajnog napora skrenuo je pažnju, ali ne zbog toga što je graja postala jača, prema blesku rumene svetlosti, koja je sa plamtećih štala padala na prozore odaje.

Ali to beše samo tren – pogled mu se mehanički vratio zidu. Na njegov krajnji užas i zaprepašćenje, glava ogromnog ratnog konja je, u međuvremenu, promenila položaj. Vrat životinje, pre nadvijen, u tuzi, nad mrtvim telom gospodara, bio je sada punom dužinom okrenut prema baronu. Oči, maločas nevidljive, sada su dobine, dok su sjale vatrenom i neobičnim crvenilom, odlučan i ljudski izraz: raširene usne, očigledno razdraženog konja, otkrivale su pogledu njegove mrtvačke i odvratne zube.

Obuzet užasom, mladi plemić se doteturao do vrata. Kako ih je naglo otvorio, tako je blesak crvene svetlosti potekao u sobu, bacivši njegovu jasno ocrtanu senku prema treptavoј tapiseriji; i naježi se primetivši da senka – dok je posrtao na pragu – zauzima potpuno tačan položaj i precizno ispunjava konturu nemilosrdnog i pobedonosnog ubice Saracena Berlifidinga.

Ne bi li olakšao duhovnu utučenost, baron je požurio na čist vazduh. Na glavnoj kapiji zamka susreo je trojicu konjušara. Uz mnogo muka i izlažući svoje živote opasnosti, obuzdavali su neprirodno i grčevito ritanje ogromnog i vatreno obojenog konja.

– Čiji je to konj? Gde ste ga kupili? – zapitao je mladić, ispitivačkim i hrapavim glasom,

istovremeno postavši svestan da je tajanstveni ratni konj u odaji sa tapiserijama bio prava kopija besne životinje ispred njegovih očiju.

– On je vaše vlasništvo, sire – odgovorio je jedan od konjušara – jer nijedan drugi vlasnik ne polaže pravo na njega. Uhvatili smo ga, sveg u dimu i zapenušenog od besa, kako beži iz zapaljenih štala zamka Berlifiding. Smatrajući da pripada ergeli stranih konja staroga grofa, poveli smo ga natrag kao begunca. Ali tamo su konjušari poricali bilo kakvo vlasništvo nad ovim stvorom – što je čudno, s obzirom na to da nosi očigledne ožiljke koje je zadobio pobegavši za dlaku iz plamena.

– Slova V.F.B., utisnuta žigom, takođe su vrlo jasna na njegovom čelu – upao je drugi konjušar. – Naravno, pretpostavio sam da su to inicijali Vilhelma fon Berlifidinga – ali su u zamku svi odlučno poricali da bilo šta znaju o konju.

– Sasvim jedinstveno! – rekao je mladi baron zamišljeno, očigledno nesvestan značenja svojih reči. – To je, kao što kažete, izuzetan konj – čudesan konj! Mada, dobro ste zaključili, sumnjičave i nepredvidljive naravi. Neka bude moj, – dodao je, posle pauze – možda jahač, kao što je Fridrih od Mecengerštajna, može da ukroti čak i đavola iz Berlifidingovih konjušnica.

– Grešite, moj gospodaru – konj, kao što smo to spomenuli, *nije* iz grofovih štala. Da je to bio slučaj, ne bi nam ni palo na pamet da ga dovodimo dok su prisutni plemići iz vaše porodice.

– Tačno! – zaključio je suvo baron. U tom trenutku je navrat-nanos dotrčao uzbudjeni paž iz njegove spavaće sobe. Prošaputao je u gospodarevo uvo priču o čudesnom i iznenadnom nestanku malog parčeta tapiserije iz odaje koju je lično baron uredio: ulazeći istovremeno i u precizne pojedinosti i u okolnosti – a sve to, mada je saopšteno tihim glasom, nije izmaklo uzbudenoj radoznalosti konjušara.

Mladi Fridrih je za vreme ovog saopštavanja izgledao potresen različitim emocijama. Ubrzo je, ipak, povratio pribranost, i dok je davao odsečne naredbe da se ta soba odmah zaključa i da mu se lično predla ključ, na njegovom licu se pojavio snažan, opak izraz.

*

– Jeste li čuli za nesrećnu smrt starog lovca Berlifidinga? – rekao je baronu jedan od njegovih podanika, dok se, posle neprijatnog doživljaja sa pažom, ogroman i tajanstveni ratni konj, koga je taj mladić prisvojio kao svoga, sa dvostrukim i natprirodnim besom, ritao i poskakivao duž dugačke avenije, što se pružala od štala do zamka Mecengerštajn.

– Ne! – rekao je baron, naglo se okrenuvši prema govorniku. – Mrtav! Kažeš?

– Zaista je to istina, moj gospodaru, i mislim da će plemenitosti vašeg imena to biti dobrodošlo obaveštenje.

Brz osmeh, čudnog i nejasnog značenja, preleteo je preko lepog lica slušaoca. – Kako je umro?

– Bedno je poginuo u plamenu dok je brzopleto pokušavao da spase deo svojih ljubimaca iz lovačke ergele!

– Stvarno! – izustio je baron, lagano i promišljeno, kao da je bio impresioniran značenjem neke uzbudujuće ideje.

– Stvarno – ponovio je vazal.

– Nečuveno – uzvratio je mladić hladno, i mirno se okrenuo prema zamku.

*

Od toga dana se ponašanje raspusnog, mladog barona Fridriha fon Mecengerštajna naglo promenilo. Zaista je razočarao sva očekivanja. I dok njegovo ponašanje uopšte nije bilo u saglasnosti sa stavovima majki koje hteloše da udaju svoje kćeri – dotle njegove navike i maniri, još manje nego ranije, nisu imali nikakvih sličnosti sa manirima susedne aristokratije. Niko ga nije video van granica njegovog imanja, i u ovom širokom i društvenom svetu, beše potpuno bez druga – osim, možda, tog neprirodnog i žestokog riđana, koga je od tada neprestano jahao, i koji je imao nekakvo tajanstveno pravo da se naziva njegovim prijateljem.

Međutim, ipak su, dugo, s vremena na vreme, dolazili mnogi pozivi jednog dela susedstva: – "Hoće li baron, svojim prisustvom, počastovati naše festivale?" – "Hoće li nam se baron pridružiti u lovnu vprove?" – "Mecengerštajn ne lovi." – "Mecengerštajn neće prisustovati" – bili su oholi i lakonski odgovori.

Gospodstveno plemstvo nije htelo da neprestano podnosi ove uvrede. Takvi pozivi postadoše manje srdačni – manje česti – i vremenom potpuno prestadoše. Čak se i čulo da je udovica nesrećnog grofa Berlifidinga izrazila nadu "da baron ne želi da bude kod kuće, kada bi mogao biti, jer prezire društvo sebi ravnih: i jaše kad ne želi da jaše, jer više voli društvo konja". Ovo je sigurno bio vrlo smešan izliv nasledne razdraženosti; i samo je dokazao kako naše izreke postaju besmislene kada želimo da budemo neobično energični.

Ali, i pored toga, milosrdni su, ipak, promenu u ponašanju mladog plemića pripisivali prirodnoj tuzi sina zbog prevremenog gubitka roditelja – zaboravljući, međutim, njegovo užasno i bezobzirno ponašanje za vreme kratkog perioda neposredno posle tog gubitka. Bilo je, zaista, onih koji su predlagali i suviše oholu ideju samosvesti i dostojanstva. Drugi pak, među kojima se može pomenuti i porodični lekar, nisu sumnjali da je reč o morbidnoj melanholiji i nasleđnoj bolesti: dok su među mnoštvom bili aktuelni crni nagoveštaji još sumnjivije prirode.

Zaista, baronova perverzna privrženost svom kasno stečenom ubojnom atu – privrženost koja je, izgleda, sa svakim novim primerom okrutne i demonske sklonosti životinje sticala novu snagu – na kraju je, u očima svih razumnih ljudi, postala mrska i neprirodna strast. U blesku podneva – u mrtvom času noći – bolestan ili zdrav – po hladnoći ili po buri – na mesečini ili u senci – mladi Mecengerštajn je bio kao prikovan za sedlo tog džinovskog konja, čija je neukrotiva smelost tako dobro pristajala duhu njegovog vlasnika.

Štaviše, bilo je okolnosti koje su, povezane sa kasnijim događajima, dale maniji jahača i sposobnosti konja vanzemaljski i zloslutan karakter. Rastojanje koje je riđan prelazio u jednom skoku bilo je tačno izmereno i prevazilazilo je, sa zapanjujućom razlikom, najsmelija očekivanja najmaštovitijih. Osim toga, baron nije imao posebno *ime* za životinju, mada su se sve ostale u njegovoj ogromnoj ergeli razlikovale po karakterističnim imenima. Njegova je štala, takođe, bila postavljena na izvesnom rastojanju od ostalih, sa pogledom na konjušarske i ostale potrebne prostorije, tako da niko, osim lično vlasnika, nije smeо da se bavi oko njega, ili da čak uđe u ograđeni prostor oko štale. Takođe se primetilo da, mada su tri konjušara koja su uhvatila konja kad je pobegao iz požara u Berlifidingu uspela da zaustave njegov galop pomoću uzde od lanca i omče – ipak, nijedan od njih nije mogao sa sigurnošću tvrditi da je, za vreme te opasne borbe ili u bilo kom periodu posle toga, stvarno položio ruku na telo te životinje. Primeri posebne

oštromnost u ponašanju nekog plemenitog i rasnog ata nisu bili dovoljni da izazovu neku naročitu pažnju – pogotovu ne među ljudima koji su mogli, svakodnevno zauzeti oko konja i lova, dobro poznavati pametne konje – ali su izvesne okolnosti uznemirile i najskeptičnije i najflegmatičnije među njima. Govorilo se da je bilo trenutaka kada je duboki i upečatljivi, strahoviti topot ove jedinstvene i tajanstvene životinje izazivao uzmicanje zapanjene gomile, koja je stajala u tihom užasu – da je bilo trenutaka kada bi se mladi Mecengerštajn sav skupio i prebledeo zbog brzog i ispitivačkog izraza njegovog ljutitog i skoro ljudskog oka.

Nije se, međutim, među svom baronovom svitom našao niko ko bi sumnjao u toplinu te čudesne ljubavi, koja je kod mladog plemića postojala prema vatre nim osobinama svog konja – skoro niko, izuzev jednog beznačajnog i nakaznog malog paža, koji je bio unakažen u svakom pogledu, i čije je mišljenje bilo od najmanje moguće važnosti. On je – ako su mu misli uopšte vredne pominjanja – imao dovoljno drskosti da potvrdi da njegov gospodar nije nikad skočio u sedlo bez neobjasnive i skoro neprimetne jeze – i da je nakon svakog povratka sa dugotrajnog i uobičajenog jahanja izraz trijumfalne zlobe iskrivljivao svaki mišić na njegovom licu.

Jedne olujne noći, probudivši se iz teškog i gušećeg sna, Mecengerštajn je kao manijak sišao iz svoje sobe i, uzjahavši u velikoj žurbi, odgalopirao prema laverintu šume. Događaj tako uobičajen da nije privukao ničiju pažnju – ali povratak je deo domaćinstva očekivao sa jakom uznemirenošću, pošto je nekoliko časova posle baronove odsutnosti počelo krckanje i ljuljanje u samim temeljima ogromnog i veličanstvenog utvrđenja zamka Mecengerštajn, koje je nastalo pod uticajem guste i pomodrele mase nesavladive vatre.

Kako su plamen ugledali tek kada je on već bio toliko napredovao da su svi napor i se spase bilo koji deo zdanja očigledno bili uzaludni, zapanjeni susedi su besposleno, u tišini i apatičnom čuđenju, stajali okolo. Ali je uskoro pažnju gomile privukao nov i zastrašujući prizor, pokazujući da pogled na ljudsku agoniju izaziva u gomili mnogo veće uzbuđenje nego najstravičniji prizor nekog predmeta.

Ugledali su, duž duge avenije starih hrastova, koja je vodila od šume do glavnog ulaza zamka Mecengerštajn, ratnog konja koji je, noseći gologlavog jahača sa odelom u neredu, galopirao žestinom koja je prevazilazila samog demona oluji, i koja je u svakom zaprepašćenom posmatraču *izazivala* užik – "užas".

Konjanik, očigledno, nije gospodario ovim ludim trkom. Lice u agoniji i grčevita borba njegovog tela pružali su dokaz nadljudskog naprezanja: ali ni zvuk se nije čuo, osim usamljenog krika, koji je umakao sa njegovih rascepljenih usana, koje behu, zbog ogromnog straha, potpuno izgrižene. U jednom trenu, topot kopita je jasno i prodorno nadjačao urlanje plamena i vrištanje vetrova – u drugom se, preskačući u jednom skoku ulaznu kapiju i šanac, konj visoko užvinuo uz stepenice palate i nestao sa svojim jahačem usred vihora rasplamtale vatre.

Bes oluje se smesta stišao i nastala je mrtva tišina. Beli plamen koji je još uvek, kao mrtvački pokrov, obavijao zgradu, gubeći se daleko u mirnoj atmosferi, dobio je sjaj neprirodne svetlosti; oblak dima se teško spuštao preko utvrđenja u obliku jasne i ogromne figure – konja.

1832.

Preveo Sveti Bulatović

1 metempsihiza – seljenje duše iz jednog tela u drugo telo posle smrti.

2 (franc.) – dolazi otuda što ne možemo da budemo sami.

* Mercier, u delu *L'an deux mille quatre cents guarante*, ozbiljno podržava doktrine metempsihoze, a I. D'Israeli kaže kako "nema sistema koji je toliko jednostavan i toliko malo odvratan razumu". Pukovnik, Ethan Allen, "Momak sa zelenih brda", takođe je navodno bio ozbiljan pobornik metempsihoze. (Pisac)

3 (franc.) – zadržava se samo jedanput u osećajnom telu: uostalom – konj, pas, pa i sam čovek, samo blago liče na ove životinje.

4 lustrum (lat.) – period od pet godina.

RUKOPIS PRONAĐEN U BOCI

*Qui n'a plus qu'un moment à vivre
N'a plus rien à dissimuler
Onaj kome je preostao samo tren života,
više nema šta da skriva.
Outnault¹ – Atys.*

Nemam mnogo da kažem o svojoj zemlji i o svojoj porodici. Zlopaćenje i duge godine odvojili su me od prve i otuđili od druge. Nasleđena imovina omogućila mi je obrazovanje višeg reda, a duh sklon razmišljanju pomogao mi je da sredim saznanja vredno sricana u mladosti. Iznad svega, radovi nemačkih moralista pružali su mi veliko zadovoljstvo; ne toliko što sam nerazumno obožavao njihovu rečitu ludost, koliko zbog lakoće kojom sam, vođen navikom da strogo mislim, otkrivao njihove greške. Često sam bivao prekorevan zbog jalovosti mog genija; oskudnost maštva uzimana mi je kao zločin, a pironizam mojih shvatanja u svakoj prilici me je skupo koštao. Zaista, bojim se da je snažna sklonost natur-filozofiji prožela moj duh zabludom veoma uobičajenom za ovo vreme – mislim na običaj da se svi slučajevi, čak i oni koji nemaju nikakve veze sa njom, zasnivaju na načelima te nauke. Uglavnom, niko ne bi teže nego ja dopustio da ga *ignes fatui* sujeverja odvede sa ozbiljnih područja istine. Mislim da je umesno što sve ovo unapred iznosim, kako neverovatnu priču koju moram da ispričam ne biste smatrali buncanjem nezrele maštve, već stvarnim iskustvom duha kome je fantaziranje oduvek bilo prazno i mrtvo slovo na papiru.

Posle mnogih godina provedenih u obilaženju stranih zemalja, isplovio sam 18.. godine iz Batavije, luke na bogatom i naseljenom ostrvu Java, ka ostrvima Arhipelaga. Išao sam kao putnik – nemajući neki drugi podstrek osim naročitog živčanog nemira koji me je gonio kao zloduh.

Naš predvodni brod, težak oko četiri stotine tona i bakrom okovan, bio je sagrađen u Bombaju, od tikovine sa Malabara. Bio je natovaren pamukom i uljem sa Lakadivskih ostrva. Ukrčali smo takođe i kokosovo vlakno, palmin sok, topljeno maslo, kokosov orah i nekoliko

sanduka opijuma. Zbog nespretnog skladištenja brod se kretao pomalo nesigurno.

Pošli smo na put tek sa daškom vетра, па smo više dana stajali pokraj istočне obale Jave, bez iједног догађаја koji bi razbio monotoniju наše plovidбе, осим povremenih susreta sa ponekim bezнаčajним гусаром sa Arhipelaga prema kome smo se zaputili.

Jedne veћери, nagnut preko оgrade palube, primetio sam na severozapаду sasvim jedinstven usamljen oblak. Bio je uočljiv, kako zbog boje, tako i zbog тога što је то bio први oblak koji smo uopšte ugledali od našег polaska из Batavije. Posmatrao sam ga usredsređeno sve do zalaska sunca, када се одједном раширио и на исток и на запад, опасујући horizont уском trakom magle која је izgledala kao dugačka linija neke niske obale. Malo posле, моју pažnju је privukla mrko-crvena pojava meseca i neobičan izgled mора. На njemu су се dešavale brze promene, и чинило се да је вода prozirnija negо обично. Mada се dno jasno видело, uz помоћ viska sam utvrdio да је brod na dubini od oko petnaest stopa. Vazduh је одједном постао nepodnošljivo vreo, prezasićen uzvitlanim isparenjima nalik на ona која се дижу sa usijanog gvožђа. Kako је padала ноћ, svaki dah vetra је izumro, и беше nemoguće zamisliti potpunije zatišje. Plamen sveće goreо је на krmi bez najmanjeg uočljivog treptaja, а dugačko vlakno visilo је izmeđу palца i kažiprsta, и nije се moglo zapaziti да и najmanje подрхтава. Poшто је, међутим, kapetan izjavio da по njegovoј proceni nema nikakvih znakova opasnosti, и како smo bili nošeni sasvim prema obали, on naredi да се vežu jedra i baci sidro. Nikakva straža nije postavljena; posada, sastavljena uglavnom od Malajaca, polegala је svojevoljno по palubi. Sidoh под palubu – već sasvim obuzet slutnjom nekog zla. Naravno, sve што sam opažao utvrđivalо me је u predosećanju samuma. Poverio sam kapetanu svoja strahovanja, ali он nije obratio pažnju на моје reči и okrenuo сe, ne udostojivši me odgovora. Ipak, пошто mi uznemirenost nije dala da spavam, popeh se oko ponoći на palubu. Tek што spustih stopalo na poslednju prečku stubišta, trgnu me glasno bruhanje, nalik onom које proizvodi brzo okretanje mlinskog točka, i, pre nego što sam bio u stanju да ustanovim odakle потиче, shvatio sam да се brod trese до самог svog središta. U sledećем trenu divlje penuštanje zavitla nas на brodske grede, па се strovali на нас sa svih strana, и zbrisala sve sa palube od pramca до krme.

Užasna snaga udara pokazala сe, u velikoj meri, као spas за brod. Iako potpuno ispunjen vodom i, štaviše, polomljenih jarbola, brod se posle само jedne minute тромо podiže из mора, па сe, posrćуći nakratko под navalom oluje, konačno ispravi.

Nemoguće je objasniti kakвим sam čudom izbegao propast. Ošamućen naletom воде, пошто sam se мало povratio, нашао sam se uklješten izmeđу krmennog stuba и kormila. Sa velikim naporom se vratih na noge i dok sam unezvereno gledao okolo, u први mah mi se učini да smo se našli između silnih valova plime; tako је bio strašan, iznad najluđe mašte, vrtlog gorostasnog, zapenušanog okeana koji nas je прогутао. U tom sam začuo glas неког starog Švedjanina, који сe уkrcao baš u času kad smo напуštali luku. Odgovorio sam mu vičući из све snage, te mi se on uskoro primače заносеći сe. Uskoro отkrismo да smo mi jedini prežивeli nesreću. Оsim nas samih, sve sa palube било је однесено; kapetan и njegovi momci веровамо su nastrandali u snu, jer су kabine биле напунјене водом. Bez помоћи nismo могли mnogo да učinimo за sigurnost broda; наши naporи су у почетку били парализани stalnim очекivanjem да smesta potonemo. Lanac за sidro пукao је, naravno, као konac, još pri prvom naletu orkana; inače бисмо u trenutku били потопљени. More nas je nosilo stravičnom brzinom, a voda se prolamala iznad нас. Kostur broda

bio je načisto razglavljen i bili smo, skoro u svakom pogledu, znatno oštećeni; ali, na našu najveću radost, ustanovili smo da pumpe nisu propale i da nije došlo do nekog velikog pomeranja tereta. Glavna žestina udara veta već je prešla preko nas, tako da smo predviđali malu opasnost od siline veta; ali smo sa užasom iščekivali njegovo potpuno smirenje, s razlogom se plašeći da bismo ovako skrhani neizbežno propali u stravičnom kovitlacu koji bi se stvorio. Ipak, izgledalo je da se ova opravdana zebnja neće uskoro potvrditi. Čitavih pet dana i noći – tokom kojih se naš opstanak zasnivao na maloj količini palminog soka, s teškom mukom dovučenog s pramca – olupina broda je letela brzinom koja se ne da proceniti, pred naletima veta koji su se brzo sustizali i koji su, iako ne uvek tako žestoki kao onaj prvi udar, ipak još uvek bili strašniji od svakog nevremena sa kojim sam se ikada pre suočio. Prva četiri dana naš kurs, sa neznatnim odstupanjima, bio je jugoistok i prema jugu; mora da smo jurili niz obalu Nove Holandije. Petog dana nastupi velika hladnoća, iako je vetar promenio pravac nešto više na sever. Sunce izroni sa bolesno žutim sjajem i pope se tek nekoliko stepeni iznad horizonta – ne zračeći jasnim svetлом. Nisu se mogli uočiti oblaci; pa ipak, vetar je postajao sve jači, duvajući nestalnim i čudljivim besom. Oko podne, kako smo približno mogli da procenimo, našu pažnju opet privuče pojava sunca. To nije bila svetlost u pravom značenju, već neko mutno zlokobno sijanje bez odsjaja, kao da su svi zraci sunca bili polarizovani. Neposredno pre no što će potonuti u nabreklo more, ugasi se njegov središnji plam, kao da ga je neka tajanstvena sila užurbano utrnula. Ostade samo nejasan srebrnast venac, kada se strovali u neizmerni okean.

Uzalud smo čekali da svane šesti dan – taj dan meni još nije svanuo, a Švedanin ga ni neće dočekati. Od tada pa nadalje bili smo okruženi mrakom crnim kao katran, kroz koji se nije videlo ništa na dvadeset koraka od broda. Nastavila je da nas obavlja večna noć, neublažena fosfornim svetlucanjem na koje smo navikli u tropima. Primetili smo, takođe, iako je nevreme i dalje besnelo nesmanjenom snagom, da se nije više moglo opaziti uobičajeno zapljkivanje talasa i njihove pene. Svuda oko nas bio je užas i duboka tama, crna sparna pustinja ebonovine. Sujeverni strah postepeno se uvlačio u dušu starog Švedanina, a moju obuze neko tiho divljenje. Odbacismo svaku brigu o brodu, kao nešto sasvim beskorisno, pa, pošto smo se pričvrstili što je moguće bolje za trupac jarbola, gledali smo ogorčeno u beskraj okeana. Nismo imali načina da računamo vreme, niti smo mogli da uobičimo makar kakvu predstavu o svom položaju. Ipak, bili smo sasvim svesni da smo doprli na jug dalje od ijednog prethodnog moreplovca i grđno se začudisemo što se nismo susreli sa uobičajenim preprekama leda. U međuvremenu, svaki trenutak pretio je da bude poslednji – svaki gorostasni talas hrlio je da nas smlavi. Nadolaženje mora prevazišlo je sve što sam dotad smatrao mogućim, i samo zahvaljujući čudu nismo trenutno bili preplavljeni. Moj sapatnik govorio je o lakoći našeg tereta i podsećao me je na izvanredne kvalitete našeg broda; ali nisam mogao da ne osetim krajnju beznadežnost i samog nadanja, i pripremao sam se turobno za tu smrt koju, mislio sam, ništa neće moći da spreči u roku od samo jednog sata; jer, sa svakim čvorom koji je brod prelazio, nadolazak crnog zastrašujućeg mora postajao je sve jeziviji i stravičniji. Povremeno smo hvatali vazduh na visini većoj od albatrosove, – a onda smo dobijali vrtoglavicu od brzine spuštanja u nešto kao vodenih pakao, gde je vazduh bio umrtvijen, i nikakav zvuk nije prekidao dremež vodenih nemani.

Bili smo na dnu jednog od takvih ponora, kada se kratak krik mog sapatnika strahovito prolomi kroz noć: "Gledaj! Gledaj!" – vikao je, zaglušujući mi uši, "Svemogući Bože! gledaj!"

gleđaj!" Dok je on vikao, postadoh svestan mutnog i nejasnog bleska crvenog svetla koje se slivalo ka dnu ogromnog bezdana gde smo ležali, i bacalo nestalne odsjaje na našu palubu. Pogledavši uvis, spazih prizor od koga mi se zaledi krv u žilama.

Na užasnoj visini, baš iznad nas i na samoj ivici strmoglavog bezdana, lebdeo je džinovski brod od nekih četiri hiljade tona. Iako uzdignut na vrh talasa stotinu puta većeg od njega, on je svojom znatnom veličinom još uvek prevazilazio sve postojeće brodove linijske ili istočnoindijske plovidbe. Njegov golemi trup bio je zagasito crne boje, bez rezbarija uobičajenih za većinu brodova. Samo jedan niz tučanih topova pomaljao se iz otvora na trupu, odražavajući svojim sjajnim površinama plamen bezbrojnih bojnih svetiljki koje su se ljljale napred-nazad na katarkama. Ali, najviše nas užasnu i zaprepasti to što se brod probijao pod pritiskom jedara kroz samo grotlo tog natprirodног mora i tog nesavladivog orkana. Kad smo ga prvi put spazili, video se samo pramac kako polako izranja iz mutnog i strašnog vrtloga. Za jedan stravičan trenutak, brod zastade na vrtoglavom vršku talasa kao da razmatra svoju sopstvenu uzvišenost, onda zadrhta, zanese se – i siđe.

U tom času, ni sam ne znam kakva iznenadna samouverenost obuze moј duh. Teturajući, da budem što mogu bliže krmi, iščekivao sam bez straha propast koja će nas sasvim smrviti. Naš brod se na posletku okanuo borbe i počeo tonuti pramcem. Udar survane vodene mase pogodio ga je tačno u onaj deo njegovog sklopa koji je bio skoro sasvim pod vodom, i neminovno je bilo da me odbaci, neodoljivom silinom, na jedra i katarke stranog broda.

Kako padoh, taj brod se zanese, pa, ne uspevši da uhvati vetar, okrenu se; zahvaljujući pometnji koja nastade, izmakoh pažnji posade. Bez većih teškoća i neprimećen, pronađoh put do glavnog prolaza na palubi, koji je bio delimično otvoren, i sačekavši zgodnu priliku, uskoro se sakrih u potpalublju. Teško mogu da objasnim zašto sam baš tako postupio. Neki neobjašnjiv osećaj strahopoštovanja ispunio mi je dušu pri prvom pogledu na posadu tog broda i verovatno me je to nateralo da se sakrijem. Nisam bio voljan da se prepustim na veru takvoj vrsti ljudi koji su na prvi letimičan pogled budili utisak tolike neobičnosti i izazivali sumnju i strah. Zato sam smatrao da je ispravno ako pronađem neko skrovište u potpalublju. To sam i učinio, pomerivši malo jednu pokretnu pregradu, što mi je pružilo zgodan zaklon između velikih brodskih greda.

Jedva sam završio svoj posao, kad me neki koraci u potpalublju nateraše da to utočište i iskoristim. Pored mog zaklona prođe čovek iznemoglog i nesigurnog hoda. Nisam mogao da mu vidim lice, ali ipak sam uspeo da steknem nekakav opšti utisak o njegovom izgledu. Bio je po svemu sudeći veoma star i nemoćan. Pod teretom godina kolena su mu klecali, i ceo telesni sklop drhtao je pod tim bremenom. Promuklim i isprekidanim glasom mrmljao je sebi u bradu neke reči na jeziku koji nisam razumeavao, preturao nešto u uglu po hrpi instrumenata čudnog izgleda i propalih navigatorskih karata. Njegov izgled i ponašanje bili su sumanuta mešavina zlovolje drugog detinjstva i uzvišenog dostojanstva Boga. Konačno, on se pope na palubu, i više ga nisam video.

*

Osećanje, za koje nemam imena, obuzelo mi je dušu – osećanje koje se opire analizi, kojem su znanja iz davnih vremena neprimerena, i za koje mi, zebem, ni sama budućnost neće pružiti ključ. Za duhovni sklop kao što je moј, kobno je ovo drugo saznanje. Neću nikad – znao sam da

neću nikad – dokučiti prirodu tih svojih misli. Ipak, nije sasvim čudno što su ove moje misli neodređene, jer potiču iz sasvim novih izvora. Novi osećaj – neka nova suština – uvećali su mi dušu.

*

Već je puno vremena prošlo od kad sam prvi put stupio na palubu ovog strašnog broda, i zraci moje sudbine, mislim, pribiraju se u svoju žihu. Neshvatljivi ljudi! Obuzeti razmišljanjima kakva ja ne mogu da prozrem, prolaze pored mene ne primećujući me. Skrivanje je, s moje strane, bilo čista ludost, jer ti ljudi prosto *ne žele da vide*. Upravo maločas prođoh neposredno ispred očiju jednog oficira; malo pre toga usudio sam se da uđem u kapetanovu ličnu kabinu i uzmem odande pribor kojim sada pišem. S vremena na vreme nastavljaču ovaj dnevnik. Tačno, možda neću naći priliku da ga isporučim svetu, ali neću prestajati da nastojim. U zadnjem času, rukopis će zatvoriti u bocu i baciti je u more.

*

Jedan događaj me je podstakao na nova razmišljanja. Da li su takvi događaji tek delovanje neuhvatljivog slučaja? Drznuh se da izađem na palubu pa, ne izazivajući ičiju pažnju, provukoh se kroz hrpu konopaca i starih jedara i bacih se na dno čamca za spašavanje. Mozgajući o neobičnosti svoje sudbine, nehotice zamazah nakatranisanom četkom krajeve čvrsto savijenog pobočnog jedra koje je ležalo tu na jednom buretu. To bočno jedro sada se vijori na brodu, a nesvesni potezi četkom složili su se u jednu reč: OTKRIĆE

Odskora sam se okrenuo razmišljanjima o sklopu ovog broda. Iako je dobro naoružan, mislim da to nije ratni brod. Njegove katarke, građa i celokupna oprema, sve je protivno takvoj pretpostavci. Šta taj brod *nije*, lako mi je da uočim, ali šta on *zaista jeste*, bojim se da nije moguće reći. Ne znam kako, ali dok proučavam njegov neobičan model i jedinstven oblik jarbola, njegovu ogromnost i moćna platna jedara, njegov strogo jednostavan pramac i starinsku krmu, neumitno mi kroz misli i osećanja iskrasavaju poznate i prisne stvari, i to se uvek meša sa nejasnim senkama uspomena, sa neobjasnjivim pamćenjem nekakvih drevnih hronika o nepoznatim zemljama i davno prohujajim vremenima.

*

Pregledao sam i kostur broda. Sastavljen je od materijala koji mi je sasvim nepoznat. Drvo je posebnog tipa i ostavlja utisak kao da je nepodesno za svrhu kojoj je namenjeno. Imam u vidu njegovu veliku poroznost koja se zapaža nezavisno od crvotočnosti kao posledice duge plovidbe po ovim morima i nezavisno od natrulosti koja dolazi sa starošću. Možda će ovo moje zapažanje delovati preko mere neobično, ali to drvo je po svemu nalikovalo španskom hrastu, ako zamislimo da je španski hrast nabubrio na jedan sasvim neprirodan način.

Dok čitam prethodnu rečenicu, izranja iz mog sećanja neobična izreka jednog starog, nevremenom prekaljenog nemačkog moreplovca: "Istina je" – imao je običaj da kaže, kad god bi bila izražena sumnja u istinitost onoga što govori, "istina je kao što je istina da postoji more u kome brod raste u obimu kao živo telo mornara."

*

Pre jednog sata okuražio sam se i umešao u grupu mornara. Nisu na mene nimalo obraćali pažnju, pa iako sam stao usred njih, izgledali su sasvim nesvesni mog prisustva. Kao i onaj čovek koga sam prvog video u potpalublju, svi su oni nosili žig drevne starosti. Kolena su im klecali od slabosti; ramena su im bila povijena od oronulosti; njihova smežurana koža šuštala je na vetr; glasovi su im bili promukli, drhtavi i isprekidani; iz očiju im je sjajuckala staračka sluz, a njihova seda kosa grozno je vijorila u oluji. Svuda naokolo po palubi ležali su razbacani matematički instrumenti sasvim starinske i začuđujuće konstrukcije.

*

Spomenuo sam, pre izvesnog vremena, podizanje bočnog jedra. Od tada, držeći se vetra, brod nastavlja svojim strašnim smerom prema krajnjem jugu, razapevši svako parče jedra, od vršnog kotura do najnižih jedrenih motaka, i svaki čas okreće krst svoga gornjeg jedra ka najgroznjem vodenom paklu koji je ikada mogao da se javi u nečijoj mašti. Shvativši da je nemoguće održati se na nogama, upravo sam napustio palubu; iako se čini da posada oseća samo malu nelagodnost. Izgleda mi kao čudo nad čudima što ogromna masa broda nije već progutana odjednom i zauvek. Kao da smo osuđeni da neprekidno lebdimo na rubu večnosti, a da se nikada konačno ne sunovratimo u bezdan. Sa talasa, hiljadu puta ogromnijih od svih koje sam ikada video, kliznuli bismo kao strele sa lakoćom galeba; a džinovska vodurina uzdizala bi svoju glavu iznad nas kao demon dubine, ali kao demon zauzdan da prosto zastrašuje, a ne da uništava. Prinuđen sam da ovo često izbegavanje propasti pripisem jednom prirodnom razlogu. Pretpostavljam da se brod nalazi pod uticajem ili neke snažne struje, ili neke žestoke podvodne protivstruje.

*

Video sam se sa kapetanom, lice u lice, i to u njegovoj sopstvenoj kabini – ali, kao što sam i očekivao, on nije na mene obratio pažnju. Iako u njegovom izgledu, za površnog posmatrača, nema ničeg što bi govorilo da je on nešto više ili manje od čoveka; ipak, dok sam ga posmatrao, osećanje neodoljivog strahopoštovanja mešalo se u meni sa osećanjem čuđenja. Dok stoji, on je gotovo moje visine; to je otprilike, blizu šest stopa. Čvrste građe i zbijenog telesnog sklopa, on u sebi nema ničeg robustnog, niti po ičemu drugom upadljivog. Ali, posebnost izraza koji vlada njegovim licem – to je snažno, divno, potresno svedočanstvo starosti, tako potpuno, tako vrhunsko, da pobuđuje u mom duhu neki sasvim neiskaziv osećaj. Njegovo čelo, iako sasvim malo naborano, izgleda kao da na sebi nosi pečat mirijarda godina. Njegova seda kosa je svedočanstvo prošlosti, a njegove još sivlje oči su proročice budućnosti. Po podu kabine bila je rasuta gomila čudnih, gvožđem učvršćenih tabaka, raspadnutih naučnih instrumenata i zastarelih, davno zaboravljenih mapa. Glave oslonjene na ruke, on je zažareno i uznemireno piljio u spis za koji smatram da je bio nekakva naredba, a u svakom slučaju nosio je potpis nekog monarha. Mrmljao je sebi u bradu – kao što je to činio i onaj mornar koga sam prvog video u potpalublju – neke mukle i mrzovoljne slogove meni nepoznatog jezika; pa iako mi govornik beše vrlo blizu, činilo se da njegov glas stiže do mojih ušiju sa udaljenosti od jedne milje.

*

Brod i svi na njemu prožeti su duhom Eldorada, članovi posade nečujno prolaze tamo-amo kao duhovi davno pokopanih vekova. Njihove oči gledaju žudno i nespokojno; a kad njihovi prsti popreče moju putanju, u sumanutoj svetlosti bojnih svetiljki, osećam se kao što se nisam osećao nikada pre, iako sam celog veka trgovao antikvitetima i upio u sebe senke srušenih štabova Balbeka, Tadmora i Persepolisa, sve dok i sama moja duša nije postala ruševina.

*

Kad pogledam oko sebe, osećam stid zbog svojih nekadašnjih bojazni. Ako sam drhtao pred udarima mora koji su nas dosada pratili, zar neću stati u užasu pred borbom vetra i okeana za koju su reči tornado i samum suviše tričave i slabe da je izraze? Sve u neposrednoj blizini mora mrak je večite noći i haos nezapenušane vode; ali, na oko milju od nas mogu se videti, nejasno i u razmacima, džinovski bedemi leda, koji paraju sumorno nebo i liče na zidove svemira.

*

Kao što sam i mislio, brod je bio nošen strujom – ako bi taj naziv tačno odgovarao za plimu koja zavija i urla u belini leda, bučeći prema jugu brzinom kojom se strmoglavljuje vodopad.

Prepostavljam da je sasvim nemoguće sebi predstaviti užas mojih doživljaja; ali, radoznanost da prodrem u misterije ovih strašnih predela prerasla je čak i moj očaj, i pomiriće me sa najgroznjim oblicima smrti. Očigledno je da jurimo napred ka nekom uzbudljivom saznanju – nekoj tajni koja ne sme biti izrečena i do koje dopreti znači propast. Možda nas ova struja vodi do samog južnog pola. Mora se priznati da je ova, retko sumanuta prepostavka, u stvari i najverovatnija.

*

Posada prelazi palubu nemirnim i klecavim korakom; ali njihovo držanje izražava više žarku nadu nego ravnodušno očajanje.

U međuvremenu, vetar je još uvek u krmi, i pošto su nam raširena ogromna jedra, brod se povremeno bodro uzdiže iz mora. O, užas za užasom! – iznenada, led se otvara desno i levo, i mi se vrtoglavu kovitlamo u neizmernim koncentričnim krugovima, ukrug i ukrug, zidovima džinovskog amfiteatra, čiji se vrhovi gube u tami i daljini. Ali, ostaje mi malo vremena da lupam glavu zbog svoje sudbine! Krugovi se ubrzano smanjuju – luđački vrtlog nas hvata i guta – i usred rike, huke i grmljavine okeana i oluje, brod se trese i – o, Bože! – tone!

Beleška. – "Rukopis pronađen u boci" izvorno je objavljen 1831. Neku godinu kasnije upoznao sam se sa Merkatorovim mapama, u kojima je okean predstavljen kao silan tok koji se iz četvoro usta uliva u (severni) Polarni zaliv, da bi ga potom progutala utroba zemlje; sam Pol prikazan je kao jedna crna stena, gorostasno ustremljena u visinu.

1833.

Prevela Vuka Adamović

1 Qinault Philippe (1635-1688) – francuski pesnik.

UGOVORENI SASTANAK

Stay for me there! I will not fail.

To meet thee in that hollow vale.

(Exequy on the death of his wife, by Henry King, Bishop of Chichester.)

Čekaj me onde, i veruj u to:

doći ču k tebi u duboki dô.

(Pogrebna pesma povodom smrti njegove supruge.)

Henri King¹ biskup čičesterski

Tajanstveni i zle kobi čoveče! – smeten sjajem svoje sopstvene uobrazilje, i sažežen ognjevima svoje sopstvene mladosti! Opet te u mašti vidim! Još jednom tvoj se lik ukazao preda mnom! – ne – oh, ne onakav kakav jesi – u hladnoj dolini i senci – već onakav kakav bi *trebalo da jesi* – traćeći život blistavog razmišljanja u onome gradu mutnih snoviđenja, twojoj Veneciji – koja je Elizijum mora zaljubljenih zvezda, čiji široki prozori sa paladinskih dvoraca gledaju dole sa dubokim i gorkim razumevanjem na tajne njenih nemih voda. Da! Ponavljam to – onakav kakav bi *trebalo da jesi*. Ima izvesno drugih svetova osim ovoga – drugih misli osim misli mnoštva – dragih umovanja osim umovanja sofista. Ko onda da ospori tvoje ponašanje? Ko da te kudi zbog tvojih vidilačkih časova, ili da osudi kao traćenje života ona zanimanja koja bejahu samo prelivanja tvojih večitih delotvornosti?

Bilo je to u Veneciji, ispod pokrivenog zasvođenog prelaza koji tamo zovu *Ponte di Sospiri*,² gde sam po treći ili četvrti put sreо osobu o kojoj govorim. Zbrkanih sećanja dozivam u svoj um okolnosti toga susreta. No ipak pamtim – ah! kako bih zaboravio? – duboku ponoć, Most uzdisaja, lepotu žene, i Duh romantike koji je dostojanstveno stupao gore-dole uskim kanalom.

Bila je noć neobične tmine. Veliki sat na Pijaci bio je oglasio peti čas italijanske večeri. Trg Kampanile prostirao se nem i pust, a svetlosti u Duždevom dvoru umirale su brzo. Vraćao sam se kući sa Pijaćete, Velikim Kanalom. Ali kad je moja gondola doplovila prema ušću kanala San-Marko, neki ženski glas prołomio se odjednom u noći iz njegovog zalaza, u pomamnom, histeričnom i dugom vrisku. Trgnuvši se na taj krik, skočio sam na noge: dok je moj gondolijer, ispustivši jedino veslo, izgubio ga nepovratno u kao katran crnoj tmuši bili smo ostavljeni nošenju matice koja ovde prelazi iz velikog u manji kanal.

Kao neki ogroman kondor vranih pera polako smo klizili nadole ka Mostu uzdisaja, kad tisuću buktinja, blesnuvši sa prozora i niza stepenica Duždevog dvora, pretvori odjednom tu duboku tminu u modrikast i natprirodan dan.

Jedno dete, skliznuvši iz naručja svoje majke, bilo je palo sa jednog od gornjih prozora visokog zdanja u duboki i mračni kanal. Tihe vode behu se mirno sklopile nad svojom žrtvom; i, premda je moja gondola bila jedina na vidiku, mnogi odvažni plivač, već u vodi, uzalud je tražio po površini blago koje se već nalazilo, avaj! u ponoru. Na širokim crnim mermernim pločama kod ulaza u dvor, nekoliko stepenika nad vodom, stajala je jedna prilika koju niko ko je tada video ne može nikad zaboraviti. To je bila markiza Afrodita – predmet obožavanja cele Venecije – najradosnija međ radosnim – najljupkija onde gde su sve divne – no još uvek mlada supruga starog i spletkarskog Mentonija, i majka onog ubavog čeda, njenog prvaca i jedinca, koje je sad duboko ispod tamnih voda mislilo u ojađenosti srca na njena nežna milovanja, i iscrpljivalo svoj mali život mučeći se da dozove njeno ime.

Stajala je sama. Njena mala, bosa, i srebrnasta stopala bleštala su na crnom ogledalu mermera pod njom. Njena kosa, sad još upola raspletena za noćni počinak posle gizdanja za plesnu dvoranu, padala je, usred obilja dijamanata, oko njene klasične glave, u uvojcima kao što su cvetovi mладог zumbula. Neka snežnobela kao izmaglica svilena tkanina bila je kanda bezmalo jedina odeća koja je pokrivala njeno nežno telo; ali letnji ponoćni vazduh bio je vreo, tmuran, i tih, i na kipu podobnom obličju nije se micao ni jedan nabor tog haljetka od same izmaglice koji je padao oko njega kao što teški mermer pada oko Niobe. Pa ipak – čudno je reći! – pogled njenih krupnih sjajnih očiju nije bio usmeren dole u onaj grob u kojem je njena najsvetlijia nada ležala sahranjena – već bio je prikovan u posve različnom pravcu! Tamnica stare republike je, čini mi se, najveličajnije zdanje cele Venecije – no kako je ta gospođa mogla tako netremice da zuri u nj, kad je ispod nje ležalo daveći se njeno jedino čedo? Onaj mračni, sumorni udubak, isto tako, zjapi upravo prekoputa prozora njene odaje – pa šta onda može biti u njegovim senkama – u njegovom građevinarstvu – u njegovim u bršljan obraslim dostojanstvenim vencima, a da se tome markiza di Mentoni nije već pre toga tisuću puta divila? Nesmisao! Ko se ne seća da, u prilici kao što je ova, oko, kao razbijeno ogledalo, umnožava slike svoje žalosti, i vidi u bezbrojnim dalekim mestima onaj jad koji je blizak.

Mnogo stepenika iznad markize, a ispod luka kapije koja vodi kanalu, stajala je, u večernjem odelu, satirska spodoba samoga Mentonija. On se na mahove zabavljaо udaranjem u gitaru, i izgledao je do krajnosti *ennuyé*,³ dok je s vremena na vreme davao uputstva za spašavanje svoga deteta. Zabbezknut i preneražen, nisam bio kadar da se maknem iz uspravnog stava koji sam zauzeo u trenutku kad sam čuo vrisak, i očima usplahirene grupe ljudi morao sam pružati sablasnu i zlokobnu sliku, dok sam, bleda lica i ukočenih udova, plovio naniže pored njih u toj pogrebničkoj gondoli.

Svi napori pokazali su se uzaludni. Mnogi najrevnosiјi u traganju posustajali su u svojim naporima, i predavali su se tmurnoj žalosti. Izgledalo je da ima malo nade za dete; (koliko manje nego za majku!) ali sad, iz unutrašnjosti mračnog udubka koji je već pomenut kao sastavni deo stare republičke tamnice, i nalazio se prekoputa markizinog rešetkastog prozora, jedna prilika, umotana u ogrtač, kročila je napolje na domak svetlosti, i, zastavši jedan čašak na ivici vrtoglavog nagiba, zaronila je glavačke u kanal. I kad je, trenutak docnije, kročila na mermerne prilazne ploče i stala pored markize, sa još živim detetom koje je disalo na njenim rukama, njen ogrtač, otežao od upijene vode, otkopčao se, i pavši u naborima oko njenih nogu, otkrio je zadivljenim posmatračima ljupku osobu jednog veoma mладог čoveka, čije je glasovito ime tada

zvonko brujalo u većem delu Evrope.

Ni reči ne izusti spasilac. Ali markiza! Ona će sad primiti svoje dete – priviće ga ni svoje srce – pripiće se uz njegovo malo telo, i gušiće ga svojim milovanjem. Vaj! *druge* ruke su ga prihvatile od neznanca – *druge* ruke su ga oduzele, i odnele su ga daleko, neprimećeno, u dvor! A markiza! Njena usna – njena divna usna dršće: suze naviru u njene oči – one oči što su, kao Plinijev akantus,⁴ "blage i bezmalo tečne". Da! suze naviru u te oči – gle! cela je žena ustreptala do same duše, i kip je počeo da živi! Bledilo mermernog lika, nabujale mermerne grudi, samu čistotu mermernih stopala odjednom je ozarila plima nesavladive rumeni; i lak drhtaj treperi po njenom nežnom telu, kao što raskošni srebrni ljljani u travi dršću na lako čarlijanje napuljskog povetarca.

Zaštp *bi oblio* rumen tu gospođu! Na to pitanje nema odgovora – sem što je, ostavivši u nagloj hitnji i užasu materinskog srca, osamljenost svog *boudoir*,⁵ zapostavila da svoja majušna stopala zasužnji papučama, i potpuno zaboravila da preko svojih mletačkih ramena prebací ovaj šal koji im pripada. Kakav je drugi mogućan razlog mogao postojati što nju tako oblica rumen? – što njene oči tako raspamećeno i molećivo gledaju? što su njene grudi tako uskomešane i srce tako snažno tuče? što njena uzdrhtala ruka tako grčevito steže – ona ruka koja se, kad je Mentoni ušao u dvor, slučajno, spustila na ruku neznančevu. Kakvog je razloga moglo biti za onaj tihi – čudesno tihi glas nepojamnih reči koje je gospođa žurno izustila oprštajući se s njim? "Ti si pobedio" – kazala je ona, ili me je žubor vode varao – "ti si pobedio – jedan sat posle izlaska sunca – videćemo se – neka tako bude!"

Metež se stišao, svetlosti zgasnuše u dvoru, a neznanac, koga sad poznah, stajaše sam na kamenoj ploči. Stresao se od nepojmljivog nemira, i osvrtao se okolo tražeći neku gondolu. Najmanje što sam mogao da učinim bilo je da mu ponudim da se posluži mojom; i on primi tu uslugu. Pošto smo kod kapije koja vodi kanalu pribavili jedno veslo, zaplovili smo zajedno ka njegovom obitavalištu, a on se brzo pribrao, i govorio o našem predjašnjem neznatnom poznanstvu rečima na izgled vrlo srdačnim.

Ima nekih predmeta o kojima uživam da govorim u tančine. Osoba neznančeva – dopustite da ga zovem tim imenom, jer on je za ceo svet još uvek bio neznanac – osoba neznančeva je jedan od tih predmeta. Rastom je mogao biti ispod pre negoli iznad srednje visine: premda bilo je trenutaka žestoke strasti kada se njegov telesni sastav stvarno *širio* i uterivao u laž to tvrđenje. Laka, bezmalo tanušna simetrija njegovog tela obećavala je više one spremne delotvornosti koju je ispoljio kod Mosta uzdisaja, nego one herkulovske snage po kojoj je bio poznat i umeo da gospodari njome bez napora u prilikama opasnije nužde. Sa ustima i bradom nekog božanstva – čudesnim, žudnim, krupnim, bistrim očima, čija se tama prelivala od kestenjaste do sjajne i kao gagat crne – i obiljem kovrdžave crne kose, iz koje je na mahove zračilo neobično visoko čelo, sve od svetlosti i slonovače – takve behu njegove crte, da ih klasično pravilnijih nisam video, osim, možda, mermernih crta cara Komoda.⁶ Ipak, njegovo je lice bilo jedno od onih koje je svako video jednom u svome životu, i potom ga nikad više nije video. Ono nije imalo neke osobnosti – nije imalo nekog utvrđenog preovladujućeg izraza koji bi se urezao u pamćenje; to je bio lik koji se vidi i trenutno zaboravi – ali zaboravi se sa prisenkom neprestane želje da se opet dozove u sećanje. Ne zato što duh svake nagle strasti, ni u jednoj prilici, nije bacao svoj jasni odblesak na ogledalo toga lica – već zato što ogledalo, baš kao ogledalo, nije zadržavalо

traga o strasti, kad je strast minula.

Opraštajući se od njega te noći našeg doživljaja, on me je zamolio, na način vrlo usrdan, da ga posetim veoma rano sledećeg jutra. Shodno tome, uskoro po izlasku sunca našao sam se pred njegovim *palazzom*,⁷ jednim od onih ogromnih zdanja sumornog mada fantastičnog sjaja koja se uzdižu nad Velikim Kanalom u blizini Rialta. Uz široke zavojite stepenice sa mozaicima beh poveden ka jednoj dvorani čiji neuporedivi sjaj sinu kroz otvorena vrata sa takvim bleskom, da obnevideh i osetih vrtoglavicu od te raskošnosti.

Znao sam da je moj poznanik bogat. Govorilo se o njegovoj imovini rečima koje sam se usuđivao da nazovem smešno preteranim. Ali dok sam zurio okolo, nisam mogao da nateram sebe da verujem da bi bogatstvo ma kojeg podanika u Evropi moglo da pribavi taj vladarski sjaj koji je bleštao i buktao svud okolo.

Iako je, kao što kažem, sunce već bilo izašlo, odaja je još uvek bila sjajno osvetljena. Po toj okolnosti, kao i po izgledu iscrpljenosti na licu moga prijatelja, sudim da on nije legao u postelju čitave prethodne noći. Građevinarstvo i ukrašenost dvorane očevidno su bili smisljeni da zasene i iznenade. Malo pažnje bilo je poklonjeno *dekoru* onog što se stručno naziva *skladnost*, ili svojstvenosti narodnosti. Pogled je lutao s predmeta na predmet, ne zaustavljući se ni na jednom – ni na *groteskama* grčkih slikara, ni na skulpturama iz najboljih italijanskih dana, ni na ogromnim rezbarijama neukog Egipta. Raskošne draperije u svakom delu sobe podrhtavale su uz treperenje tih setne muzike, čije se poreklo nije dalo otkriti. Čula su gušili neki pomešani i oprečni mirisi, koji su isparavali iz čudesnih uvojitih kadionica, zajedno sa nebrojenim plamsavim i treperavim jezicima smaragdne i ljubičaste vatre. Zraci novorođenog sunca rasipali su se po svemu, kroz prozore načinjene od po jednog okna rujno obojenog stakla. Odsijavajući ovde-onde, u tisuću odblesaka, sa zavesa koje su padale sa svojih venaca kao vodopadi istopljenog srebra, zraci prirodnog sjaja stapali su se najzad, na mahove, sa veštačkom svetlošću, i padali su uskomešani u prigušenim mlazevima po raskošnom čilimu kao od žeženog zlata.

– Ha! ha! ha! – ha! ha! – smejavao se vlasnik, pokazujući mi gde da sednem kad udoh u sobu, a sam se svom dužinom baci na jednu sofu. – Vidim – reče on, opažajući da ne mogu odmah da se priviknem na *bienseance*⁸ tako čudne dobrodošlice – vidim da se divite mome stanu – mojim kipovima – mojim slikama – mojoj originalnosti poimanja građevinarstva i kućnog nameštaja – potpuno ste opijeni, zar ne, mojom divotnošću? Ali oprostite mi, moj dragi gospodine (ovde njegov glas dobi prizvuk sušte srdačnosti), oprostite mi što se ovako nemilosrdno smejem. Izgledali ste tako *iskreno* zadivljeni. Sem toga, neke su stvari tako savršeno absurdne da čovek *mora* da se smeje ili da umre. Umreti smejući se zacelo je najslavnija od svih slavnih smrti. Ser Tomas Mor – krasan je čovek bio ser Tomas Mor – ser Tomas Mor je umro smejući se, sećate se. Isto tako, u *Besmislenostima* Ravizija Tekstora ima dug spisak lica čiji se život okončao na isti velelepni način. Znate li vi, međutim – nastavi on zamišljeno – da u Sparti (koja je sad Paleohori), u Sparti, velim, zapadno od citadele, usred haosa jedva vidljivih ruševina, nalazi se jedna vrsta cokle na kojoj se još mogu razabrati slova LAΣM. Ona su bez sumnje deo reči ΓΕΛΑΣΜΑ⁹. U Sparti, pak, bilo je hiljadu hramova i svetilišta posvećenih hiljadama različitih božanstava. Koliko je to preko mera čudesno što je oltar Smeha nadživeo sve druge! No u sadašnjem slučaju – nastavi on, sa neobičnom promenom u glasu i ponašanju – ja nemam prava da budem veseo na vaš račun. Vi ste s razlogom mogli da

se zadivite. Evropa ne može pokazati ništa ovako krasno kao što je ovo, moj mali kraljevski kabinet. Moje druge odaje nisu nipošto slične ovoj; sve same *ultra*¹⁰ pomodarske neukusnosti. Ovo je bolje nego moda – zar ne? No ovo mora samo da se vidi pa da postane pomama – to jest, za one koji mogu da podnesu izdatak po cenu celokupne svoje očevine. Ja sam se čuvao, međutim, svakog takvog obesvećenja. Sa jednim jedinim izuzetkom vi ste jedino ljudsko biće, sem mene i mog *valeta*,¹¹ koje je imalo pristup u tajanstva ovih carskih područja, otkada su ona bila urešena ovako kao što ih vidite.

Poklonih se u znak priznanja; jer neodoljivo osećanje sjaja i mirisa, i muzike, zajedno sa neočekivanom nastranošću njegovog opštenja i ponašanja, omeli su me da izrazim, rečima, moje zadovoljstvo zbog onog što sam mogao da protumačim kao kompliment.

– Evo – nastavi on, ustajući i držeći me pod ruku dok je hodao po odaji – evo slika od Grka do Čimabuea,¹² i od Čimabuea do dana današnjeg. Mnoge su odabrane, kao što vidite, sa malo podleganja mnenjima posvećenih. Sve su one, međutim, prikladna tapiserija za dvoranu kao što je ova. Evo, isto tako, nekih *chefs d'oeuvre*¹³ neznanih velikih – a evo i nezavršenih skica ljudi, slavnih u svoje vreme, čija su sama imena, zahvaljujući visprenosti akademija, ostavljena mûku i meni. Kako vam se dopada – reče on, okrenuvši se naglo dok je govorio – kako vam se dopada ova Madonna della Pieta?

– To je Gvidovo¹⁴ vlastito! – rekoh ja sa svim žarom moje prirode, jer bejah pomno motrio njenu nenadmašnu ljupkost. – To je Gvidovo vlastito! – kako ste *mogli* doći do nje? – ona je bez sumnje u slikarstvu ono što je Venera u vajarstvu.

– Ah! – reče on zamišljeno. – Venera – divna Venera – Venera Medići? – ona sa malom glavom i zlaćanom kosom? Deo leve ruke (ovde on tako spusti glas da se jedva čuo) i cela desna su restaurisana, i u koketeriji te desne ruke počiva, čini mi se, kvintesencija svekolike izveštačenosti. *Meni* dajte Kanovu!¹⁵ Apolon, isto tako! – kopija je – o tome nema sumnje – i ja, slepa luda da bi li luda, što ne mogu da uvidim to hvaljeno nadahnuće Apolona! Ja ne mogu – žalite me! ne mogu da ne prepostavim Antinoja. Je li to Sokrat rekao da je kipar našao svoj kip u gromadi mermara? Onda Mikelandelo nije bio nimalo originalan u svome distihu:

Non ha l'ottimo artista alcun concetto

*Che un marmo solo in se non circonscriva.*¹⁶

Primećeno je, ili treba da se primeti, da smo u ponašanju pravog gospodina uvek svesni nečega po čemu se ono razlikuje od držanja prostaka, a da pri tom nismo odmah kadri da odredimo u čemu se tačno sastoji ta razlika. Dopushtajući da se ta opaska može u punoj snazi primeniti na spoljašnje držanje moga poznanika, osetio sam, tog značajnog jutra, da je ona još većma primenljiva u njegovoj moralnoj prirodi i karakteru. I ne umem bolje da odredim tu osobenost duha, koja ga je tako bitno izdvajala od svih drugih ljudskih bića, nego ako je nazovem *navikom* ušredsređenog i neprekidnog mišljenja, koja je prožimala čak i njegove najbeznačajnije radnje – nametala mu se u trenucima vragolanja – i upletala se u same bleske njegove veselosti – kao guje koje plaze iz očiju iskeženih maski na vencima hramova u Persepolju.

Nisam mogao, međutim, a da više puta ne zapazim, u pomešanom tonu lakomislenosti i svečane ozbiljnosti sa kojim je raspredao o stvarima od male važnosti, izvestan prizvuk nemira – jedan stepen nervoznog žara u reči i postupku – neku nemirnu razdražljivost u ophođenju koja

mi je uvek izgledala neobjasnjava, a u ponekoj prilici čak me ispunjavala nespokojsvom. Isto tako, zastajući često usred neke rečenice čiji je početak očevidno bio zaboravio, izgledao je da najpomnije osluškuje, kao da je ili u očekivanju neke trenutne posete, ili pak čuje šumove koji zacelo postoje samo u njegovoju uobrazilji.

Za vreme jednog od tih snatrenja ili stanki očevide zamišljenosti, okrenuvši jednu stranicu divne tragedije *Orfej* (prve domaće italijanske tragedije), od pesnika i učenjaka Policijana,¹⁷ koja je ležala blizu mene na sofi, našao sam jedan odlomak pri kraju trećeg čina – odlomak koji najvećma potresa srce – odlomak koji iako obojen skarednošću, nijedan muškarac ne može pročitati bez ustreptalosti novog čuvstva – nijedna žena bez uzdaha. Cela stranica bila je pokapana svežim suzama, i, na suprotnom umetnutom listu, bili su sledeći engleski stihovi, napisani rukopisom tako različnim od osobnih pismena moga poznanika, da sam ga jedva poznao kao njegov vlastiti.

Sve si mi bila, ljubavi,
Sve što mi duša ište,
Moj zelen otok, ljubavi,
I česma, i svetište;
Svud vijenci voća, cvjetne hvoje,
I sve to beše moje.

Prelijepi snu, ne traješ više!
O, zvijezde nade, što ste sjale,
Sad oblaci vas skriše!
Glas Budućeg mi viče: "Dalje!"
Ali moj duh se, lebdeć, njiše
Nad tamnim morem prošle sreće
Užasnut, nijem, sve tiše.

Jer jao! Jao, u meni
Života svjetlo trne
"Nikad, već – nikad za te,"
(kao da valove crne
slušam što šapuću kleti)
"Spaljeno stablo ne cvate,
Orao ranjen ne leti."

Svi sati su mi poput zore,
A noć ko sanja čista,
Gde tvoje tamne oči gore,
I gdje ti korak blista:
U kojem plesu sad se vije,
Kraj kojih voda Italije?

Prokleti bilo ono doba:
Od ljubavi su odveli te.
Za tudi ležaj tad su zloba
I crni zločin odeli te,
Od naših magla i od mene,
Gdje srebro tužnih vrba vene.¹⁸

Što su ti stihovi bili napisani na engleskom – jeziku za koji nisam verovao da njihov pisac vlada njime – dalo mi je malo povoda za iznenađenje. Ja sam bio isuviše svestan obimnosti njegovog znanja, kao i čudnog zadovoljstva koje je nalazio u tome da ih prikriva od opažanja, da bi me slično otkriće začudilo; ali oznaka mesta, moram priznati, nemalo me je zaprepastila. Bilo je prvobitno zapisano *London*, pa je potom pažljivo precrtnato – ne, međutim, tako uspešno da bi skrilo tu reč od ispitivačkog oka. Velim, to me je nemalo zaprepastilo; jer dobro se sećam da sam, u jednom ranijem razgovoru, naročito upitao mog prijatelja da li se kojom prilikom u Londonu video sa markizom di Mentoni (koja je nekoliko godina pre svoje udadbe boravila u tom gradu), i da sam iz njegovog odgovora razumeo, ako se ne varam, da on nikad nije posetio glavni grad Velike Britanije. Mogao bih isto tako ovde da pomenem da sam više no jednom čuo (naravno, ne poklanjajući vere glasu koji je povlačio za sobom tolike mnoge neverovatnosti) da je čovek o kojem govorim ne samo rođenjem nego i po vaspitanju *Englez*.

*

– Ima jedna uljana slika – reče on, ne znajući da sam primetio tragediju – ima još jedna uljana slika koju niste videli. – I povukavši ustranu jedan zastor, on otkri portret markize Afrodite u punoj veličini.

Ljudska veština nije mogla da učini više da bi naslikala njenu nadljudsku lepotu. Ona ista eterična prilika koja je stajala pred mnom prethodne noći na stepenicama Duždevog dvora, stajaše opet pred mnom. Ali u izrazu lica, koje je celo zračilo od osmeha, još uvek se skrivalo (nepojmljiva anomalija!) ono čudljivo senčenje sete koje se uvek pokazuje nerazdvojno od savršene lepote. Svoju desnu ruku držala je savijenu na grudima. Levom je pokazivala naniže ka jednoj čudesno uobličenoj vazi. Jedno malo, vilinsko stopalo, jedino vidljivo, tek je doticalo zemlju – i, jedva razabirljiv u blistavoj atmosferi koja se činila kao da okružuje i pohranjuje njenu ljupkost, lebdeo je par najnežnije zamišljenih krila. Moj pogled pade sa slike na priliku moga prijatelja, i snažne reči Čapmanove¹⁹ tragedije *Bisi d 'Amboa* zatreperiše mi nagonski na usnama:

*Ustao je.
Tu, k'o rimske kip, on će stajati
dok u mermer ne pretvori ga smrt.*²⁰

– Hajte! – reče on najzad, prilazeći stolu od raskošno emajliranog i masivnog srebra, na kojem stajahu nekoliko čaša od fantastično obojenog stakla, zajedno sa dvema etrurskim

vazama, uobličenim prema istom izvanrednom uzoru one u prednjem planu portreta, i napunjenim nečim što mišljah da je johannis-berger.²¹ – Hajte! – reče on naglo – pijmo! Rano je, ali pijmo. *Zaista je rano* – nastavi on zamišljeno, kad odaja odjeknu od udara zlatnog čekića kojim je jedan heruvim oglasio prvi sat sunčeva izlaska – zaista je rano, ali šta je s tim? Pijmo! Nalijmo žrtvu livenicu onom svečaničnom suncu koje bi ove gizdave svetiljke i kandila tako rado da uguše! – I, nateravši me da mu nazdravim punom kupom, on brzo iskapi jednu za drugom nekoliko čaša vina.

– Sanjati! – nastavi on, dajući opet površan prizvuk razgovoru, dok je prema žarkoj svetlosti kandila držao jednu od raskošnih vaza, – sanjati, bila je moja svrha života. Zato sam uobličio za se, kao što vidite, cvetnjak snova. Jesam li mogao podići nešto bolji u srcu Venecije? Doduše, vi vidite oko sebe šarenilo građevinarskih ukrasa. Čednost Jonije vređaju prepotopski nacrti, a sfinge Egipta opružene su na cilimu od zlata. Pa ipak, utisak je nesaglasan samo za bojažljive. Prikladnosti mesta, a naročito vremena, bauci su koji straše ljudski rod da se zanese veličanstvenim. Jednom sam i sâm bio dekorist,²² ali ta sublimacija ludosti izgubila je čar za moju dušu. Sve ovo sad je tim podesnije za moju svrhu. Kao plamen iz ovih arabesknih kandila, moj duh se previja u ognju, i delirijum ovog prizora prilagođava me za radosnija viđenja one zemlje stvarnih snova kuda sada brzo odlazim. – Ovde on naglo zasta, obori glavu na grudi, i izgledaše da osluškuje neki šum koji ja ne mogah čuti. Najzad, uspravivši se telom, on pogleda gore i izusti stihove biskupa čičesterskog:

Čekaj me onde, i veruj u to:

doći će k tebi u dubok dô.

Sledećeg trenutka, priznajući snagu vina, on se svom dužinom baci na sofу.

Sada se čuše užurbani koraci na stepenicama, a ubrzo potom snažno kucanje na vratima. Pohitao sam da predupredim još jedno uznemirenje, kad jedan paž Mentonijevog doma hrupi u sobu, i promuca, glasom koji se gušio od uzbuđenja, nepovezane reči, "Moja gospođa! – moja gospođa! – otrovana! – otrovana! Oh lepa – oh lepa Afrodita!"

Smeten, pohrlih ka sofi da prenem spavača da shvati ovu zaprepasnu vest. Ali njegovi udovi behu ukočeni – njegove usne sivoplave – njegove donedavno blistave oči uprte u smrt. Posrećući priđoh opet stolu – ruka mi pade na jednu napuklu i pocrnelu kupu – i svest o celokupnoj i strašnoj istini sinu mi odjednom u duši.

1834.

Preveo Borivoje Nedić

1 Henri Ring (Henry King, 1592-1669) – engleski bogoslov i pesnik.

2 *Ponte di Sospiri* (ital.) – Most uzdisaja.

3 *ennuye* (franc.) – obuzet dosadom.

4 Plinije (rođen 23. n.e.) – obično nazivan Stariji, rimski prirodnjak; akantus – biljka bodljikara ili mačja šapa.

5 *boudoir* (franc.) – gospodin salon.

6 Rimski car Komod – sin Marka Aurelija, vladao je od 180. do 192. n. e., veliki tiranin koji je sramotio presto.

7 *palazzo* (ital.) – palata, dvorac.

- 8 *bien seame* (franc.) – pristojnost, uljudnost.
- 9 *γελαξμα* (grč.) – poet. smejanje.
- 10 *ultra* (lat.) – preko mere, preterano.
- 11 *valet* (franc:) – sluga, sobar.
- 12 Đordano Čimabue (Cimabue) – florentinski slikar s kraja trinaestog veka.
- 13 *chefs d'oeuvre* (franc.) – remek-delo.
- 14 Gvido Reni (Reni Guido, 1575-1642) – italijanski slikar.
- 15 Antonio Kanova (Canova Antonio, 1757-1822) – italijanski skulptor.
- 16 (ital.) – Ni najbolji umetnik nema toliko mašte, koliko sam komad mermara obuhvata sobom.
- 17 Andjelo Policijano (Poliziano Angelo, 1454-1494) – italijanski pesnik i humanist.
- 18 Prevod pesme Nikica Petrac.
- 19 Džordž Čapman (Chapman George, 1557-1634) – engleski pesnik i dramski pisac.
- 20 Navedeni stihovi su iz V, 4. ove tragedije, gde su oni u prvom licu, a ne u trećem, kao što ih Po kazuje.
- 21 johannisberger – vrsta izvrsnog belog vina, nazvanog po Johannisburgu, selu i zamku na Rajni.
- 22 dekorist je Poova reč, i označava čoveka koji je isuviše sklon ukrašavanju u umetnosti i književnosti.

MORELA

Αυτο χνθ' αυτο μεθ' αντον, μονοειδεζ, αιει ον.

Isto samo po sebi i kroz sebe, jedino i večito.

Platon, *Simpozium* 211, XXIX

Osećanje duboke ali veoma čudne naklonosti gajio sam prema svojoj prijateljici Moreli. Slučajem bačen u njeno društvo pre mnogo godina, moja je duša, od prvog našeg sastanka, planula ognjem koji nikad dotle nije poznavala; ali taj oganj nije bio oganj ljubavi. Postepeno uverenje da ne mogu nikako da razjasnim neobično njegovo značenje, niti da savladam njegovu neodređenu snagu postajalo je sve gorče i teže. Ali mi smo se našli; sudsudina nas je spojila pred oltarom; a ja nikad niti sam govorio o strasti, niti mislio o ljubavi. Ona je, međutim, izbegavala društvo, i priljubivši se uz mene činila me srećnim. Sreća je diviti se; sreća je sanjariti.

Morelino znanje bilo je temeljno. Svega mi, njeni darovi nisu bili obični; njena duševna snaga bila je ogromna. Osećao sam to, i u mnogim stvarima postao njen učenik. Uskoro sam dočekao da stavi ispred mene gomilu onih mističkih spisa, valjda zbog svog vaspitanja u Presburgu, koji se obično smatraju samo kao ostatak ranije nemačke književnosti. To joj je, nisam mogao da razumem zašto, bilo omiljeno i stalno štivo, a vremenom postade i moje, možda

po onom prostom ali snažnom uticaju navike i primera.

U svemu tome, ako se ne varam, moj um nije imao mnogo udela. Moja načela, ako nisam zaboravio sam sebe, nisu ni najmanje bila izmenjena mojim idealom, niti se makar i senka misticizma od onog što sam čitao mogla naći bilo u mojim delima, bilo u mojim mislima, sem ako me sasvim pogrešno ne razumete. Uveren u to, predao sam se sav svojoj ženi da me vodi i pošao sam bez ikakvog snebivanja, spokojnog srca, krivudavim stazama njene nauke. I tada, tada, kada sam duboko zamišljen nad tajanstvenim listovima osetio kako se u meni pali neki zabranjeni duh, Morela bi položila svoju hladnu ruku na moju, i iz pepela te mrtve mudrosti i nauke ispredala bi neke tamne, čudne reči, čije se neobično značenje zapečatilo u mojoj svesti. Onda bih časovima ostajao uz nju; slušao muziku njenog glasa, sve dok, polako, melodija ne bi postala užasna – a tamna senka mi pala na dušu; pobledeo bih, srce bi mi se zgrozilo od tih, čisto nadzemaljskih tonova. I tako, sreća bi naprečac ustupila mesto užasu, najveća lepota bi se pretvorila u najveću gnušobu, kao što je Hinon¹ postala Gehena.²

Nije potrebno tačno određivati pravi karakter istraživanja, koja su, proizlazeći iz pomenutih knjiga, bila veoma dugo skoro jedini predmet razgovora između Morele i mene. Ko je izučavao ono što se može nazvati teološkim moralom shvatiće nas lako, a ko nije izučavao, u svakom slučaju teško da će nas razumeti. Strasni panteizam Fihtev; modificirana palingenezija³ Pitagorejaca; i, iznad svega, učenje Šelingovo o identitetu, to behu obično glavne tačke raspravljanja, koje su davale najveću čar umnoj Moreli. Taj identitet, koji se smatra kao lični, g. Lok je, mislim, tačno definisao tvrdeći da se sastoji u "istovetnosti jednog umnog bića". A kako pod ličnošću podrazumevamo umno biće koje ima svesti, i pošto postoji svesnost koja uvek prati mišljenje, to je baš ono što čini sve nas onim što mi zovemo – *mi*, razlikujući time sebe od drugih bića koja misle, dajući sebi svoje lično postojanje. Ali *principium individuationis*,⁴ saznanje onog postojanja, *koje se smrću ili gubi ili ne gubi za svagda*, bilo je za mene oduvek pitanje od najživljeg interesa, ne toliko zbog krajnjih zaključaka koji iznenadjuju i zadivljuju um, koliko zbog strasnog i uzbudljivog načina s kojim je Morela o tome govorila.

Ali, ipak, došlo je vreme kada me tajanstvenost u ponašanju moje žene tištala kao madjija. Nisam više mogao da izdržim dodir njenih bledih prstiju, niti tiki zvuk njenog melodičnog govora, ni blesak njenih tužnih očiju. I ona je sve to znala ali mi nije prebacivala; izgledalo je da je svesna svoje slabosti ili moje ludosti, i sa osmehom nazivala je to Sudbinom. Izgleda da je bila takođe svesna uzroka, meni nepoznatog, postupnom hlađenju moje ljubavi; ali se nije odala ni jednim jedinim znakom, niti je o tome govorila. Pa, ipak, ona je bila žena, i venula je iz dana u dan. Crvene pege izbiše na njenom obrazu, a plave žile na bledom čelu odskočiše, i u jednom trenutku moje se biće topilo od sažaljenja, ali u idućem trenutku susreo bih se sa sjajem njenih umnih očiju, i duša bi mi se razbolevala i svest bi mi se pomutila kao nekom koji bi gledao dole u kakvu strašnu bezdan.

Treba li onda da kažem da sam priželjkivao sa ozbiljom i žarkom željom čas Moreline smrti? Da, priželjkivao sam; i izdržao mnogo dana, mnogo nedelja i teških meseci, dok mi izmučeni živci ne zagospodariše razumom; postao sam besan zbog odlaganja i krvničkim srcem, prokljinjao dane, časove i gorke trenutke koji su, izgledalo je, bivali sve duži i duži što se njen nežni život više gasio, kao senke pri smiraju dana.

Ali jedne jesenje večeri kada su vetrovi počivali mirno na nebnu, Morela me pozva svojoj

postelji. Bila je gusta magla nad celom zemljom, i topla para nad vodama, i duga je bila sigurno pala sa nebeskog svoda sred raskošnog oktobarskog lisnatog granja.

– Ovo je dan nad danima – reče ona kada sam joj se približio – dan nad svim danima da se ili živi ili umire. Lep dan za sinove zemlje i života – ah, a još lepši za kćeri neba i smrti.

Poljubih je u čelo, a ona nastavi:

– Ja umirem, ali će živeti.

– Morela!

– Nije bilo dana kada si me voleo... ali obožavaćeš kad umre onu koje si se grozio za života.

– Morela!

– Još jednom ti kažem, ja umirem. Ali u meni je zaloga one ljubavi – ah, tako male – koju si osećao prema meni, prema Moreli. I kad moja duša ode, dete će živeti – tvoje dete i moje, Morelino. Ali tvoji dani biće dani tuge, one tuge koja je postojanja od svih osećanja, kao što je kiparis trajniji od svakog drveta. Jer, časovi tvoje sreće su minuli, a radost se ne bere dva puta u životu, kao ruže što dvaput cvetaju. Nećeš onda igrati više ulogu čoveka iz Teosa,⁵ nego ćeš, ne poznavši slasti slave ni vina, nositi po zemlji svuda svoj mrtvački pokrovac, kao što čine muslimani u Mekiji.

– Morela! – viknuh – Morela, otkuda ti to znaš? Ali ona okreće svoje lice ka jastuku, lak drhtaj pređe njenim udovima, i tako je umirala, a ja više ne čuh njen glas.

Ali, kao što je prorekla, njeni dete, koje je umirući rodila, i koje nije disalo dok mu mati nije izdahnula, njeni dete, čerčica, živilo je. Izrasla je velika uzrastom i umom, i bila je savršena slika one koja je umrla, a ja sam je voleo plamenom ljubavlju, većom no što bih verovao da je moguće osećati prema ma kom biću na zemlji.

Ali, nebo ove čiste ljubavi potamni, a potištenost, strava i tuga prekriše ga oblacima. Rekao sam da je dete izraslo neobično uzrastom i umom. Neobično, zaista neobično, bilo je njeni telesno napredovanje, ali užasne, ah, užasne i pune uznemirenja bejahu misli što su se rojile u meni, dok sam pratio razvitak njenog duhovnog bića. A zar je moglo biti drugčije, kada sam iz dana u dan otkrivao u mislima deteta snagu i osobine odrasle žene? Kada su lekcije iskustva padale sa detinjih usana? Kad su znanje i strasti zrelog doba svakog časa sevali iz njenih velikih i umnih očiju? Kad je, kažem, sve to postalo očigledno mom užasnom razumu te nisam više mogao to da sakrijem od svoje duše, niti da istrgnem iz moje svesti koja je streljala shvatajući sve to, zar je onda čudno što su se strašne i razdražljive sumnje uvukle u moju dušu, ili što se moje misli vratiše na one divlje priče i potresne pretpostavke zakopane Morele? Sakrio sam od radoznalosti sveta jedno stvorenje koje mi je sudbina dodelila da obožavam, i, u strogoj osamljenosti moje kuće, pazio sam sa velikim strahom na sve što se nje ticalo.

Dok su godine prolazile ja sam iz dana u dan gledao njeni milo, blago i izrazito lice, uživao u njenom sazrevanju, i iz dana u dan otkrivao sam u detetu nove sličnosti s majkom, tužnom i mrtvom. I svakog časa sve tamnije postajahu te senke sličnosti, sve punije i sve određenije, sve čudnije i sve strašnjeg i groznjeg izgleda... Njen osmeh, sličan majčinom, mogao sam da podnesem, ali sam zadrhtao zbog njegove isuviše savršene sličnosti. Oči su joj bile slične Morelinim – i to sam mogao trpeti, ali one su vrlo često zavirivale u dubinu moje duše Morelinom sopstvenom snagom i zapanjujućim značenjem. U konturama njenog visokog čela, u uvojcima svilene kose, u tankim prstima koji su se gubili u kosi, u tužnim zvucima njenog govora, i iznad

svega, ah, iznad svega, u izrazima i rečenicama mrtve, koje su dolazile sa usana ljubljene i žive, nalazio sam hrane za misli i užas koji me sažižu, mene – onog crva što *nije hteo* da umre.

Piođoše tako deset godina njenog života, a moja kći živila je na zemlji još nekrštena. "Čedo moje" i "dušo moja"⁴ bila su imena koje je ljubav očeva obično upotrebljavala, a hladna osamljenost njenih dana isključivala je svaki drugi dodir sa svetom. Morelino ime umrlo je sa njom. Nikad kćeri nisam govorio o majci; bilo mi je nemoguće. Zbilja, za kratko vreme njenog životfa, ona nije ništa doznala o spoljašnjem svetu, osim koliko je mogla dozнати u uskim granicama njene osamljenosti. Ali vremenom činilo se mojoj duši, rastrojenoj i potresenoj, da će se obredom krštenja oslobođiti užasa moja srbina. Nad krstionicom oklevao sam da izreknam ime. Mnogo imena umnih i lepih, starog i novog doba, moje domovine i stranih zemalja, dolazila su, jatila su se na mojim usnama, sa mnogim imenima nežnim, srećnim i dobrom. Pa šta me je onda nagnalo da uznemirim uspomenu zakopane pokojnice? Kakav me je zli duh naterao da izgovorim onaj glas, koji je samom svojom uspomenom učinio da nabuja rumena krv i kao bujica jurne od slepoočnica ka srcu? Kakav je to demon govorio iz skrovitih zaklona moje duše, kada ispod zamgljenih svodova, u tišini noći, prošaputah na uvo svešteniku slogove – Morela. I ko bi to drugi sem crni đavo zgrčio crte na licu moga deteta, prevukao ih senkama smrti kad, trgnuvši se na tu jedva čujnu reč, podiže svoje sjajne oči sa zemlje k nebu, i padajući mrtva na kamene crne ploče naše porodične crkve, odgovori: "Evo me!"

Jasno, hladno, veoma razgovetno doprlo je to nekoliko prostih reči do mog uva, a zatim kao rastopljeno olovo te reči sa siktanjem jurnuše u moj mozak.

Godine... godine mogu proći, ali uspomena na to vreme nikad! Poznao sam i cveće i vino – ali žalosna vrba i kiparis senčali su me dan i noć. Nisam vodio računa o vremenu ni mestu, i zvezde moje sudbe nestadoše s neba, na zemlji se smrče, a njeni stvorovi promicahu pored mene kao brze senke, i među svima njima ja videh samo – Morelu. Vetrovi nebeski donosili su samo jedan zvuk u moje uvo, a talasići morski žuborili su bez prestanka – Morela. Ali ona je umrla; svojim sopstvenim rukama spustio sam je u grob; smejavao sam se dugim i gorkim smehom kada ne nadoh nikakvih tragova od prve – u grobnici, u koju sam položio drugu – Morelu...

1835.

Preveo Momčilo Jojić

1 Hinon – dolina kod Jerusalima gde su Jevreji prinosili svoju decu na žrtvu bogu Molohu.

2 Gehena – pakao.

3 palingenezija – učenje o ponovnom rođenju.

4 *principium individuationis* (lat.) – načelo individuacije.

5 Teos – grad u Maloj Aziji, mesto rođenja Anakreonta.

*... all people went
Upon their ten toes in wild wonderment.*

Bishop Hall's Satires.

*... svi su ljudi hodali
u fantastičnom čudu, na svojih deset prstiju.
Satire biskupa Hola*

Ja sam – ili, bolje reći, *bio sam* – veliki čovek; ipak, nisam ni autor Džiniusa, niti čovek pod maskom; jer ime mi je, kako verujem, Robert Džouns, i rođen sam negde u gradu Fjum-Fadžu.

Prva stvar koju sam u životu učinio je bila da sa obe ruke ščepam svoj nos. Ovo je videla moja majka i nazvala me genijem; otac je zaplakao od radosti i poklonio mi raspravu o Nosologiji. Njom sam ovlađao pre nego što sam dorastao do pantalona.

Tada sam počeo da osećam svoj put u nauci; uskoro sam shvatio da bi, ako čovek ima dovoljno upečatljiv nos, mogao, jednostavno sledeći ga, postati slavan. Ali moja pažnja nije bila ograničena samo na teoriju. Zbog toga sam svako jutro nekoliko puta povlačio svoju surlinu i pio pet-šest čašica rakije.

Kada sam odrastao, otac me jednog dana upita da li bih pošao sa njim u njegovu radnu sobu.

– Sine moj – rekao je pošto smo seli – šta je osnovni cilj u tvom životu?

– Oče moj – odgovorio sam – to je istraživanje Nosologije.

– A šta je, Roberte – zapitao je – Nosologija?

– Gospodine – rekao sam – to je nauka o nosevima.

– A možeš li mi reći – upitao je – šta nos znači?

– Nos je bio, moj oče – odgovorio sam, raznežen – na razne načine definisan od oko hiljadu različitih autora. – (Ovde sam izvadio svoj časovnik.) – Sada je podne ili tu negde, imaćemo dovoljno vremena da ih sve prođemo pre ponoći. Pa da, onda, počnemo: Prema Bartolinusu, nos je ona izbočina, ona čvoruga, ona izraslina, ona...

– Dobro, Roberte – upao je stari dobri gospodin – zaprepaščen sam širinom tvog znanja – uveren sam u to – duše mi! – (Ovde je sklopio oči i stavio ruku na srce.) – Dođi ovamo! – (Ovde me je uhvatio za ruku.) – Tvoje obrazovanje se sada može smatrati završenim – krajnje je vreme da se uhvatiš u koštac sa životom, a ne možeš učiniti bolju stvar nego da slediš svoj nos, zbog toga... zbog toga... zbog toga... – (Ovde me je šutnuo niz stepenice pravo na ulicu.) – Zbog toga, napolje iz moje kuće i neka te Bog blagoslovi!

Dok sam u sebi osetio božanski *afflatus*,¹ shvatio sam da je ova nesreća pre bila sreća nego šta drugo. Rešio sam da me vodi očev savet. Odlučio sam da sledim svoj nos. Povukao sam ga jednom-dvaput za vrh i odmah napisao pamflet iz Nosologije.

Ceo se Fjum-Fadž bio uskomešao.

– Divan genije! – rekao je Tromesečnik.

– Nadmoćan psiholog! – rekao je Vestminster.

– Pametan momak! – rekao je Stranac.

– Odličan pisac! – rekao je Edinburg.

– Duboki mislilac! – rekao je Dablin.

- Veliki čovek! – rekao je Bentli.
- Božja duša! – rekao je Frazer.
- Jedan od nas! – rekao je Blekvud.
- Ko bi mogao biti? – rekla je gospođa Bas-Blu.
- Šta bi on mogao biti? – rekla je velika gospođica Bas-Blu.
- Gde bi on mogao biti? – rekla je mala gospođica Bas-Blu.

Ali ja uopšte nisam obraćao pažnju na ove ljude jer sam upravo bio zakoračio u radionicu jednog umetnika.

Vojvotkinja od Blagoslovi-mi-dušu je pozirala za svoj portret; markiz od Tako-tako je držao vojvotkinjinu publiku; grof od Ovoga-i-onoga je flertovao sa njenim dvorkinjama; a njegova kraljevska visost od Ne-dodiruj-me oslanjao se na naslon njene stolice.

Približio sam se umetniku i digao nos.

- O, divno! – uzdahnula je vojvotkinja.
- Oh, bože! – prošaputao je markiz.
- O, šokantno! – zastenjao je grof.
- Oh, strašno! – zamumlalo je njegovo kraljevsko visočanstvo.
- Šta tražite za njega? – upitao je umetnik.
- Za njegov nos! – uzviknula je vojvotkinja.
- Hiljadu funti – rekao sam sedajući.
- Hiljadu funti? – upitao je umetnik, zamišljeno.
- Hiljadu funti – rekoh.
- Jamčite li za njega? – upitao je, okrećući nos prema svetlosti.
- Je li pravi original? – upita, dodirujući ga sa poštovanjem.
- Hmm! – rekao sam, uvijajući ga na jednu stranu.
- Nijedna kopija nije uzeta? – zapitao je, razgledajući ga pod lupom.
- Nijedna – rekoh, podigavši ga.
- Izvrsno – izbacio je, iznenaden lepotom tog pokreta.
- Hiljadu funti – rekao sam.
- *Hiljadu funti?* – rekao je.
- Tačno – rekoh.
- Hiljadu *funti?* – rekao je.
- Upravo tako – rekao sam.

– Imaćete ih – rekao je – kakav komad *vertu!*² – Tako mi je na licu mesta napisao ček i napravio skicu mog nosa. Unajmio sam sobu u Ulici Džermin i poslao njenom visočanstvu devedeset deveto izdanje "Nosologije", sa portretom nosine. Onaj tužni, mali raspernik, princ od Velsa, pozvao me je na večeru.

Tamo smo svi bili pisci u modi i *recherchés*.³

Bio je tamo i neki moderni platonist. Citirao je Porfirija, Jambliciju, Plotinu, Prokliju, Hiperokla, Maksima Tirijusa i Sirijana.

Bio je tamo neki čovek koji je težio usavršavanju ljudi. Citirao je Targota, Praisa, Pristliju, Kondersitu, De Stela i "ambicioznog studenta Bolesnog Zdravlja".

Tamo je bio i gospodin Pozitivni Paradoks. Primetio je da su svi filozofi budale i sve budale

filozofi.

Bio je i Estetikus Etiks. Pričao je o vatri, jedinstvu i atomima; o duši koja postoji i pre nego što uđe u naše telo i o njenoj dvostrukosti; o srodnosti i neskladu: o primitivnoj inteligenciji i homomeriji.⁴

Bio je tamo i Teologos Teologije. Govorio je o Euzebijui Arianu; jeresi i koncilu u Nici; o pjesizmu⁵ i konsubstancijalizmu;⁶ o Homousiju i homousijizmu.⁷

Bio je i Frikase iz Rošer de Kansela. Pomenuo je muriton od crvenog jezika: karfiol sa *velouté* sosom; teletinu *à la* sveti Meneholt; marinat *à la* sveti Florentin; pomorandžin žele *en mosaïques*.

Bio je tamo i Pijandura O'Puna čaša. Pomenuo je Latur i Markbrinen; i Muso i Šamberten; Ričburg i Sv. Đorđe; Obrion, Leonvil i Medok; Barak i Prenjak; Grav i Sv. Pere; klimnuo je glavom na Klo de Vužo, i govorio, sa zatvorenim očima, o razlici između Šerija i Amontilada.

Bio je tamo i sinjor Tintontintino iz Firence. Diskutovao je o Simbabeu, Arpinu, Karpaću i Argostinu – o sumornosti Karavađa, o ljupkosti Albana, o bojama Ticijana, o strogosti Rubensa, o nestasljucima Jana Stina.

Bio je tamo i predsednik Fjum-fadžovskog univerziteta. Bio je mišljenja da se u Trakiji Mesec naziva Bendis, Babastis u Egiptu, Diana u Rimu, i Artimes u Grčkoj.

Bio je tamo i Veliki Turčin iz Stambola. Nije mogao da ne misli da su anđeli konji, petlovi i bikovi; da neko na šestom nebu ima hiljadu glava; i da nebesko-plava krava sa nebrojenim brojem zelenih rogova pridržava Zemlju.

Bio je tu i Delfinus Poliglot. Rekao nam je šta se dogodilo sa osamdeset tri izgubljene Eshilove tragedije; sa pedeset četiri besede Isea; sa trista dvadeset i jednim govorom Lisija; sa sto osamdeset rasprava Teofrarsa; sa osam Apolonovih knjiga o presecima kupe; sa Pindarovim himnama i ditirambima; sa četrdeset tragedija Homera Juniora.

Bio je tamo i Ferdinand Fic-Fosili Felcpar. Informisao nas je o unutrašnjim vatrama i tercijarnim formacijama; o gasovitim, tečnim i čvrstim oblicima; o kvarcu i laporu; o škriljcima i šljaki; o gipsu i trapu; o talku i kreču; o sfeleritu i horn-sfeleritu; o mika-škriljcima i trošnjoj steni; o antimonu i kalcedonu; o mangantu i o čemu god hoćete.

Tamo sam bio i ja. Pričao sam o sebi – o sebi, o sebi, i o sebi; – o Nosologiji, o svom pamfletu i o sebi. Digao sam nos i govorio o sebi.

– Fantastično pametan čovek! – rekao je princ.

– Super! – rekli su njegovi gosti; sledećeg jutra posetila me je njena milost Blagoslovi-mi-dušu.

– Hoćete li doći u Almaks, slatko stvorenje? – rekla je milujući me pod bradom.

– Sa zadovoljstvom – rekao sam.

– Nos i sve ostalo? – upitala je.

– Ovakav kakav jesam – odgovorio sam.

– Izvolite pozivnicu, rođeni, i mogu li reći da *ćete* biti tamo?

– Draga vojvodkinjo, od svega srca.

– Ju, ne! – već od svega nosa?

– Sa svakim njegovim delićem, draga – rekao sam. I tako, zavrnuh ga jednom-dvaput, i nađoh se u Almaksu. Sobe su bile ispunjene do zagušenja.

- On dolazi! – rekao je neko sa stepeništa.
 - On dolazi! – rekao je neko malo dalji.
 - On dolazi! – rekao je neko još dalji.
 - Došao je! – uzviknula je vojvotkinja. – Došao je, dragi moj! – i ščepavši me obema rukama, triput mi poljubi nos. Usledilo je primetno uzbuđenje.
 - *Diavolo!*⁸ – uzviknuo je grof Kaprikornuti.
 - *Mille tonnerres!*⁹ – izustio je princ od Gremija
 - *Tausend Teufel!*¹⁰ – promumlao je izbornik iz Bladenufa.
- Ovo se više nije moglo podneti. Pobesneo sam. Naglo se okrenuh prema Bladenufu.
- Gospodine – rekao sam – vi ste babun.
 - Gospodine – odgovorio je posle pauze – *Donner und blitzen.*¹¹ To je bilo sve što se moglo poželeti. Izmenjali smo vizitkarte. Sedećeg jutra na Čok farmi upucao sam mu nos – a zatim pozvao prijatelje.
 - *Bête!*¹² – rekao je prvi.
 - Budalo! – rekao je drugi.
 - Glupaku! – rekao je treći.
 - Magarčino! – rekao je četvrti,
 - Idiote! – rekao je peti.
 - Tikvanu! – rekao je šesti.
 - Odlazi! – rekao je sedmi.

Osetio sam se zbog svega ovoga ponižen i otišao sam ocu.

– Oče – rekao sam – šta je osnovni cilj u mom životu?

– Sine moj – odgovorio je – to je još uvek izučavanje Nosologije; ali upucavši izbornikov nos, prekardašio si granicu. Istina je, imaš divan nos; ali sada Bladenuf nema nikakav. Odbacili su te, a on je postao heroj dana. Slažem se da u Fjum-Fadžu veličina pisca, zavisi od dužine njegovog nosa, ali, zaboga, ne može se ni govoriti o nadmetanju sa piscem u modi, koji nosa uopšte nema.

1835.

Preveo Sveta Bulatović

1 *afflatus* (lat.) – nadahnuće.

2 *vertu* (franc.) – vredan, dragocen, vrli.

3 *recherchés* (franc.) – oni koji su traženi, popularni.

4 homomerija – elementi stvari koji su nepromenljivi i kvalitativni, tj. učenje o njima.

5 pjusizam – učenje koje teži da približi englesku crkvu katoličkoj, tj. da suzbiže racionalistički protestantizam.

6 konsubstancializam – shvatanje da je predmet nauke ono što je u svesti.

7 homousijizam – teološko mišljenje da Hristos nije isto što i Bog.

8 *Diavolo* (ital.) – Do đavola.

9 *Mille tonnerres* (franc.) – Sto mu gromova.

10 *Tausend Teufel* (nem.) – Hiljadu mu munja.

11 *Donner und blitzen* (nem.) – Munje i gromovi.

KRALJ KUGA

Priča sa alegorijom

*The gods do bear and will allow in kings
The things which they abhor in rascal routes.
Buckhurst's Tragedy of Ferrex and Porrex.
Bogovi trpe i dopuštaju da kraljevi čine
stvari kakve preziru kod proste svetine
Bukharstova Tragedija Ferekса i Poreksа*

Oko dvanaest časova, jedne noći meseca oktobra, za vreme slavne vladavine Edvarda Trećeg, dva mornara iz posade "Neobuzdane", trgovačke škune koja je plovila između Slajsa i Temze i sada bila na sidrištu rečne luke, sedeli su, u čudu što su se tu obreli, u točionici pivnice u parohiji Svetog Andreja u Londonu – pivnice nad čijim je ulazom bio nacrtan lik "Veselog mornara".

Prostorija ove krčme, iako oskudno nameštena, zidova crnih od dima, niske tavanice, a i u svakom drugom pogledu istovetna sa uobičajenim izgledom i atmosferom krčmi toga vremena, ipak je, po mišljenju grotesknih grupica, razasutih po prostoriji, sasvim odgovarala svojoj nameni.

Naša dva mornara su, verujem, među njima bili najzanimljivija ako ne i najupadljivija družina.

Jedan od njih, naizgled stariji, koga je njegov drugar zvao karakterističnim nadimkom "Kraka", bio je istovremeno i mnogo viši rastom. Imao je skoro dva metra, a povijena leđa bila su, izgleda, posledica neuobičajeno visokog rasta. Preteranost u visini nosila je, međutim, manjkavosti na drugoj strani. Bio je izrazito mršav; pijan je, kako su to tvrdili njegovi drugovi, mogao da posluži kao zastavica na vrhu jarbola, a trezan kao jedrena motka. Ove obesne šale, kao ni mnoge druge njima slične, međutim, nisu pokretale na mornarevom licu mišiće koji služe smejanju. Visoke jagodice, veliki povijen nos, neupadljiva brada, upala donja vilica i ogromne, buljave i blede oči – ceo izgled njegovog lica, iako prožet izvesnom tvrdoglavom ravnodušnošću prema svetu uopšte, bivao je toliko ukočen i ozbiljan da nije mogao valjano da se podražava i opisuje.

Mlađi je mornar izgledom bio sušta suprotnost svom drugaru. Nije bio viši od metar i dvadeset. Par kratkih, krivih nogu nosio je zdepasto, nezgrapno telo, a neobično debele i kratke ruke, zajedno sa golemim šakama, visile su klateći se kao noge morske kornjače slične perajima. Sitne oči neodređene boje žmirkale su duboko usađene pod veđama. Nos mu je bio utonuo u

mesnato, okruglo, zadriglo, zajapureno lice; debela gornja usna odmarala se na donjoj, još punijoj, dajući mu izraz samodopadljivog zadovoljstva, pojačanog navikom vlasnika tih usana da ih s vremena na vreme obliže. Izvesno je da je svog visokog drugara s broda posmatrao s dvojakim osećanjem divljenja i poruge; povremeno bi se bio zabuljio u njegovo lice kao sunce kad na zalasku zuri u litice Ben Nevisa.

Hodočašće ovog vrlog para po okolnim pivnicama u ranijim noćnim časovima bilo je raznoliko i uzbudljivo. A zalihe novca, ma koliko velike, nisu uvek neiscrpne: u ovu krčmu naši su drugari ušli praznih džepova da okušaju sreću.

Upravo u času kada ova priča počinje, Kraka i njegov drugar, Hju Kabanica, sedeli su za hrastovim stolom usred pivnice, s oba lakta naslonjeni na sto, i rukama podupirali obraze. Obojica su buljila, preko velikog kondira punog neplaćene "opojne tečnosti", u zlokobne reči "Krede nema", koje su, na njihovo zaprepašćenje i gađenje, bile ispisane iznad vrata tim istim mineralom o čijoj su nestašici govorile. Nijednog od ova dva zatočnika mora nismo, po pravdi, mogli optužiti za dar odgonetanja pisanih znakova – dar koji je u narodu toga doba bio tek neznatno manja mađija od veštine pisanja. Ali, istini za volju, iskrivljenost čitavog natpisa – neopisivo bočno zanošenje tih slova – nagoveštavali su, po mišljenju oba mornara, duži period lošeg vremena, pa su odlučili da odmah, kako je to Kraka slikovito rekao, "ispumpaju vodu iz broda, dignu jedra i otplove ispred bure".

Čim su, po dogovoru, ispili ostatak piva i pritegli krajeve kaputa, jurnuli su na ulicu. Iako je Kabanica dva puta upao u kamin, misleći da su to vrata, na kraju krajeva uspeli su da pobegnu. Kada je na satu izbilo pola jedan, naši junaci su obešenjački i iz sve snage trčali mračnim sokakom u pravcu Stepenica Svetog Andreja, dok ih je u stopu sledila gazdarica "Veselog mornara".

U doba u kojem se dešava ova živahna priča, a povremeno i koju godinu pre i posle ovog vremena, čitava je Engleska, a posebno njena prestonica, odjekivala od krikova "Kuga", – uzvika koji su svima ulivali strah u kosti. Grad je bio uveliko opustošen, a u onim zastrašujućim delovima uz Temzu, iz kojih je, po mračnim, uzanim i prljavim ulicama, izvirao Demon Zaraze, mogli su se sresti još samo Strah, Užas i Praznoverje.

Kraljevskim proglasom ovi delovi grada bili su stavljeni *van zakona* i svim je građanima, pod pretnjom smrtne kazne, bilo zabranjeno da naruše pustoš te oblasti. Međutim, ni kraljevo naređenje, ni ogromne pregrade, postavljene na počecima prokaženih ulica, čak ni preteća užasna smrt koja je gotovo sigurno kosila nesrećnike koje nikakva opasnost nije mogla odvratiti od avanture – ništa nije sprečavalo noćne razbojnike da do kraja opljačkaju prazne i napuštene kuće i uzmu i poslednji komadić gvožđa, mesinga i olova koji se mogao preprodati.

Posebno zimi, kada bi se pregrade uklonile, brave, reze i tajni podrumi postajali su slaba zaštita za bogate zalihe vina i žestokih pića koje su trgovci, čije su se prodavnice nalazile u tom kraju, ostavljali za sobom bežeći ispred pošasti.

Ipak je veoma mali broj na smrt preplašenih ljudi ta zlodela pripisivao ljudskim rukama. Kužni duhovi, zli dusi zaraze i demoni groznice bili su, prema opštem ubeđenju, glavni uzroci zlih rabota, a gradom su se iz časa u čas širile priče koje su ledile krv u žilama, pa je na kraju sve kuće u zabranjenoj oblasti, poput grobnog pokrova, obavio užas. I sami su lopovi često bežali pred strahotama vlastitog razbojništva, ostavljajući taj samotni prostor zabranjene zone mraku,

tišini, kugi i smrti.

Jedna od već pomenutih strašnih pregrada, koje su označavale zabranjena kužna područja, isprečila se Kraki i časnom Hjuu Kabanici dok su bežali niz jedno sokače. Vratiti se nisu mogli, a nije bilo vremena za gubljenje jer im je potera bila za petama. Čistokrvni mornari su se k'o od šale popeli uz ogradu od grubo tesanih dasaka; pomahnitali od uzbudjenja izazvanog podjednako pićem i bežanjem, bez oklevanja su preskočili prepreku i, nastavivši pijanu trku uz viku i ciku, izgubili su se u smrđljivom spletu uličica tog tamnog vilajeta.

Da nisu bili toliko ogrezli u piću, njihov teturavi trk sigurno bi zaustavile užasne slike predela koji ih je okruživao. Vazduh je bio hladan i pun izmaglice. Kamenje kaldrme, izvaljeno iz ležišta, bilo je razbacano po visokoj, oštroy travi koja im se ovijala oko stopala i članaka. Urušene kuće zakrčile su ulice. Svuda sa se širili odvratni, otrovni smradovi; a jeziva svetlost, koja je čak i u ponoć izbjala iz magličaste i kužne atmosfere, ocrtavala je u prolazima i sokacima, ili u kućama bez stakala na prozorima, leševe mnogih noćnih razbojnika koje je ruka kuge zaustavila u pljački.

Međutim, žestina takvih prizora, utisaka i prepreka nije mogla da zaustavi ova dva, po prirodi hrabri čoveka, sada puna lude smelosti i "opojne tečnosti", koji su, nesumnjivo i pravo – koliko im je to pijanstvo dozvoljavalo – lajali u čeljust Smrti. Napred i samo napred grabio je mrgodni Kraka, dok se sumornom pustoši širila jeka njegovih urlika nalik na indijanske ratne pokliče; napred i samo napred kotrljao se i dežmekasti mornar Kabanica, držeći se kaputa svog živahnijeg saputnika i nadglasavajući njegove izuzetne napore na polju vokalne muzike vlastitom bikovskom rikom *in basso* iz punih pluća.

Bilo je očigledno da su stigli u središte zaražene oblasti. Svaki teturavi korak vodio ih je u veći smrad i strahotu – sokaci su bivali sve uži i krivudaviji. Sa trulih krovova svaki čas bi otpadao po neki golemi kamen ili greda koji su svojim dugim i teškim padom svedočili o visini okolnih kuća; i dok su se s mukom probijali kroz gomile ruševina i đubre, ruke su im često doticale kosture ili se oslanjale na još uvek mesnate leševe.

Iznenada, naša su dva mornara nabasala na ulaz u visoku, sablasnu kuću; uzbudeni Kraka zapištao je iz svega glasa, a iz kuće su mu odgovorili, brzo se nižući jedan za drugim, mnogobrojni divlji, podsmešljivi i neljudski krizi. Pijana dvojka se nije uplašila zvukova od kojih bi se, u tom času i na takvom mestu, sledila krv svakome koga ne greje alkohol u grudima, već je glavačke poletela prema vratima, provalila u kuću i doteturala se, neprestano psujući, u samo središte zbivanja.

Prostorija u kojoj su se obreli bila je, videlo se, radnja nekog pogrebnika; vrata u podu, koja su se nalazila blizu ulaza u kuću, vodila su u prepuni vinski podrum iz čijih je dubina povremeno dopirao zvuk lomljenja boca, potvrđujući da se u njemu nalaze velike količine primamljive tečnosti. Nasred sobe stajao je sto – nasred stola kofa puna pića koje je ličilo na punč. Svuda po stolu, nagomilane bez ikakvog reda, stajale su boce s raznim vrstama vina i drugih pića, a uz njih vrčevi, krčazi i pehari različitih oblika i vrsta. Šestoro ljudi sedelo je za stolom na drvenim podnožjima za mrtvačke sanduke. Pokušaću da ih opišem jednog po jednog.

Licem okrenuta ulazu i, reklo bi se, viša od ostalih, sedela je neka osoba koja je, izgleda, predsedavala skupom. Bio je to visok i koščat muškarac, a Kraka se zapanjio što je ugledao čoveka mršavijeg od sebe samog. Lice mu je bilo žuto kao šafran – ali na njemu, osim jedne

jedine, nije bilo crte koja bi zaslužila da se opiše. Naime, imao je izrazito visoko, odvratno čelo, nalik na mesnatu kapu ili krunu pridodatu na normalnu glavu. Usne su mu bile stisnute i namreškane, što je licu davalо izraz sablasne srdačnosti, a očи su mu, kao i svima za stolom, bile mutne od pića. Ovaj gospodin bio je od glave do pete odeven u mrtvački pokrov od crnog, raskošno vezenog svilenog baršuna, koji je nosio nemarno prebačen preko ramena, kao španski plašt. Na glavi je imao raskošan ukras od perjanica s mrtvačkih kola i povremeno ih je samouvereno i znalački pretresao, a u desnoj ruci držao je golemu ljudsku butnu kost kojom je, sva je prilika, bez ikakvog razloga upravo bio tresnuo jednog člana svoje družine.

Njemu nasuprot, leđima okrenuta prema vratima, sedela je dama ništa manje neobične spoljašnjosti. Iako skoro jednakо visoka kao i osoba koju smo upravo opisali, nije mogla da se vajka da je neprirodno mršava. Očigledno je bolovala od vodene bolesti u poslednjem stadiјumu; njeno telо nalikovalо je na ogromno bure sa ugrađenom slavinom a prepuno mladog, oktobarskog piva – baš kakvo je stajalo u čošku kraj nje. Lice joj je bilo okruglo kao dugme, crveno i debelo; a ona ista neobična svojstvenost, ili bolje, njeno nepostojanje koje smo pomenuli opisujući predsednika, videla se i kod ove dame – samo jedna crta njenog lica bila je vredna pomena: u stvari, oštroumni mornar Kabanica odmah je primetio da se svako od prisutnih na ovom poselu mogao opisati pomoću jedne jedine karakteristične crte; svako od njih je, činilo se, prisvojio isključivo pravo na jednu izrazitu crtу fizionomije. Kod dame o kojoj je reč to su bila usta. Počinjući od desnog, strahovita se razvalina protezala do kraja levog uha tako da su joj kratke minduše, koje su visile na obe usne resice, stalno upadale u taj golemi otvor. Ona se, međutim, svojski trudila da usta drži zatvorena i da deluje dostojanstveno u haljini koja je, u stvari, bila sveže uštirkana mrtvačka košulja, zakopčana do brade, s nabranim okovratnikom od tankog muslina. Njoj s desna, sedela je sićušna mlada žena koja je, činilo se, bila štićenica krupne dame. Ovo nežno, maleno stvorenje, očigledno je – sudeći po tananim, drhtavim prstima i plavičastoj boji usana i mrljama od groznice razasutim po olovnosivim obrazima, bolovalo od jektike. Uprkos bolesti, njeno je držanje imalo izraziti *haut ton*; manir kojim je nosila mrtvački pokrov od najfinijeg indijskog batista bio je ljubak i *degagé*; kovrdže su joj padale niz vrat, a na usnama joj je titrao osmejak; njen nos, međutim, suviše dugačak, tanak, kriv, klimav i bubuljičav, nadvio se preko gornje usne i uprkos tome što ga je jezikom nežno gurkala u jednu ili drugu stranu, davao joj je izgled pomalo podmukle osobe.

Njoj nasuprot, levo od dame koja je bolovala od vodene bolesti, sedeо je podbuо, sipljiv, kostobolan starčić, čiji su obrazi počivali na njegovim ramenima kao dve mešinice pune oporta vina. Izgleda da je on, sedeći prekrštenih ruku i s jednom nogom, umotanom u zavoje, podignutom na sto, verovao da zaslužuje posebnu pažnju. Izvesno je da se ponosio svakim santimetrom svog izgleda, a posebno je uživao u svom napadnom, šarenom vrskaputu. Taj komad odeće, istini za volju, sigurno je skupo platio, a bio je veoma vesto sašiven – napravljen od onih čudesno vezenih, svilenih pokrova koji su se u Engleskoj, ali i u drugim zemljama, obično vešali na vidljiva mesta kraj grba u večnim prebivalištima tek preminulih plemića.

Do njega, a predsedniku s desne strane, nalazio se gospodin u dugim belim čarapama i pamučnim gaćama. Telo mu se, na neki smešan način, u delirijumu treslo na mahove, što je Kabanica nazvao "jezom". Bio je sveže obrijan, a brada mu je bila čvrsto uvezana muslimskim povezom; i ruke su mu bile vezane oko zglobova, pa se nije slobodno služio pićem koje se

nalazilo na stolu; reč je o neophodnoj meri opreza, mislio je Kraka, jer je lice ovog gospodina odavalо pijanduru do srži predanu alkoholu. Dva ogromna uha, međutim, koja ni povez nije mogao sakriti, slobodno su štrčala u prostoru i povremeno se grčevito čuljila kad bi do njih dopro zvuk vađenja čepa iz boce.

Njemu preko puta smestio se šesti, poslednji član družine, neobično ukočen čova koji se, pateći od paralize, morao – bez šale – osećati veoma neugodno u neprikladnoj odeći. On je jedini bio odevan u nov, lep mrtvački sanduk od mahagonija. Vrh sanduka, zaglavlje, pritiskalo je nesrećnikovu glavu i pokrivalo mu čelo poput kapuljače, zbog čega je bio neopisivo zanimljiv. Na bokovima sanduka nalazile su se rupe za ruke, ne samo zbog elegancije već i zbog puke potrebe; kruto odelo, ipak, sprečavalo je vlasnika da kao njegovi drugovi sedi uspravno za stolom; dok je ležao pod uglom od četrdeset pet stepeni, oslonjen na nogare, beonjače njegovih ogromnih, buljavih očiju upravljalje su se prema tavanici, zaprepašcene vlastitom veličinom.

Pred svakim učesnikom ovog posela nalazio se deo ljudske lobanje koji je služio umesto čaše. Iznad njih visio je ljudski kostur, obešen za nogu kanapom koji je bio okačen za gvozdeni prsten na tavanici. Drugi krak nesputano je štrčao ustranu pod pravim uglom, tako da se klimavi i klepetavi skelet njihao i vrteo po čefu svakog daška vetra koji bi puhnuo kroz prostoriju. U lobanji ove gnusne viseće naprave žarila se hrpica ugljako ja je treperavom ali jasnom svetlošću obasjavala čitav prizor; mrtvački sanduci i svi ostali predmeti, koji su pripadali pogrebniku, vlasniku radnje, bili su naslagani uvis uza zidove i prozore, tako da nijedan tračak svetla nije prodirao na ulicu.

Ugledavši ovaj neobični skup i još neobičniju opremu njegovih učesnika, naša dva mornara nisu se, kako smo to mogli očekivati, ponašala s doličnim poštovanjem. Kraka je, naslonivši se na zid kraj kojeg se našao, obesio donju vilicu više nego obično i raskolačio oči što je jače mogao; Hju Kabanica, sagnuvši se tako da mu se nos našao u visini stola, oslonio se dlanovima o kolena i prasnuo dugim, glasnim, treštavim grohotom izrazito neumesnog i neumerenog smeha.

Visoki predsednik, ne uvredivši se zbog ovog sasvim nepristojnog ponašanja, ipak se ljubazno osmehnuo uljezima – klimnuo im dostojanstveno glavom ukrašenom crnim perjanicama, prišao im, uhvatio ih za ruke i poveo ih do sedišta koja su ostali članovi posela u međuvremenu postavili. Kraka se nije nimalo protivio, već je poslušno seo; galantni Hju pomaknuo je svoje podnožje za mrtvački sanduk bliže čelu stola, uz mesto na kom je sedela malena jektičava dama u mrtvačkom pokrovu, razdragano se svalio na sedište i natočivši crno vino u lobanju, ispio ga u ime boljeg poznanstva. Hjuovo drsko ponašanje strašno je naljutilo ukočenog gospodina u sanduku, zbog čega je moglo doći do ozbiljnih razmirica da predsednik nije u tom trenu, udarajući o sto svojom močugom skrenuo pažnju na sledeće reči:

- Dužnost nam je da ovom srećnom prilikom.
- Zaustavi – prekinuo ga je Kraka ozbiljno – stani malo, kad ti kažem, i reci mi koji ste vi i šta, do đavola, radite, nagizdani k'o nečastivi i zašto cevčite piće koje je ovde preko zime ostavio moј drugar, pogrebnik Vil Vimbl!

Na ovu neoprostivu neučtivost čitava je družina skočila i divljački i strašno rikala, kao i onda kad su kricima privukli pažnju mornara. Predsednik se, međutim, prvi pribrao i, obraćajući se Kraki posle kraće pauze opet progovorio:

– Drage volje i u razumnoj meri zadovoljićemo znatiželju tako uglednih, ako i nezvanih, gostiju. Znajte, dakle, da sam ja vladar na ovim prostorima i da je moja vlast neograničena pod titulom "Kralj Kuga Prvi".

– Ova prostorija, za koju mislite da je radnja pogrebnika Vila Vimbla – čoveka koga mi ne poznajemo i čije plebejsko ime nikad do ove noći nije povredilo naše kraljeve uši – ova soba je, kažem, Svečana sala našeg dvora, namenjena sednicama našeg kraljevskog saveta i drugim svetim i uzvišenim ciljevima.

– Plemenita dama nama nasuprot je Kraljica Kuga, naša Presvetla supruga. Ostale uzvišene ličnosti koje vidite članovi su naše porodice i nose oznake kraljevske krvi u svojim uvaženim titulama: "Njegova Milost Nadvojvoda O'Kužni" – "Njegova Milost Nadvojvoda Zaraženi" – "Njegova Milost Vojvoda od Pošasti" – i, "Njena Presvetla Visost Nadvojvotkinja od Bubonske kuge".

– Što se tiče – nastavio je vladar – vašeg pitanja zašto ovde sedimo na sednici Saveta, oprostite nam što ćemo vam reći da se to tiče nas *i jedino* nas i naših privatnih i vladarskih interesa i ni na koji način se ne dotiče nikog osim nas samih. Ali, uvezši u obzir prava za koje gosti i stranci mogu pomisliti da im pripadaju, objasnićemo vam da smo se okupili noćas da, posle revnosnog proučavanja i preciznog istraživanja, ispitamo, analiziramo i do kraja odredimo neodredljiv duh – neshvatljive odlike i prirodu neprocenjenih vrednosti vina, piva i drugih pića u kojima uživaju naša grla u ovoj bogatoj prestonici, pa da time, ostvarimo i našu nameru i da nešto učinimo i za dobrobit onog nadzemaljskog vladara koji vlada svima nama, čije je kraljevstvo bezgranično, a zove se Smrt.

– Ime mu je Mika Davež – užviknuo je Kabanica pružajući dami pored sebe lobanju sa vinom i sipajući sebi po drugi put.

– Bezverni nitkove – rekao je predsednik, obraćajući se sada časnom Hjuu – ti neverniče i prokleti bedniče, rekli smo da ćemo se samo iz poštovanja prema pravima, koja ne želimo ukinuti ni prostacima, udostojiti da odgovorimo na tvoja nepristojna i nerazumna pitanja. Jer, iako ste nepozvani došli na sednicu našeg Saveta, mi verujemo da je naša sveta dužnost da u svakog od vas ulijemo galon ovog slatkog vina, da vam damo da ga ispijete naiskap i to klečeći na kolenima za sreću i blagostanje našeg kraljevstva, pa da slobodno produžite svojim putem ili ostanete ovde i priđete našem stolu, kako vam već bude drago.

– To bi, bojim se, bilo nemoguće – užvratio je Kraka koji je očigledno osećao izvesno poštovanje prema dostojanstvenom stavu Kralja Kuge Prvog jer je, dok je govorio, stajao pridržavajući se za sto. – Bilo bi, Vaše Visočanstvo, molim lepo, nemoguće da pod svoju palubu ukrcam i četvrtinu tečnosti o kojoj je Vaše Visočanstvo govorilo. Da ne pričam o teretu koji sam ukrao pre podne, nešto kao redovni balast, pa tek pivo i drugo piće koje sam večeras utovario u više luka; pod palubom sada imam pun tovar "opojne tekućine" koju sam poštено namirio u "Veselom mornaru". Zato molim Vaše Visočanstvo da moju dobru volju spram vas prihvati kao svršenu stvar... jer nema šanse da ja pristanem da popijem makar i jednu kap, a najmanje kap te odvratne, ustajale vode s dna brodskog korita koja je pravi bučkuriš.

– Povuci to, zvrndove – prekide ga Kabanica koji se zgrauuo što njegov drugar tako dugo govori i još se nećka. – Povuci to i, kad ti kažem, ne blebeći više, Krako. U *mojoj* utrobi ima još mesta, iako priznajem da se i moj brod, kao i tvoj, nagnuo na bok; i za tvoj teret ja bi', bolje nego

da talasamo, probao da nađem mesta, ali...

– Ova rasprava – upleo se predsednik – nije u skladu sa odredbama kazne ni sa presudom, koja je sasvim prosečna, a koja se ne može menjati ni opozvati. Uslovi koje smo odredili moraju se ispuniti do poslednjeg slova i bez otezanja, a ako ne uspete, određujemo da vas vežu za noge i vrat zajedno, kao buntovnike, utope u ovom buretu oktobarskog piva!

– Presuda!... Presuda!... Pravilno!... Pravedno!... Mudra odredba!... Dostojna i ispravna, sveta presuda – vikala je porodica Kuga u glas. Kralju se čelo namrštilo u bezbroj bora; kostobolni starčić duvao je kao veliki meh, dama s mrtvačkim pokrovom mlatila je nosom tamomo; gospodinu u pamučnim gaćama načuljile su se uši; ona u mrtvačkoj košulji hvatala je vazduh kao riba na suvom; onaj u sanduku izgledao je ukočeno i kolutao očima.

– Ah! Ah! Ah! – cerekao se Kabanica, ne osvrćući se na opštu uzbuđenost – aha, ha, aha, ha! Aha, ha, aha, ha, Ah! Ah, kazao sam ja – rekao je najzad – kazao sam ja kad je gospodin Kralj Kuga udario nama ovu zvrčku da dva ili tri galona ovog bućkuriša od vina ne znaće ništa za čvrstu i nepretovarenu brodicu kao što je moja... ali ako treba da pijem u zdravlje Ćavola (Bog da mu oprosti) i da još kleknem pred ovu nakazu od kralja, za koju znam, kao što i za sebe znam da sam grešni mornar, da je niko drugi nego glumac Tim Provala glavom i bradom – pa to je druga priča i meni to uopšte ne ide u glavu.

Nisu mu dali da u miru završi svoj govor. Čun je pomenuo Tima Provalu, čitava družina skočila je na noge.

– Izdaja – povikalo je njeno Visočanstvo Kraljica Kuga Prva.

– Izdaja – rekao je kostobolni starčić.

– Izdaja – vrištala je Nadvojvotkinja od Bubonske Kuge.

– Izdaja – mrmljao je gospodin kome su svezali bradu.

– Izdaja – režao je čova iz sanduka.

– Izdaja! Izdaja! – vrištalo je njeno Usnato Visočanstvo. Uhvativši nesrećnog Kabanicu, koji je upravo hteo da natoči još jednu lobanju vina, za zadnji kraj pantalona, podigla ga je visoko u vazduh i bez suvišnih ceremonija bacila ga u veliko bure njegovog omiljenog piva. Nekoliko puta njegova se glava pojavila na površini kao jabuka u punču da bi na kraju nestala u vrtlogu pene koju je obilato stvaralo Hjuovo bacakanje.

Visoki mornar, međutim, nije bespomoćno gledao patnje svog drugara. Neustrašivi Kraka gurnuo je Kralja Kugu kroz otvor na podu, psujući zalupio vrata i pošao ka sredini prostorije. Skinuo je skelet koji je visio iznad stola i počeo da mlatara njime tako snažno i žestoko da je, dok su gasnuli poslednji traci svetlosti, razmrskao glavu kostobolnom starčiću. Potrčao je zatim do bureta s pivom i Hju Kabanice i u trenu prevalio taj ogroman drveni sud. Iz bureta je potekla bujica piva – tako snažna – tako silovita – nezaustavljiva – da je preplavila čitavu sobu – prepuni sto se prevrnuo – podnožja mrtvačkih sanduka se okrenula naopačke – kofa s punčem upala je u kamin – a dame u histeriju. Gomile mrtvačke opreme plovile su po prostoriji; vrčevi, krčazi i baloni pomešali su se bez reda u sveopštoj *melée*, a boce opletene vrbovim prućem bespomoćno su se sudarale s bocama opletentim kanapom. Čovek koga je hvatala delirična "jeza" odmah se utopio – ukočeni gospodin otplovio je u sanduku – a Kraka je pobednički zgrabio oko struka debelu gospođu u mrtvačkoj košulji, izjurio s njom na ulicu i uputio se pravo na "Neobuzdanu", dok je za njim punom parom plovio i strašni Hju Kabanica koji je, pošto je kinuo tri ili četiri

puta, dašćući i duvajući požurio u društvu Nadvojvotkinje od Bubonske Kuge.

1835.

Prevela Željka Kalanja

SENKA

PARABOLA

Zaista! Ja idem kroz dolinu senki.

Psalm Davidov

Vi koji ovo čitate još ste među živima; ali, ja koji pišem biću već odavno otišao u carstvo senki. Jer zaista, neobične će se stvari dogoditi, i tajne će se stvari saznati, i mnogi vekovi će proći, pre nego što ove uspomene budu viđene od ljudi. A kada budu, imaće nekih koji neće verovati, i nekih koji će sumnjati, no ipak biće i jedan mali broj onih koji će naći mnogo čega za razmišljanje u pismenima utisnutim ovde stilusom od gvožđa.

Godina je bila godina užasa, i osećaja jačih od užasa za koje nema imena na zemlji. Jer mnoga znamenja i predskazanja desila su se bila, i na blizu i na daleko, preko mora i zemalja, crna krila kuge svuda su se bila raširila. Onima koji su bili vešti u čitanju zvezda nije bilo nepoznato da su nebesa imala izgled zla; a meni, Grku Ojnosu, između ostalih bilo je jasno da je sada došla bila ona promena sedam stotina i devedeset četvrte godine kada se, ulazeći u znak Ovna, planeta Jupiter spojila sa crvenim prstenom strašnog Saturna. Neobični duh neba, ako ja ne tumačim sve veoma rđavo, pokazao se jasno ne sanjo u fizičkoj kugli zemljinoj, nego i u dušama, maštama i razmišljanjima ljudskim.

Nad nekoliko boca crvenog hijoskog vina, u jednoj otmenoj dvorani jedne mračne varoši koja se zvala Ptočina, sedeli smo u noći mi, jedno društvo sedmorice. U našu sobu nije bilo drugog ulaza do na jedna visoka vrata od bakra, ta vrata su bila izgrađena od veštaka Korinosa, i kako su bila neobično umetničke izrade, zatvarala su se iznutra. Crne draperije u mračnoj sobi zatvarale su od nas izgled meseca, sjaj zvezda i opustele ulice od ljudi – ali značenje i uspomena na zlo nisu mogli biti tako isključeni. Imalo je svuda oko nas stvari o kojima ne mogu dati nikakvog jasnog računa – stvari materijalnih i duhovnih – težina u atmosferi – osećanje gušenja – strah – i, nadasve, ono užasno stanje egzistencije, koje imaju nervozni ljudi kada su im čula oštro živa i budna, a u isto vreme moći mišljenja leže uspavane. Neka mrtva težina ležala je na nama. Ležala je na našim udovima – na kućnom nameštaju – na peharima iz kojih smo pili; i sve stvari bile su time pritisnute i prignječene, sve stvari osim plamenova sedam gvozdenih lampi koje su osvetljavale našu gozbu. Uspravivši se u visokim, tankim linijama svetlosti, oni su ostali tako gorući bledo i bez pokreta, i u ogledalu, koje je njihov blesak pravio na okrugлом stolu od abonosa za kojim smo sedeli u društvu, svaki od nas posmatrao je bledilo svoga sopstvenog lica,

i uznemireno zveranje u oborenim očima svojih drugova. A ipak, mi smo se smejali i bili smo veseli na svoj naročiti način koji je bio histeričan; i pevali smo pesme Anakreontove – koje su ludost; i pili smo mnogo mada nas je purpurno vino opominjalo na krv. Jer tu je bio još jedan stanovnik naše sobe u osobi mladoga Zoilusa. Mrtav i sav ispružen, ležao je on, uvijen u mrtvački pokrov – genije i demon ovog prizora. Avaj! on nije imao nikakva udela u našem veselju, osim što je njegovo lice, iskrivljeno kugom, i što su njegove oči, u kojima je smrt tek upola bila ugasila oganj bolesti, izgledale da imaju tako živog udela u našem veselju, kao što možda mrtvi imaju u veselju onih koji imaju da umru. Ali mada sam ja, Ojnos, osećao da su oči umrloga bile na meni, ja sam se ipak usiljavao da ne primetim gorčinu njinog izraza, i gledajući čvrsto dole u dubine abonosovog ogledala, pevao sam glasnim i zvučnim glasom pesme sina varoši Teosa.¹ Ali postepeno moje pesme prestadoše, i njihovi odjeci, kotrljajući se daleko između tamnih draperija sobe, postadoše slabi i nerazgovetni, i tako iščezoše. I gle, između tih tamnih draperija gde se zvuči pesme izgubiše izade jedna mračna i neodređena senka, senka kakvu bi mesec, kada je nisko na nebū, napravio od čoveka. Ali to je bila senka ni od čoveka ni od boga, niti od ma koje poznate stvari. I dršćući i za malo među draperijama sobe, ona se najzad zaustavi, u punom izgledu, na površini vrata od bakra. Ali senka je bila bez oblika, neodređena, i bila je senka niti čoveka niti boga, ni boga grčkog, ni boga haldejskog, niti ma kog boga egipatskog. I senka je stajala mirno na tučanim vratima, ispod luka i svoda, i nije se kretala, niti je rekla ijednu reč, nego je tu zastala i ostala. I vrata na kojima je senka stajala bila su, ako se dobro sećam, čelo nogu mladoga Zoilusa u pokrovu. Ali mi, nas sedmorica u društvu, kada smo videli senku, kako je izašla između draperija, nismo smeli da je pravo posmatramo, nego smo oborili oči, i gledali smo stalno u dubine abonosovog ogledala. I najzad ja, Ojnos, rekavši tiho nekoliko reči, zapitah senku za njeno prebivalište i za njeno ime. I senka odgovori: "Ja sam *Senka*, i moje je prebivalište blizu katakombi Ptolomejskih, a kod onih mračnih dolina Jelisijuma koje se graniče sa gadnim kanalom Haronovim". I onda mi, sedmorica skočisimo sa naših sedišta u užasu, i stajasmo dršćući i tresući se, i preneraženi, jer zvuci u glasu senke ne behu zvuci ma koga jednog bića, nego množine bića, i menjajući se u svojim naglascima od slova do slova, padali su tužno na naše uši, u dobro poznatim i dobro zapamćenim naglascima mnogih tisuća umrlih prijatelja.

1835.

Preveo Svetislav Stefanović

1 Misli se na Anakreonta, koji se rodio u ovom varoši.

ČUTANJE

Bajka

Ενδονωιν ρορεων χοδυραι τε χαι φαραγγεζ;

Πρωνεζ τε χαι χαραδραι.

Vrhovi bregova spavaju;

doline, stene i pećine čute.

Alkman¹

"Čuj me", reče Demon, spuštajući ruku na moju glavu. "Predeo o kome govorim jeste jedan pusti predeo u Libiji na obalama reke Zeire. I tamo nema mira, ni čutanja.

"Vode te reke su šafranove i bolesne boje, i one ne teku ka moru, nego drhte uvek i večito pod crvenim okom sunca, u bučnom i grčevitom pokretu. Za mnogo milja na obe strane muljevitog rečnog korita prostire se bleda pustinja džinovskih vodenih krinova. Oni uzdišu jedan drugom u toj samoći, i pružaju nebu svoje duge sablasne vratove, i klimaju tamo i amo svoje večite glave. I neki neodređen šum dolazi između njih kao šum podzemne vode. I oni uzdišu jedan drugome.

"Ali ima granica njihovom carstvu – granica od crne, strašne, visoke šume. Tu kao talasi oko Hebrida, nisko šipražje večito je u pokretu. Ali nema ni najmanjeg vetarca nigde na celom nebu, i visoko prašumsko drveće njija se večito tamo i amo sa snažnim i burnim zvukom. I sa njihovih visokih kruna padaju, jedna po jedna, večite rose. A pri korenju im, čudno otrovno cveće leži grčeći se u uznemirenom dremanju. A iznad njih, sa glasnim i šuštećim šumom, sivi oblaci lete večito ka zapadu, dok se ne skotrljavaju kao vodopad preko vatenog bedema horizonta. Ali nema ni najmanjeg vetra na nebu. A na obalama reke Zeire nema ni mira ni čutanja.

"Bila je noć i kiša padaše. I padajući to beše kiša a kada je pala ona beše krv. I ja sam stojaо u močvari između visokih ljiljanova, a kiša je padala na moju glavu – i krinovi su uzdisali jedan drugom u svečanosti svoje osamljenosti.

"I sasvim odjednom, mesec se rodi kroz tanku avetinjsku maglu, i beše purpurne boje. I moje oči padoše na ogromnu sivu stenu što je stojala na obali reke, i beše obasjana svetlošću meseca. I stena beše siva, i avetinjska, i visoka, – i stena beše siva. Spreda na njoj behu slova urezana u kamenu, i ja idoh kroz močar od vodenih krinova dok ne dođoh blizu do obale, da sam mogao pročitati slova na kamenu. Ali ih nisam mogao odgonetnuti. I ja pođoh nazad u močar, kada mesec zasija još jače crveno, i ja se okrenuh nazad, i pogledah na stenu i na slova; i slova behu: SAMOĆA.

"I ja pogledah gore; i na vrhu stene stajaše čovek; i ja se sakrih među vodene krinove da bih posmatrao pokrete čoveka. I čovek beše visok i snažan, i od pleća do nogu beše ogrnut u togu staroga Rima. I crte njegove figure behu nejasne – ali njegove crte lica behu crte nekog božanstva; jer veo noći, i magle, i meseca, i rose ostaviše nepokrivenе crte njegova lica. I njegovo čelo beše visoko od misli, a njegovo oko divlje od tuge; i u ono malo bora na njegovu obrazu, čitao sam priče bola, umora i dosade sa čovečanstvom, i čeznuće za samoćom.

"I čovek sede na steni, i nasloni glavu svoju na ruku, i gledaše u pustoš. Gledao je dole u nisko nemirno šipražje, i gore na visoko prašumsko drveće, i još više gore na šušteće nebo, i na purpurni mesec. A ja sam ležao u zaklonu od krinova, i posmatrao sam pokrete čoveka. I čovek je drhtao u samoći; ali noć se gubila, a on je sedeo na steni.

"I čovek okreće svoju pažnju sa neba, i pogleda dole u pustu reku Zeire, i na žute sablasne vode, i na blede legije vodenih krinova. I čovek slušaše uzdisaje vodenih krinova, i šum koji je između njih dolazio. A ja sam ležao u mom zaklonu, i posmatrao sam pokrete čoveka. A čovek drhtaše u samoći; ali noć se gubila, a on je sedeo na steni.

"Onda ja siđoh dole u dubine močari, i koračah daleko u pustinji vodenih krinova, i dozivah hipopotame koji su živeli u mulju u dubinama močari. I hipopotami čuše moj glas, i dođoše sa vodenim bikovima na podnožje stene, i rikahu glasno i strašno ispod meseca. A ja sam ležao u mome zaklonu, i posmatrao sam pokrete čoveka. A čovek je drhtao u samoći; – ali noć se gubila, a on je sedeо na steni.

"Tada sam ja prokleo stihije kletvom uzbune; i strašna bura skupi se na nebu gde pre toga ne beše nijednog vatarca. I nebo postade modro od žestine oluјe – i kiša udaraše po glavi čoveka – i bujica reke dođe – i reka se od muke zapenuši – i voden klinovi cičahu u svojim ležištima – i šuma se savijala pred vетrom – i grom se kotrljaо – i munje su padale – i stena se tresla iz temelja. A ja sam ležao u mome skloništu, i posmatrao sam pokrete čoveka. A čovek je drhtao u samoći; – ali noć je bledila, a on je sedeо na steni.

"Onda sam se razljutio, i prokleo kletvom čutanja reku, i klinove, i vetar, i šumu i nebo, i grom, i uzdisaje vodenih klinova. I oni biše ukleti, i postadoše mirni. I mesec prestade da se gega – na svom putu gore k nebu – i grom izumre – i munje ne sevahu – i oblaci višahu nepokretni – i vode se spustiše do svog ogledala i stadoše – i drveće se prestade njijati – i voden klinovi ne uzdisahu više – i šum između njih ne ču se više, niti ikakva senka zvuka kroz celu tu beskrajnu pustinju. I ja pogledah na slova na steni, i ona behu izmenjena. I slova behu: ĆUTANJE.

"I moje oči padaše na lice čoveka, i njegovo lice beše bledo od užasa. I munjevito, on podiže glavu sa ruke, i stade uspravno na steni i slušaše. Ali glasa ne beše nikakva u celoj ogromnoj pustinji; i slova na steni behu: ĆUTANJE. I čovek se zatrese, i okrete svoje lice i pobeže daleko, i hitno tako da ga više nisam video":

*

Ima lepih priča u knjigama Maga – u gvožđem povezanim tužnim knjigama Maga. Tu ima, kažem, slavnih povesti o nebu i zemlji i o moćnome moru – i o genijima što upravlju morem i zemljom i visokim nebom. Tu behu i mnoge mudrosti u izrekama koje izrekoše sibile; i svete, svete stvari u davnini čulo je tužno lišće što je drhtalo oko Dodone – ali, kao što je živ Alah! – ta priča što mi je Demon rekao sedeći pored mene u senci groba, ja mislim da je najčudnovatija od sviju. I kada je Demon dovršio svoju priču, on pade nazad u šupljinu groba, i smejaše se. A ja se ne mogah smeјati sa Demonom, i on me je grdio što se nisam mogao smeјati. I ris koji večito stanuje u grobu, izade napolje, i leže kraj nogu Dernonovih, i gledaše mu čvrstim pogledom u lice.

1837.

Preveo Svetislav Stefanović

1 Alkman (oko 625. pre n.e.) iz Sadra – najstariji nama poznati grčki horovođa.

LIGEJA

And the will therein lieth, which dieth not. Who knoweth the mysteries of the will, with its vigor? For God is but a great will pervading all things by nature of its intentness. Man doth not yield himself to the angels, nor unto death utterly, sove only through the weakness of hi sfeeble will.

Joseph Glanvill.

I u tome leži volja koja ne umire. Ko poznaje tajne volje, i njenu snagu? Jer Bog je samo velika volja, koja sve prožima prirodom svoga naumljenja. Čovek se ne predaje anđelima, pa ni smrti potpuno, osim jedino kroz slabost svoje nejake volje.

Džozef Glenvil¹

Ne mogu, po cenu spasenja, da se setim kako sam se, kada, pa ni tačno gde, prvi put upoznao sa gospodom Ligejom. Mnoge su godine minule otada, i moje je pamćenje oslabilo od goleme patnje. Ili, možda, ja ne umem *sada* da dozovem u sećanje te pojedinačnosti, zato što su, uistinu, narav moje drage, njena retka učenost, njena jedinstvena a ipak mirna lepota, i uzbudljiva i zanosna rečitost njenog tihog melodičnog govora, prodirali u moje srce tako postojano, ali postupno i krišom, da behu nezapaženi i neznani. Ipak, verujem da sam je prvi put i najčešće viđao u nekom velikom, starom, oronulom gradu blizu Rajne. O svojoj porodici – zacelo mi je govorila. Da je pripadala dalekoj starini, o tome nema sumnje. Ligeja! Ligeja! Utonuo u nauke čija je priroda više no išta drugo podešena da umrtvi utiske spoljašnjega sveta, ja tom milom rečju jedino – Ligejom – dovodim u maštu pred svoje oči lik one koje više nema. I sada, dok pišem, sinu mi u pameti sećanje da *nikad nisam saznao* porodično ime one koja je bila moja prijateljica i moja verenica, koja je postala moj sadrug u naukama, i konačno moja voljena supruga. Je li to bila nestošna opomena moje Ligeje? ili je to bio ispit jačine moje ljubavi, što o tome nikad nisam pitao? ili je to bila neka moja vlastita čudljivost – ludo romantično prinošenje žrtve na oltar najstrasnije odanosti? Ja se tek nejasno sećam same te činjenice – pa je li čudo onda što sam potpuno zaboravio okolnosti iz kojih je ona nastala i koje su je pratile? I, zaista, ako je ikad onaj duh koji se zove *Romantika* – ako je ikad ona bleda i lakokrila Astarta² idolopokloničkog Egipta stolovala, kao što kažu, nad zlokobnim brakovima, onda je ona najizvesnije stolovala nad mojim brakom.

Ima, međutim, jedna mila uspomena u kojoj me pamćenje ne ostavlja. To je *osoba* Ligejina. Rastom je bila visoka, pomalo vitka, i, u njenim pozniјim danima, čak mršava. Uzalud bih se trudio da naslikam veličanstvenost, mirnu spokojnost njenog držanja, ili nepojmljivu lakoću i gipkost njenog hoda. Dolazila je i odlazila kao senka. Nikad nisam drukčije primetio da je otvorila vrata moje sobe za rad i ušla unutra, sem po dragoj muzici njenog tihog umilnog glasa, kad bi svoju mermernu ruku spustila na moje rame. Po lepoti lica nijedna joj moma nije bila ravna. To je bio zračni sjaj opijumskog sna – vazdušasto i poletno snoviđenje, pomamnije božanstveno nego što su maštarije koje su lebdele oko usnulih duša kćeri Dela.³ Ali ipak njene crte ne behu od onog pravilnog obrasca koji su nas lažno učili da obožavamo u klasičnim

tvorevinama paganaca. "Nema savršene lepote", kaže Bekon, lord Verulamski, govoreći pravo o Svima oblicima i rodovima lepote, "koja u srazmeri ne bi imala i nešto *neobičnosti*". Pa ipak, iako sam uviđao da crte Ligejine ne imaju klasičnu pravilnost – iako sam opažao da njena ljupkost bejaše zaista "savršena", i osećao da je prožeta znatnom "neobičnošću", ipak sam uzalud pokušavao da otkrijem tu nepravilnost i da uđem u trag mom vlastitom opažanju "neobičnog". Posmatrao sam pomno crte visokog i bledog čela – ono je bilo besprekorno – kako je zaista hladna ta reč kad se primenjuje veličanstvenosti tako božanstvenoj! – kožu koja se nadmetala sa najčistijom slonovačom, upadljiv obim i spokojstvo, blagu isturenost krajeva iznad slepoočnica; i onda, kao gavran crne, sjajne, raskošne, i prirodno kovrdžave vitice, koje pokazivaju svu snagu homerovskog epiteta, "zumbulaste"! Gledao sam nežne linije nosa – i nigde sem u ljupkim medaljonima Hebreja ne videh slično savršenstvo. Tu bejaše ista raskošna glatkost površine, ista jedva primetna težnja ka orlovsrom, iste skladno izvajane nozdrve što odaju slobodan duh. Gledao sam slatka usta. Tu bejaše zaista trijumf svega nebeskog – veličanstven oblik kratke gornje usne – mek, sladostrasti drem one donje – nestaćne jamice i rečita boja – zubi od kojih se odbijao, sa bleskom mal'ne prepadnim, svaki zrak nebeske svetlosti koji bi pao na njih u njenom vedrom i spokojnom a ipak najrazdraganijem od svih osmeha. Ispitivao sam oblik brade – i tu sam, isto tako, video nežnost širine, mekotu i veličanstvenost, punoču i oduhovljenost Grka – crte koje je bog Apolon otkrio samo u snu Kleomenu,⁴ sinu Atinjanina. I onda sam ponirao u krupne oči Ligejine.

Za oči nemamo uzora u dalekoj antici. Može biti, isto tako, da u tim očima moje drage ležaše tajna koju lord Verulamski naveštava. One bejahu, moram da verujem, mnogo veće nego što su oči našega roda. One bejahu čak krupnije od najkrupnijih gazelskih očiju plemena iz doline Nurdžahad. No samo u razmacima vremena – u trenucima žestoke uzbudjenosti – ova osobenost postajaše više no neznatno primetna u Ligeji. I u takvim trenucima bejaše njena lepota – tako je to možda izgledalo mojoj raspaljenoj mašti – ona lepota bića koja su iznad ili izvan zemlje, – lepota hurijske bajke. Boja očiju bejaše najblistavije crna, i daleko iznad njih, pružahu se duge vrane trepavice. Obrve, pomalo nepravilno izvijene, bejahu iste boje. Ona "neobičnost", međutim, koju sam nalazio u očima, bila je nezavisne prirode od uobličenja, ili boje, ili blistavosti crta, i mora se, konačno, dovesti u vezu sa *izrazom*. Ah, reč koja ništa ne znači! iza čije ogromne širine pustoga zvuka pravimo grudobran za naše grdno neznanje u oblasti duhovnog. Izraz Ligejinih očiju! Kolike sam duge sate snatrio o tome! Kako sam se, tokom cele jedne ivanjske noći, upinjao da ih proniknem! Šta je to – to nešto, dublje nego kladenac Demokritov – što je ležalo duboko u zenicama moje drage? Šta je *bilo* to? Bio sam obuzet strašcu da to otkrijem. Te oči! te krupne, te blistave, te božanstvene oči! One behu postale za me Ledine zvezde-bliznakinja, a ja njihov najodaniji astrolog.

Između mnogih nepojmljivih odstupanja u nauci o duši, ništa toliko prodorno ne uzbuduje kao činjenica – verujem, nikad zapažena u školama – da, kad se trudimo da dozovemo u sećanje nešto što je davno zaboravljen, često se nađemo na *samom rubu* sećanja a da, na kraju, nismo kadri da se setimo. I tako, često sam, pomno ispitujući Ligejine oči, osetio da se približavam punom saznanju njihovih izraza – osetio da se približavam – a da ono ipak nije u celosti moje – i napokon da potpuno iščeze! I (čudno, oh, najčudnija tajno od svega!) viđao sam, u najobičnijim predmetima sveta, kolo sličnosti sa tim izrazom. Hoću da kažem, posle onog razdoblja vremena

kad je Ligejina lepota unišla u moju dušu, i tu boravila kao u zavetnom kovčegu, mnoga bića vidimoga sveta budila su u meni ono osećanje koje su uvek izazivale njene krupne i sjajne oči. No tim ništa više ne bih umeo da bliže odredim to osećanje, ili da ga raščlanim, pa čak ni da ga postojano razmatram. Katkada, neka mi je dozvoljeno da to ponovim, ja sam ga poznao gledajući neku vinjagu kako brzo raste – posmatrajući neku mušicu, leptira, lutku, žubor-vodu, osetio sam ga u okeanu, u padanju meteora; osetio sam ga u pogledima neobično starog sveta. I ima jedna ili dve zvezde na nebnu, (jedna naročito, zvezda šeste veličine, dvostruka i promenljiva, koja se nalazi blizu velike zvezde u sazvežđu Lire) koje pri teleskopskom posmatranju rađaju u meni to osećanje. Izvesni zvuci sa gudačkih instrumenata ispunjavali su me njime, a ne retko i odlomci iz knjiga. Između bezbrojnih drugih primera, dobro se sećam nečega u jednoj knjizi Džozefa Glenvila, koja (možda samo zbog svoje dopadljive neobičnosti – ko to zna?) nikad nije omahnula da me zadahne tim osećanjem. "I u tome leži volja, koja ne umire. Ko poznaje tajne volje, i njenu snagu? Jer Bog je samo velika volja, koja sve prožima snagom svoga naumljenja. Čovek se ne predaje andelima, pa ni smrti potpuno, osim jedino kroz slabost svoje volje."

Duge godine, i potonje razmišljanje, omogućili su mi, zaista, da otkrijem neku daleku vezu između onog odlomka iz spisa engleskog moralista i jednog dela Ligejine naravi. Žestina u misli, reči, i delu bila je, mogućno, kod nje proizvod, ili, u najmanju ruku, pokazatelj onog divovskog htenja koje, za vreme našeg dugog opštenja, nije ispoljilo drugo i neposrednije osvedočenje o svome postojanju. Od svih žena koje sam ikad poznavao, ta spolja mirna, uvek tiha Ligeja, bila je najžešće plen orlušina uzburkane strasti. I o takvoj strasti ja nisam umeo da stvorim nikakvu ocenu, sem po čudesnom širenju onih očiju koje su me u isti mah radovale i užasavale – po bezmalo čarobnoj melodiji, odmeravanju, jasnosti i spokojstvu njenog veoma tihog glasa – i po neobuzданoj snazi (dvostruko jačoj zbog odudaranja od njenog načina kazivanja) pustih reči koje je obično kazivala.

Gоворио сам о Ligejinoj учености: она је била огромна – какву никад нисам упознао у женском роду. Била је дубоко упућена у класичне језике, а колико се моје сопствено познавање простирало на модерна европска наречја, нисам никад запazio да јој се омакла нека грешка. Заиста, ма у којој највећма задивљујућој теми, која је то прсто зato што је најнејаснија у хвалисавом академском учењаству, јесам ли *ikad* запazio да се Ligeji омакла нека грешка? Како се јединствено – како се prodирно, у овом познijem razdoblju само, та једна crta u природи моје supruge nametala мојој паžnji! Kazao sam da je njenо znanje bilo takvo kakvo još никад нисам video u žena – ali где је тaj muškarac koji је prodro, и то s uspehom, kroza *sve* prostrane oblasti moralnih, природних i математичких nauka? Ja tada nisam opažao ovo što сада jasno uviđam, da су njene tekovine znanja bile divovske, zapanjujuće, no ipak bio sam dovoljno svestan njene beskrajне nadмоћности, i prepustio sam se, sa detinjim poverenjem, njenom vodstvu kroz хаотични свет метафизичког istraživanja koјим sam se najpredanije bavio tokom ranih godina našeg braka. Sa kakvim sam огромним triumfom – sa kakvom sam životom radošću – sa koliko sam svega onoga što је nebesko u nadi – *osećao*, dok је она bdela nada mnom уtonutom u nauke koje se tek malo traže – i još su manje znane – da se preda mnom, polako i поступно, širi onaj divni vidik, čijom bih dugom, prekrasnom, i потпuno neutrvenom stazom mogao najzad proći dalje ka vratnicama jedне mudrosti, одвише božanstveno dragocene da ne буде забранјена!

Kako je, onda, čemerna morala biti moja tuga kada sam, posle nekoliko godina, gledao kako moja dobro-utemeljena očekivanja stekoše sebi krila i odleteše! Bez Ligeje bio sam samo omrklo dete koje pipajući traži put. Njeno prisustvo, sama njena tumačenja, osvetljavali su živo ona mnoga tajanstva transcendentalizma u koji smo bili utonuli. Bez zračnoga sjaja njenih očiju, sjaktava i zlaćana slova postajala su mutnija negoli tromo i sivo olovo. A sada su te oči sijale sve rede i ređe nad stranicama nad kojima sam kapao. Ligeja se razbolela. Žudne oči plamtele su nekom isuviše – isuviše sjajnom blistavošću; bledi prsti dobiše prozirnu voštanu boju groba, a plave žilice na njenom visokom čelu bujahu i splašnjavahu naglo sa plimama najblažeg uzbuđenja. Video sam da ona mora umreti – i borio sam se očajno u duši sa strašnim Azraelom.⁵ A opiranja moje strasne supruge bila su, na moje iznenađenje, čak i snažnija nego moja vlastita. U njenoj strogoj naravi bilo je mnogo čega što me je navodilo da verujem da, za nju, dolazak smrti neće predstavljati nikakav užas; – ali ne tako. Reči su nemoćne da prenesu iole tačnu predstavu o žestini otpora kojom se ona rvala sa Seni. Grcao sam u bolu od tog žalosnog prizora. Bio bih je tešio – bio bih razlagao; ali, u žestini njene pomamne žudnje za životom – za životom – *samo* za životom – i uteha i razlog behu podjednako krajnja ludost. No sve do poslednjeg trenutka, usred najgrčevitijih previjanja njene revne duše, spoljašnja mirnoća njenog držanja bila je nepomućena. Njen je glas postajao blaži – postajao je tiši – no ja ne bih želeo da se zadržavam na žudnom značenju tih izgovorenih reči. Moj mozak se kovitlao dok sam, općinjen, slušao melodiju više nego ljudsku – uznesenja i stremljenja koji ljudski rod nikad dotad nije upoznao.

Da me je volela, u to nije trebalo sumnjati; i mogao sam lako znati da, u srcu kao što je njen, ljubav nije vladala običnom strašću. Ali tek u smrti, osetio sam potpunu snagu njene ljubavi. Kroz duge časove, držeći moju ruku, izlivala je preda me preobilatosti srca čija je više nego strasna odanost bila ravna obožavanju. Čime sam zasluzio blagoslov takvih ispovesti? – čime sam zasluzio prokletstvo gubitka moje drage u času njenih ispovedanja? No nepodnošljivo mi je da raspredam o tome predmetu. Reči će samo da sam u Ligejinoj više no ženstvenoj predanosti ljubavi, avaj! potpuno nezaslužan, potpuno nedostojnome darovanoj, sagledao najzad osnov njenog čežnjenja, njene ludo iskrene žudnje za životom koji se sada tako brzo gasio. Ja nemam moći da opišem – nemam reči kadrih da izraze – to pomamno čežnjenje – tu žestoku strasnost žudnje za životom – *samo* za životom.

U samu ponoć one noći u kojoj je preminula, prizvala me je rukom, bespogovorno, k svojoj postelji, i zaiskala je da joj ponovim izvesne stihove, koje je, pre malo dana, sama bila sastavila. Učinio sam joj po volji. – To su bili ovi:

Svečana je noćna predstava,
U jednoj od zadnjih godina,
Andjela jato sjajno, krilato,
A u suzama okupato,
U pozorištu sedi i gledi
Predstavu nada, predstavu vera,
Dok orkestar skladno svira
Melodiju sfera.

I glumci, s obličjem Boga,
Mrmolje tiho, polako,
I trče na sve strane.
Ko lutke, od njih sluša svako
Zapovest bića neznanoga
Što prikaz sav udešava taj,
Tresuć sa svojih kondorskih krila
Nevidovni vaj.

Šarena drama – oh, al znajte
U dušu se upija.
Fantomi tuna trče i jure
Kroz gomilu, gde nema ko da ih shvaća,
Kroz kotur, koji se jednako vraća

Na isto mesto, gde beše pre;
Ludosti mnogo, još više greha,
I užasa, s kog duša mre.
Al, gle, kroz glumaca zbrku
Stvorenje neko mili.
Krvavi stvor što odnekud tajno
Izmilio je pa k'o crv
Vije se, gmiže. – U smrtnoj grozi
Glumci su begati stali,
A andele sa crvovih usta
Uprlja ljudska krv.
Ugasile se sveće sve,
Sve strepi, dršće, grozi se;
A mrtvački pokrov, zavesa ta,
Pada brzinom vihora,
I andeli blede, ledi im se krv,
Pa ustaju, dižu se da potvrde:
Ta igra da je tragedija "Čovek",
A junak joj je: pobednik crv.⁶

– O Bože! – upola je vrivnula Ligeja, skočivši na noge i šireći ruke ka nebu uz grčevit pokret, kada završih te redove – O Bože! O Božanski Oče! – hoće li sve biti neodstupno tako? – zar taj Pobednik neće jednom biti pobeđen? Zar mi nismo sušastven deo Tebe samoga? Ko – ko poznaje tajne volje, i njenu snagu? Čovek se ne predaje andelima, *pa ni smrti potpuno*, osim jedino kroz slabost svoje nejake volje.

I potom, iscrpena od uzbuđenja, ona pusti bele ruke da padnu, i vrati se smirenog na svoj samrtni odar. I sa poslednjim njenim dasima mešao se i dopirao sa njenih usana tihu žamor.

Prislonih uho i razabrah, ponovo, završne reči iz Glenvilovog odlomka – *Čovek se ne predaje andelima, pa ni smrti potpuno, osim jedino kroz slabost svoje nejake volje.*

Ona je umrla; – i ja, smravljen od tuge u samu prašinu, nisam više mogao da podnosim čamotnu pustoš moga boravišta u tom sumornom i oronulom gradu na Rajni. Nisam oskudevao u onome što svet naziva bogatstvom. Ligeja mi je bila donela mnogo više, daleko mnogo više nego što obično pada u tal smrtnika. Stoga, posle nekoliko meseci zamornog i besciljnog lutanja po svetu, kupio sam, i nešto malo popravio, jednu opatiju, koju neću da imenujem, u jednom od najvećma pustih i najmanje pobodenih krajeva lepe engleske zemlje. Tmurna i sumorna veličanstvenost zdanja i bezmalо divljačan izgled imanja, spojeni sa mnogo setnih i starinom ovenčanih uspomena, bili su veoma u skladu sa osećanjima krajnjeg samozaborava koja su me odagnala u taj daleki i nedružbeni predeo. Ipak, mada je oronula spoljašnjost opatije, obrasla zelenim rastinjem, pretrpela tek malo promena, unutra dao sam maha s detinjastom nastranošću, i možda s bledom nadom da će stišati jade, razmetanju sjajem više nego kraljevskim. Za takve ludosti bio sam još u detinjstvu posrkao neki ukus, a sada su mi se one vraćale kao u sumanutosti od tuge. Avaj, osećam koliko bi se čak početnog ludila moglo otkriti u raskošnim i fantastičnim draperijama, u svečanim egipatskim rezbarijama, u neobičnim vencima i nameštaju, u ludničkim šarama čilimova sa zlatnim rojtama! Postao sam bio rob sapet u puto opijuma, i moja dela i moji nalozi bili su obojeni mojim snovima. No ne smem da se zadržavam na pojedinostima tih ludorija. Govoriću samo o onoj jednoj dvorani, uvek prokletoj, u koju sam, u jednom trenutku umne poremećenosti, doveo ispred oltara kao svoju nevestu – kao naslednicu nezaboravne Ligeje – svetlokosu i plavooku gospođu Rovenu Trevanian, od Tremena.

Nema nijednog pojedinačnog dela građevinarstva ili ukrasa te svadbene dvorane koji mi i sada nije živo pred očima. Gde su bile duše gorde porodice moje neveste, kada su, iz žeđi za zlatom, dopustile momi i kćeri toliko voljenoj, da pređe prag odaje tako urešene? Kazao sam da u tančine pamtim pojedinosti dvorane – premda sam žalosno zaboravan u pogledu predmeta dubokog značaja – a tu nije bilo nikakvog reda, nikakvog sklada, u tome fantastičnom razmetanju, da bi se sve to uvrežilo u pamćenje. Soba se nalazila u jednoj velikoj kuli zamka- opatije, imala je petougaon oblik, i bila je prostrana. Celu južnu stranu petougaonika zauzimao je jedan jedini prozor – ogromna ničim neprekinuta ploča mletačkog stakla – jedno jedino okno, sa prelivom neke olovne boje, tako da su sunčani ili mesečevi zraci, prolazeći kroza nj, padali sa nekih grozovitim sjajem na predmete u sobi. Iznad gornjeg dela tog ogromnog prozora vrežila se jedna stara loza, koja se puzala uz debele zidove kule. Tavanica, od tamne hrastovine, bila je preterano visoka, zasvođena, i složeno izrezbarena najčudesnijim i najgrotesknijim primercima polu-gotskih, polu-druidskih ukrasnih šara. Iz najsredišnjeg udubljenja tog sumornog svoda visilo je, o jednom jedinom lancu od zlata sa dugim beočuzima, ogromno kandilo od iste kovine, saracenske izrade, i sa mnogo okaca tako udešenih da su kroz njih vijugali tamo i amo, kao da su obdareni nekom zmijskom živošću, neprestani mlazevi šarenih plamenova.

Nekoliko sofa i zlatnih svećnjaka, istočnjačkog oblika, bilo je postavljeno na raznim mestima, a tu je bila i ložnica, takođe – bračna ložnica – indijskog uzora, oniska, izrezbarena, od čvrste abonomovine, sa baldahinom odozgo kao pokrovom. U svakom uglu sobe stajao je uspravno po jedan divovski sarkofag od crnog granita, iz grobnica kraljeva pored Luksora, sa drevnim poklopциma punim prastarih rezbarija. Ali u draperijama odaje bila je, vaj! najveća

fantastika od svega. Visoki zidovi, divovski visoki – čak nesrazmerno visoki – bili su pokriveni od gore do dole debelim teškim zastirkama, u ogromnim naborima, – zastirkama od tkanine koja se istovetno videla kao čilim na podu, kao pokrivač sofa i ložnice od abonosovine, kao baldahin nad ložnicom, i kao raskošni nabori zavesa koje su delimično senčile prozor. Tkanina je bila od najskupljeg zlato-tkanja. Bila je sva prošarana, u nepravilnim razmacima, kao ugalj crnim izvezenim arabeskним oblicima, oko jedne stope u prečniku. Ali te šare imale su pravi izgled arabeski samo kad bi se posmatrale sa jedne određene tačke. Jednim, danas običnim izumom, koji odista vodi poreklo od daleke antike, one su bile promenljiva izgleda. Čoveku koji stupa u sobu činile su se kao prava čudovišta; ali kad se uđe dublje, taj izgled je postepeno nestajao; i, korak po korak, kako bi posetilac menjao svoj položaj u odaji, našao bi se okružen beskrajnim nizom sablasnih obličja koja pripadaju praznoverju Normana, ili se rađaju u grešnim snovima monaha. Taj fantasmagorični utisak ogromno je povećavalu veštački sprovedena jaka vazdušna struja iza draperija – dajući svemu tome jezivu i mučnu oživotvorenost.

U dvoranama takvim kao ova – u bračnoj odaji kao što je ova – provodio sam, sa Gospodom od Tremena, skrnave sate prvog meseca našeg braka – provodio sam ih tek sa malo nespokojsvta. Da je moja supruga strahovala od plahovite čudljivosti moje naravi – da me se klonila, i tek me malo volela – nisam mogao a da ne primetim; ali to mi je davalo pre uživanje nego šta drugo. Ja sam nju mrzeo mržnjom više demonskom nego ljudskom. Moje sećanje hrlilo je natrag (oh, sa kakvom žestinom žaljenja!) Ligeji, voljenoj, uzvišenoj, bajnoj, upokojenoj. Pirovao sam u uspomenama na njenu čistotu, njenu mudrost, njenu uzvišenu, njenu nebesku prirodu, njenu strasnu, njenu idolopokloničku ljubav. Tako je sad moj duh plamsao, potpuno i slobodno, sa više nego svima ognjevima nje same. U nadraženju mojih opijumskih snova (jer bio sam navikao na okove te droge) dozivao sam je glasno po imenu, u tišini noći ili u zaklonjenim skrovištima klisura po danu, kao da bih pomamnom žudnjom, svečaničkom strašcu proždirućim žarom moga čežnjenja za upokojenom, mogao da je vratim na stazu koju je ostavila – ah, zar zauvek? – na zemlji.

Početkom drugog meseca braka, Gospoda Rovena se naglo razbolela, i njen oporavljanje bilo je veoma sporo. U groznici koja ju je satirala, provodila je nemirne noći; i u uznemirenom stanju poludremeža govorila je o šumovima, i o kretanjima, u sobi na kuli i oko nje, za koje sam zaključio da nemaju drugog porekla do u njenoj oboleloj mašti, ili možda u fantasmagoričnim uticajima same odaje. Najzad je prebolela – i konačno se oporavila. Ali već posle kratkog razdoblja, nov i žešći napad boljetice obori je opet u pačeničku postelju; i od tog napada njen i inače nejako telo nikad se nije potpuno oporavilo. Njena oboljenja, otada, bila su obespojkavajuće prirode, i sve više obespojkavala novim nastupima, prkoseći znanju i velikom zalaganju njenih lekara. Sa pojačanjem njenog hroničnog oboljenja, koje je tako, očevidno, osvajalo njen telesni sastav isuviše izvesno da bi se dalo savladati nekim ljudskim sredstvom, nisam mogao da ne opazim slično pojačanje u živčanoj razdražljivosti njene naravi, u njenoj uzbudljivosti zbog beznačajnih povoda strahu. Govorila je opet, a sada češće i upornije, o šumovima – o lakinim šumovima – i o neobičnim kretanjima među zastirkama, koje je i ranije pominjala.

Jedne noći, krajem septembra, ona je sa više nego uobičajenim naglašavanjem nametala mojoj pažnji taj nelagodni predmet razgovora. Bila se upravo probudila iz nemirnog dremeža, a

ja sam motrio, sa osećanjima polubrižnosti, polupotajnog straha, trzanja njenog izmršavelog lica. Sedeo sam pored njene postelje od abonosovine, na jednoj indijskoj sofi. Ona se bila malo podigla, i govorila je, ozbiljnim tihim šapatom, o šumovima koje je *tada* čula, ali koje ja nisam mogao da čujem – o kretanjima koja je tada videla, ali koja ja nisam mogao da opazim. Vazduh je naglo strujao iza zastiraka, i hteo sam da joj pokažem (što, priznajem, nisam mogao ni *sam potpuno* da verujem) da ti bezmalo nerazgovetni dasi, i one veoma blage preinake šara na zidu, samo su prirodne posledice tog uobičajenog strujanja vazduha. Ali smrtno bledilo, šireći se po celom njenom licu, kazalo mi je da bi mi trud da je uspokojim bio uzaludan. Izgledalo je da će se obeznaniti, a posluge ne bejaše u blizini da bi se mogla dozvati. Setih se gde je bila ostavljena boca lakog vina koje su joj lekari bili prepisali, i požurih preko odaje da je donesem. Ali, kad kročih pod svetlost ispod kandila, moju pažnju privukoše dve okolnosti zaprepastne prirode. Osetio sam da je neko opipljivo premda nevidljivo telo minulo tiho pored mene: i video sam na zlatnom sagu, u samoj sredini žarkog sjaja koji je padao sa kandila, da leži senka – bleda, neodređena senka andeoskog izgleda – kakva bi se u mašti mogla uzeti za senku senke. Ali bio sam rastrojen nadraženošću neumerene količine opijuma, i malo sam se osvrtao na te stvari, niti sam šta o tome govorio Roveni. Našavši vino, vratih se preko odaje i nasuh punu kupu, koju prinesoh usnama obeznanjene gospođe. Ona je sad, međutim, već bila delimično došla k svesti, i sama je prihvatile kupu, dok ja klonuh na obližnju sofу, sa pogledom uprtim na nju. Tada sam jasno razaznao lak šum koraka po sagu, u blizini ložnice; i jedan tren potom, kad je Rovena prinosila kupu usnama, video sam, ili sam možda usnio da sam video, kako u kupu padоše, kao iz nekog nevidljivog izvora u vazduhu sobe, tri ili četiri krupne kapi neke blistave i rujno obojene tečnosti. Ako ja to videh – ne i Rovena. Ona je ispila vino ne oklevajući, a ja se uzdržah da joj govorim o nečem što je, na kraju krajeva, moralo biti, mišljah, samo naveštaj žive uobrazilje, koja je postala bolesno dejstvena usled ženinog straha, usled opijuma, i usled doba noći.

Ipak ne mogu da prikrijem od sopstvene svesnosti da je, neposredno posle pada onih rujnih kapi nastala brza promena na gore u bolesti moje supruge; tako da su je, treće potonje noći, ruke njenih sluškinja pripremile za ukop, a četvrte, ja sam bdeo sam, sa njenim telom pod pokrovom, u toj fantastičnoj odaji koja ju je bila primila kao moju nevestu. Luda snoviđenja, začeta opijumom, proletala su kao senka preda mnom. Zurio sam nemirna oka u sarkofage u kutovima sobe, u promenljive šare draperije, i u vijuganja šarenih plamenova iz kandila više glave. Dok sam dozivao u sećanje događaje jedne pređašnje noći, moj pogled pade na mesto pod bleskom kandila, gde sam bio video blede tragove senke. Međutim, nje tu više nije bilo; i dišući slobodnije, okrenuh pogled na bledu i ukočenu priliku na postelji. Tada nagrnu na me tisuća uspomena na Ligeju – i u moje srce vrati se, sa uzburkanom žestinom bujice, sav onaj neizrecivi bol sa kojim sam gledao *nju* ovako pod mrtvačkim pokrovom. Noć je čilila; i ja sam još uvek, sa srcem prepunim čemernih misli na jednu jedinu i vrhunski voljenu, ostao zureći u mrtvo telo Rovenino.

Mogla je biti ponoć, ili možda ranije, ili poznije, jer nisam obraćao pažnju na vreme, kad me jedan jecaj, tih, blag, ali veoma jasan, trže iz mog snatrenja. – *Osetio* sam da je dopr'o sa postelje od abonosovine – sa odra smrti. Oslušnuo sam u grču sujevernog užasa – ali zvuk se ne ponovi. Napregnuh vid ne bih li otkrio neki pokret na lešu – ali ne beše primetan ni najslabiji.

No ipak, nisam se mogao prevariti. *Bio sam* čuo šum, ma koliko slab, i moja se duša prenula u meni. Odlučno i uporno držao sam pažnju prikovanu na mrtvo telo. Prošlo je mnogo minuta pre nego što se išta zbilo što bi moglo baciti svetlost na ovu misteriju. Najzad postalo je očevidno da je neznatan, veoma slab, i jedva primetan preliv boje izbio po obrazima i duž upalih žilica na očnim kapcima. U jednoj vrsti neizrecivog užasa i strave, za koje jezik smrtnika nema izraza dovoljno jakih, osetih kako moje srce prestaje da kuca, kako mi se udovi ukrutiše onde gde sedah. Ipak osećanje dužnosti konačno mi vrati prisustvo duha. Nisam mogao dalje da sumnjam da smo bili prenaglili u pogrebnim pripremama – da je Rovena još živa. Bilo je nužno da se odmah preduzme nešto; ali kula je bila potpuno odvojena od onog dela opatije u kojem je stanovaла posluga – nikoga nije bilo na domaku glasa – i nisam imao mogućnosti da ljudi dozovem u pomoć a da pri tom ne ostavim odaju za više minuta – a nisam se usuđivao da to učinim. Zato sam pregao sam da dozovem natrag duh koji je još lebdeo. Posle malo vremena bilo je izvesno da je mrtvilo ponovo nastupilo; boja je iščezla sa oba očna kapka i sa obraza, a ostalo je grđe nego mermerno tamnosivo bledilo; usne se dvostruko zbrčkaše i stisnuše u jezovitom izrazu smrti; odvratna mločavost i hladnoća raširi se brzo površinom tela; i sva ona obična stroga ukočenost ovlada njime odmah. Sa osećanjem jeze padoh nazad na sofу sa koje sam onako zaprepasno bio ustao, i ponovo se predadoh strasnim budnim snoviđenjima o Ligeji.

Tako prođe jedan sat, kad me (je li to mogućno?) po drugi put prenu neki nejasan šum koji je dopr'o iz pravca postelje. Oslušnuh – u najvećem užasu. Šum dopre ponovo – to je bio uzdah. Jurnuvši k lešu, videh – jasno videh – drhtaj na usnama. Posle jednog minuta one se opustiše, i ukaza se blistav red bisernih zuba. Zaprepašćenost se sada borila u mome srcu sa dubokom stravom koja je dotle u njemu sama vladala. Osećao sam da mi se vid muti, da me razum ostavlja; i tek uz silan napor pošlo mi je za rukom da se pribere za zadatak koji mi je dužnost još jednom naložila. Sada se videla delimična rumen na čelu i po obrazima i vratu; primetna toplina prožimala je celo telo; čak je srce tiho kucalo. Gospođa je bila živa; i sa udvojenom revnošću latih se zadatka povraćaja. Trljaо sam joj i umivao slepoočnice i ruke, i upotrebio sam svaki postupak na koji me je iskustvo, i ne neznatno čitanje medicinskih knjiga, upućivalo. Ali uzalud. Odjednom, boja iščeze, bilo presta, usne ponovo dobiše mrtvački izraz, i, u jednom trenu potom, celo telo dobi lednu hladnoću, olovnu boju, jaku ukočenost, upale crte, i sva ona gnusna svojstva tela koje je, već mnogo dana, bilo stanovnik groba.

I opet mi se u snoviđenjima javi Ligeja – i opet (je li čudo što dršćem dok pišem), *opet* mi dopre do uha tihi jecaj iz pravca gde se nalazila postelja od abonosovine. No zašto da u tančine povedam nekazive užase te noći? Zašto da se zadržavam da bih ispričao kako se, povremeno, bezmalo do same sive zore, ponavljala ta strahobna drama oživljavanja; kako je svaki užasni novi pad u kolaps bio samo još okrutnija i neotkupljivija smrt; kako je svaki ropac uzimao vid borbe sa nekim nevidljivim neprijateljem; i kako je svako otimanje sledila ne znam kakva pustošna promena u osobrenom izgledu leša? Da pohitam kraju.

Veći deo užasne noći bio je minuo, i ona koja je bila mrtva poče se opet micati – i sad snažnije nego dotle, mada se prenula iz rastvaranja jezivijeg nego ijedno po svojoj poslednjoj beznadežnosti. Ja sam odavno bio prestao da se borim ili da se mičem, i ostao sam sedeći kruto na sofi, bespomoćan plen vihora silovitih čuvstava, od kojih je možda krajnja ustravljenost bila najmanje užasna, najmanje satiruća. Leš, ponavljam, micaše se, i sad snažnije nego pređe. Boje

života buknuše neobično snažno po licu – udovi olabaviše – i, da očni kapci ne behu čvrsto sklopljeni, i da povezi i pokrovci groba ne davahu telu još uvek izgled leša u mrtvačnici, mogao sam sanjati da je Rovena zaista stresla sa sebe, potpuno, okove smrti. Ali ako tu misao, čak ni tada, nisam potpuno usvojio, u najmanju ruku nisam mogao više sumnjati, kada je, ustavši iz postelje, posrćući, slabim koracima, zatvorenih očiju, i kao neko pometen u snu, ta prašina što beše pod mrtvačkim pokrovom stupila jasno i opipljivo u sredinu odaje.

Ne uzdrhtah – ne makoh se – jer od tišme neizrecivih pomisli združenih sa izgledom, stasom, držanjem prilike, koja je silovito nagrtala u moj mozak, bejah se ukočio, sledio, skamenio. Ne makoh se, no zurih u utvaru. Luđačka pometnja beše mi u mislima – uzbuna neublažljiva. Je li, zaista, moglo biti da to preda mnom stajaše *živa* Rovena? Je li to mogla *uopšte* biti Rovena – svetlokosa i plavooka gospođa Rovena Trevinion od Tremena? I *zašto*, zašto bih sumnjao u to? Podvez je teško padao oko usta – ali onda zar to nisu mogla biti usta gospode od Tremena koja diše? I obrazi – na njima bejahu ruže kao u podnevku njenoga života – da, to su zaista mogli biti rumeni obrazi žive gospode od Tremena. I brada, sa jamicama, kao kad je bila zdrava, zar nije mogla biti njena? – *no, je li ona postala visočija u svojoj boljci!* Kakvo me je neizrecivo ludilo uhvatilo pri toj pomisli. Jedan skok, i padoh pred njene noge. Uzmičući od dodira sa mnom, ona pusti da joj sa glave padne voštano pokrovsko platno kojim je bila jezivo podvezana, i kroz nemirni vazduh odaje plinuše ogromni talasi duge i raspletene kose; *bila je crnja nego gavranska krila ponoći!* I sad se polako otvorile oči prilike koja je stajala preda mnom. "Sad bar", kriknuh glasno, "sad bar se nimalo – nimalo ne varam – to su one krupne, one crne, one strasne oči – moje izgubljene drage – gospode – gospode Ligeje."

1838.

Preveo Borislav Nedić

1 Džozef Glenvil (Joseph Glanvill, 1636-1680) – engleski bogoslov, verovao u preegzistenciju duše i u veštice..."

2 Astarta – boginja plodnosti i rata.

3 Del (Delas) – ostrva u Jegejskom moru, na kojima se nalazilo Apolonovo proročište i održavale se igre (Delije).

4 Kleomen – atinski vajar, tvorac čuvene statue Venere Medići.

5 Azrael – u jevrejskoj i islamskoj mitologiji, andeo smrti koji bdi nad samrnikom i odvaja duše od tela.

6 Prevod pesme: Svetislav Stefanović, *Iz novije engleske lirike*, Beograd, 1923.

PAD KUĆE UŠER

*Son cœur est un luth suspendu;
Sitôt qu'on le touche U résonne.*

De Beranger

*Njegovo srce je napeta lira,
čim ga taknete ono zatreperi.*

De Beranže¹

Jednog sumornog, mračnog jesenjeg dana bez glasa i zvuka, kada su oblaci visili nisko, čisto pritiskujući, prolazio sam sâm na konju kroz jedan neobično pust kraj; najzad, kada su večernje senke počele da padaju, našao sam se na dogledu kuće Ušer. Ne znam zašto, ali pri prvom pogledu na zgradu, osećanje neizdržljive tuge obuze moj duh. Velim, neizdržljive, jer to osećanje nije bilo olakšano ni jednim od onih donekle prijatnih, jer su pesnička osećanja sa kojima duh prima obično čak najužasnije slike prirodne pustoši i strahote. Gledao sam na prizor pred sobom – na samu kuću i na obične linije tog imanja – na gole zidove – na prozore nalik na prazne oči – na nešto malo divljeg korova i na ono nekoliko belih stabala trulog drveća – gledao sam sa velikom duševnom potištenošću, koju ne mogu da uporedim ni sa kakvim ovozemaljskim osećanjem zgodnije no sa onim stanjem posle sna kod pušača opijuma, sa tim gorkim povratkom u svakodnevni život, tim odvratnim skidanjem vela, osetio sam neku jezu, neko propadanje, neku boljku u srcu – neku beznadežnu pustoš misli kojoj nema spasa i koju nikakva podstrekivanja od strane mašte nisu mogla nikakvom snagom pretvoriti u nešto uzvišeno. Šta je to bilo – stao sam da mislim – šta je to, što me je tako izmirilo pri posmatranju Kuće Ušer? To je bila savršeno nerešiva tajna, i ja nisam mogao da se borim sa tajanstvenim uobraženjima koja su u jatima hrlila dok sam razmišljaо. Bio sam prinuđen da se vratim na nezadovoljavajući zaključak da, van svake sumnje, ima uzajamnosti između vrlo prostih prirodnih predmeta koji imaju snagu da ovako na nas deluju, dok objašnjenje te snage leži i dalje u izvesnim razlozima koji su daleko od svakog našeg razumevanja. Bilo je mogućno, razmišljaо sam, da bi sam drukčiji raspored pojedinosti na toj sceni, raspored detalja na slici, bio dovoljan da promeni, ili, možda, i da uništi njenu sposobnost za ovako bolan utisak; razmišljaјući o tome, ja poterah konja ka vratolomno strmoj ivici jedne crne i mračne bare koja je ležala pored zgrade, sa površinom svetлом i bez ijednog talasića; pogledah dole – ali sa jezom još prodornijom nego pre – dole na unutraške okrenute slike sivih barskih trava, sablasna stabla i prozore nalik na prazne očne duplje.

Pa ipak, u tom zamku tmine ja sam predložio sam sebi da provedem nekoliko nedelja. Njen sopstvenik, Roderik Ušer, bio je jedan od mojih najmilijih drugova iz detinjstva, ali mnogo godina bilo je prošlo od našeg poslednjeg viđenja; nedavno dobih pismo u jednom odavde udaljenom mestu – pismo od njega – koje po svojoj divlje neobuzdanoj prirodi i navaljivanju nije dozvoljavalo da se odgovori drukčije no lično. Rukopis je odavao nervnu razdraženost. Pisac je govorio o akutnom telesnom oboljenju – o duševnom rastrojstvu koje ga je tištalo – i o iskrenoj želji da me vidi, kao svog najboljeg i zaista svog jedinog ličnog prijatelja, da bi možda uspeo veselošću moga društva da donekle olakša i ublaži svoju boljku. U tom tonu je sve to, i još mnogo više, bilo rečeno – bilo je očigledno da je samo njegovo srce išlo sa jednom molbom – te mi nije ostavljalo nimalo mesta za oklevanje; odmah se odazvah, iako sam ipak smatrao da je to veoma neobičan poziv.

Mada smo kao dečaci bili čak prisni drugovi, ja sam u stvari ipak znao veoma malo o mom prijatelju. Njegova osamljenost bila je uvek preterana i neobična. Ja sam ipak saznao da je njegova veoma stara porodica bila poznata od davnina po preterano osetljivoj naravi, koja se ogledala kroz niz stoleća u mnogim delima uzvišene i neobične umetnosti, a u poslednje vreme pokazala se u ponovljenim delima štedrog ali nemametljivog milosrđa, a isto tako i u strasnoj naklonosti za muziku, i to više za njena zapletena pitanja nego za njene obične i lako shvatljive lepote. Doznao sam, takođe, i veoma značajnu činjenicu da stablo Ušerovog roda, ma koliko starinsko i slavno bilo, nije nikad dalo nijednu dugotrajnu sporednu granu, bolje rečeno, da je cela porodica bila u neposrednoj liniji nasleđa, a takva je sa veoma neznatnim i veoma prolaznim razlikama uvek bila. Taj nedostatak, razmišljao sam, dok sam preturao u mislima kako se savršeno održala nedeljivost poseda kao i naročite karakterne crte kod ljudi, i dok sam mudrovalo o mogućem uticaju koji je u dugom toku stoleća jedna od te dve stvari mogla imati na drugu – bio je to nedostatak, to odsustvo, možda, sporednog potomstva i stoga dosledno neskrenuto prenošenje od oca na sina kako imanja tako i imena, i to se polako slilo jedno u drugo i tako izjednačilo, da se prvobitni naziv poseda utopio u čudnom i dvosmislenom nazivu "Kuće Ušer" – nazivu koji je, izgledalo je, sadržao po mišljenju seljaka koji su ga upotrebljavali, kako porodicu tako i porodičnu kuću.

Rekao sam da je jedino dejstvo moga donekle detinjastog opita – što sam pogledao dole u jezero – bilo to da pojača moj prvi neobični utisak. Nema sumnje da je saznanje o naglom porastu praznoverice u meni – zašto da je tako ne nazovem – poslužilo, uglavnom, samo da ubrza njen sopstveno snaženje.

Takav je, znao sam to odavno, protivrečni zakon svih osećanja kojima je osnova strah, i možda samo iz tog razloga, kada sam ponovo podigao svoje oči prema kući sa njene slike u vodi – u mojoj duši pojavila se jedna čudna misao – misao zaista tako smešna, da je ja spominjem samo zato da pokažem živu snagu utisaka koji su me pritiskivali. Toliko sam zagolicao svoju maštu da sam stvarno poveroval da oko cele kuće i poseda vlada neka atmosfera svojstvena samo njima i njihovom neposrednom susedstvu – atmosfera koja nije imala nikakve veze sa nebeskim vazduhom već je isparavala sa opalog drveća, sivih zidina, iz neme bare – jedno kužno i tajanstveno isparenje, sumorno, teško, leno, jedva primetno i olovne boje.

Potisnuvši iz svesti to što je moralno biti san, ja sam ispitivao izbliže i brižljivo stvarni izgled zdanja. Njegova glavna osobina izgledalo je da je preterana starodrevnost, vekovna izbledelost boja bila je velika. Sitne gljivice širile su se po celoj spoljašnjosti, viseći u tananim mrežama i spletovima sa oluka na krovu. Ipak, sve je to bilo daleko od nekog većeg rušenja. Nijedan deo građevine nije bio pao, već se dobijao utisak neke divlje neskladnosti između još uvek savršene očuvanosti zgrade i svih njenih delova i trošnog stanja pojedinog kamenja. U tome je bilo mnogo čega što me podsećalo na potpunu spoljašnju prostornu celinu neke stare drvenarije koja je kroz mnoge godine trunula pod nekim zaboravljenim svodom, nikad uznemirena nijednim dahom spoljašnjeg vazduha. Osim toga nagoveštaja velike oronulosti, zgrada je pokazivala malo znakova sklonosti padu. Možda bi oko veštog posmatrača moglo pronaći neku jedva primetnu pukotinu, koja se prostirala od krova zgrade s prednje strane, pa je išla niza zid u krivudavoj cik-cak liniji, dok se nije izgubila u mutnim vodama jezera.

Primećujući te stvari, ja sam jahao preko jednog kratkog nasipa ka kući. Jedan sluga koji me

čekao prihvati mog konja, i ja uđoh u predsoblje sa gotskim svodovima. Drugi sluga nečujnim korakom vodio me je čuteći kroz mnoge mračne i zavijene hodnike ka sobi za rad svoga gospodara. Mnogo od onog što sam sreo na tom putu uticalo je, ne znam zašto, da uveća neodređena osećanja o kojima sam već govorio. Predmeti oko mene – drvorezi tavanica, tamni tapeti na zidovima, podovi od crnog abonosa, fantastični trofeji oružja koje je zveckalo od mojih koraka – sve su to bile obične stvari, ili slične onima na koje sam ja bio naviknut od detinjstva – i ja nisam oklevao da priznam kako mi je sve to bilo obično i blisko – pa ipak sam se neprestano čudio zašto i kako su mi neobične bile misli koje su te obične slike u meni budile. Na stepenica ma se sretoh sa porodičnim lekarom. Njegovo lice, pomislio sam, imalo je izraz niskog lukavstva i bojažljivosti. On me pozdravi zbumjeno i drhteći pa prođe. Sluga tad otvori jedna vrata i uvede me svome gospodaru.

Soba u kojoj sam se našao bila je vrlo velika i vrlo visoka, prozori su bili dugi, uzani i šiljati, i na tako velikom rastojanju od crnog hrastovog poda, da su bili sasvim nedomašivi iznutra. Slabi zraci crvenkaste svetlosti prodirali su kroz okna sa rešetkama, te su dozvoljavali da krupniji predmeti svuda uokolo budu dovoljno vidljivi. Međutim, oko se uzalud naprezalo da dopre do udaljenih uglova sobe, ili do udubljenja zasvođene i ukrašene tavanice. Mračni zastori visili su po zidovima. Nameštaj je uopšte bio glomazan, neudoban, starinski i oveštao. Mnoge knjige i muzički instrumenti ležali su razbacani svuda po sobi, ali nisu mogli i da daju života celom izgledu. Osećao sam da sam disao u jednoj sredini brige. Izraz ozbiljne, duboke i beznadežne sumornosti počivao je na svemu i prožimaо sve.

Kad sam ušao, Ušer se digao sa jednog divana na kome je ležao potpuno ispružen, i pozdravio me sa živahnom toplinom koja je imala u sebi – kao što sam najpre pomislio – mnogo od neke preterane srdačnosti, od nekog nameštenog i usiljenog truda "svetskog čoveka koji se dosađuje". Međutim, jedan pogled na njegovo lice uverio me o njegovoj iskrenosti. Seli smo, i za nekoliko trenutaka, dok on nije govorio, ja sam ga posmatrao sa osećanjem pomešanog sažaljenja i straha. Zaista, nikad se nije jedan čovek tako užasno promenio za toliko kratko vreme kao Roderik Ušer. Jedva sam mogao da priznam sebi identičnost čoveka koji je bio preda mnom sa drugom moga ranog dečaštva. Ali je ipak karakter njegovog lica bio uopšte i uvek značajan. Mrtačka boja lica, oko veliko, vlažno i iznad svakog upoređenja sjajno oko, usne prilično tanke i veoma blede, ali sa neobično lepim lukom; nos delikatno jevrejski, ali sa širinom nozdrva neobičnom za slične oblike; fino izvajana brada koja je svojim nedostatkom grebena govorila o nedostatku moralne energije; kosa više no paučinaste mekoće i tananosti; te crte sa jednom neobičnom širinom iznad predela slepih očiju, sve je to označavalo jedno lice koje se ne zaboravlja lako. A sada je u samom preteranom podvlačenju bitnih crta onog lica i onog izraza koji su te crte obično izražavale, bilo tako mnogo promena da sam ja sumnjaо sa kim govorim. Avetinjsko bledilo i tajanstveni blesak očiju više od svega drugog zaprepastili su me i izazvali u meni užas. Svilena kosa bila je puštena da raste nemarno i kako je u svom divljem tkivu, kao letnja svilica, više plovila nego što je padala oko njegovog lica, ja nisam mogao ni sa najvećim naporom da uporedim njen arabljanski izgled sa bilo kojom predstavom obične ljudske kose.

U ponašanju moga prijatelja odmah mi je pala u oči neka nedoslednost – zbumjenost, i ja sam brzo pronašao da je to dolazilo iz čitavog niza slabih i uzaludnih borbi da savlada jednu urođenu plašljivost – jednu preteranu nervoznu razdražljivost. Za neke od tih stvari bio sam

zaista pripremljen ne toliko njegovim pismom koliko uspomenama izvesnih osobina dečačkog doba, i ja sam to dovodio u vezu sa njegovom osobitom fizičkom građom i njegovim temperamentom. Pokreti su mu bili naizmenično čas živahni, čas bezvoljni. Glas mu se menjao brzo od drhtave neodlučnosti (kada je njegov duh izgledao sasvim nemoćan) do one vrste energične odlučnosti – s onim naprasnim, naglašenim, spokojnim, punim zvuka izražavanjem – onim olovnim, uravnoteženim i savršeno moduliranim grlenim glasom koji se može sresti kod potpuno izgubljenog pijanca ili nepopravljivog pušača opijuma u časovima njegovog uzbuđenja.

Tako je on govorio o mojoj poseti, o svojoj ozbiljnoj želji da me vidi, i o utehi koju je očekivao da mu ja donesem. Pošto prođe malo vremena, on pređe na ono što je smatrao za prirodu svoje bolesti. To je, reče on, bila nasledna i porodična bolest, tako da je on očajavao da li će joj naći leka – jedno obično nervno oboljenje, dodade on odmah, koje će, bez sumnje, brzo proći, neke od ovih stvari koje je on izlagao zanimale su me i iznenadile, mada su možda njegovi izrazi i opšti način izlaganja imali svoj značaj i važnost. On je patio mnogo od bolesne osjetljivosti čula; samo najprostiju hranu mogao je da podnese; mogao je da nosi odelo samo od naročite tkanine; mirisi cveća bili su mu teški i nepodnošljivi; oči su ga bolele i na veoma slaboj svetlosti; i samo neki naročiti zvuci, i to oni na instrumentima sa žicama, nisu ga ispunjavali užasom.

Ja sam video da je on rob jedne abnormalne vrste straha. "Ja sam izgubljen", govorio je on, "ja moram propasti u tom tužnom ludilu. Tako, i nikako drukčije, čeka me propast. Ja se plašim budućih događaja ne zbog njih samih, već zbog njihovih posledica. Ja se stresem pri pomisli na ma koji, ma i najništavniji događaj koji može uticati na ovo nepodnošljivo duševno uzbuđenje. Ja se, verujte, ne užasavam od opasnosti, već samo od njenog neizbežnog dejstva – od straha. U ovom rastrojenom – u ovom žalosnom stanju – ja osećam da će ranije ili kasnije doći vreme kad će morati izgubiti odjednom i život i razum u nekoj borbi sa mračnim fantomom: Strahom".

Dalje sam, u razmacima, iz isprekidanih i dvosmislenih nagoveštaja, doznao za još jednu čudnu osobinu njegovog duševnog stanja. On je bio kao okovan izvesnim praznovernim utiscima u vezi sa kućom u kojoj je živeo, iz koje se više godina nikad nije usudio da izade – zbog nekog uticaja čiju mi je neodređenu moć objašnjavao izrazima suviše neodređenim i mutnim da bih mogao da ih ovde ponovim – uticaja koji su neke čudnovatosti u samom obliku i građi njegove porodične kuće zadobile nad njegovim duhom, silom duge patnje, reče on, uticajem koje je spoljašnjost tih sivih zidova i kula, i sumornog jezera u kome su se oni dole ogledali, polako zadobili nad njegovim unutrašnjim bićem.

Dodao je, takođe, iako oklevajući, da se veći deo te osobite potištenosti od koje je patio može objasniti mnogo prirodnijim i mnogo opipljivijim uzrokom – a to je, ozbiljnom i dugotrajnom bolešću – upravo, nesumnjivo bliskom smrću njegove nežno ljubljene sestre, njegovog za mnoga godina jedinog druga – njegovog poslednjeg i jedinog srodnika na zemlji. "Njena smrt", reče on sa gorčinom koju nikada neću zaboraviti, "ostaviće me (ovako očajnog i slabašnog) kao poslednjeg potomka starog roda Ušera." Dok je on govorio, ledi Madelin, (jer tako se zvala) prođe polako kroz udaljeni deo sobe i, ne primetivši moje prisustvo, izade. Posmatrao sam je sa osećanjem velikog divljenja pomešanog sa strahom – a ipak bilo mi je nemogućno objasniti ta osećanja. Osećanje neme ukočenosti pritislo me je dok su moje oči pratile njene korake koji su se izgubili. Kada se nazad zatvorile vrata za njom, moj pogled je

tražio nagonski i radoznalo lice brata – ali on je bio pokrio lice rukama, te sam mogao primetiti samo kako se neko još jače no obično bledilo raširilo po mršavim prstima kroz koje su kapale vrele suze.

Bolest ledi Madeline dugo je dovodila u zabunu iskustvo njenih lekara. Stalna apatija, postepeno njeni nestajanje i česti, mada prolazni, nastupi delimično kataleptične prirode – bila je to malo neobična dijagnoza. Dosad se ona čvrsto odupirala pritisku svoje bolesti, i nije još bila pala u postelju, ali na izmaku večeri moga dolaska u njihovu kuću, ona podleže (kako mi njen brat te noći reče s neiskazanom uznemirenja) strašnoj snazi uništenja i ja sam video da je onaj kratki pogled koji sam bacio na nju verovatno poslednji – da tu damu, bar dok je živa, neću više videti.

Nekoliko dana posle toga njeni ime nismo spominjali ni Ušer ni ja. Za to vreme ja sam se ozbiljno trudio da ublažim melanholijsku atmosferu moga prijatelja. Slikali smo i čitali zajedno, ali sam ja slušao kao u nekom snu njegove pomamne improvizacije na gitari. I tako, kako mi je sve prisnija i prisnija intimnost dozvoljavala da sa sve manje ustezanja ulazim u dubine njegove duše, ja sam sa sve većom gorčinom uviđao uzaludnost svih mojih pokušaja da uzvedem jedan duh iz njegove tmine, koja se kao neka urođena, pozitivna osobina presipala preko svega što je predstavljalo unutrašnji i spoljašnji svetu jednom besprekidnom mračnom zračenju.

Ja ču većito sačuvati uspomenu na mnoge svečane časove provedene nasamo sa gospodarom kuće Ušer, ali ne mogu ni da pokušam da dam neki pojам o tačnijoj prirodi proučavanja ili poslova i bavljenja u koje me je on uvodio ili mi ukazivao put. Neki uznemiren i veoma razdražljiv idealizam bacao je neki sumporoviti blesak na sve stvari. Njegove duge improvizovane tužbalice zvoniće većito u mojim ušima. Između ostalih stvari ja se sa bolom sećam izvesne čudne varijacije i parafraze na divlju ariju poslednjeg Weberovog valcera. Od njegovih slika nad kojima je njegova istančana mašta dugo razmišljala i koje su se, potez po potez, pretvarale u nešto neodređeno i rasplinuto, na šta bih se ja stresao tim grozniјe što nisam znao zašto je to tako; od tih slika (koje su mi sada u sećanju tako žive pred očima) ja bih se uzalud trudio da prikažem više do li samo jedan mali deo koji bi se mogao izraziti pisanim rečima. Krajnjom jednostavnošću, golotinjom svojih crteža on bi prikovao i prenerazio pažnju. Ako je ijedan smrtnik naslikao misao, taj smrtnik bio je Roderik Ušer. Za mene bar – pod okolnostima u kojima sam tada bio – izroni iz čistih apstrakcija koje je taj hipohondrik uspevao da baci na platno jedan intenzivan nepodnošljivi užas, od koga dosad nikada još ni senku nisam osetio ni pri posmatranju svakako platnenih ali ipak konkretnih sanjarija Fuzelijevih,

Jedna od fantastičnih zamisli moga prijatelja, koja nije bila potpuno u duhu apstrakcije, mogla bi se, iako bledo, opisati rečima. Jedna mala slika predstavljala je unutrašnjost jednog veoma dugačkog, pravougaonog svoda ili tunela sa mnogim zidovima, glatkim, belim, bez plana i bez kraja. Neke sporedne pojedinosti crteža služile su dobro da stvore predstavu da je ova iskopina ležala veoma duboko ispod površine zemlje. Nijedan izlaz nije se primećivao nigde u njegovom ogromnom obimu, i nijedna buktinja niti drugi veštački izvor svetlosti nije se video, a ipak čitava reka bleštavih zrakova ispunjavala je ceo prostor i kupala je sve jednim avetinjskim i nepodnošljivim bleskom.

Ja sam maločas govorio o onom morbidnom stanju njegovog slušnog nerva zbog kojeg mu je svaka muzika bila nepodnošljiva, osim izvesnih efekata instrumenata sa žicama. Možda su

uske granice u kojima se on tako ograničio na gitaru bile u velikoj meri izvor fantastičnom karakteru njegovih pesama. Ali to još ne bi moglo objasniti vatrenu živost njegovih improvizacija. One mora da su bile, i bile su, i u notama i u rečima njegovih divljih fantazija (jer se on često pratio sam sa improvizovanim stihovima), rezultat one intenzivne duhovne pribranosti samo u naročitim momentima najvišeg izazvanog uzbuđenja. Reči jedne od tih rapsodija lako sam zapamlio. Na mene je ona možda utoliko više i jače uticala kada ju je on pevao, što sam u onom podsvesnom ili mističnom toku njenog značenja mislio da sam primetio, i to prvi put, da je Ušer bio potpuno svestan koliko je njegov uzvišeni i sjajni um na svom prestolu bio posrnuo. Stihovi, koji su nosili naslov *Dvorac duhova* tekli su, približno, ako ne sasvim tačno, ovako:

I

In the greenest of our valleys,
By good angels tenanted,
Once a fair and stately palace –
Radiant palace – reared its head.
In the monarch Thought's dominion –
It stood there!
Never seraph spread a pinion
Over fabric half so fair.

II

Banners yellow, glorious, golden,
On its roof did float and flow;
(This – all this – was in the olden
Time long ago)
And every gentle air that dallied,
In that sweet day,
Along the ramparts plumed and pallid,
A winged odor went away.

III

Wanderers in that happy valley
Through two luminous windows saw
Spirits moving musically
To a lute's well-tunéd law,
Round about a throne, where sitting
(Porphyrogenë!)

In state his glory well befitting,
The ruler of the realm was seen.

I) U najlepšoj od naših dolina, u kojoj stanuju dobri anđeli, jednom se podizao lep i sjajan

dvor. U carstvu vladarevih misli stajao je on! Nikad jedan andeo nije raširio krila preko nečeg što bi bilo lepše.

II) Žute, slavne, zlatne zastave lepršale su se na krovu dvora; (To – sve to – bilo je u staro dobro vreme). I svaki povetarac koji je čarlijaog tog prekrasnog dana duž surih bedema poneo bi sobom krilati miris.

III) Oni koji bi zalutali u tu srećnu zemlju videli bi kroz sjajne prozore kako se duhovi kreću po zvucima flaute oko trona, na kome je sedeo (Porfirogen!). Bio je dostojan slave vladara takve države.

IV

And ali with pearl and ruby glowing
Was the fair palace door,
Through which came flowing, flowing, flowing,
And sparkling evennore,
A troop of Echoes whose sweet duty
Was but to sing,
In voices of surpassing beauty,
The wit and wisdom of their king.

V

But evil things, in robes of sorrow,
Assailed the monarch's high estate;
(Ah, let us mourn, for never morrow
Shall dawn upon him, desolate!)
And, round about his home, the glory
That blushed and bloomed
Is but a dim-remembered story
Of the old time entombed.

VI

And travellers now within that valley,
Through the red-litten windows, see
Vast forms that move fantastically
To a discordant melody;
While, like a rapid ghastly river,
Through the pale door,
A hideous throng rush out forever,
And laugh – but smile no more.

IV) U sjaju bisera i rubina ogledala su se vrata dvora kroz koja je lebdela i bleštala sve jačim sjajem družina Eha (odjeka) čija je divna dužnost bila da opeva glasom nenadmašne mašte duh i mudrost svoga kralja.

V) Ali zle kobi u tamnim odorama napale su kraljevu državu! (O, tužimo, jer za njega, očajnika, nikad više neće svanuti zora) a oko njegovog doma i slave koja je sjala i cvetala u purpuru kruži priča jedva ostala u sećanju o starom sahranjenom vremenu.

VI) I putnici koji sad putuju tim dolom vide kroz plamene prozore sablasne spodobe koje se fantastično kreću po neskladnoj melodiji; dok kao brza sablasna reka odvratna rulja gubi se zauvek kroz tmurne vratnice, i cereka se – da se nikad više ne nasmeši.

Sećaču se da su nas misli, nastale iz balade, odvele na jedan pravac razmišljanja gde se jasno pokazalo jedno Ušerovo shvatanje, koje spominjem ne toliko zbog njegove novine – jer su i drugi ljudi² tako mislili – koliko zbog upornosti sa kojom ga je on zastupao. To shvatanje, u njegovom opštem obliku, o osjetljivosti svega bilja i rastinja. Ali u njegovoj poremećenoj mašti ta ideja poprimila je mnogo smelije značenje i zahvatala, pod izvesnim uslovima i anorgansko carstvo. Nemam reči da opišem celi zamašaj i ozbiljni smisao ovog njegovog uverenja. To verovanje bilo je svakako u vezi (kao što sam ranije nagovestio) sa sivim kamenjem na kući njegovih predaka. Uslovi osjetljivosti bili su ovde, kako je on uobražavao, ispunjeni u načinu rasporeda kamenja, u redu njihovog slaganja, kao i u rasporedu onih mnogih figusa koje su ih pokrivali, oronulog drveća koje je stojalo svud unaokolo – a iznad svega u dugom neprekidnom trajanju tog rasporeda, i u njegovom ogledanju u mirnoj barskoj vodi. Jasan dokaz, dokaz te osjetljivosti, mogao se videti, govorio je on (a ja sam se zaprepastio dok je on to govorio), u postepenom ali nesumnjivom zgušnjavanju sopstvene atmosfere oko zidova i oko vode. Uticaj svega toga ogledao se, dodao je on, u onom nemom ali zlosrećnom i teškom uticaju koji je kroz stoleća određivao sudbine njegove porodice, i koji je od njega načinio ovakvog čoveka – ovakvog, kao što je bio. Takvim mislima ne treba komentara, i ja ih neću ni praviti.

Naše knjige – knjige koje su godinama sačinjavale veliki deo duhovne egzistencije toga bolesnika bile su – kao što se može pretpostaviti – u tesnoj vezi sa tom prirodnom njegove mašte. Mi smo okapavali zajedno nad delima kao što su: *Ververt i Utočište* od Gresea, *Belfegor* od Makijavelija, *Nebo ipakao* od Svedenborga, *Podzemno putovanje Nikole Klima* od Holberga, *Hiromantija* Robera Fluda, Žana d'Endažiona i De la Šambra, *Putovanje u plavu Daljinu* od Tika, i *Grad Sunca* od Kampane. Jedna omiljena knjiga beše malo izdanje na osmini *Directorium Inquisitorium* od dominikanca Emerika de Žirona; i bilo je odeljaka u Pomponija Mela o starim afrikanskim satirima i egipanicima nad kojima bi Ušer sedeo sanjareći satima. No glavno uživanje nalazio je u čitanju jedne izvanredno retke i neobične knjige u kvarto-izdanju, gotskim slovima – priručnik neke zaboravljene crkve: *Vigiliae Mortuorum secundum Chorum Ecclésiae Maguntinae*.

Nisam mogao a da ne pomislim na čudni ritual toga dela i njegov verovatni uticaj na hipohondrika, kada mi on jedne večeri – pošto me je kratko i odsečno izvestio da je ledi Madelin umrla – saopšti svoju nameru da zadrži njen leš za jedno dve nedelje (pre no što je konačno sahrani) u jednom od mnogobrojnih udubljenja u glavnim zidovima zgrade. Međutim, istinski razlog iznet za ovaj neobičan postupak bio je takve prirode da se ja nisam osećao slobodan da o njemu sporim. Brat je bio naveden na takvu odluku (tako mi je rekao) iz razloga neobične prirode pokojničine smrti, zbog izvesnih nametljivih i radoznalih pitanja njenog lekara i zbog dalekog i izloženog mesta porodičnog groblja. Neću odricati, kada sam se prisjetio nemilog lika

onog čoveka koga sam sreo na stepenicama na dan moga dolaska, nisam zaželeo da se protivim što sam, u najmanju ruku, smatrao to kao nevinu i nimalo neprirodnu predostrožnost.

Na Ušerovu molbu ja sam mu lično pomagao u spremanju za privremenu sahranu. Pošto je leš bio položen u sanduk, mi smo ga sami odneli do mesta pokoja. Svod pod kojim smo ga smestili (i koji je bio tako dugo neotvaran da su se naše buktinje upola ugasile u njegovoj zagušljivoj atmosferi i dale nam malo prilike i mogućnosti za razgledanje) bio je malo, vlažno i sasvim bez otvora za prolaz svetlosti udubljenje, a ležalo je na velikoj dubini, neposredno pod onim delom zgrade u kome je bila moja spavaća soba. Ono je očigledno upotrebljavana u dalekim feudalnim vremenima za najgore ciljeve apsane, a u docnijim vremenima kao mesto za ostavu baruta i drugih jako zapaljivih materija, jer je jedan deo poda, i sva unutrašnjost jednog dugačkog hodnika, kroz koji smo do njega došli, bila obložena bakrom. Vrata od masivnog gvožđa bila su, isto tako, na sličan način zaštićena. Ogromna težina vrata prouzrokovala je neobično oštru škripu kada su se pokretala na svojim šarkama.

Pošto smo spustili naš tužni tovar na rešetke u ovom mestu strave, mi malo podigosmo još nezaključani poklopac sanduka i pogledasmo lice umrle. Neobična sličnost između brata i sestre tek mi sad privuče pažnju, a Ušer, pogađajući možda moje misli, promrmlja nekoliko reči iz kojih sam saznao da su pokojnica i on bili blizanci, i da su naklonosti jedva pojmljive prirode uvek postojale među njima. Naši pogledi nisu se zadugo zadržali na pokojnici – jer nismo mogli da je posmatramo bez straha. Bolest koja ju je u grob oterala u cvetu mladosti ostavila je, kao obično u svim bolestima izrazito kataleptične prirode, na grudima i na licu nešto kao slabu rumen, i onaj podozriivo vrebajući osmejak na usnama koji je toliko užasan na mrtvacu. Spustisemo ponovo poklopac i zaključasmo ga. Pošto smo čvrsto zatvorili gvozdena vrata, mi se s mukom vratisemo u gotovo isto tako sumorne prostorije u gornjem delu kuće.

Pošto je prošlo nekoliko dana gorke žalosti i tuge, pojavi se vidljiva promena u prirodi duševne poremećenosti moga prijatelja. Nestade njegovog običnog ponašanja. Njegove redovne zabave bile su napuštene ili zaboravljene. On je lutao iz sobe u sobu žustrim, nejednakim, besciljnim korakom. Bledilo njegovog lica dobi, ako je to moguće, još više avetinjsku boju – ali sjajnost njegovih očiju potpuno se bila izgubila. Ranija povremena promuklost njegovog glasa nije se više čula, već je zamени neka drhtavost kao da je užasno uplašen, i sada je ona karakterisala njegov govor. Bilo je zaista časova kada sam mislio da njegov stalno uznemiren duh muči neka teška tajna, a on se trudio da prikupi potrebnu hrabrost da je nekome saopšti. Drugi put bio sam prinuđen da rastumačim sve samo neobjašnjivim čudima ludosti, jer sam ga zaticao kako časovima zuri u daljinu, u stavu najdublje pažnje, kao da sluša neke zamišljene zvuke. Nije čudo što me je njegovo stanje plašilo – što me ophrvalo. Osećao sam kako mile po meni, sa laganom ali sigurnom postupnošću, mahniti uticaji njegovih fantastičnih ali snažnih praznoverica.

To je bilo naročito sedmog ili osmog dana posle onog kada smo ostavili ledi Madelin u podrumu, povukavši se pozno u noć da legnem, kad sam osetio punu snagu tih osećanja. San nije hteo da se približi mojoj postelji – a časovi su prolazili, prolazili. Borio sam se da razlozima stišam nervnu uzrujanost koja me je bila savladala. Trudio sam se da verujem da je mnogo, ako ne sve, od onog što sam osećao, prouzrokovano uticajem sumornog nameštaja u sobi – crnih i iscepanih draperija koje su, pokrenute dahom bure koja se približavala, lepršale po zidovima i

šuštale nelagodno oko ukrasa na postelji. Ali moji su napori bili uzaludni. Nezadrživo drhtanje postepeno prođe kroz celo moje telo, i najzad je sela na moje srce mőra potpuno bezuzročne uznemirenosti. Zbacivši je jednim dubokim uzdahom i naporom, ja se podigoh na jastucima, i buljeći ozbiljno u mrkli mrak u sobi, osluškivao sam – ne znam zašto, sem ako me nije neka podsvesna slutnja na to gonila – neke tihe i neodređene zvuke koji su dolazili u dugim razmacima bure, nisam znao odakle. Savladan snažnim osećanjem strave, neobjašnjive ali i nepodnošljive, ja se brzo obukoh (jer sam osećao da neću više spavati te noći) i pokušao sam da se izvučem iz žalosnog stanja u kome sam bio, koračajući brzo tamo-amo po sobi.

Prešao sam tako sobu nekoliko puta, kada mi privuče pažnju tiho koračanje na susednim stepenicama. Poznao sam odmah da je to Ušer. Jedan trenutak docnije, on tiho pokuca na moja vrata i uđe u sobu noseći lampu. Njegovo lice bilo je kao i obično mrtvački bledo, ali, nezavisno od toga, bilo je neke luđačke životne radosti u njegovim očima – neke očigledno uzdržavane *histerije* u celom njegovom ponašanju. Njegov izraz me je porazio – ali sve je bilo bolje od one samoće koju sam tako dugo podnosio, te mi čak njegovo prisustvo dođe kao neko olakšanje.

– I vi to niste videli? – reče on žustro, pošto se obazirao oko sebe čutke nekoliko minuta. – Vi to, znači, niste videli? Ali, čekajte, videćete! Govoreći tako, i zaklonivši pažljivo svoju lampu, on priđe brzo jednom prozoru i otvorí ga širom oluji.

Strašni bes vihora koji nahrupi unutra skoro nas podiže. Bila je zaista burna, pa ipak svečano lepa noć, divlje neobična u svojoj jezovitosti i svojoj lepoti. Vihor je očigledno bio prikupio svu svoju snagu negde u našem susedstvu, jer su bile česte i mahnite promene u pravcima vetra, a velika gustina oblaka (koji su visili tako nisko da su prosto pritiskivali kule kuće) nije nam sprečavala da gledamo kako oblaci, kao živi, jure iz svih pravaca u susret jedan drugom, ne gubeći se u daljini.

Velim da nas čak ni njihova preterana gustina nije sprečila da vidimo – ali ipak nismo mogli videti ni traga od meseca ili zvezda, niti je bilo ma i jednog bleska munje. Donje površine ogromnih masa, uznemirenih isparenjem, kao i svi zemaljski predmeti tik oko nas, sjali su neprirodnom sjaju nekog bledog ali jasno vidljivog gasovitog isparenja koje je visilo svud naokolo i obavijalo celu kuću.

– Vi ne smete, vi to nećete gledati – rekoh tresući se sav, vodeći ga s nežnom prinudom od prozora ka stolici. – Te pojave koje vas uzbuduju, to su samo električne pojave, nimalo neobične, a mogućno je da je njihovo avetinsko poreklo u nezdravom isparenju bare. Ded' da zatvorimo prozor, vazduh je hladan i škodljiv za vaš organizam. Eto jednog od vaših omiljenih romana. Ja ču čitati, a vi će ste slušati; i tako čemo zajedno provesti ovu užasnu noć.

Starinska knjiga koju sam bio dohvatio beše *Mad Tristi* od ser Lancelota Keninga, ali ja sam je nazvao omiljenom Ušerovom knjigom više u žalosnoj šali nego ozbiljno, jer zbilja, malo je čega u njenoj neveštoj opširnosti, lišenoj fantazija, što bi moglo biti zanimljivo za uzvišeni i spiritualni idealizam moga prijatelja. Ali, to mi je bila jedina knjiga neposredno pri ruci i ja sam se predavao nekoj praznoj nadi da će uzbuđenje koje je sada treslo moga hipohondrika biti stišano (jer je istorija duševnih poremećaja puna sličnih anomalija) baš samim preteranim ludorijama koje ču mu čitati. I zaista, da sam mogao ceniti po izrazu divlje preterane živosti sa kojom je on slušao, ili je izgledalo da sluša reči pričovesti, ja bih sam sebi čestitao na uspehu

moga poduhvata.

Došao sam bio do onog dobro poznatog mesta priče, gde Etelred, junak *Trista*, pošto je uzalud mirnim putem tražio da uđe u pustinjakovo prebivalište, pokušava da uđe silom. Tu, ako se sećate, reči priповетке teku ovako:

"Etelred koji je od prirode bio hrabrog srca, i koji je sada bio veoma snažan zbog jakog vina koje je bio popio, nije htio dalje da čeka da vodi pregovore sa pustinjakom, koji je zaista bio tvrdoglav i zavidljiv, već osetivši na svom ramenu kišu, i bojeći se da će se podići bura, podiže svoj buzdovan i udarcima načini brzo mesta u daskama vrata za svoju ruku u gvozdenim rukavicama; i gurajući onda smelom rukom, on je tako kidal, lomio, i cepao sve, da je šum suvog drveta sa tupim zvukom odjekivao kroz šumu plašeći sve."

Pri završetku ove rečenice ja začutah i za trenutak zastadoh, jer mi se učinilo (mada sam odjednom shvatio da me moja uzbudjena mašta prevarila), da je iz jednog veoma udaljenog dela zgrade dopiralo do mojih čula nešto nerazgovetno, nešto što je moglo biti u svojoj približnoj sličnosti odjek (ali svakako prigušen i tup odjek) onog zvuka kršenja i lomljave koji je ser Lancelot tako čudno opisao. Izvan svake sumnje, samo je istovremenost tako privukla moju pažnju, jer između zveketanja prozora i okana i običnih zbrkanih šumova sve jače bure, zvuk sam po sebi nije imao, sasvim sigurno, ništa što bi me moglo zanimati ili uznemiravati. Nastavih priču:

"Ali dobra junačina Etelred, ušavši tada kroz vrata unutra, bio je brzo razdražen i začuđen kada nije primetio nikakvog traga od zlog pustinjaka; umesto njega vide jednog zmaja sa krljuštima, strašnog izgleda, sa vatrenom jezikom, koji je sedeо na straži pred palatom od zlata, sa podom od srebra; a na zidu visio je štit od sjajne bronze sa ovim zapisom:

*'Ko unutra uđe pobedilac biće,
Ko zmaja ubije i štit osvojiće'.*

Etelred podiže buzdovan, udari zmaja po glavi i on pade pred njim pustivši svoj kužni dah sa krikom toliko užasnim i oštrim, toliko zaglušnim, da je Etelred morao zapušti svoje uši rukama od tog užasnog zvuka kakav se nikada ranije nije čuo."

Sada sam opet zastao naglo, ali sa osećanjem divlje preneraženosti – jer, nije moglo biti nikakve sumnje da sam u taj mah zaista čuo (mada nisam znao odakle dopire) jedan dubok, i očigledno udaljen, ali oštar, otegnut i veoma neobičan prodoran i hrapav zvuk, savršeno istovetan sa onim što je moja mašta već bila predstavila kao zmajev neprirodan krik opisan od romansijera.

Potišten kao što sam zaista bio tom ponovljenom i sasvim neobičnom podudarnošću pojave, i sa hiljadu suprotnih osećanja, među kojima su čuđenje i užasni strah bili najglavniji, ja sam ipak sačuvao dovoljno prisustvo duha da ne izazovem bilo kakvom primedbom preteranu osetljivost i uzrujanost moga prijatelja. Ni po čemu nisam bio uveren da je čuo zvuke o kojima je reč, iako se sasvim sigurno pojavila čudna promena u njegovom držanju u toku tih nekoliko poslednjih minuta. Sedeći licem prema meni, on je postepeno okrenuo svoju stolicu tako da je sedeо licem okrenut ka vratima sobe, i tako sam samo jednim delom mogao da vidim njegove crte, mada sam video da su mu usne drhtale kao da je nečujno mrmljao. Glava mu je bila pala na grudi, ali sam ipak znao da nije bio zaspao po njegovom široko i ukočeno otvorenom oku, kako sam to za jedan tren opazio u profilu. Kretanje njegovog tela takođe je to dokazivalo – jer on se

ljaljao na jednu i drugu stranu laganim ali stalnim i jednoličnim ljaljanjem. Pošto sam u brzini primetio sve to, ja ponovo produžih pripovest ser Lanselota, koja se ovako nastavlja:

"I sada, pošto se junak spasao strašnog zmajevog besa, podseti se na bronzani štit sa koga je trebalo skinuti mađije, ukloni leš sa svog puta, i približi se hrabro po srebrnom podu dvorca mestu gde je štit stajao na zidu; ali štit zaista nije čekao da mu on sasvim priđe, nego pade dole pred njegove noge na srebrni pod sa jednim neobično jakim i strahotno zvonkim zvukom."

Tek pošto sam izgovorio ove slogove, kad – kao da je zaista neki štit od bronze u tom času pao svom težinom na pod od srebra – čuh jedno jasno, šuplje, metalno i zvonko, ali očigledno prigušeno odjekivanje. Ne vladajući više nervima, skočih na noge, ali ravnomerno klaćenje Ušerovo nije prestajalo. Jurnuh ka stolici na kojoj je sedeo. Njegove su oči bile ukočeno uprte preda se; celim njegovim izgledom vladala je kamena ukočenost. Ali kada sam položio ruku na njegovo rame, jaka drhtavica pretrese celo njegovo telo; bolan osmeh drhtao mu je oko usana, i ja sam video da je on govorio tihim, brzim i nerazumljivim mrmljanjem, kao da nije bio svestan moga prisustva. Nagnuvši se sasvim nad njim, ja najzad razabrah užasno značenje njegovih reči:

– To da ne čujem? Da, čujem i čuo sam. Dugo... dugo... mnogo minuta, mnogo časova, mnogo dana, slušao sam ja to! ali nisam smeо – o, teško meni, jadnom bedniku! Ja nisam smeо... nisam smeо da kažem. *Mi smo nju živu sahranili.* Nisam li vam rekao da su moja čula oštara? A sada vam kažem da sam čuo njene prve slabe pokrete u onom šupljem sanduku. Čuo sam ih pre mnogo, mnogo dana, ali nisam smeо, *nisam smeо da govorim.* A sada... noćas... Etelred... ha, ha! Razbijanje pustinjakovih vrata, i samrtni strah zmaja, i zvezket štita – kažite bolje razbijanje njenog sanduka, i škripanje gvozdenih šarki njene tamnice, i njene borbe u bakrom obloženom hodniku tunela. O, kuda da pobegnem? Neće li ona sad odmah biti ovde? Zar ona ne žuri da me ukori zbog moje žurbe? Zar nisam čuo njen korak na stepenicama? Zar ja ne poznajem to teško i grozno kucanje njenog srca? Luđak sam ja! – tu on skoči besno na noge, više kričući nego izgovarajući reči, kao da je u tom naporu predavao svoju dušu – *Luđače! Ja vam kažem da ona sada stoji pred vratima!*

Kao da je u nadljudskoj snazi tih reči ležala moć neke mađije – ogromna krila starinskih vrata na koja je upirao pogled otvoriše u tom trenutku polako svoje teške abonosove čeljusti. Bilo je to dejstvo razuzdanog vetra – ali, gle, ispred tih vrata stojala je visoka, pokrovcem ogrnuta figura ledi Madelin Ušer. Bilo je krvi na njenim belim haljinama, i na svakom delu njenog izmršavelog tela videli su se jasno znaci neke ogorčene borbe. Jedan časak stojala je drhteći, i kao povodeći se tamo-amo na pragu – a onda s jednim tihim, žalosnim krikom pade unutra, teško, na svoga brata, i u svojoj silnoj, i sada poslednjoj, samrtnoj borbi povuče i njega na pod, mrtvog, kao lešinu, kao žrtvu užasa koji je naslućivao.

Sav prestravljeni, pobegao sam iz te sobe i iz te kuće. Bura je bila još u svom punom besu kada sam prolazio starim nasipom. Odjednom sevnu dužinom puta neka divlja svetlost, i ja se okrenuh da vidim odakle je tako neobično osvetljenje moglo doći, jer iza mene bila je samo ogromna kućerina i njene senke. Odsjaj je ličio na pun, krvavocrven mesec koji zalazi, i sijao je sad živo kroz onu nekad jedva primetnu pukotinu o kojoj sam ranije govorio, i koja se prostirala od krova zgrade u krivudavoj cik-cak liniji do temelja. Dok sam ja to posmatrao, ta pukotina se brzo širila; zatim dođe snažan udar oluje; cela kugla meseca pršte odjedanput pred mojim očima;

mozak mi se zavrte dok sam gledao moćne zidove kako pršte i raspadaju se; zatim se čuo otegnut moćan zvuk, kao šum hiljade vodopada, a duboko i crno jezero ispod mene, sumorno i nemo se zatvorilo nad ruševinama Kuće Ušer.

1839.

Preveo Momčilo Jojić

1 De Beranže (Béranger Pierre-Jean de 1780-1857) – francuski pesnik, jedan od predstavnika francuskog romantizma.

2 Vatson, dr. Persival, Spalancani, i osobito biskup od Landafa.

3 *Mad Trist* (engl.) – Ludi Trist.

VILIJAM VILSON

*What say of it? what says of conscience grim,
That spectre in my path?
Chamberlayne's Pharronida.*

*Šta kaže o tom? Šta kaže savest grozna,
ta avet na mom putu?
Čemberlen, Pharronida*

Dozvolite da se nazovem zasada Vilijam Vilson. Čisti list koji sada leži pred mnom ne treba da bude uprljan mojim pravim imenom. Ono je bilo već isuviše mnogo predmet preziranja, užasa i proklinjanja moga roda. Zar nisu pobesneli vetrovi razneli njegovu sramotu, kojoj nema ravne, do krajnjih granica zemlje? O, izgnanice, od svih izgnanika najnapušteniji, zar nisi za navek umro za zemlju, za njena blaga, za njeno cveće, za njene zlatne težnje? I zar ne visi jedan oblak, gust, koban i bezgraničan večito između tvojih nada i neba?

Ne bih želeo, i ako bih mogao, da ovde danas podnosim izveštaj o mojim poslednjim godinama neizrecive bede i neoprostive pokvarenosti. To doba – te poslednje godine – tako su se naglo izdigle u sramoti, i ja jedino nameravam da opišem ovde početak i izvor toga. Ljudi obično postaju bedni postepeno, a s mene je sva vrlina opala u jednom trenutku kao neki ogrtač. Od srazmerno ništavnog nevaljalstva pošao sam korakom džina u veće gadosti nego Elah Gabalus. Kakav slučaj, kakav događaj učini da se to zlo desi, saslušajte me. Smrt mi se približuje, i senka koja joj prethodi bacila je na moju dušu nešto spokojstva. Prolazeći kroz mračnu dolinu, ja vapijem za ljubavlju, skoro da kažem za samilošću moje sabraće. Hteo bih da oni veruju da sam ja u izvesnoj meri bio rob prilika izvan ljudske vlasti. Želeo bih da oni potraže, mene radi, u detaljima koje želim da iznesem neku malu oazu sudbine usred pustinje zabluda. Hteo bih da priznaju, što oni ne mogu a da ne učine, da ako je ikad postojalo ovako

veliko iskušenje čovek uistinu nikad nije bio ranije ovako iskušan, a sigurno nikad nije ovako pao. Zato nikad nije ni tako patio. Zar ja zbilja nisam živeo u nekom snu? I zar sada ne umirem kao žrtva užasa i tajanstva najstrašnijih od svih mesečarskih vizija?

Potičem iz jedne porodice koja se isticala svojom uobraziljom i lako razdražljivim temperamentom; već u mom najranijem detinjstvu pokazalo se da sam u svemu nasledio porodične osobine. Sa godinama one su se još jače razvijale i postale iz mnogih razloga uzrok ozbiljnog uznemiravanja za moje prijatelje i stvarnih nevolja mene samog. Postao sam samovoljan, odan divljim čudima, žrtva najneobuzdanijih strasti. Slabodušni moji roditelji, obuzeti naslednim slabostima kao i ja sam, malo su šta mogli da učine da spreče zle sklonosti kojim sam se odlikovao. Pojedini slabi i rđavo upućeni napori svršili su se potpunim neuspehom za njih, i naravno, potpunom pobedom za mene. Od tog doba moj glas postao je zakon u kući i u godinama kada neka deca ostavljaju užicu o kojoj se vode, ja sam bio ostavljen vodstvu svoje sopstvene volje, i postao sam u svemu, osim imena, gospodar svojih postupaka.

Moje najranije uspomene iz školskog života vezane su za jednu veliku prostranu kuću iz doba kraljice Elizabete u jednoj mračnoj varoši u Engleskoj, gde je bio veliki broj ogromnog čvornovatog drveća i gde su sve kuće bile veoma stare. Zaista, ta stara, poštovanja dostoјna varoš bila je kao stvorena za sanjarenje i za odmor duše.

U ovom času ja osećam u mašti svezu hladovinu aleja sa debelim senkama, udišem miris hiljadu žbunova, i ponovo drhtim sa neiskazanim uživanjem od dubokog, potmulog zvuka crkvenog zvona koje je svakog sata sa iznenadnom i srditom bukom prekidalo tišinu sumračne atmosfere u kojoj je naprsli gotski toranj ležao kao zaspao.

Osećam sada toliko zadovoljstva koliko mi je uopšte moguće da osetim prisećajući se sitnih uspomena iz škole i njene okoline. Utonuo sav u bedu – avaj, u suviše stvarnu bedu – meni će se oprostiti što tražim utehu. Ma kako malu i prolaznu, u slabosti nekoliko malih i nepovezanih pojedinosti. Te pojedinosti, ništavne pa čak i smešne same po sebi, dobijaju u mojoj mašti jednu slučajnu važnost pošto su vezane za doba i mesto gde i kada sam spoznao prve dvosmislene opomene subbine, koja me docnije tako potpuno pomračila. Dozvolite mi, dakle, da se sećam.

Kuća, kao što rekoh, beše stara i nepravilna. Dvorište je bilo prostrano, a visok i čvrst zid Od cigala, sa slojem maltera i sitno izlomljenog stakla na vrhu, ogradićao ga je potpuno. Ta ograda nalik na tamničku označavala je granicu našeg carstva. Sve što je s one strane ograde mi smo viđali samo triput nedeljno: jednom svake subote popodne, kad nam je u pratnji dva nastavnika bilo dopušteno da napravimo kratku šetnju svi zajedno kroz susedna polja, i dvaput u toku nedelje, kada smo uparađeni svi na isti način išli na jutrenje i večernje u jednu crkvu u mestu. Starešina naše škole bio je u toj crkvi sveštenik. Sa kakvim sam ga osećanjem dubokog čuđenja i divljenja obično posmatrao iz našeg udaljenog mesta za hor u crkvi, kada bi se on svečanim i laganim korakom peo na propovedaonicu! Ovaj uzvišeni čovek sa licem tako dostojanstvenim i pobožnim, sa odeždom koja se lepršala tako uglačano i tako svečano, sa vlasuljom tako brižljivo napudrovanom i tako velikom i krutom – da li je moguće da je to onaj isti čovek koji je malo pre toga, sa mrzovoljnim licem, u odelu koje je smrdelo na duvan, sa prutom u ruci primenjivao drakonska pravila akademije? O, da ogromnog li paradoksa, suviše groznog za rešenje.

Najednom uglu toga teškog zida mrštila se još teža kapija. Bila je okovana i obložena

gvozdenim šipkama, a na vrhu je imala oštре, zupčaste, gvozdene šiljkove. Kakva je osećanja dubokog straha ona ulivala. Ona se nikad nije otvarala, sem za ona tri povremena izlaska i ulaska koja sam maločas spomenuo. Onda bi u svakom škripanju njenih moćnih šarki našli puno tajanstvenosti, čitav jedan svet za svečane primedbe ili još svečanije razmišljanje.

Veliko dvorište bilo je nepravilnog oblika, jer je imalo više prostranih ograđenih mesta. Tri ili četiri najveća od njih činila su igralište. Dobro se sećam da na njemu nije bilo ni drveća, ni klupe, niti ičega sličnog. Naravno, ono je bilo pozadi kuće. Ispred kuće beše mala baštica, zasađena šimširom i drugim žbunjem; ali kroz ovo sveto mesto mi smo prolazili samo u zaista retkim prilikama, kao pri prvom prijemu u školu, ili pri konačnom istupanju iz nje, ili možda kada bi neki rođak ili prijatelj došao da nas poseti, kada smo presrećni putovali kući za božične praznike ili za letnji odmor.

Ali ta kuća! – kako je čudno bilo to staro zdanje. Za mene zaista kao neki čarobni dvori. Tu stvarno nije bilo kraja okukama i bezbrojnim pododeljenjima. Bilo je teško ma u koje doba reći sa sigurnošću na kome se od njegova dva sprata čovek slučajno nalazio. Iz svake sobe u svaku drugu vodila su po tri ili četiri stepenika, bilo naviše ili naniže. Pobočna krila bila su tako bezbrojna i neshvatljiva da se u njima čovek uvek vraćao odakle je pošao, tako da se naši najtačniji pojmovi o celoj kući nisu mnogo razlikovali od onih sa kojima smo razmišljali o beskrajnosti. Za pet godina moga bavljenja tamo ja nikad nisam bio u stanju tačno da odredim u kome udaljenom delu leži malo spavaće odeljenje određeno za mene i osamnaest do dvadeset drugih učenika.

Učionica je bila najveća soba u kući, skoro da verujem na celom svetu. Bila je veoma dugačka, uzana i preterano niska, sa šiljatim gotskim prozorima i tavanicom od hrastovine. U jednom dalekom uglu koji je ulivao strah bio je jedan ograđen kvadrat od osam ili deset stopa, koji je "za vreme časova" sačinjavao svetinju našeg upravitelja, sveštenika dr Brenzbija. To je bila čvrsta građevina, sa teškim vratima koja nismo smeli da otvaramo u odsutnosti "Domina" pa makar svi imali dragovoljno da umremo u strašnim mukama. U drugim uglovima bila su druga dva slična ogradena odeljenja, mnogo manje poštovana, ali ipak dovoljno da u velikoj meri uliju strah. Jedno od njih bila je katedra "klasičara" a druga učitelja engleskog i matematike. Raštrkane po sobi, uzduž i popreko, u beskrajnoj nepravilnosti bile su bezbrojne klupe i crni, stari, dugo upotrebljavani stolovi, užasno natovareni mnogo prelistavanim knjigama i tako išarani početnim pismenima, punim imena, smešnim slikama i drugim mnogostrukim naporima noža tako da su sasvim izgubili ono malo prvo bitnog oblika koji su možda imali u danima davno prošlim. Ogromna kofa sa vodom stajala je najednom kraju učionice, a na drugom jedno zvono takvih razmera da se čovek zapanji.

Ograđen teškim zidovima ove poštovane akademije, ja sam proveo godine trećeg *lustruma* moga života, ali ipak ni u dosadi niti u zadovoljstvu. Plodni mozak detinjstva ne traži nikakav spoljašnji svet događaja da ga zanima i zabavlja. Na izgled tužna monotonija škole bila je ispunjena sa više snažnog uzbudjenja nego što je moja zrelja mladost nalazila u raskoši, ili moje zrele godine u zločinu. Pa ipak, moram da verujem da je moje prvo umno razviće imalo u sebi mnogo neobičnog, pa čak i mnogo preteranog. Na većinu ljudi događaji iz detinjstva retko ostavljaju u zrelom dobu neki određeni utisak. Sve je siva senka, neodređeno sećanje, jedno nerazgovetno opominjanje na slaba uživanja i na uobražene patnje. Sa mnom nije tako. Mora da

sam u detinjstvu osećao snagom čoveka ono što sad nalazim zapečaćeno u mojoj pameti tako živo, duboko i trajno kao što su zapisi na medaljama Kartagine.

A ipak, u stvari – iskreno rečeno – kako je malo imalo šta da se zapamti. Jutarnje buđenje, večernji pozivi na spavanje, učenje napamet i preslišavanje, povremeni poludnevni odmori i izleti, igralište sa njegovom vrevom, njegovim zabavama i intrigama, sve to, sa jednim odavno zaboravljenim duhovnim opsenarstvom, bilo je stvoreno da sadrži u sebi jednu jačinu utisaka, jedan svet bogat događajima, jedan svet raznovrsnih osećanja, najstarijih i najuzbudljivijih. Oh, *le bon temps, que ce siècle die fer!*¹

Uistinu, žustrina, oduševljenje i despotizam moje prirode uskoro su me istakli među mojim školskim drugovima i laganom ali prirodnom postupnošću dali su mi prevlast i preim秉stvo nad svim vršnjacima, osim jednog jedinog izuzetka. Taj izuzetak bio je jedan učenik, koji je, mada mi nije bio nikakav rod, imao isto ime i prezime kao ja, jedna okolnost u stvari nevažna, jer, uprkos plemićkom poreklu, moje je ime bilo jedno od svakidašnjih imena koja izgleda da su, po starinskom pravu, u prastara vremena bila opšta svojina prostog sveta. U ovoj priči ja sam se zbog toga nazvao Vilijam Vilson, jednim izmišljenim imenom, koje se ne razlikuje mnogo od pravog imena. Moj imenjak, jedini od onih koji su, kako se to u školi kaže, činili "naše odeljenje", drznuo se da se nadmeće sa mnom u školskim predmetima, u sportovima na igralištu, da odriče potpuno veru u moje reči i da se ne pokorava mojoj volji, štaviše i da se protivi mojim jogunastim željama bilo u kom pogledu. Ima li na zemlji većeg i neograničenijeg despotizma no što je to despotizam jednog vladajućeg duha u dečku nad manje energičnim njegovih drugova.

Vilsonovo protivljenje bilo je za mene izvor najveće zabune, tim više što sam, uprkos razmetljivosti sa kojom sam se hotimice pred svetom nosio s njim i njegovom bezočnošću, osećao potajno da ga se plašim i morao sam da smatram jednakost kojom se on tako lako sa mnom ophodio kao dokaz njegove stvarne nadmoćnosti, jer sam se stalno trudio da me ne nadmaši. A ipak, tu nadmoćnost – pa i samu tu jednakost – uviđao sam i priznavao u stvari samo jedino ja; naši drugovi, usled nekog nerazumljivog slepila, izgledalo je da je i ne slute. Zaista, njegovo suparništvo, njegovo opiranje, a naročito njegovo drsko i tvrdoglavu upletanje u sve moje planove bilo je više tajno nego uočljivo. Činilo se da je bio lišen podjednako i ambicije koja je mene vodila, i one strasne duhovne energije koja je činila da se odlikujem. U njegovom rivalstvu izgledalo je da ga pokreće samo jedna čudljiva želja da me ometa, začuđava ili naljuti, mada je bilo slučajeva kada sam morao da primetim sa retkim osećanjem čuđenja, poniženja i gneva da je on mešao u svoje uvrede, napade ili svoja protivrečenja neku veoma neskladnu i svakako veoma neumesnu izveštacenu ljubaznost. Ja sam to čudno ponašanje mogao da shvatim samo kao savršenu uobraženost, koja prisvaja sebi prostački izgled zaštite i tutorstva.

Možda je ova poslednja crta u Vilsonovom ponašanju, zajedno sa istovetnošću naših imena i pukim slučajem što smo stupili u školu u isti dan, učinila da se raširi mišljenje u starijim razredima škole da smo mi braća. Jer, oni se obično ne raspituju mnogo o stvarima njihovih drugova iz mlađih razreda. Ja sam ranije već rekao, ili je trebalo da kažem, da Vilson nije bio ni u najdaljem stepenu u srodstvu s mojom porodicom. Ali, svakako, da smo bili braća mi bismo morali biti blizanci; jer, docnije, pošto sam izašao iz škole dr Brenzbija, ja sam slučajno doznao da se moj imenjak rodio 19. januara 1813, a to je nekako čudno podudaranje, jer taj dan je baš tačno dan moga rođenja.

Može da izgleda čudnovato da i pored stalne uznemirenosti koju mi je prouzrokovalo suparništvo Vilsonovo i njegov nepodnošljiv duh protivrečja, ja ipak nisam mogao da uspem da ga mrzim. Mi smo, doduše, skoro svaki dan imali neku svađu, u kojoj bi on, ustupajući mi javno palmu pobjede, uspevao na neki način da izazove u meni osećanje da je u stvari on zaslužio pobjedu. Ipak, osećanje ponosa s moje strane i nekog istinskog dostojanstva s njegove, uzdržavalо nas je uvek te nismo, kako se to kaže, "prestajali da govorimo" jedan s drugim; a bilo je mnogo tačaka jake srodnosti u našim temperamentima koje su mogle da probude u meni jedno osećanje koje je možda samo naš položaj spečio da se ne razvije u prijateljstvo. Teško je, zbilja, odrediti ili makar i samo opisati moja stvarna osećanja prema njemu. Ona su predstavljala jednu šarenу i raznorodnu mešavinu: nešto čudljivog neprijateljstva koje još nije bilo mržnja, nešto poštovanja, više uvaženja, mnogo straha, sa čitavim svetom nelagodne radoznalosti. Nije potrebno da kažem nekom moralisti još i to da smo Vilson i ja bili najnerazdvojniji drugovi.

Nema sumnje da je to nenormalno stanje stvari koje je postojalo između nas uticalo te su svi moji napadi protiv njega (a bilo ih je mnogo, bilo otvorenih bilo prikrivenih) išli više pod vidom podsmeha ili prosto šale (zadajući mi bola dok sam se pravio kao da je to samo šala), nego pod vidom ozbiljnog i odlučnog neprijateljstva. Ali moje nastojanje u tom smislu nije bilo uvek podjednako uspešno, čak i kad su moje namere bile i najlukavije smišljene, jer je moj imenjak imao u svom karakteru mnogo od onog neuobraženog i mirnog dostojanstva, koje, dok uživa u oštrini svojih desetaka, nema u sebi Ahilove pete i savršeno ne dozvoljava da mu se drugi smeje. Ja sam mogao zaista da nađem samo jedno slabo mesto, a pošto se ono sastojalo od jedne lične osobnosti, prouzrokovane možda nekom naslednom bolešću, poštедeo bi ga svaki protivnik manje lišen pameti nego ja; moj protivnik je imao neki poremećaj u grlenim organima koji mu nije dozvoljavao nikad da podigne svoj glas jače od sasvim tihog šapata. Tu manu ja nisam propustio da bedno koristim koliko god mi je bilo moguće.

Vilsonove osvete radi toga bile su mnogobrojne; ali neka vrsta njegovog praktičnog uma zbumjivala me je preko svake mere. Nikad nisam mogao odgonetnuti kako je njegovo lukavstvo odmah pronašlo da će me jedna sitnica tako mučiti; kad ju je otkrio on nije prestajao da mi time dosađuje. Ja sam uvek osećao odvratnost od mog neplemenitog prezimenjaka i od mog vrlo prostog ako ne i prostačkog imena. Te reči su bile otrov u mojim ušima; i kad je na dan mog dolaska još jedan drugi Vilijam Vilson došao u akademiju, ja sam se ljutio na njega što nosi to ime, i dvaput odvratnije bilo mi je to ime što ga je nosio jedan stranac koji će biti uzrok da se ono dva puta ponavlja, koji će stalno biti u mom prisustvu i čije će stvari, po običnoj navici u školi, morati neizbežno da budu zbog te proklete sličnosti često pomešane sa mojim stvarima.

Osećanje srdžbe začeto na taj način postajalo je sve jače sa svakom prilikom koja je ukazivala na sličnost, moralnu ili fizičku, između moga rivala i mene. Ja onda još nisam bio primetio važnu činjenicu da smo bili istih godina; ali sam zapazio da smo bili iste visine i primetio sam da smo bili neobično slični u opštim oblicima tela i crtama lica i u izrazu. Bio sam ljut zbog glasa o našem srodstvu koji se raširio u višim razredima, ukratko, ništa me nije moglo ozbiljnije uznemiriti (mada sam ja brižljivo sakrivao tu uznemirenost) od neke aluzije na sličnost duha, izgleda ili ponašanja koja je među nama postojala. Ali, u stvari, ja nisam imao razloga da verujem da je (izuzimajući onu stvar o srodstvu i ukoliko se ticalo samog Vilsona) ova sličnost bila predmet tumačenju, ili makar i samo da je uopšte bila primećena od naših drugova u školi.

Da je on to primećivao u potpunosti, i isto tako jako kao i ja, bilo je očigledno; ali da je on mogao pronaći u takvim okolnostima tako plodno polje za dosađivanje može se pripisati, kao što sam već napred rekao, njegovoj neobičnoj oštroumnosti.

Njegova uloga koja se sastojala u tom da se usavrši da me podražava sastojala se u rečima i gestovima; igrao je svoju ulogu na opšte divljenje. Kopirati moje odevanje nije bilo teško; moj hod i moje opšte držanje moglo se bez teškoće podražavati; uprkos njegove urođene mane, čak mu ni moj glas nije izmakao. Moje glasnije tonove, razumljivo, nije imitirao, ali je zato visina glasa bila istovetna, *a njegov neobični šapat postao je verni echo moga šapata*.

Koliko me ovo savršeno podražavanje veoma uzbudjivalo (jer se zaista ne može nazvati karikiranjem) ja neću sada pokušavati da opišem. Jedino me tešilo u toj činjenici da sam to podražavanje očigledno primećivao jedini ja, i da sam imao da podnesem da to zna i da se tom čudno podrugljivo podsmeva samo moj imenjak. Zadovoljan što je izazvao u mom srcu željeno dejstvo, izgledalo je da se krišom ceri zbog žaoke koju mi je zabo i pravio se upadljivo nevešt i nemaran prema javnom dopadanju koje bi uspeh njegovog lukavog rada mogao izazvati. Da učenici zaista nisu osetili njegovu nameru ni primetili njegov uspeh, niti učestvovali u njegovom ruganju, bila je za mene tokom mnogih strahom ispunjenih meseci zagonetka koju nisam mogao da odgonetnem. Može biti da postepeno njegovog podražavanja nije dopuštala da se to tako lako opazi, ali verovatnije je da sam ja imao da zahvalim za svoju sigurnost majstorskom ponašanju podražavaoca, koji je prezirući "slovo" (koje je na slici sve što slepac može da vidi) otkriva potpun "duh" svoga originala – mojim očima a na moju veliku žalost.

Ja sam dosad više puta govorio o odvratnom načinu pokroviteljstva koje je on prema meni prisvajao i o njegovom često uvredljivom mešanju u moju volju. To mešanje često je dobijalo mrski karakter saveta, saveta ne otvoreno datog nego nagoveštenog ili podmetnutog. Ja sam to dočekivao sa gađenjem koje je bilo sve jače što sam bivao stariji. Ali sada, u ovom vremenskom razmaku, hoću da mu učinim tu prostu pravdu da priznam da se ne sećam nijednog slučaja u kome bi predloži i saveti moga rivala bili ona vrsta grešaka ili ludosti koje su tako obične u njegovim nezrelim godinama i očevidnom neiskustvu; zatim, da je njegovo moralno osećanje, u najmanju ruku, iako ne njegova opšta obdarenost i njegovo znanje, bilo mnogo oštrije nego moje, i da sam ja danas mogao biti bolji i na taj način srećniji čovek da sam ređe odbijao savete izražene u onom značajnom šaputanju koje sam onda iz dubine duše zamrzeo i suviše gorko prezreo.

A ovako, ja sam postao neobično uporan pod njegovim neiskusnim nadzorom i iz dana u dan sve sam smatrao kao njegovu bezočnu drskost. Rekao sam da su se u prvim godinama našeg školskog drugovanja moja osećanja prema njemu mogla lako razviti u priateljstvo, ali u poslednjim mesecima moga boravka u akademiji, mada se nametanje njegovog uobičajenog ponašanja van svake sumnje unekoliko obnovilo, ipak su moja osećanja u skoro istoj srazmeri dobila veoma mnogo prave mržnje. Jednom prilikom on je, čini mi se, to primetio, i posle toga me izbegavao ili se pravio kao da me izbegava.

Bilo je to u isto vreme, ako se dobro sećam, kad se u jednoj žestokoj svađi s njim, u kojoj je on više no obično zaboravio svoju uzdržljivost i govorio i postupao sa otvorenosću u ponašanju koja je bila prilično tuđa njegovom karakteru. Tada sam primetio, ili mislio da sam primetio u njegovom naglasku, njegovom izrazu, njegovoj celoj pojavi, nešto što me najpre prenerazilo a

zatim me duboko zainteresovalo, jer mi je probudilo u svesti nejasne vizije mog najranijeg detinjstva, divlje, zbrkane, nagomilane uspomene jednog doba kada ni samo sećanje nije bilo još rođeno. Ja ne mogu bolje da opišem osećanje koje me mučilo, nego ako kažem da sam se teškom mukom mogao oslobođiti verovanja da sam poznavao to stvorenje što je stajalo pred mnom u nekom vrlo davnom vremenu, nekoj tački prošlosti, sasvim beskrajno udaljenoj. No ta se samoobmana izgubi brzo kao što je i došla, i ja je spominjem uopšte samo zato da opišem dan poslednjeg razgovora koji sam tu imao sa mojim neobičnim imenjakom.

Ogromna stara kuća sa njenim bezbrojnim pododeljenjima imala je mnogo velikih soba koje su bile u vezi jedna s drugom i u kojima je spavala većina učenika. A imala je (kao što je i moralo biti u zgradbi s tako nezgodnim planom) i mnogo malih sobica i budžaka, ludorija i besmislica gradnje koje je štedljivi genije dr Brenzbi takođe udesio bio za spavanje, mada su to bile prave čelije, pogodne za smeštaj jednog jedinog lica. Jedno od tih malih odeljenja imao je Vilson.

Jedne noći pred kraj moje pete godine u školi, a neposredno posle one svade koju sam maločas spomenuo, videći da su svi redom bili zaspali digoh se iz postelje i sa lampom u ruci prikradob se kroz lavirint uskih prolaza od moje spavaće sobe do sobe moga rivala. Ja sam dugo smisljavao jedno od onih zločestih dela lukavstva na njegovu štetu, u čemu dotle prosto nisam imao nikakvog uspeha. Sad mi je bila namera da ostvarim svoj plan, pa se reših da mu pružim mogućnost da oseti svu moju pakost kojom sam bio ispunjen. Došavši do njegove čelije nečujno udoh unutra, ostavivši lampu sa štitom napolju. Primakoh se jedan korak i stadoh da slušam zvuk njegovog mirnog disanja, i pošto sam se uverio da on spava, vratih se, uzeh svetiljku i s njom se opet približih postelji. Zavese su bile zatvorene, i ja ih, izvršujući svoj plan, polako i tiho otvorih; svetli zraci padoše živo po zaspalom a moj pogled istovremeno na njegovo lice. Gledao sam ga a neka zanemelost, neka hladnoća osećanja odjednom minu kroz celo moje biće. Moje su se grudi nadimale, kolena klecali, cela moja duša ispuni se nekim bespredmetnim i nepodnošljivim užasom. Jedva dišući ja spuštil lampu da bude još bliže njegovom licu. Jesu li to – upravo to – bile crte Vilijama Vilsona? Ja sam zaista video da su bile njegove, ali sam se stresao kao u grozniči uobražavajući da nisu. Šta je to bilo u njima, što me na takav način smuti? Posmatrao sam ga, dok se moj mozak grčio pod težinom nevezanih misli. Nije on tako izgledao, sigurno ne, u njegovim živahnim budnim časovima. Isto ime, isti izgled, isti dan dolaska u akademiju, a onda njegovo tvrdoglavo i besmisleno podražavanje moga hoda, moga glasa, mog odevanja, mog ponašanja. Je li zbilja bilo u granicama ljudske mogućnosti da je to što *sam sada video* bilo samo rezultat njegove stalne vežbe u tom podrugljivom podražavanju? Preneražen i prožet žmarcima koji su me podilazili, ugasih lampu, izađoh tiho iz sobe i prođoh tiho kroz odaje da se nikad više u njih ne vratim.

Posle nekoliko meseci provedenih kod kuće u praznoj dokolici, postao sam student u Itnu. Taj kratki vremenski razmak bio je dovoljan da mi oslabi sećanje na događaje u školi dr Brenzbija, ili bar da izazove jednu stvarnu pramenu u suštini osećanja sa kojima sam ih se sećao. Suštine, tragedije, drame više nije bilo. Mogao sam sada da sumnjam u jasnost mojih čula, i retko se uopšte vraćao u svesti na taj predmet, čudeći se veličini ljudske slabosti da veruje, smejući se živoj snazi uobraženja koju sam bio nasledio. I ta vrsta neverice nije izgledala da će biti oslabljena načinom života koji sam vodio u Itnu. Vrtlog besmislenih ludorija u koji sam se

tamo tako odmah i tako drsko bacio, sprao je sve sem pene mojih negdašnjih časova, progutao je odjednom svaki ozbiljniji i jači utisak, a ostavio kao spomen samo najbeznačajnije pojedinosti negdašnjeg života.

Ne želim, međutim, da idem tragom moje jadne raspuštenosti – raspuštenosti koja je prkosila zakonima i izmicala budnoj pažnji zavoda. Tri godine ludorija prošle su uzaludno i samo su mi donele ukorenjene navike greha, a u prilično neobičnoj meri koristile mom telesnom razvitku, kada, posle nedelju dana bezdušne raspuštenosti, pozvah jednu grupu najraspuštenijih đaka na tajnu pijanku u mojim prostorijama. Sastali smo se pozno u noć, jer su naše lakomislenosti imale da se nastave do zore. Vino je točeno nemilice, a nije nedostajao ni drugi, možda još opasniji razvrat, tako da se sivo svitanje bilo već pomalo pojavilo na istoku kada je naša pijana razuzdanost bila na svom vrhuncu. Ludo zagrejan pijnanstvom i kartama, baš sam navaljivao da održim zdravicu iz obične bestidnosti, kada mi pažnju odjedanput privuče snažno i mada nepotpuno otvaranje sobnih vrata, i prodorni glas jednog sluge spolja. On reče da neka ličnost, očito u velikoj žurbi, hoće da govori sa mnom u predsoblju.

Diviljački razdražen vinom, bio sam više obradovan nego iznenaden tim neočekivanim prekidanjem. Posrćući pođoh odmah napred, i nekoliko koraka odvedoše me u predsoblje zgrade. U toj niskoj i maloj prostoriji nije visila nijedna lampa i u ovaj mah nikakva svetlost nije prodirala, sem od veoma slabog praskozorja, koje je dopiralo kroz polukružni prozor. Kada sam kročio preko praga, spazio sam priliku mladog čoveka otprilike moje visine, obučenog u beli jutarnji kaput od kašmira sašiven po najnovijoj modi, isti onakav kakav sam u taj čas i ja imao na sebi. To sam mogao da spazim na slaboj svetlosti, ali crte njegovog lica nisam mogao da raspoznam. Kada sam ušao, on mi hitro pride i, uhvativši me pokretom ljutitog nestrpljenja za ruku, šapnu mi na uvo reči "Vilijam Vilson".

Ja se za trenutak potpuno istreznih.

Bilo je nečega u ponašanju toga stranca i u drhtanju njegovog podignutog prsta kako ga je držao između mojih očiju i svetlosti, nečega što me ispunilo neiskazanim čuđenjem. Ali nije to bilo ono što me tako neizmerno uzbudilo. Bila je to težina svečane opomene u onom naročitom, tihom, šištećem glasu, a iznad svega način, ton, ključ onih nekoliko prostih, poznatih, i sad prošaputanih slogova, koji se javiše sa hiljadu mutnih uspomena iz minulih dana, udarilo me u dušu udarom galvanske struje. Pre nego što sam mogao ponovo da ovladam svojim čulima on je bio otišao.

Mada je ovaj događaj ostavio živ utisak na moju raspuštenu maštu, on je ipak bio prolazan koliko i živ. Nekoliko nedelja, istina, mučio sam se ozbiljnim pitanjima i bio sam kao obavijen oblakom nezdravog razmišljanja. Nisam pokušao da u svojoj svesti prikrijem identičnost te neobične ličnosti koja se tako uporno mešala u moje stvari i mučila me svojim nametljivim savetom. Ali ko je bio i šta je bio taj Vilson? I odakle je došao? Kakve su bile njegove namere? Ni na jedno od ovih pitanja nisam mogao naći zadovoljavajući odgovor, sem što sam u vezi s tim utvrdio da je neki iznenadan slučaj u njegovoj porodici prouzrokovao njegov odlazak iz akademije dr Brenzbija popodne istog dana kada sam ja pobegao. Ali sam ubrzo prestao da mislim na to, pošto mi je sva pažnja bila zauzeta nameravanim odlaskom za Oksford. Tamo sam uskoro i otišao, pošto me je nepromišljena sujet mojih roditelja snabdela sredstvima i godišnjom spremom, tako da sam se mogao do mile volje odati raskošnom životu koji je već bio

toliko prirastao za moje srce – pa sam se u troškarenju mogao takmičiti sa prvim naslednicima najbogatijih grofovija u Velikoj Britaniji.

Navođena takvim bogatim sredstvima na greh, moja urođena priroda pokaza se sad u dvostrukoj žestini, i ja počeh da prezirem i najobičnije obzire pristojnosti u ludoj zaslepljenosti svojih pirova. Ali bilo bi besmisleno zadržavati se na pojedinostima mojih nastranosti. Neka je dovoljno to da sam među raspikućama ja nadmašio Heroda, i da sam davši ime mnogim novim budalaštinama dodao povelik dodatak dugom katalogu grehova koji su onda bili uobičajeni na tona najraspuštenijem univerzitetu u Evropi.

Teško bi se moglo verovati, međutim, da sam baš tu tako nepovratno izašao iz otmenog reda da sam tražio da se upoznam sa najnižim podvalama kockara od zanata, i pošto sam postao veštak u toj prezrenoj nauci, ja sam je upotrebljavao kao sredstvo da uvećam svoje ionako ogromne prihode na račun mojih slabašnih školskih drugova. Pa ipak, to je bila istina, sama nakaznost tog prkošenja u svemu i svakog poštenog čoveka dostoјnom osećanju bila je, nema sumnje, glavni ako ne i jedini razlog što sam to mogao nekažnjeno vršiti. Jer, zbilja, koji od mojih najraspuštenijih drugova ne bi porekao najbistrije opažanje svojih čula, pre no što bi posumnjao i obedio takvom podvalom veselog, otvorenog, štedrog Vilijama Vilsona, najplemenitijeg i najvaspitanijeg studenta Oksforda; onoga čije su ludosti (govorili su njegovi paraziti) bile samo ludosti mladosti i čije su pogreške bile samo neobuzdana čud – čiji su najmraćniji grijesi bili samo bezbrižna i bujna raskalašnost?

Živeo sam takvom životom već dve godine, kada dođe na univerzitet jedan *mladparvenu*² plemić, Glendining – bogat, glasio je izveštaj, kao Herod Atinjanin, sa bogatstvom isto tako lako stečenim kao što je bilo Herodovo. Ja sam brzo prozreo da je slabouman, i, naravno, označio sam ga kao zgodan predmet za moje znanje. Često sam ga navodio na igru karata i udešavao sam prostim lukavstvom kockara da on dobije veće sume, da bih ga tim uspešnije uhvatio u svoje mreže. Najzad, kad je moj plan sazreo, sastanem se ja sa njim (sa čvrstom namerom da ovaj sastanak bude poslednji i odlučan) u sobama jednog drugog studenta (g. Preston) koji je bio podjednako dobar prijatelj obojici, ali, ruku na srce, nije ni izdaleka sumnjaо u moje namere. Da bih svemu dao lepši izgled, udesio sam bio da se sastane društvo nekih osam ili deset lica i brižljivo sam pazio da donošenje karata bude slučajno i da potekne po predlogu samog šašavka. Da bih skratio ovo nitkovsko delo, nije bilo propušteno nijedno od niskih lukavstava tako uobičajenih u sličnim prilikama da je zaista čudno kako se još nađe budala tako glupa da im padne kao žrtva.

Mi smo produžili našu sedeljku duboko u noć, i ja sam najzad uspeo sa smicalicom da mi Glendining ostane kao jedini protivnik. Igra je takođe bila moj omiljeni *ecarte*.³ Ostatak društva zainteresovan veličinom naših uloga ostavi svoje karte i stade oko nas da posmatra. Parvenu, koga sam u početku večere bio naveo mojim veštinama da dobro popije, mešao je sada karte, delio i igrao sa vatrenom žustrinom za koju sam mislio da se može samo delimično, ali ne sasvim, pripisati njegovom pijanstvu. Za veoma kratko vreme on postade moj dužnik za jednu veliku sumu, kada, postoje popio dobru količinu portoa, on učini u dlaku tačno ono što sam ja hladno bio predvideo – predloži da udvostručimo naše već ionako preterane uloge. Sa dobro odglumljenim ustezanjem, i tek pošto ga je moje ponovljeno odbijanje izazvalo da kaže nekoliko oštih reči koje su značile neku vrstu izazivanja, ja najzad pristadoh. Ishod je, prirodno, potvrdio

da je žrtva bila sasvim u mojoj mreži; za manje od jednog sata on je učetverostručio svoj dug. Posle izvesnog vremena njegovo lice beše izgubilo zažarenu boju koju mu je davalо vino, ali sada, na moje čuđenje, primetih da je postalo zaista strahovito bledo. Kažem na moje čuđenje. Za Glendininga mi je bilo rečeno na moja radoznala pitanja da je neizmerno bogat, a sume koje je dотle bio izgubio, mada istina velike, nisu ga mogle, pretpostavljaо sam, ozbiljno uznemiriti, a još manje tako strašno potresti. Da ga je savladalo vino koje je bio maločas popio bila je misao koja se sama nametala, i više da bih sačuvao svoj ugled u očima svojih drugova nego iz bilo kog drugog obzira, ja sam počeo odlučno da navalujem da se igra prekine, kada mi izrazi nekolicine iz društva oko i blizu mene i jedan uzvik koji je odavao krajnje očajanje Glendininga pokazaše da sam ga ja potpuno upropastio, i to na način da je bio dostoјan svačijeg sažaljenja i da bi ga svako uzeo u zaštitu od zlih namera i samog sotone.

Kakvo bi bilo dalje moje ponašanje, teško je reći. Žalosno stanje moje žrtve bacilo je senku zabune na sve; za nekoliko trenutaka vladala je duboka tišina, a za to vreme nisam mogao da ne osetim kako mi obaze prije mnogi užareni pogledi prekora ili prezira koje su bacali na mene manje raskalašni članovi društva. Moram čak da priznam i to da mi je neka neizdrživa težina straha za jedan samo trenutak bila pritisla grudi nenadnim i neobičnim prekidom koji je nastupio. Široka teška dvokrilna vrata najednom se širom otvorile sa silnom i naglom žestinom, tako da se kao nekom čarolijom pogasiše sve sveće u sobi. Njihova svetlost, gaseći se, dala nam je toliko mogućnosti još samo da primetimo kako je neki stranac ušao u sobu, otprilike moje visine i sam tesno uvijen u ogratač. Mrak je, međutim, postao potpun i mi smo samo mogli da osećamo da je on stojao u našoj sredini. Pre nego što se iko od nas mogao povratiti od iznenadenja u koje nas je ova grubost sve bacila, čuli smo glas toga nasrtljivca.

– Gospodo – reče on tihim, jasnim *šapatom* koji nikada neću zaboraviti i koji je prodirao do same srži mojih kostiju – gospodo, ja se ne izvinjavam za ovo ponašanje, jer ponašajući se ovako ja samo vršim svoju dužnost. Vi ste, bez sumnje, neobavešteni o pravom karakteru ličnosti koja je noćas dobila na kartama veliku sumu novca od lorda Glendininga. Ja ћu vam zato predložiti jedan brz i odlučan plan da dobijete to neophodno obaveštenje. Molim vas da pregledate polako i pažljivo unutrašnju postavu njegovog levog rukava i razne male paketiće koji se mogu naći u prilično dubokim džepovima njegovog povezanog jutarnjeg ogrtača.

Dok je on to govorio, tišina je bila tako duboka da bi se moglo čuti da je igla pala na pod. Kad je završio, on odjednom nestade isto onako naglo kao što je bio ušao. Mogu li – treba li da opišem moja osećanja? Treba li da kažem da sam osetio sve užase osuđenika? Bilo je jasno da mi je ostalo malo vremena za razmišljanje. Mnoge ruke ščepaše me grubo tu na mestu, i sveće se ponovo zapališe. Počе pretresanje. U postavi moga rukava nađoše sve jake karte koje su najvažnije u *ecarteu*, a u džepovima moga ogrtača mnogo špilova karata, kopije onih koje smo upotrebljavali pri nekim sedeljkama, s tom razlikom što su moje bile od one vrste što se tehnički zovu *arrondees*;⁴ jake karte bile su pri vrhu i dole malo konveksne a slabe karte bile su malo konveksne na stranama. Na taj način glupak mora neizostavno kad seče svome protivniku da preseče veliku kartu, dok kockar sekući na užoj strani mora isto tako sigurno svojoj žrtvi da preseče slabu kartu. Bura negodovanja koja bi propratila to otkriće manje bi me pogodila od čutljivog prezrenja i podsmešljivog smeškanja sa kojim je bilo primljeno.

– G. Vilsone – reče naš domaćin sagnuvši se da ukloni ispod svojih nogu jedan veoma

bogat zimski ogrtič od retkih koža – g. Vilsone, ovaj ogrtič je vaša svojina. (Vreme je bilo hladno, i kada sam izlazio iz svoje sobe, ja sam ogrnuo veliki ogrtič preko mog sobnog odela, a skinuo sam ga kada sam došao na mesto igre.) Pretpostavljam da je izlišno da tražimo i ovde (gledajući nabore ogrtiča sa gorkim smehom) i dalje dokaze vašeg znanja i vaše veštine. Zaista, imali smo ih dovoljno. Vi ćete, nadam se, uvideti potrebu da ostavite Oksford – u svakom slučaju da napustite smesta moje sobe.

Prezren i smravljen u prašinu kao što sam u taj čas bio, verovatno da bih na ove mučne reči odgovorio neposredno ličnim napadom, da mi pažnju u taj čas ne privuče jedna pojedinost najčudnije prirode. Kaput koji sam nosio bio je od veoma retkog krvnog, koliko retkog i koliko neobično skupocenog ne usuđujem se ni da kažem, a njegov kroj, takođe, bio je po mojoj sopstvenoj fantastičnoj zamisli, jer sam bio do besmislenosti u pogledu kindurenja skupljač stvari tako ništavne prirode. Kada mi je g. Preston pružio onu stvar koju je podigao s poda blizu dvokrilnih sobnih vrata, ja sam sa čuđenjem koje se skoro graničilo sa užasom primetio da je moj sopstveni ogrtič već bio prebačen preko moje ruke (gde sam ga bez sumnje nesvesno bio stavio) a onaj koji mi je pružen bio je u svemu, čak do najmanje moguće pojedinosti, njegova kopija. Čudni stvor koji me je tako kobno otkrio i izložio poruzi bio je, setih se, potpuno umotan u ogrtič, a niko od članova našeg društva uopšte nije imao ogrtiča, osim mene. Povrativši malo prisustvo duha, ja uzeх onaj što mi ga je pružio g. Preston, prebacih ga neopaženo preko svog sopstvenog, ostavih sobu sa odlučnim namrštenim izrazom prkosa, i idućeg jutra, pre svanača, podoh na hitno putovanje iz Oksforda na kontinent u potpunoj agoniji užasa i srama.

Uzalud sam bežao. Moja zla kob gonila me s uživanjem, a pokazala je zaista da je jedva tek otpočela svoju tajanstvenu vlast nad mnjom. Tek što sam stao nogom u Pariz, već sam imao novi dokaz o prokletom interesovanju koje je taj Vilson imao u pogledu mojih poslova. Godine su prolazile a ja nisam nalazio spasa. Lupež. Kako je u nevreme, i s kakvom avetinjskom važnošću stupio u Rimu između mene i mojih ambicija. U Beču takođe, zatim u Berlinu, pa u Moskvi. Zaista, gde nisam imao gorkog uzroka da ga proklinjem u svom srcu? Od te bezočne tiranije bežao sam najzad, u paničnom strahu, kao od kuge, i do nakraj zemlje bežao sam uzaman.

Opet, i opet, u tajnom razgovoru sa svojim sopstvenim duhom, pitao bih se: "Koje on? Odakle dolazi? Šta hoće?" – Ali odgovor nisam mogao naći. Ispitivao sam s najvećom pažnjom načine, metode i glavne poteze njegovog drskog nadzora. Ali čak i tu bilo je vrlo malo čega što bi poslužilo za osnov kakvoj pretpostavci. Bilo je značajno da ni u jednom od mnogobrojnih slučajeva u kojima je on u poslednje vreme stao da mi prepreči put, on to nije činio zbog drugog čega nego samo da mi osujeti one planove, ili da pokvari poslove koji bi se, kada bi bili do kraja izvedeni, završavali nekom gorkom nesrećom. Kako je to bedno opravdanje za vlast koju je on sebi tako zapovednički prisvojio. Kakva bedna zaštita prirodnom pravu da upravljaš samim sobom, što mi je on tako tvrdoglavo i tako uvredljivo odričao.

Mogao sam dalje zapaziti i to da je dugo vremena moj mučitelj (dok je savesno i sa tajanstvenom veštinom sprovodio svoju čudu da bude spolja savršeno istovetan sa mnjom) pri izvršenju njegovih raznovrsnih uplitanja u moju volju, udešavao to tako da ja ni u jednom času nisam video crte njegovog lica. Bio Vilson ko mu drago, to je najzad bio vrhunac afektacije i ludosti. Zar je on mogao, makar za trenutak, pretpostaviti da je u mom opominjaču u Itnu, u

razoritelju moje časti u Oksfordu, u onome koji je osujetio moje ambicije u Rimu, moju osvetu u Parizu, moju strasnu ljubav u Napulju, ili ono što je on lažno nazivao moje srebroljublje u Egiptu – u tom mom arhi-neprijatelju i satani, ne bih mogao a da ne poznam Vilijama Vilsona iz mojih školskih dana – imenjaka, druga, rivala, mrskog rivala koji me dovodio do užasa u školi dr Brenzbija? Nemoguće! No, da požurim ka poslednjoj sudbonosnoj sceni drame.

Dotle sam ja bio nemoćno podlegao njegovoj zapovedničkoj vlasti. Osećanje dubokog straha sa kojim se obično posmatrao nadmoćni karakter, veličanstveno znanje, prividna prisutnost i svemoć Vilsonova, zajedno sa osećanjem užasa koje su mi neke druge crte njegove prirode i njegovog nasrtaja ulivale, sve je to pripomogle da me ispunii mišlju o mojoj sopstvenoj velikoj nemoći i bespomoćnosti i da me doveđe do bezuslovnog potčinjavanja njegovoj okrutnoj volji iako sam se tome gorko opirao. Ali u poslednje vreme sasvim sam se propao, i njegov zaluđujući uticaj na moj urođeni temperament učinio je da sam postajao sve više i više nepokoran njegovoj vlasti. Počeo sam da gundam i – da se ustežem, da se opirem. A da li je to bilo samo uobraženje što me navelo da poverujem da, ukoliko je moja sopstvena čvrstina rasla, utoliko se ona srazmerno smanjivala kod moga mučitelja? Bilo kako bilo, ja sam počeo osećati kako me ispunjava topla nada, i polako počeh u svojim skrivenim mislima da gajim ozbiljnu i očajnu odlučnost da se više neću potčinjavati mome porobitelju.

Bilo je to u Rimu, za vreme karnevala 18..., kada sam prisustvovao maskaradi u palati napuljskog kneza Di Brolja. Bio sam više i slobodnije no obično preterao u piću, a zagušljiva atmosfera odaja punih sveta dražila me više no što sam mogao podneti; zatim teškoća da se probijem kroz gomilu doprinela je prilično razdražljivosti mog temperamenta, jer ja sam požudno tražio (da ne kažem s kakvom nedostojnjom pobudom) mladu, veselu, lepu ženu ostarelog i podetinjalog kneza Di Brolja. Sa suviše bezobzirnom poverljivošću ona mi je ranije saopštila tajnu kostima u koji će biti obučena, i sada, opazivši je, hitao sam da se proguram do nje. U tom času osetih lak dodir ruke na mom ramenu, čuh onaj nezaboravni, tihi, prokleti šapat.

Sasvim pobesneo od gneva ja se odjednom okretoh onome što me prekinuo i ščepah ga ljutilo za vrat. On je, kao što sam i očekivao, bio obučen u kostim sasvim sličan mome, – nosio je španski ogrtač od plave kadife, opasan crvenim pojasmom o kome je visio mač. Maska od crne svile potpuno je skrivala njegovo lice.

– Podlače – viknuh glasom promuklim od besa, dok je svaki slog koji sam izgovorio ličio na dodavanje ulja na vatru moga besnila. – Propalico, varalico! Prokleti nitkove. Vi me nećete – nećete me proganjati kao pas do smrti. Podite za mnom ili ču vas proburaziti tu na mestu. – I ja prokrčih sebi put od balske dvorane do jednog malog predsoblja pored nje, vukući ga bez otpora za sobom, idući napred. Pošto uđosmo, ja ga besno odgurnuh od sebe. On posrnu ka zidu, dok sam ja uz psovku zatvorio vrata i naredio mu da izvuče mač. On se ustezao jedan časak, a onda sa tihim uzdahom izvuče čutke mač iz korica i zauze stav odbrane.

Borba je bila zaista kratka. Bio sam kao mahnit od svih mogućih pomamnih razdraženja, i osećao sam u jednoj svojoj ruci snagu i moć stotine ruku. Za nekoliko sekundi ja ga užasnom snagom priterah uza zid imajući ga potpuno u svojoj vlasti, zarih svoj mač s brutalnim divljaštvom nekoliko puta kroz njegove grudi.

U tom trenutku neko je spolja pokušao da otvori vrata. Ja požurih da sprečim ulazak, a zatim se odmah vratih mome umirućem protivniku. Ali koji bi ljudski jezik mogao tačno opisati

iznenadjenje, *onaj* užas koji me je obuzeo pri prizoru koji mi se ukazao? Trenutak dok sam se bio okrenuo na drugu stranu bio je dovoljan da izazove vidnu i stvarnu promenu u rasporedu nameštaja u gornjem ili udaljenijem delu sobe. Jedno veliko ogledalo – tako mi se u prvi mah u mojoj zbumjenosti učinilo – stajalo je sada tamo gde nije bilo nikakvog ogledala malopre; a kada sam mu u krajnjem užasu prišao, moj sopstveni lik ali sa crtama sasvim bledim i poprskanim krvlju išao mi je u susret, slabim i posrćućim koracima.

Tako je, velim, izgledalo, ali nije tako bilo. To je bio moj protivnik – to je bio Vilson, koji je stajao tu pred mnom u predsmrtnoj agoniji. Maska i ogrtač ležali su gde ih je on bio bacio na pod. Nije bilo nijednog konca na njegovom odelu, nijednog poteza u svim izrazitim i neobičnim crtama njegovog lica, a da nije bilo čak do naj savršenije istovetnosti *isti ja*.

To je bio Vilson, ali on više nije govorio šapatom, i ja sam mogao da uobrazim da to ja sam govorim kad on prozbori:

– *Ti si pobedio i ja se predajem. Ali odsad i ti si sam mrtav – mrtav za svet, za nebo, za nadu. U meni si postojao i u mojoj smrti, pogledaj ovu sliku koja je tvoja sopstvena, pogledaj kako si sasvim ubio samog sebe.*

1839.

Preveo Momčilo Jojić

1 (franc.) – Da, divnih vremena u ovom veku gvožđa.

2 *parvenu* (franc.) – skorojević.

3 *ecarte* (franc.) – jedna vrsta igre s kartama.

4 *arrondees* (franc.) – zaobljen

ČOVEK GOMILE

Ce grand malheur, de ne pouvoir être seul.

La Bruyère

Velika je nesreća ne moći biti sam.

La Brijer¹

Dobro je rečeno za jednu nemačku knjigu: "*es lässt sich nicht lesen*" – ne da se čitati. Ima izvesnih tajni koje se ne daju ispričati. Ljudi umiru noću u svojim posteljama grčevito stežući ruke sablasnih ispovednika i gledajući ih tužno u oči. Umiru sa očajanjem u srcu i grčem u grlu zbog grozote tajni koje se *ne daju* otkriti. S vremenom na vreme, avaj, savest ponekog čoveka poneće teret koji je tako težak po svojoj strahoti da se može spustiti samo u grob. I tako suština

zločina ostaje neotkrivena.

Ne tako davno, pod jesenju noć, sedeo sam kraj velikog prozora na svod kafane D. u Londonu. Nekoliko meseci bio sam bolestan, ali sada sam se već oporavlja, i, kako mi se vraćala snaga, nalazio sam se u jednom od onih blaženih raspoloženja koja su tako izrazita suprotnost *dosadi* – u raspoloženju izoštrenih čežnji, kada se raskinula i uklonila tanka prevlaka sa duhovnog čula vida – ona, 'αμλυζ η πρω επηε² – a razum, nanelektrisan, isto toliko silno prevazilazi svoju svakidašnju moć koliko i živi a bezazleni Lajbnicov um bezumnu i praznu retoriku jednog Gorgijasa. I samo disanje bilo je pravo uživanje; i ja sam crpao stvarno zadovoljstvo čak i iz mnogih istinskih izvora bola. Svaka me je stvar ispunjavala spokojnim ali radoznalim interesovanjem. Sa cigarom u ustima i novinama na krilu, zabavljao sam se celo to poslepodne čas udubljujući se u oglase, čas posmatrajući šareno društvo u kafani, a čas gledajući kroz zadimljeno staklo na ulicu.

Ta ulica je jedna od glavnih saobraćajnica u gradu i celog dana bila je prepuna sveta. Ali kako se spuštao sumrak, gomila je svakog trenutka sve više rasla; a kada se upalila svetlost, dve guste i neprekidne struje stanovništva žurno su tekle mimo ulaza u kafanu. U ovo naročito doba večeri ja se još nikad nisam nalazio u sličnom položaju, pa me je uzburkano more ljudskih glava ispunjavalo slatkom novinom uzbuđenja. Najzad više uopšte nisam obraćao pažnju na stvari koje su se događale u samoj kafani i sasvim sam se udubio u posmatranje prizora napolju.

Moja zapažanja bila su u početku neodređena i uopštena. Gledao sam prolaznike u gomilama i razmišljaо o njima i njihovim skupnim odnosima. Ubrzo, međutim, prešao sam na pojedinosti s velikom pažnjom posmatraо bezbrojnu raznolikost likova, odela, izgleda, hoda, lica i izraza.

Prolaznici u pretežnoj većini imaju zadovoljno poslovno držanje i kao da misle samo na to kako da prokrče sebi put kroz tišmu. Obrve su nabrali a očima živo kolutaju; kad ih neko gurne u prolazu, ne pokazuju znake nestrpljenja, nego samo doteruju odeleno, pa žurno nastave put. Drugi, još mnogobrojniji, nemirnih su pokreta, crveni u licu, razgovaraju sami sa sobom i pri tom mlataraju rukama kao da se osećaju usamljeni baš zbog guste gomile koja ih okružuje, zaustavljeni u hodu, ti ljudi odjednom prestaju da mrmljaju, ali još jače zamlataraju rukama i sa rasejanim i preterano ljubaznim osmehom na usnama čekaju da prođu lica koja su im se isprečila na putu. Ako ih neko gurne, oni mu se preterano revnosno klanjaju i izgledaju kao da umiru od stida. Sem ovoga što sam pomenuo nema ničeg naročito karakterističnog u ovim dvema velikim grupama ljudi. Njihovo odeleno spada u onu vrstu koja se jezgrovito naziva pristojnom. To su bez sumnje plemići, trgovci, advokati, zanatlije, berzanski špekulanti – eupatrider³ i obični smrtnici društva – dokoni ljudi i ljudi zaokupljeni svojim ličnim poslovima koje vode na sopstvenu odgovornost. Oni nisu naročito privlačili moju pažnju.

Pleme trgovackih pomoćnika jasno se ističe; i ovde sam razlikovao dve upadljive podvrste. Tu su mlađi pomoćnici razmetljivih trgovina trenutnog bleska i bučne reklame – mlada gospoda u zategnutim kaputima, sjajnim čizmama, dobro naujljene kose i drskih usana. Ako ostavimo po strani izvesno kočoperno držanje koje bi se, u nedostatku boljeg izraza, moglo nazvati *tezgarskim*, ponašanje tih osoba izgleda mi tačna kopija onog što je otprilike pre dvanaest ili osamnaest meseci predstavljalo savršenstvo "bontona". Nose se po "iznošenom" ukusu otmenog sveta; a to je, mislim, ujedno i najbolje obeležje te podvrste.

Podvrstu viših pomoćnika solidnih firmi, ili "ozbiljne, pouzdane momke", ne možete da ne uočite na prvi pogled. Raspoznuju se po svojim kaputima i pantalonama crne ili mrke boje, udobna kroja, s belim mašnama i prsnicima, širokim cipelama, naizgled jakim, i debelim čarapama ili kamašnama. Svi su pomalo čelavi, a desno uho, usled duge navike da drži pero, ima čudan običaj da odstoji. Zapazio sam da šešire uvek skidaju ili stavlju na glavu obema rukama, i da nose časovnik na zlatnom lancu solidne i starinske izrade. Njihova izveštačenost je izraz težnje za ugledom, ako uopšte postoji tako časna izveštačenost.

Bilo je dosta pojedinaca razmetljiva izgleda koje sam lako poznao kao pripadnike soja otmenih tipova, kojima su preplavljeni svi veliki gradovi. Posmatrao sam taj "otmeni svet" s velikom radoznalošću i nikako nisam mogao da shvatim kako ljudi koji su i sami gospoda mogu toliko da se prevare pa da njih smatraju gospodom. Već i sama preterana širina njihovih manžetni i izraz prekomerne iskrenosti morali bi da ih smesta odaju.

Kockari, koje sam pronalazio u priličnom broju, još se lakše mogu raspoznati. Nose sve moguće vrste odela, od gizdavog odela drskog lepotana-makroa, sa somotskim prsnikom, pomodnom maramom oko vrata, pozlaćenim lancem i filigranskim dugmetima, do uzdržljivo jednostavnog svešteničkog odela, koje ponajmanje može da izazove podozrenje. Svi se, međutim, ističu izvesnom mrkom bojom podbulog lica, zamućenim i kao opnom prevučenim očima, i bledim stisnutim usnama. Ima uz to još dve crte po kojima ih uvek mogu otkriti – govore oprezno uzdržanim, tihim glasom, a palac im se više nego obično odvaja od šake, tako da obrazuje prav ugao s prstima. Veoma često u društvu ovih lupeža zapažao sam ljude nešto drukčijih osobina, ali ipak ptice iz istog jata. Možemo ih obeležiti kao gospodu koja žive od svoje dovitljivosti. U svojim pljačkaškim pohodima dele se, izgleda, na dve čete – na četu kicoške i četu vojničke sorte. Osnovna crta one prve su dugi uvojci i osmesi, a ove druge – kaputi sa širitima i mrki pogledi.

Spuštajući se po lestvicama onog što se zove otmeni svet, nailazio sam na mračnije i dublje predmete za mudrovanje. Video sam jevrejske torbare sa sokolovim očima koje sevaju s lica na kome sve druge crte izražavaju samo podlu poniznost; odvažne ulične prosjake od zanata što se mršte na siromahe boljeg kova koje je jedino očajanje oteralo u noć da traže milosrđe; malaksale i avetima slične invalide na koje je smrt položila sigurnu ruku i koji se porebarke provlače i teturaju kroz gomilu, gledajući svakog molećivo u lice, kao da traže neku slučajnu utehu, neku izgubljenu nadu; skromne mlade devojke koje se sa dugog i pozognog rada vraćaju u svoj sumorni dom i više sa suzama nego sa ogorčenjem uzmiču od drskih pogleda prosjaka, a čak ni njihov neposredni dodir ne mogu da izbegnu; ulične žene svih vrsta i svih uzrasta – neospornu leptoticu u prvoj snazi svoje ženstvenosti, koja podseća na Lucijanov kip, što je spolja od paroskog mermera a iznutra ispunjen nečišću; odvratnu i sasvim propalu gubavicu u dronjcima; smežuranu, nakindurenu, namazanu i nabeljenu babetinu koja čini poslednji očajni pokušaj da se uhvati za mladost; pravo dete nezrelih oblika, ali usled dugog druženja već vično užasnom kačiperstvu svog zanata i već zapaljeno od pomamne žudnje da bude svrstano u isti red sa starijim od sebe u poroku; pijanice, nebrojene i neopisane – poneki odrpani i pocepani teturaju razdešenih udova, smrvljenog lica i očiju bez sjaja; poneki u čitavim, ali prljavim odelima, pomalo nesigurna koraka, debelih čulnih usana i dobroćudna rumena lica; drugi odeveni u tkanine koje su nekad bile dobre i čak su i danas još brižljivo iščetkane; ljudi koji koračaju

gotovo neprirodno čvrstim i elastičnim korakom, ali čije je lice jezivo bledo, oči odvratno izbezumljene i zakrvavljenе, i koji se prolazeći kroz gomilu drhtavim prstima hvataju za svaki predmet na domaku ruke; i najzad, prodavci kolača, nosači, istovarivači uglja, dimničari; verglaši, prikazivači majmuna i ulični pevači – i oni koji prodaju i oni koji pevaju pesme; pocepane zanatlje i iznurenici radnici svake vrste, a svi puni bučne i neumerene živosti koja neskladom para uši i *izaziva* bol u oku.

Kako smo dublje odmicali u noć, tako se produbljivalo i moje interesovanje za prizor; jer ne samo da se opšti lik gomile stvarno izmenio (njene plemenite crte gubile su se sa postepenim povlačenjem urednijeg dela stanovništva, a grublje se izrazitije isticale ukoliko je pozni čas izvlačio svakojaku poganiju iz njenih brloga) nego su i zraci plinskih lampi, isprva slabi u borbi s danom na izmaku, sada najzad preovladali i sve stvari obasjali nekim čudljivim i bleštavim sjajem. Sve je bilo crno a sjajno – kao ona abonosovina s kojom su upoređivali Tertulijanov stil.

Čudna dejstva svetlosti nagonila su me da ispitujem lica pojedinaca; i mada me je brzina kojom je ovaj svet svetlosti promicao ispred prozora sprečavala da bacim više nego letimičan pogled na svako lice, ipak mi se činilo da, u naročitom duševnom stanju u kojem sam se nalazio, mogu ponekad čak i u tom magnovenju jednog jedinog pogleda da pročitam istoriju dugih godina.

Prislonivši čelo na staklo, bio sam tako zabavljen pažljivim posmatranjem gomile, kada se odjednom pomoli jedno lice (nekog oronulog starca od oko šezdeset i pet ili sedamdeset godina) – lice koje smesta privuče i obuze svu moju pažnju svojim sasvim osobenim izrazom. Nikad ranije nisam video nešto čak ni izdaleka slično tom izrazu. Dobro se sećam da je moja prva pomisao, čim sam ga spazio, bila da bi reč, da ga je ugledao, uveliko pretpostavio njega svojim sopstvenim slikarskim ovapločenjima demona. Dok sam se trudio da u magnovenju tog prvog pogleda načinim neku analizu utiska što sam ga stekao, u glavi su mi se zbrkano i paradoksalno rađale predstave o ogromnoj umnoj sposobnosti, smotrenosti, škrrosti, pohlepi, hladnokrvnosti, zlobi, krvožednosti, veselosti, prekomernom strahu, silnom, neizmernom očajanju. Bio sam čudno uzbuden, zaprepašćen, opčinjen. "Kakvi li su čudni doživljaji zapisani u tom srcu!" rekoh samom sebi. Zatim me obuze žarka želja da tog čoveka ne izgubim iz vida – da saznam o njemu nešto više. Žurno navučem kaput, zgrabim šešir i štap, iziđem na ulicu i pojurim kroz gomilu u pravcu u kome sam video da je krenuo; jer, on je već bio nestao. Ne bez teškoća najzad ga ugledam, primaknem mu se i pođem za njim u stopu, ali oprezno da ne privučena njegovu pažnju.

Sada sam imao prilike da ga dobro posmatram. Bilo je omalen, veoma mršav i na izgled vrlo slab. Odelo mu je sve bilo zaprljano i pocepano; ali kako je s vremena na vreme ulazio u krug jake svetlosti, video sam da mu je rublje, mada prljavo, izrađeno od lepe tkanine; i, ako me oči nisu prevarile, kroz poderotinu na brižljivo zakopčanom i očigledno polovnom ogrtaču, u koji je bio sav uvijen, nazreo sam sjaj dijamanata i blesak kame. Ta zapažanja još su više pojačala moju radoznalost i ja se rešim da pratim stranca kuda god bude išao.

Sada je već bila mrkla noć, gusta vlažna magla obavijala je grad i ubrzo se pretvorila u neprekidnu i tešku kišu. Ova promena vremena imala je čudno dejstvo na gomilu, koju je zahvatio nov pokret i prekrile mnoštvo kišobrana. Talasanje, tiskanje i mrmorenje porastoše desetostruko. Što se mene lično tiče, nisam se mnogo obazirao na kišu – za pritajenu staru

groznici u mome telu vlaga je bila malo i suviše opasno uživanje. Zavezavši usta maramicom, nastavih put. Otprilike pola sata starac je s mukom krčio sebi put kroz gomilu duž prometne ulice; i tu sam ga sledio u stopu, plašeći se da ga ne izgubim iz vida. Pošto se nijedanput nije osvrnuo, nije me ni opazio. Uskoro je skrenuo u jednu poprečnu ulicu koja, mada puna sveta, nije bila tolika zakrčena kao ona glavna, što ju je napustio. Ovde se njegovo držanje vidno izmeni. Išao je sporije i manje odlučno nego ranije – više oklevajući. Često bi prešao sjedne strane ulice na drugu bez vidljivog cilja; a tišma je bila još uvek toliko gusta da sam svaki put morao da ga sledim u stopu. Ulica je bila uska i dugačka, a on je njome išao gotovo čitav sat; za to vreme se mnoštvo prolaznika postepeno smanjilo otprilike na onaj broj koji se obično u podne viđa na Brodveju u blizini parka – tolika je razlika između svetine na londonskim ulicama i svetine na ulicama najnaseljenijeg američkog grada. Drugo skretanje dovede nas na jedan sjajno osvetljen trg prepun života. Stranac opet zauze svoje staro držanje. Brada mu pade na grudi, dok su mu oči pomamno kolutale ispod natmurenih obrva, na sve strane, na sve prolaznike koji su ga okruživali. On ubrza korak i nastavi put odlučno i istrajno. Začudio sam se, međutim, kada sam video kako se, obišavši trg sve u krug, okreće i ide natrag u pravcu iz kojeg je došao. Još sam se više začudio kada je tu istu šetnju ponovio nekoliko puta – jednom, okrenuvši se naglim pokretom, umalo me nije otkrio.

Na tu šetnju utrošio je još jedan sat, i na kraju su nam prolaznici mnogo manje preprečivali put nego u početku. Kiša je gusto padala; vazduh je postao hladan; i svet se vraćao kućama. S pokretom nestavljanja latalica skrenu u pobočnu ulicu, koja je bila srazmerno pusta. Duž te ulice, četvrt milje otprilike, jurio je s takvom žestinom kakvu nikad ne bih mogao ni naslutiti kod tako starog stvorenja, i koja mi je pri praćenju zadala grdnih muka. Posle nekoliko minuta stigosmo do jedne velike i žive pijace; stranac je, izgleda, dobro poznavao to mesto i tu opet zauze svoje prvobitno držanje, besciljno krčeći sebi put tamo-amo kroz gomilu kupaca i prodavača.

Za ono sat i po otprilike koliko smo proveli na tom mestu trebalo je mnogo opreznosti s moje strane da bih se držao u njegovoj blizini ne privlačeći pri tom njegovu pažnju. Srećom, nosio sam na nogama gumene kaljače, pa sam mogao da se krećem bez i najmanjeg šuma. On ni u jednom trenutku nije primetio da ga ja pratim i posmatram. Ulazio je iz radnje u radnju, ništa nije kupovao, ni reči nije progovarao, a u sve predmete zurio je unezverenim i praznim pogledom. Sada sam bio prosti zapanjen njegovim ponašanjem i čvrsto rešen da se nas dvojica ne rastanemo pre no što bar donekle ne zadovoljim svoju radoznalost u pogledu njega.

Časovnik snažna zvuka izbi jedanaest sati i ceo svet poče sad brzo da napušta pijacu. Neki dućandžija, nameštajući kapak na izlogu, gurnu starca, i ja u istom trenutku spazih kako celo njegovo telo obuze laka drhtavica. On jurnu na ulicu, za trenutak sa strahom pogleda oko sebe, a zatim neverovatnom brzinom potrča kroz mnoge krvudave i puste ulice, dok najzad opet ne izbismo na glavnu ulicu odakle smo i pošli – na ulicu kafane D. Ali ona više nije imala isti izgled. Bila je još sjajno osvetljena; no kiša je žestoko pljuštala i videli su se samo retki prolaznici. Stranac preblede. On turobno pođe nekoliko koračaji uz ulicu, ranije prepunu sveta, zatim s teškim uzdahom skrenu u pravcu reke i, sjurivši se kroz mnoštvo različitih zamršenih uličica, najzad izbi pred jedno od glavnih pozorišta. Predstava je baš bila završena i gledaoci su navalili na izlaze. Video sam kako starac otvara usta kao da hvata dah i juri pravo posred

gomile; ali učinilo mi se kao da je mučni strah na njegovom licu donekle ublažen. Glava mu je opet pala na grudi; izgledao je onako kako sam ga prvi put ugledao. Zapazio sam da se sada uputio pravcem kojim je krenuo veći broj gledalaca; ali, u celini, nisam mogao da shvatim njegovu čudljivu upornost.

Dok je on nastavljao put, svet se sve više rasturao, a njegova ranija zbumjenost i neodlučnost ponovo se vratila. Neko vreme sledio je u stopu društvo od desetak ili dvanaestak larmadžija; ali od njih je otpadao jedan za drugim, dok nisu ostala svega trojica u jednoj uskoj i mračnoj, prilično pustoj uličici. Stranac zastade i za trenutak kao da je bio izgubljen u mislima; zatim, sa svim znacima uzbuđenja, brzo nastavi put koji nas odvede do ivice grada, u krajeve sasvim različite od onih kroz koje smo dotad prolazili. To je bio najodvratniji kvart Londona, gde je svaka stvar nosila pečat najžalosnije bede i najočajnjeg zločina. Pri mutnoj svetlosti nekog slučajnog fenjera videle su se visoke, stare, crvotočne drvene kuće sklone padu, i okrenute u tako različitim i čudljivim pravcima da se jedva moglo razlikovati nešto slično prolazu između njih. Kamenje kaldrme ležalo je nasumice, pomereno iz ležišta snagom izdikalognog korova. Strašna prljavština trulila je u zapuštenim uličnim kanalima. Vazduh je bio sav prožet teškom tugom. Međutim, kako smo išli dalje, zvuči ljudskog života oživljavali su postepeno i najzad smo videli velike grupe stanovnika sa dna Londona kako se teturaju tamo-amo. Starac opet sav ustreperi, kao plamen lampe pre no što će se ugasiti. Još jednom pode elastičnim korakom. Naglo zaokrenusmo za jedan ugao, bleštava svetlost zasja pred našim očima; stajali smo pred jednim od golemih periferijskih hramova Neumerenosti – jednim od dvoraca demona, Rakije.

Bilo je već pred samo svitanje; ali poveći broj bednih pijanaca još se tiskao oko velelepnog ulaza, ulazeći i izlazeći. Gotovo kliknuvši od radosti, starac prokrči sebi put, smesta opet zauze svoj prvobitni stav i poče da se, bez vidnog cilja, provlači napred i nazad kroz gomilu. Međutim, nije dugo hodao tako, kad navala na vrata oglasi zatvaranje gostionice. Ono što sam tada ugledao na licu čudnog stvorenja koje sam tako tvroglavo pratio bilo je nešto čak i silnije od očajanja. Ali on nije oklevao u svojoj trci, već se s ludačkom snagom smesta okrenuo natrag, ka srcu moćnog Londona. Jurio je dugo i brzo, a ja sam ga sledio, sav zapanjen, rešen da ne napustim ispitivanje koje me je sada sveg zaokupljalo. Sunce se rodilo dok smo mi nastavljali put, i kada smo opet stigli do najprometnijeg stecišta gusto naseljenog grada, do ulice u kojoj je kafana D., ona je pružala prizor ljudske buke i meteža gotovo jednak onom koji sam posmatrao prošlog večera. I ovde sam dugo, usred zbrke koja je svakog trenutka postajala sve veća, ustrajao u praćenju neznanog čoveka. Ali, po svom običaju, on je išao tamo-amo i celog dana nije izlazio iz vrtloga ove ulica. A kada su se počele približavati senke drugog večera, bio sam već mrtav umoran, pa, zastavši pred lutalicom, gledao sam ga netremice pravo u lice. On me nije primetio, već je nastavio svoju svečanu ophodnju, dok sam ja, odustavši od daljeg praćenja, ostao sav udubljen u razmišljanje. "Ovaj starac", rekoh najzad sebi, oličenje je i duh duboko skrivenog zločina. On neće da bude sam. *On je čovek gomile*. Uzalud bih ga pratio; jer ne bih ništa više saznao o njemu ni o njegovim delima. Najgore srce na svetu deblja je i odvratnija knjiga od *Hortulus Animae*,⁴ i možda je to jedna od velikih božjih milosti što *es lässt sich nicht lesen*.

1840.

Prevela Vera Stojić

1 La Brijer (La Bruyere Jean de 1645-1696) – francuski moralist.

2 (grč.) – Magla pre nego pade tama.

3 eupatridi – rodovska vlastela u drevnim grčkim državama.

4 *Hortulus animae, cum oratiunculis aliquibus superadditis*, od Griningera. (Vrtić duše, sa dodatkom važnih govora.)

UBISTVA U ULICI MORG

*What song the Syrens sang, or what name Achilles assumed
when he hid himself among women, although puzzling
questions, are not beyond all conjecture.*

Urn Burial

Sir Thomas Browne

Pitanja kao što su: kakvu su pesmu pevale sirene, ili kakvo je ime uzeo Ahil kada se sakrio među žene, mada vrlo zamršena, ipak nisu takva da o njima ne možemo bar malo da naslućujuemo.

Sahrnjivanje u urne

Ser Tomas Braun¹

Intelektualne osobine koje se smatraju kao analizatorske same su po sebi vrlo malo pogodne za analizu. Mi ih procenjujemo jedino po njihovim efektima. Mi znamo o njima, između ostalog, i to da su uvek za svog sopstvenika – kada ih ovaj poseduje u preterano velikoj meri izvor najsnažnijeg zadovoljstva. Kao što se jak čovek zanosi svojim telesnim sposobnostima, uživajući u onim vežbama koje izazivaju rad mišića, tako analitičar uživa u duhovnoj aktivnosti koja sve rešava. On izvlači zadovoljstvo čak i iz najbeznačajnijih zanimanja koja dovode do izražaja njegov talent. On voli zagonetke, rebuse, hijeroglife, pokazujući pri rešavanju svake od tih stvari takav stupanj oštromnosti koji izgleda natprirodan običnom shvatanju. Njegovi rezultati, do kojih je došao pomoću onog što je najhitnije u metodu, izgledaju, u stvari, kao postignuti intuicijom.

Sposobnost rešavanja može mnogo da se pojača matematičkim studijama, a naročito onom njihovom najvišom granom koja se – nepravedno, i uglavnom s obzirom na svoje retrogradne postupke – naziva, *par excellence*, analitikom. Ipak, proračunavati ne znači samo po sebi i analizirati. I šahista, na primer, čini ono prvo, ne poklanjujući truda drugome. Iz toga sledi da je šah po svom dejstvu na umne osobine veoma pogrešno shvaćen. Ja ne pišem sada raspravu, nego prosto pravim uvod u jednu donekle neobičnu priču pomoću sasvim nadohvat uzetih opažanja;

zbog toga koristim priliku i tvrdim da je intenzivnije razmišljanje mnogo više i korisnije upotrebljeno prilikom nerazmetljive igre "dama" nego pri svim istančanim frivilnostima šaha. U njemu, gde figure mogu da se pokreću na razne i čudne načine i imaju razne i promenljive vrednosti, ono što je samo komplikovano pogrešno je shvaćeno (ne tako retka pogreška) kao duboko. Pritom se zahteva vrlo mnogo pažnje. Ako ona popusti za trenutak, učini se omaška usled koje dolazi ili do teškoća ili do poraza. Pošto su mogućni potezi ne samo raznovrsni nego i vrlo složeni, povećana je mogućnost da se učine takve omaške. I u devet slučajeva od deset pobeđuje ne oštroumniji, nego usredsređeniji igrač. U "damama", naprotiv, gde su potezi jednovrsni i imaju samo malo varijanata, mogućnosti da se učini omaška su manje, i pošto je sama pažnja srazmerno nezauzeta, sve prednosti koje jedan od igrača stekne, stečene su većom oštroumnošću. Da budem manje apstraktan – zamislimo igru "dama" u kojoj bi figure bile svedene na četiri kralja i u kojoj, naravno, ne bismo mogli da očekujemo nikakve omaške. Jasno je da u ovom slučaju pobedu može da odluči (pošto su igrači u svemu izjednačeni) samo neki *recherche*² potez, rezultat vrlo jakog umnog naprezanja. Pošto je lišen uobičajenih preimucestava, analitičar se udubljuje u duh svoga protivnika, stavlja se na taj način u njegov položaj i, ne tako retko, primeti odjednom jedini način (ponekad zaista neverovatno prost) pomoću koga može da navede protivnika da pogreši ili da rđavo izračuna.

Vist je odavno bio zapažen po svom uticaju na ono što se naziva sposobnošću preračunavanja; poznato je da su ljudi vrlo visokih intelektualnih sposobnosti na izgled neobjasnjivo uživali u njemu, dok su šah izbegavali kao površan. Bez sumnje nema nijedne igre slične vrste koja tako mnogo iziskuje sposobnost analize. Najbolji šahista na svetu *možda* je samo nešto malo više nego najbolji igrač šaha. Ali veština u vistu nagoveštava u čoveku sposobnost da uspe u svim onim važnim poduhvatima u kojima se um bori protiv uma. Kada kažem veština, mislim na ono savršenstvo u igri koje uključuje uočavanje *svih* izvora iz kojih može da proizade ispravna nadmoćnost. Ovi izvori nisu samo mnogostruki nego i raznoliki, i često leže u takvim dubinama misli da su potpuno nedostupni običnom razumevanju. Pažljivo posmatrati znači tačno zapamtiti; i, dotle, usredsređeni šahista biće dobar za vist, a Hojlova³ pravila (koja se zasnivaju jedino na mehanizmu same igre) dovoljno i opšte shvatljiva. I tako, imati dobro pamćenje i "držati se knjige" su stvari koje se smatraju obično kao skup svega što je potrebno za dobro igranje. Ali se veština analitičara pokazuje baš u stvarima koje su izvan granica običnog pravila. On, Čuteći, vrši mnoštvo posmatranja i zaključaka. To možda čine i njegovi saigrači; razlika u obimu dobijenog saznanja ne leži toliko u tačnosti zaključka koliko u kakvoći posmatranja. Neophodno je znati *šta* da se posmatra. Naš se igrač uopšte ne ograničava, niti odbacuje, zbog toga što je predmet posmatranja sama igra, izvođenje zaključaka iz stvari koje nemaju neposredne veze sa njom. On posmatra izraz lica svog partnera i upoređuje ga pažljivo sa izrazom svakog od protivnika. On posmatra način ređanja karata kod svakog igrača i često računa adut po adut, i sliku po sliku, iz pogleda koje na njih baca njihov sopstvenik. On zapaža svaku promenu na licu u toku igre i pronalazi osnovnu misao iz razlika u izrazima sigurnosti, iznenađenja, likovanja ili žalosti. Po načinu uzimanja štiha on sudi da li će osoba koja ga uzima uzeti i sledeći. On poznaje potez "blefa" po načinu na koji je karta bačena na sto. Jedna slučajna ili neoprezna reč, nehotično ispuštanje ili okretanje karte, sa bojazni ili bezbrižnošću koje prate pokušaj da se ona sakrije; brojanje štihova i način na koji se oni redaju; zbumjenost,

oklevanje, žustrina ili strepnja – sve to pruža njegovom na izgled intuitivnom zapažanju podatke o pravom stanju stvari. Pošto su odigrana dva-tri kruga, on već potpuno poznaje šta ko ima u ruci, i otada pa nadalje baca svoje karte sa tako određenim ciljem kao da ostatak društva igra sa otvorenim kartama.

Moć analiziranja ne sme da se pobrka sa običnim oštroumljem; jer dok analitičar mora neminovno da bude oštrouman, oštrouman čovek je često upadljivo nesposoban za analiziranje. Stvaralačka sposobnost, odnosno sposobnost za kombinovanje, kojom se često ispoljava oštroumlje i kojoj su frenolozi (ja verujem, pogrešno) pripisali poseban organ, smatrajući je urođenom, nalazila se tako često kod ljudi čija se umna sposobnost inače graničila sa idiotizmom, da je to privuklo opštu pažnju onih koji su pisali o duhu. Između oštroumnosti i sposobnosti za analizu postoji, u stvari, mnogo veća razlika nego između sanjarenja i mašte, koji su čak vrlo sličnog karaktera. Doći ćemo, u stvari, do toga da je oštrouman čovek uvek sanjar, a onaj koji je zaista sposoban da zamišlja uvek je analitičar.

Sledeća priča će se u neku ruku pokazati čitaocu u svetlosti razlaganja o baš iznetim tvrđenjima.

Boraveći u Parizu u proleće i jedan deo jeseni 18.., upoznao sam se tamo sa izvesnim gospodinom T.S. Ogistom Dipenom. Ovaj mladi čovek bio je rodom iz jedne odlične – zaista poznate porodice, ali je raznim neprijatnim događajima bio doveden do takvog siromaštva da je popustila i snaga njegovog karaktera, i on je prestao da se kreće u društvu i da se brine o tome da povrati svoje imanje. Blagodareći ljubaznosti svojih poverilaca, ostao mu je još jedan mali deo očevine; pomoću prihoda koje je imao od toga uspevao je, uz najveću štednju, da pribavi sebi ono što je neophodno za život, ne uznemiravajući se zbog onog što bi bilo suvišno. Knjige su, u stvari, bile jedini njegov luksuz, a u Parizu se one lako dobijaju.

Naš prvi susret bio je u jednoj mračnoj knjižari u ulici Monmartr, gde nas je ta slučajnost što smo tražili istu, vrlo retku i vrednu pažnje knjigu, dovela u bliži dodir. Mi smo se redovno vidali. Mene je veoma zainteresovala mala porodična istorija koju mi je on podrobno ispričao sa svom onom otvorenošću u koju se Francuz upušta kad god je on lično tema razgovora. Iznenadio me je takođe i ogroman opseg onoga što je on čitao; najviše od svega mi je uzbudila dušu divlja žestina i živahna svežina njegove mašte. Tražeći u Parizu baš te predmete koje sam tada tražio, osetio sam da će mi društvo takvog čoveka biti od neocenjive vrednosti; to osećanje sam mu iskreno poverio. Najzad je bilo uređeno da stanujemo zajedno za vreme mog boravka u tom gradu. Pošto su moje materijalne prilike bile nešto bolje nego njegove, bilo mi je dopušteno da o svom trošku zakupim i snabdem nameštajem, u stilu koji je odgovarao prilično čudnoj sumornosti naše zajedničke naravi, jednu trošnu i čudnu zgradu, odavno napuštenu zbog nekih praznoverica u koje nismo hteli da ulazimo, zgradu koja je sklona padu stajala u jednom povučenom i turobnom delu predgrađa Sen-Žermen.

Da je svetu bio poznat naš način života na ovom mestu, smatrali bi nas za ludake – istina, možda za bezopasne ludake. Naša usamljenost je bila potpuna. Nismo primali posetioca. U stvari, mesto u koje smo se bili povukli čuvali smo kao tajnu od mog ranijeg društva; Dipen je još pre mnoga godina prestao da poznaje ikog ili da ga iko poznaje u Parizu. Mi smo postojali samo za sebe.

Jedna čudljivost moga prijatelja (jer kako bih inače to nazvao?) bila je što se zaljubio u Noć

zbog nje same; i ja sam mirno primio tu *bizarrie*⁴ kao i sve ostale, prepuštajući se njegovim divljim čudima sa potpunim *abandon*⁵. Crno božanstvo nije moglo neprekidno da boravi sa nama; ali mi smo mogli da veštački stvaramo njeno prisustvo. U ranu zoru zatvarali smo sve masivne kapke na našoj staroj zgradi i palili smo dve sveće koje su, jako namirisane, bacale samo najavetinjskije i najslabije zrake svetlosti. Pomoću toga smo onda predavali svoje duše snovima – čitajući, pišući, ili razgovarajući, dok nas sat ne bi opomenuo da dolazi prava Tama. Tada smo izlazili na ulicu, ruku pod ruku, nastavljujući dnevne razgovore ili lutajući nadaleko i naširoko do u pozne časove, tražeći među fantastičnim svetlostima i senkama gusto naseljenog grada ono beskrajno duhovno uzbuđenje koje može da pruži mimo posmatranje.

Tada nisam mogao a da ne primetim i da se ne divim neobičnoj analizatorskoj sposobnosti Dipena (mada sam mogao to da očekujem s obzirom na njegovu bogatu maštu). Izgledalo je da i on neverovatno uživa da se u tome vežba – iako ne baš da se time i razmeće – i nije se ustručavao da prizna koliko mu zadovoljstva to pričinjava. On mi se hvalio uz dubok, prigušen smeh da većina ljudi u odnosu na njega ima prozore na grudima; takva tvrđenja rado bi propratio neposrednim i zadržujućim dokazima svog prisnog poznавања moje ličnosti. Njegovo ponašanje u takvim trenucima bilo je hladno i odsutno; oči su mu bile bezizrazne, dok bi mu se glas, obično pun tenor, povlačavao i zvučao obesno da nije bilo promišljenosti i potpune jasnoće u izražavanju. Posmatrajući ga u takvom raspoloženju, ja sam se često u mislima bavio starom filozofijom o dvojnosti duše, i zabavljao sam se zamišljajući dvostrukog Dipena – jednog koji stvara i drugog koji razlaže.

Nemojte da prepostavite na osnovu ovoga što sam baš rekao da pričam neku misteriju ili da pišem neku bajku. Ovo što sam opisao bilo je u tom Francuzu prosto proizvod razdražene ili možda bolesne inteligencije. Ali jedan primer će najbolje da predstavi prirodu njegovih primedaba u to vreme.

Lutali smo jedne noći niz jednu dugu prljavu ulicu u blizini Pale-Roajala. Pošto smo obojica očevidno bili zadubljeni u misli, nijedan od nas nije progovorio ni reči najmanje petnaest minuta. Odjednom Dipen prekide čutanje ovim rečima:

– On je vrlo mali čovek, to je istina, i bolje bi pristajao u *Théâtre des Variétés*.⁶

– O tome nema sumnje – odgovorih nesvesno, i ne primećujući odmah (toliko sam bio zanet u razmišljanje) čudnovat način na koji je govornik uskladio svoje misli sa mojima. Jedan trenutak docnije ja sam se pribrao i moje čuđenje je bilo ogromno.

– Dipene – rekoh ozbiljno – ovo je izvan granica moga shvatanja. Bez oklevanja mogu da ti kažem da sam zaprepašćen i da jedva mogu da verujem svojim čulima. Kako je moguće da ti znaš da sam mislio o...? Ovde zastadoh da bih otklonio svaku sumnju o tome da li on zaista zna o kome sam mislio.

– O Šantiji – reče on – zašto zastaješ? Ti si u sebi primetio da je on zbog svog malog rasta nepogodan za tragediju.

To je bilo tačno ono što je sačinjavalo predmet mojih razmišljanja. Šantiji je bio *quandam*⁷ krpa iz ulice Sen-Deni koji je, poludevši za pozornicom, pokušao da igra ulogu Kserksa u Krebijonovoj istoimenoj tragediji, i bio je ismejan za svoj trud.

– Reci mi, za ime boga – uzviknuh – metod, ako ga uopšte ima, pomoću koga si bio u stanju da u vezi sa ovom stvari prodreš u moju dušu. U stvari, ja sam bio još zaprepašćeniji nego što

sam htio da pokažem.

– To te je onaj prodavač voća – odgovori moj prijatelj – doveo do zaključka da taj krpač donova nije bio dovoljno visok za Kserksa *et id genus omne*.⁸

– Prodavač voća! Ti me iznenađuješ – ja ne znam nikakvog prodavca voća.

– Čovek koji se sudario sa tobom kada smo ulazili u ovu ulicu – otprilike pre petnaest minuta.

Tada sam se prisetio zaista da me je jedan prodavač voća koji je nosio na glavi veliku korpu jabuka slučajno skoro oborio dok smo prelazili iz ulice S... u ovu gde smo sada stajali; ali kakve je to imalo veze sa Šantijem nisam mogao da razumem.

U Dipenu ne beše ni truni šarlatanstva.

– Ja ču ti objasniti – reče on – i da bi mogao sve jasno da razumeš, prvo ćemo pratiti unazad tok tvojih misli od trenutka kada sam ti se ja obratio do onoga kada smo se sreli sa pomenutim prodavcem voća. Glavnije karike u lancu su ove – Šantiji, Orion, dr Nikol, Epikur, stereotomija, ulično kamenje, prodavač voća.

Malo je onih ljudi koji se nisu u neko doba svoga života zabavljali time da prate unazad korake kojima su došli do nekih naročitih zaključaka. Ta vrsta zanimanja je često vrlo interesantna; i onaj koji to pokuša prvi put je začuđen prividno ogromnom razdaljinom i nepovezanošću između početne tačke i cilja. Kakvo je onda moralo da bude moje zaprepašćenje kada sam čuo Francuza da je onako progovorio, i kada nisam mogao a da ne priznam da je kazao istinu. On je nastavio:

– Mi smo govorili o konjima, ako se dobro sećam, baš pre nego što smo izašli iz ulice S... To je bila poslednja stvar o kojoj smo govorili. Kada smo prelazili ovu ulicu, jedan prodavač voća, sa velikom korpom na glavi, prošavši žurno pored nas, gurnuo te je na gomilu kamenja za popločavanje, koje je bilo nagomilano na mestu gde se opravlja put. Ti si stao na jedan od rasturenih komada, okliznuo si se, lako uvinuo članak, izgledao si ljut ili natmuren, promrmljao nekoliko reči, okrenuo se i pogledao gomilu, a zatim nastavio put čuteći. Ja nisam naročito obraćao pažnju na to šta ti radiš, ali posmatranje je postalo za mene u poslednje vreme nešto neophodno.

– Ti si gledao stalno u zemlju – bacajući poglede, sa zlovoljnim izrazom, na rupe i pukotine u kaldrmi (tako da sam video da još uvek misliš na kamenje), dok nismo stigli do male aleje zvane Lamartin, koja je bila popločana, za probu, naslaganim i jedna za drugu pričvršćenim drvenim kockama. Tada se tvoje lice razvedrilo, i primećujući da ti se usne pokreću jasno mi je bilo da si promrmlja reč "stereotomija", izraz koji se afektivno upotrebljava za takvu vrstu pločnika. Znao sam da ne možeš da kažeš u sebi "stereotomija", a da ne pomisliš na atome, i time i na Epikurovu teoriju; a pošto sam ti ja spomenuo, kada smo nedavno razgovarali o tom predmetu, kako su čudno, i sa kako malo činjenica, neodređena nagađanja ovog plemenitog Grka odgovarala zaključcima pozniye maglovite kosmogonije, osećao sam da nećeš moći da ne baciš pogled gore na veliku maglinu u Orionu, i očekivao sam svakako da to uradiš. Ti si pogledao gore, i ja sam bio siguran da sam tačno pratio tvoje korake. A u onoj zajedljivoj tiradi o Šantiju koja je izašla u jučerašnjem *Musée satiričar*, praveći neke nepristojne aluzije na krupnu promenu imena time što je obukao cipele na visoku štiklu, citirao je jedan latinski stih o kome smo često razgovarali. Mislim na stih:

Perdidit antiquum litera prima sonum.⁹

Ja sam ti bio rekao da se to odnosi na Orion, što se ranije pisalo Urion, a zbog izvesnih zajedničkih primedbi u vezi sa ovim objašnjenjem bio sam svestan da nećeš da ga zaboraviš. Prema tome, bilo je jasno da nećeš propustiti da dovedeš u vezu ove dve misli – o Orionu i Šantiji. Da si ih doveo u vezu, video sam po načinu na koji si se osmehnuo. Mislio si na žrtvovanje jadnog krpe. Dotle si se držao pogureno, a tada sam video da si se uspravio u svojoj visini. Tada sam bio siguran da misliš na mali Šantijiev stas. Na tom mestu sam prekinuo twoja razmišljanja primedbom da bi, pošto je zaista bio vrlo mali čovek, taj Šantiji pristajao u *Théâtre des Variétés*.

Posle kratkog vremena prelistavali smo jednom večernje izdanje *Gazette des Tribunaux*, kada sledeći članak privuče našu pažnju:

"Neobična ubistva": – Jutros oko tri časa stanovnike četvrti Sen Roš trgao je iz sna niz užasnih krikova koji su očevidno dolazili sa četvrtog sprata jedne kuće u ulici Morg, u kojoj su, kao što je bilo poznato, stanovaše jedino izvesna gospođa L'Epanej i njena kći, gospodica Kamij L'Epanej. Posle izvesnog zadržavanja, prouzrokovano neuspšenim pokušajem da se uđe u zgradu na uobičajen način, ulazna vrata su provaljena jednom polugom, i osam do deset suseda ušlo je u kuću u pratnji dva žandarma. U to vreme krici su bili prestali, ali, dok je grupa jurila uz prvi deo stepenica, začula su se dva ili više grubih glasova u ljutitoj svađi, koji su, kako je izgledalo, dopirali iz gornjeg dela kuće. Kad su ljudi stigli do drugog odmorišta, i ovi zvuči su prestali: zavladala je potpuna tišina. Grupa se rasturila i ljudi su žurno pošli iz sobe u sobu. Kada su stigli u prostranu zadnju sobu na četvrtom spratu (čija su vrata, pošto su nađena zaključana, sa ključem iznutra, nasilno otvorena), ukazao se jedan prizor koji je ispunio sve prisutne koliko užasom toliko i zaprepašćenjem.

Stanje bio u divljem neredu; nameštaj je bio polomljen i razbacan na sve strane. Tu su se nalazili samo krevetski nogari sa kojih je dušek bio skinut i bačen nasred poda. Na jednoj stolici ležao je brijač umrljah krvlju. Na ognjištu kamina behu dva-tri duga i debela pramena sede kose takođe umazana krvlju, i – kako je izgledalo – iščupana iz korena. Na podu su nađena četiri napoleona, naušnica od topaza, tri velike srebrne kašike, tri manje od *metal d'Alger*,¹⁰ i dve vrećice u kojima je bilo oko četiri hiljade zlatnih franaka. Fioke pisaćeg stola koji je stajao u uglu bile su otvorene i očigledno opljačkane, mada je mnogo predmeta još uvek ostalo u njima. Mali gvozdeni sef nađen je pod dušekom (ne pod nogarima). Bio je otvoren, sa ključem još uvek u poklopcu. U njemu nije bilo ničega osim nekoliko starih pisama i drugih hartija od male vrednosti.

Od gospođe L'Epanej ne beše ni traga, ali pošto je primećena neobična količina čadi u kaminu, potražili su u dimnjaku i (užasno je i reći!) odатle su izvukli, glavom nadole, leš kćeri, koji je bio u tom položaju uguran prilično duboko u uzan otvor. Telo je bilo potpuno toplo. Prilikom pregleda primećena su mnoga odrana mesta, bez sumnje prouzrokovana nasilnim guranjem tela u dimnjak i njegovim izvlačenjem otuda. Na licu je bilo mnogo oštih ogrebotina, a na vratu tamnih modrica i dubokih tragova noktiju, kao da je pokojnica bila zadavljenja.

Postoje temeljno pretražila svaki deo kuće, ne našavši ništa više, grupa je krenula u malo popločano dvorište u zadnjem delu kuće gde je ležao leš stare gospođe, sa vratom tako potpuno presečenim da je, pri pokušaju da je podignu, glava potpuno otpala. I glava i telo su bili

strahovito unakaženi, a naročito telo, tako da je jedva imalo neke sličnosti sa ljudskim bićem.

Verujemo da zasada još nije pronađen ni najmanji trag koji bi vodio rešenju ove strahovite misterije."

Sutradan su novine donele ovaj specijalni dodatak:

"*Tragedija u ulici Morg.* – Mnoge ličnosti bile su saslušane u vezi sa ovom najneobičnijom i strahovitom aferom (reč '*affaire*' nema još u Francuskoj ono neozbiljno značenje koje je stekla kod nas), ali ipak ništa nije izašlo na videlo što bi bacilo na nju neku svetlost. Ovde dajemo sav materijal sa saslušavanja svedoka:

Polin Dibur, pralja, izjavljuje da je poznavala obe pokojnice tri godine, jer je celo to vreme prala kod njih rublje. Izgledalo je da se stara gospođa i njena kći dobro slažu – bile su nežne jedna prema drugoj. Dobro su je plaćale. Ne može da kaže ništa o njihovom načinu života i sredstvima za život. Veruje da je gospođa L'Epanej proricala sudbinu da bi se izdržavala. Kružili su glasovi da ima sakrivenog novca. Nikad nije srela strane osobe u kući kad je svraćala po rublje ili ga nosila kući. Sigurna je da kod njih nije bio zaposlen niko od posluge. Izgleda da nije bilo nameštaja ni u jednom delu kuće osim na četvrtom spratu.

Pjer Moro, prodavač duvana, izjavljuje da je redovno prodavao male količine duvana i burmuta gospodi L'Epanej skoro četiri godine. Rođen je u susedstvu i tu je stalno živeo. Pokojnica i njena kći stanovale su više od šest godina u kući u kojoj su nađeni leševi. Ranije je u njoj stanovao jedan zlatar koji je izdavao gornje sobe raznim ljudima. Kuća je sopstvenost gospođe L'Epanej. Ona nije bila zadovoljna zbog toga što je njen zakupac upropastičavao sobe, i uselila se u njih sama, odbijajući da izda ijedan deo. Stara gospođa bila je detinasta. Svedok je video čerku nekih pet-šest puta za vreme tih šest godina. Njih dve su živele preterano povučenim životom; govorilo se da imaju novca. Čuo je kako se priča među susedima da gospođa L'Epanej proriče sudbinu – on u to ne veruje. Nije nikad video nikog da ulazi na vrata osim stare gospođe i njene kćeri, nosača – jednom ili dvaput, i lekara – nekih osam ili deset puta.

Mnoge druge ličnosti, susedi, svedočili su u istom smislu. Nisu spominjali da iko posećuje tu kuću. Nije bilo poznato da li postoje živi srodnici gospođe L'Epanej i njene kćeri. Kapci na prozorima s lica retko su otvarani. Oni na zadnjem delu kuće bili su uvek zatvoreni, osim onih na velikoj zadnjoj sobi na četvrtom spratu. Kuća je bila dobra, ne mnogo stará.

Isidor Mise, žandarm, izjavljuje da je bio pozvanu kuću oko tri sata ujutru i da je našao pred vratima dvadeset do trideset osoba koje su pokušavale da uđu. Nasilno je najzad otvorio vrata bajonetom – a ne polugom. Nije imao mnogo teškoća prilikom otvaranja s obzirom da su vrata bila dvokrilna, odnosno na sklapanje, i nisu bila zašipljena ni gore ni dole. Krizi su trajali sve dok vrata nisu bila provaljena, a zatim su odjednom prestali. Izgledalo je kao da su to krizi neke osobe (ili osoba) u užasnoj agoniji, bili su glasni i dugi, a ne kratki i brzi. Svedok je prvi krenuo uz stepenice. Kad je stigao na prvo odmorište, čuo je dva glasa koji su se glasno i ljutito svađala – jedan je bio potmuo, a drugi mnogo piskaviji, vrlo čudan glas. Mogao je da razazna nekoliko reči izgovorenih prvim glasom, koji je pripadao nekom Francuzu. Siguran je da to nije bio ženski glas. Razaznao je reč *sacre* i *diable*.¹¹ Piskav glas je pripadao nekom strancu. Nije siguran da lije bio muški ili ženski. Nije mogao da razume šta je rečeno, ali misli da je jezik bio španski. Stanje u kome su zatekli sobu i tela opisao je ovaj svedok isto kao što smo ga mi opisali juče.

Anri Dival, sused, po zanimanju kujundžija, izjavljuje da je bio u grupi koja je prva ušla u kuću. U svemu se slaže sa svedočenjem Nisea. Čim su probili ulaz, oni su ponovo zatvorili vrata da bi zadržali gomilu ljudi koja se vrlo brzo sakupljala uprkos poznom času. Piskavi glas, po mišljenju ovog svedoka, pripadao je nekom Italijanu. Siguran je da nije bio francuski. Nije sasvim uveren da je bio muški glas. Mogao je da bude i ženski. Ne zna italijanski. Nije mogao da razume reči, ali je ubeden po intonaciji da je govornik bio Italijan. Poznavao je gospodu L'Epanej i njenu čerku. Razgovarao je sa obema često. Siguran je da piskav glas nije bio glas nijedne od pokojnica.

B... Odenhajmer, gostioničar. Ovaj svedok dao je dobrovoljno iskaz. Pošto ne govori francuski, ispitivanje preko tumača. Rodom je iz Amsterdama. Prolazio je pored kuće kada su se čuli krizi. Oni su trajali nekoliko minuta – verovatno deset. Bili su dugi i glasni – vrlo jezivi i bolni. Bio je među onima koji su ušli u zgradu. Slaže se sa prethodnim iskazom u svakom pogledu osim u jednom. Siguran je da je piskav glas pripadao čoveku – Francuzu. Nije mogao da razume izgovorene reči. One su bile glasne i brze – neujednačene, izgovorene očigledno u strahu i u ljutini. Glas je bio grub – ne toliko piskav, koliko grub. Ne bi mogao da ga nazove piskavim. Potmuli glas je neprestano ponavljao *sacre, diable* i jedanput *mon Dieu*.¹²

Žil Minjo, iz firme "Minjo i Sinovi", ulica Deloren. On je stariji Minjo. Gospođa L'Epanej je imala izvesnu imovinu. Imala je svoj tekući račun u toj banci od proleća godine... (osam godina ranije). Često je ulagala manje sume. Nije izdala nijedan ček, izuzev tri dana pred smrt, kada je lično izuzela sumu od četiri hiljade franaka. Ova suma bila je isplaćena u zlatu, i jedan činovnik je poslan njenoj kući sa novcem.

Adolf Le Bon, činovnik kod firme "Mmjo i Sinovi", izjavljuje da je pomenutog dana oko podne dopratio gospodu L'Epanej do njenog stana, noseći četiri hiljade franaka u dve vrećice. Kada su se vrata otvorila, pojavila se gospodica L'Epanej i uzela iz njegovih ruku jednu vrećicu, dok ga je stara gospođa oslobođila druge. Onda se on poklonio i otišao odatle. Nije video nikoga na ulici u to vreme. Ulica je sporedna – vrlo pusta.

Viljam Berd, krojač, izjavljuje da je bio jedan iz grupe koja je ušla u kuću. On je Englez. Živi u Parizu dve godine. Bio je jedan od prvih koji su se popeli uz stepenice. Čuo je glasove koji su se svađali. Potmuli glas je bio glas Francuza. Mogao je da razabere nekoliko reči, ali ne može sada da se seti svih. Čuo je jasno *sacre* i *mon Dieu*. U jednom trenutku se čuo zvuk kao da se nekoliko osoba gušaju – zvuk nekog grebanja i rvanja. Piskavi glas je bio vrlo glasan, glasniji od potmulog. Siguran je da to nije bio glas Engleza. Izgleda da je bio glas Nemca. Možda je bio ženski. Svedok ne razume nemački.

Cetiri od gorepomenuta svedoka, kada su bili ponovo pozvani, izjavili su da su vrata sobe u kojoj je nađeno telo gospodice L'Epanej bila zaključana iznutra kada je grupa stigla do njih. Sve je bilo potpuno mimo – nije bilo jecanja niti ikakvih šumova. Kada su provalili vrata, nisu videli nikoga. Prozori, i na zadnjoj i na prednjoj sobi, bili su spušteni i čvrsto zatvoreni iznutra. Vrata između soba bila su zatvorena, ali ne zaključana. Vrata koja su vodila iz prednje sobe u hodnik bila su zaključana, sa ključem iznutra. Vrata od jedne male sobe u prednjem delu kuće, na četvrtom spratu, na početku hodnika, bila su odškrinuta. Ova soba bila je pretrpana starim posteljama, sanducima i sličnim. Sve je pažljivo rasklopljeno i pretraženo. Nije ostao ni santimetar nekog dela kuće koji nije pažljivo pretresen. Provukli su i četke kroz dimnjake, i

nagore i nadole. Kuća ima četiri sprata, sa mansardama. Badža na krovu bila je čvrsto zakovana – izgleda da nije bila otvarana godinama. Vreme koje je proteklo od trenutka kada su se čuli glasovi koji su se svađali pa do onog kada su provaljena vrata na sobi, različito je ocenjeno od strane svedoka. Neki su smatrali da je bilo kratko, oko tri minuta, – a neki da je bilo dugo, oko pet minuta. Vrata su otvorena sa teškoćom.

Alfonzo Gardo, preduzimač, izjavljuje da stanje u ulici Morg. Rodom je Španac. Bio je u grupi koja je ušla u kuću. Nije nastavio uz stepenice. Nervozan je i bojao se posledica uzbune. Čuo je glasove koji se svađaju. Potmuli glas pripadao je nekom Francuzu. Nije mogao da razume šta je rečeno. Piskavi glas bio je glas Engleza – u to je siguran. Ne razume engleski, ali je sudio po intonaciji.

Alberto Montani, poslastičar, izjavljuje da je bio među prvima koji su se popeli uz stepenice. Čuo je pomenute glasove. Potmuli glas pripadao je Francuzu. Razumeo je nekoliko reči. Izgleda da je govornik nekog grdio. Nije mogao da razabere reči izgovorene piskavim glasom. Ovaj je govorio brzo i neujednačeno. Svedok misli da je to glas nekog Rusa. Potvrđuje opšti iskaz. Italijan je. Nikad nije razgovarao sa nekim Rusom.

Nekoliko svedoka, ponovo pozvanih, posvedočili su da su dimnjaci svih soba na četvrtom spratu bili suviše uzani da bi kroz njih moglo da prođe ljudsko biće. Po "četkama" podrazumevale su se valjkaste četke, kao one koje upotrebljavaju dimničari. Ove četke provučene su kroz svaki dimnjak u kući. Nema nekog zadnjeg prolaza kojim je neko mogao da siđe dok se grupa pela uz stepenice. Telo gospodice L'Epanej bilo je ugurano u dimnjak tako snažno da nisu mogli da ga izvuku dok četvorica ili petorica ljudi iz grupe nisu ujedinili svoje snage.

Pol Dima, lekar, izjavljuje da je pred zoru bio pozvan da pregleda tela. Oba tela su tada ležala na sargiji krevetskih nogara u sobi gde je nađena gospodica L'Epanej. Leš mlade devojke bio je pun modrica i ogrebotina. Činjenica da je bio uguran u dimnjak dovoljno objašnjava ovu pojavu. Vrat je bio jako izgreban. Odmah ispod brade bilo je nekoliko dubokih ogrebotina, zajedno sa mnogo modrih mesta koja su očigledno bila otisci prstiju. Lice je bilo užasno potamnело, a oči iskolačene. Jezik je bio delimično progrižen. Na trbuhu je otkrivena velika modrica, *izazvana* po svoj prilici pritiskom kolena. Po mišljenju g. Dime, gospodicu L'Epanej zadavila je izvesna nepoznata osoba ili osobe. Leš majke bio je strahovito unakažen. Sve kosti desne noge i ruke bile su više-manje zdrobljene. Leva cevanica bila je slomljena, a takođe i sva rebra na levoj strani. Celo telo bilo je puno strašnih modrica i potamnello. Nije moguće reći kako su povrede nanesene. Teška drvena batina ili debela gvozdena šipka ili stolica – svaki veliki, težak i tup predmet izazvao bi takve posledice ako bi njim rukovao neki vrlo snažan čovek. Nijedna žena nije mogla da nanese takve udarce nikakvim oružjem. Pokojničina glava, kada su je videli svedoci, bila je potpuno odvojena od tela i takođe većim delom smrvljena. Grlo je očigledno presečeno nekim vrlo oštrim oruđem – verovatno brijačem.

Aleksander Etjen, hirurg, bio je pozvan sa g. Dimom da pregleda tela. Potvrđuje iskaz i mišljenje g. Dime.

Mada je još nekoliko drugih ličnosti ispitano, nije izvučen nikakav podatak koji bi bio od važnosti. Ubistvo tako tajanstveno i tako zamršeno u svojim pojedinostima nije nikad ranije izvršeno u Parizu – ako je uopšte ubistvo i izvršeno. Policija je potpuno u neprilici – okolnosti su

sasvim neuobičajene za ovakvu vrstu stvari. Pri svem tom nema ni traga nekoj polaznoj tački za rešenje ovog slučaja".

Večernje izdanje novina konstatovalo je da najživlje uzbuđenje vlada još uvek u četvrti Sen Roš – da su pomenute sobe ponovo pažljivo pregledane, da su izvršena nova saslušanja svedoka, ali sve bez uspeha. Jedna naknadna vest je, međutim, javljala da je Adolf Le Bon uhapšen i zatvoren – mada ga, izgleda, nije teretilo ništa osim već izloženih činjenica.

Izgledalo je da Dipena neobično zanima razvoj ove afere – bar sam tako mogao da zaključim po njegovom držanju, s obzirom da on sam nije davao nikakve izjave. Tek posle objavljinjanja vesti da je Le Bon uhapšen, upitao me je za mišljenje o tim ubistvima. Ja sam jedino mogao da se sa celim Parizom složim u zaključku da je to nerešiva misterija. Nisam video načina na koji bi bilo moguće da se traga za ubicom.

– Mi ne smemo da sudimo o tome da li ima načina – reče Dipen – samo prema glavnim crtama dobijenim prilikom saslušavanja. Pariška policija, toliko hvaljena zbog svoje pronicljivosti, u stvari je samo vešta i ništa više. U njihovim postupcima nema drugog metoda osim metoda trenutka. Oni se razmeću svojim preciznim merenjem podataka, ali ono, ne tako retko, toliko rđavo odgovara predmetima na koje se odnosi da nas podseća na gospodina Žurdena,¹³ koji traži svoju *robe de chambre* – *pour mieux entendre la musigue*.¹⁴ Rezultati postignuti takvim merenjem često su iznenadujući, ali su u većini slučajeva postignuti samo običnom marljivošću. Kada ne mogu da se koriste ove osobine, računica ispada pogrešna. Vidok,¹⁵ na primer, bio je dobar pogađač i uporan čovek. Ali, bez vaspitanе misli, on je neprekidno lutao baš zbog same žestine svojih istraživanja. On je narušavao viziju time što je držao predmet suviše blizu. Mogao je, možda, da vidi jedno ili dva mesta neobično jasno, ali je postupajući tako neminovno gubio iz vida stvar kao celinu. Prema tome, postoji i takav slučaj kada je čovek preterano dubok. Istina se ne nalazi uvek u samom izvoru. U stvari, ja verujem da je ona, ukoliko se radi o nekom važnijem saznanju, uvek na površini. Istina ne leži u dolinama gde je tražimo, već na vrhovima planina gde se nalazimo. Načini na koje grešimo i poreklo te vrste pogrešaka tipični su prilikom posmatranja nebeskih tela. Kad pogledamo zvezdu letimično, kad je posmatramo iskosa, okrenuvši prema njoj spoljašnji deo mrežnjače (koji je za slabe svetlosne utiske osetljiviji nego unutrašnji), onda je vidimo jasno – bolje možemo da ocenima njen sjaj – sjaj koji postaje sve nejasniji ukoliko se više okrećemo licem *potpuno* prema njoj. Veći broj zrakova u stvari pada na oko u drugom slučaju, ali u prvom postoji profinjenija sposobnost primanja. Preteranim produbljivanjem mi zamrsimo i slabimo misao; i moguće je učiniti da čak i sama Venera iščezne sa nebeskog svoda ako je posmatramo suviše uporno, suviše usredsređeno, ili suviše neposredno.

Što se tiče ovih ubistava, hajdemo da tamo prvo lično izvršimo neka istraživanja pre nego što stvorimo mišljenje o njima. Istraživanje će da nam pruži zabavu (pomislih da je taj izraz čudan tako primjenjen, ali ne rekoh ništa), a pored toga le Bon mi je jednom učinio uslugu za koju sam mu zahvalan. Otići ćemo da vidimo sobe svojim očima. Ja poznajem G..., prefekta policije, tako da neću imati teškoća pri dobijanju potrebne dozvole.

Dobili smo dozvolu i odmah otišli u ulicu Morg. To je jedan od onih bednih prolaza koji povezuju ulicu Rišelje i ulicu Sen-Roš. Bilo je kasno popodne kada smo stigli do nje, pošto je ova četvrt vrlo udaljena od one u kojoj smo mi stanovali. Kuću smo lako pronašli, jer je bilo još

uvek mnogo ljudi koji su sa suprotne strane ulice piljili u zatvorene kapke sa bespredmetnom radoznašću. Bila je to obična pariška kuća, sa kapijom pored koje se sa jedne strane nalazila kao neka staklena stražara sa jednim pokretnim oknom, a koja je služila kao portirska loža. Pre no što smo ušli prvo smo otišli uz ulicu, zaokrenuti u jednu aleju, a zatim ponovo zaokrenuvši prošli pored zadnje strane kuće – dok je Dipen za to vreme posmatrao celo susedstvo, a isto tako i samu kuću, sa najpodrobnjom pažnjom za koju ja nisam mogao da nađem naročitog razloga. Pošto smo se vratili istim putem, stigli smo ponovo pred zgradu, zazvonili i, pošto smo pokazali svoje potvrde, agenti koji su bili na dužnosti pustili su nas da uđemo. Popeli smo se gore – u sobu gde je bilo nađeno telo gospodice L'Epanej i gde su obe pokojnice još uvek ležale. Nered u sobi bio je, kao i obično, ostavljen netaknut. Ja nisam video ništa osim onog što je već bilo objavljeno u *Gazette des Tribunaux*. Dipen je pažljivo posmatrao sve – ne izuzimajući ni tela žrtava. Zatim smo otišli u druge sobe, pa onda u dvorište; jedan žandarm nas je svuda pratio. Istraživanje nas je zadržalo do mraka, kada smo krenuli kući. Usput je moj prijatelj ušao za trenutak u prostorije jednog od dnevnih listova.

Ja sam već rekao da su čudi moga prijatelja bile raznovrsne i *que je les ménageais*¹⁶: jer ovo ne može da se izrazi na engleskom. Tako je i sad čudljivo izbegavao svaki razgovor o tom predmetu, ubistvu, sve do sutradan u podne. Tada me je iznenada upitao da li sam primetio išta *neobično* u prizoru zločina.

Bilo je nečega u načinu na koji je on naglasio reč "neobično", što je učinilo da zadrhtim i na znajući zašto.

– Ne, ništa *neobično* – rekao sam – ništa više, bar, od onoga što smo obojica videli objavljeno u novinama.

– *Gazette* – odgovori on – nije se udubila, bojim se, u neuobičajenu strahotu cele stvari. Ali ostavimo na stranu nekorisna mišljenja tog članka. Izgleda mi da ovu misteriju smatraju nerešivom baš iz onog razloga zbog koga bi trebalo da se smatra da će se lako resiti – time mislim na *preteranost* celog slučaja. Policija je zbumjena prividnim nepostojanjem motiva – ne za samo ubistvo, nego za strahotu ubistva. Oni su dovedeni u zabunu takođe i prividnom nemogućnošću da se pomiri činjenica da su se čuli glasovi koji su se svađali sa činjenicom da niko nije otkriven na spratu osim ubijene gospodice L'Epanej, i da nije bilo načina da se izade a da to ne primeti grupa ljudi koja se pela. Divlji nered u sobi, leš uguran glavom nadole u dimnjak, užasno unakaženo telo stare gospođe, sva ova razmatranja zajedno sa onim koja su već pomenuta i sa drugima koje nije potrebno da pominjem, bila su dovoljna da paralizuju snage, dovodeći potpuno u nepriliku hvaljenu pronicljivost vladinih agenata. Oni su pali u grubu, ali uobičajenu grešku time što su pobrkali neobično sa zagonetnim. Ali baš tim skretanjem iz oblasti običnog razum napipa svoj put u traženju istine, ako ga uopšte napipa. U istraživanjima kao što su ova koja sad vršimo ne treba toliko pitati "šta se desilo" koliko "šta se desilo što se nikad ranije nije desilo". U stvari, lakoća sa kojom ču ja doći, ili sam došao, do rešenja ove misterije je u pravoj srazmeri sa njenom prividnom nerešivošću u očima policije.

Ja sam u nemom čuđenju buljio u govornika.

– Očekujem – nastavi on gledajući prema vratima našeg stana – ja sada očekujem jednu ličnost koja, iako možda sama nije izvršilac ovog zločina, mora da bude donekle umešana u njegovo izvršenje, verovatno je da je nevina u pogledu najgoreg dela izvršenog zločina. Nadam

se da je moja pretpostavka tačna jer se na njoj zasniva moje očekivanje da će da rešim celu zagonetku. Očekujem tog čoveka ovde – u ovoj sobi – svakog trenutka. Istina, on može i da ne dođe, ali je verovatno da će doći. Ako dođe, biće potrebno da ga zadržimo. Evo pištolja; a mi obojica znamo kako ćemo da ih upotrebimo ako okolnosti budu zahtevale njihovu upotrebu.

Uzeh pištolje jedva svestan toga šta činim i jedva verujući u ono što sam čuo, dok je Dipen nastavio potpuno kao da govori samom sebi. Ja sam već pominjao njegovo odsutno ponašanje u takvim trenucima. Njegov govor je bio upućen meni, ali njegov glas, mada ni u kom slučaju glasan, imao je onaku intonaciju kakvu ima glas čoveka koji govori nekome ko je vrlo udaljen. Njegove oči, praznog izraza, gledale su samo u zid.

– Da glasovi koje je grupa na stepenicama čula kako se svađaju – reče on – nisu bili glasovi onih žena, potpuno je dokazano svedočenjem. To odstranjuje od nas svaku sumnju o pitanju da li je stara gospođa mogla prvo da ubije čerku, a zatim da izvrši samoubistvo. Ja govorim o ovoj pretpostavci uglavnom za ljubav metoda, jer snaga gospođe L'Epanej bila bi potpuno nedovoljna za to da ugura leš svoje kćeri u dimnjak onako kao što je pronađen; priroda rana na njenom sopstvenom telu potpuno isključuje misao o samoubistvu. Ubistvo je, dakle, izvršio neko treći; a glasovi tih osoba bili su oni koje su ljudi čuli kako se svađaju. Dozvoli mi sad da ti skrenem pažnju ne na celo svedočenje u vezi s tim glasovima, nego na ono što je *neobično* u tom svedočenju. Da li si primetio išta neobično u njemu?

Ja primetih da, dok su se svi svedoci slagali u pretpostavci da je potmuli glas bio glas Francuza, dotle je bilo mnogo razilaženja u pogledu piskavog, ili – kako ga je jedan svedok nazvao – grubog glasa.

– To je samo svedočenje – rekao je Dipen – ali to nije ono što je neobično u njemu. Ti nisi primetio ništa karakteristično. A ipak, bilo je nečeg što je trebalo zapaziti. Svedoci, kao što si ti primetio, slagali su se u pitanju potmulog glasa. Tu su bili jednodušni. Ali u pogledu piskavog glasa neobično nije to što se nisu složili, već to što su ga Italijan, Englez, Španac, Holandanin i Francuz, pokušavajući da ga opišu, predstavili, svaki od njih, kao glas nekog *stranca*. Svako je siguran da to nije bio glas nekog njegovog zemljaka. Svako ga sravnjuje ne sa glasom nekog pripadnika narodnosti čiji jezik on govori, nego baš obrnuto. Francuz prepostavlja da je to glas Španca, i "mogao je da razume neke reči da je znao – španski". Holandanin zastupa mišljenje da je to bio glas Francuza; ali mi nalazimo objavljeno da je "pošto ne razume francuski, ovaj svedok ispitivan preko tumača". Enlez misli da je to glas Nemca, a "ne razume nemački". Španac je "siguran" da je to glas Engleza, ali "sudi samo po intonaciji", jer ne zna engleski. Italijan veruje da je to glas Rusa, ali "nikad nije razgovarao sa nekim Rusom". Čak se ni Francuz ne slaže sa prvim i siguran je da glas pripada nekom Italijanu, ali "pošto ne poznaje taj jezik" on je, kao i Španac, "ubeđen u to sudeći po intonaciji". E pa, kako je čudnovato neuobičajen morao da bude taj o kome su mogla da budu dobijena takva svedočenja! – i u čijim tonovima stanovnici pet velikih evropskih zemalja nisu mogli da otkriju ničeg poznatog! Ti ćeš reći da je to mogao da bude glas nekog Azijata – ili Afrikanca. U Parizu nema mnogo ni Azijata ni Afrikanaca; ali, ne poričući taj zaključak, ja će ti samo skrenuti pažnju na tri tačke. Jedan svedok je opisao glas kao "grub pre nego piskav". Dva druga svedoka predstavila su ga kao "brz i neujednačen". Nijedan svedok nije spomenuo da je razumeo ma kakve reči – ma kakve zvuke koji bi ličili na reči.

– Ja ne znam – nastavio je Dipen – koliko sam uticao dosad na to da ti sve ovo shvatiš, ali mogu mirno da kažem da je pravilno izvođenje zaključaka već samo iz ovog dela svedočenja – dela koji se odnosi na potmuo i piskav glas – dovoljno samo po sebi da rodi sumnju koja će dati pravac celom daljem razvoju istraživanja ove misterije. Rekao sam "pravilno izvođenje zaključaka", ali time nije potpuno izraženo ono što mislim. Imao sam nameru da stavim do znanja da je takvo izvođenje zaključaka *jedino* pravimo, i da sumnja *neminovno* proizlazi iz njega kao jedini rezultat. Šta je, pak, ta sumnja, to neću još da kažem. Ja jedino želim da imaš na umu da je meni lično ona bila dovoljna da dâ konačan oblik – izvestan smer – mojim istraživanjima u sobi.

– Prenesimo se sad, u mislima, u tu sobu. Šta ćemo tamo prvo da potražimo? Način na koji su izašle ubice. Neću preterati ako kažem da nijedan od nas ne veruje u natprirodne pojave. Gospodu i gospođicu L'Epanej nisu ubili duhovi. Izvršioci ovog dela bili su opipljivi i pobegli su na opipljiv način. Ali kako? Srećom, postoji samo jedan način da se razmišlja o ovom pitanju, i taj način *mora* da nas dovede do krajnjeg zaključka. Ispitajmo, jedan po jedan, sve moguće načine na koje je moglo da se izade. Jasno je da su ubice bile u sobi u kojoj je nađena gospođica L'Epanej, ili bar u sobi do nje, kada se grupa pela uz stepenice. Znači da treba da tražimo izlaze samo iz te dve prostorije. Policija je ispitala podove, tavanice i zidove u svim pravcima. Nikakav *tajni izlaz* nije mogao da promakne njihovo pažnji. Ali nemajući poverenja u *njihove* oči, ja sam ispitivao svojim sopstvenim. Zaista, *nije* bilo tajnih izlaza. Vrata koja vode iz soba u hodnik bila su čvrsto zaključana, sa ključevima iznutra. Pređimo na dimnjake. Kroz njihov otvor, mada su oni – kao obično – široki osam do deset stopa, ne bi moglo da prođe ni telo veće mačke. Postoje, dakle, potpuno nemoguće da se izade na pomenuti način, ostali su nam još prozori. Kroz one na prednjoj sobi niko ne bi mogao da pobegne a da ga ne primeti gomila ljudi na ulici. Ubice su, dakle, *morale* da izadu kroz prozore na zadnjoj sobi. Sada, kada smo došli do tog zaključka na ovako nesumnjiv način, onda ga mi, kao mislioci, ne treba da odbacimo zbog prividne nemogućnosti. Nama je samo ostalo da dokažemo da ta prividna nemogućnost u stvarnosti nije takva.

– Ima dva prozora na toj sobi. Jedan nije zaklonjen nameštajem i ceo se vidi. Donji deo drugoga zaklonjen je jednim glomaznim krevetom koji je gurnut sasvim uz njega. Prvi je bio čvrsto zatvoren iznutra. On se odupro najvećem naporu onih koji su pokušali da ga otvore. U njegovom okviru, levo, bila je burgijom probušena velika rupa i jedan vrlo jak klin bio je ukucan u nju skoro do kraja. Prilikom ispitivanja drugog prozora nađeno je da je i u njega na sličan način bio ukucan sličan klin; a snažan pokušaj da se taj prozor podigne takođe nije uspeo. Policija se tada potpuno osvedočila da nije bilo moguće izaći tim pravcem. I *zbog toga* su smatrali za suvišno da vade klinove i da otvaraju prozore.

– Moje ispitivanje bilo je nešto podrobnije, i to iz razloga koji sam baš izneo – zato što sam znao da se baš na tom mestu mora dokazati da sve prividne nemogućnosti nisu takve u stvari.

– Nastavio sam tako da razmišljam – *a posteriori*.¹⁷ Ubice jesu pobegle kroz jedan od ovih prozora. A postoje tako, oni nisu mogli da ponovo pričvrste prozor iznutra onako kao što su ovi zatečeni – taj zaključak zaustavio je svojom očevideću ispitivanja policije u ovom delu kuće. A ipak, prozori su *bili* pričvršćeni. Oni su, dakle, *moralni* da imaju sposobnost da se sami učvrste. Ovaj se zaključak nije mogao izbeći. Ja sam prišao nezaklonjenom prozoru, sa izvesnom

teškoćom izvukao klin, i pokušao da podignem prozor. On se odupro svim mojim naporima, kao što sam i očekivao. Sada sam znao da mora da postoji neka skrivena opruga; i ovo podudaranje sa mojom zamisli uverilo me je da su bar moje pretpostavke bile tačne, ma kako da su okolnosti u vezi sa klinovima još uvek izgledale tajanstvene! Pažljivo tražeći, otkrio sam ubrzo skrivenu oprugu. Pritisnuo sam je i, zadovoljan ovim otkrićem, prestao da dižem prozor.

– Vratio sam tada klin na njegovo mesto i pažljivo ga posmatrao. Osoba koja bi izašla kroz prozor mogla bi da ga zatvori i opruga bi se zakačila; ali klin ne bi mogao da se vrati na svoje mesto! Zaključak je bio jednostavan i ponovo je suzio polje mog istraživanja. Ubice su *moral* da pobegnu kroz drugi prozor. Pretpostavljaljući, dakle, da su opruge na oba prozora jednake, što je bilo verovatno, *moral* je da se pronađe neka razlika u klinovima, ili bar u načinu na koji su oni učvršćeni. Popeo sam se na sargiju na krevetskim nogarima i pogledao sam preko ivice kreveta pažljivo drugi prozor. Zavukavši ruku iza krevetske daske, odmah sam otkrio i pritisnuo oprugu, koja je bila, kao što sam pretpostavljao, istovetna sa susednom. Tada sam pogledao klin. On je bio isto tako jak kao i onaj drugi i pričvršćen prividno na isti način, zakucan skoro do kraja.

– Ti ćeš možda reći da sam bio doveden u zabunu; ali ako to misliš, onda mora da si pogrešno shvatio prirodu indukcije. Da upotrebim sportski izraz, nijednom nisam bio "u neprilici". Ni za trenutak nisam izgubio trag. Ni na jednoj kariki lanca nije bilo mane. Ja sam pratio tajnu do njenog krajnjeg ishoda, a taj ishod bio je klin. On je, rekao sam, u svakom pogledu izgledao isto kao i njegov drug u susednom prozoru; ali ova činjenica je bila potpuno beznačajna (ma kako izgledala definitivna) ako se uzme u obzir da se baš u toj tački nalazilo rešenje. "Mora da nešto nije u redu", rekoh, "sa tim klinom". Dodirnuo sam ga, i glava, sa jednim delom samog klina, ostala mi je u ruci. Vrh klina ostao je u ruci u kojoj se bio slomio. Prelom je bio već star (jer su mu ivice bile prevučene rđom) i verovatno je bio prouzrokovana udarcem čekića koji je delimično zario glavu u gornji deo osnove rama. Ja sam tada pažljivo namestio ponovo glavu klina na zupčasti prelom sa koga sam ga uzeo, i njegova sličnost sa neslomljenim klinom bila je potpuna – pukotina se nije videla. Pritisnuvši oprugu, pažljivo sam podigao prozor nekoliko santimetara; glava klina popela se takođe, ostajući u svome ležištu. Zatvorio sam prozor i klin je opet potpuno ličio na neslomljen.

– Zagonetka je, dotle, bila sada rešena. Ubica je pobegao kroz prozor koji se nalazio iznad kreveta. Kako se ovaj prozor spustio sam od sebe posle izlaska ubice (ili je možda namerno zatvoren), poluga ga je pričvrstila; policija je to što je prozor bio pričvršćen pomoću poluge rđavo shvatila kao da je bio pričvršćen pomoću klina – na taj način su dalja ispitivanja smatrana nepotrebnim.

– Sledeće pitanje je način silaska. O njemu sam dovoljno saznao kada sam s tobom obilazio oko zgrade. Otprilike pet i po stopa daleko od pomenutog prozora prolazi jedan gromobran. Sa tog gromobrana nikom ne bi bilo moguće ni da stigne do prozora, a i da ne govorimo o tome da uđe kroz njega. Ali ja sam primetio da su kapci na četvrtom spratu pripadali naročitoj vrsti koju pariški stolari nazivaju *jerrades* – vrsti koja se danas retko upotrebljava, ali može često da se vidi na vrlo starim kućama u Lionu i Bordou. Ti kapci imaju oblik običnih vrata (jednokrilnih, a ne dvokrilnih), sem što im je donji deo rešetkast ili isprepletan te tako čovek može vrlo zgodno da se uhvati za njega rukama. U našem slučaju ovi kapci su široki dobre tri i po stope. Kada smo

ih posmatrali sa zadnje strane kuće, oba su bila poluotvorena – odnosno, stajali su prema zidu pod pravim uglom.

– Verovatno je da je policija, isto kao i ja, ispitivala zadnji deo kuće; ali ako ga je ispitivala, ona nije primetila – gledajući te *ferrades* tako pod pravim uglom – koliko su one široke ili, u svakom slučaju, propustila je da tome pokloni dužnu pažnju. U stvari, pošto se jednom zadovoljila zaključkom da tim putem nije moglo da se izade, ona je, naravno, tu izvršila vrlo površno ispitivanje. Meni je, pak, bilo jasno da će kapci na prozoru koji je iznad kreveta, ako se otvore širom do zida, dopirati dve stope daleko od gromobrana. Bilo je takođe jasno da bi se uz *vrlo* neobično naprezanje i hrabrost moglo da uđe kroz prozor sa gromobranom. Dohvativši rukom na razdaljinu od dve i po stope (mi sada prepostavljamo da je kapak širom otvoren), zločinac je mogao čvrsto da se uhvati za njegov rešetkasti deo. Pošto se odvojio od gromobrana, postavio noge sigurno na zid i skočio hrabro sa njega, on je mogao da zaljulja kapak tako da se ovaj zatvori i, ako zamislimo da je prozor u to vreme bio otvoren, mogao je čak i sam da se ubaci u sobu.

– Zahtevam od tebe da naročito imaš na umu da sam govorio o *vrlo* neobičnom stupnju naprezanja koji je bio potreban da bi se uspelo u tako smelom i teškom poduhvatu. Moja je namera da ti pokažem, prvo, da je bilo moguće da se stvar izvede; ali, drugo i najvažnije, želim da utisnem u tvoju svest sasvim izvanredan, skoro natprirodan karakter one okretnosti koja je tako nešto mogla da izvede.

– Ti ćeš bez sumnje reći, upotrebljavajući pravnički jezik, – da ja treba "da bih razjasnio slučaj" pre da potcenujem nego da ističem potpunu ocenu te aktivnosti koja je bila potrebna u ovom slučaju. To je možda običaj kod pravnika, ali nije praksa zdravog razuma. Moj krajnji cilj je jedino istina. Moja neposredna namera je da te navedem na to da povežeš tu *vrlo* neobičnu okretnost o kojoj sam upravo govorio sa onim vrlo *čudnovato* piskavim (ili grubim) i *neujednačenim* glasom, u pitanju čije narodnosti se ni dve ličnosti međusobno nisu složile i u čijem izražavanju nisu mogle da otkriju nikakve razumljive slogove.

Kod tih reči proletela mi je kroz glavu neodređena i upola stvorena slika onoga što je zamislio Dipen. Izgledalo mi je da sam na pragu shvatanja, ali bez snage da shvatim, kao što se ljudi nekad nađu na samoj ivici sećanja, ali nisu sposobni da se prisete. Moj prijatelj nastavi da govorи.

– Ti ćeš videti – reče on – da sam ja pitanje izlaska zamenio pitanjem ulaska. Namera mi je bila da prikažem da je i jedno i drugo izvršeno na isti način i na istom mestu. Vratimo se sada unutrašnjosti sobe. Pogledajmo kako izgleda. Fioke pisaćeg stola, rečeno je, bile su opljačkane, mada su mnogi komadi odeće ostali u njima. Ovakav zaključak je apsurdan. To je, u stvari, samo nagađanje – vrlo glupo nagađanje – i ništa više. Kako možemo da znamo da stvari nađene u fiomama nisu sve koje su se u njima nalazile? Gospođa L'Epanej i njena čerka živele su krajnje povučeno – nisu imale društva i retko su izlazile – nije im bilo potrebno da često menjaju odeću. Ono što je nađeno bilo je u najmanju ruku isto tako dobrog kvaliteta kao i svako drugo koje bi mogle da imaju ove dame. Ako je lopov odneo nešto, zašto nije odneo ono što je najbolje – zašto nije odneo sve? Jednom reči, zašto je ostavio četiri hiljade zlatnih franaka da bi se natovario zamotuljkom rublja? Zlato je *bilo* ostavljenog. Skoro cela suma koju je pomenuo gospodin Minjo, bankar, nađena je u vrećicama na podu. Zbog toga želim da odstraniš iz misli pogrešnu ideju o

motivu koju je stvorio u mozgu policije onaj deo svedočenja u kome se govori o novcu predatom pred kućnim vratima. Koincidencije deset puta upadljivije od ove (predavanje novca i ubistvo koje je izvršeno tri dana docnije nad osobama koje su taj novac primile) dešavaju se svima nama svaki čas u životu a ne privlače čak ni trenutnu pažnju. Koincidencije su, uopšte, veliki kamen spoticanja na putu one vrste mislilaca koji su odgojeni ne znajući ništa o teoriji verovatnoće – onoj teoriji kojoj najveličanstveniji predmeti ljudskog istraživanja imaju da zahvale za svoje otkriće. U ovom slučaju, da je zlato nestalo, činjenica da je predato tri dana ranije bila bi nešto više od koincidencija. Ona bi išla u prilog toj ideji o motivu. Ali s obzirom na stvarne okolnosti u ovom slučaju, ako prepostavimo da je zlato motiv za izvršenje ovog zločina, moramo takođe da zamislimo i da je izvršilac tako neodlučan glupak da je mogao da napusti i svoje zlato i svoj motiv.

– Imajući sad stalno na umu ove tačke na koje sam ti obratio pažnju – neobičan glas, neuobičajena okretnost i zbunjujuće odsustvo motiva u tako izuzetno užasnom ubistvu kao što je ovo – bacimo pogled na samo ubijanje. Jedna žena zadavlјena je golim rukama i ugurana u dimnjak glavom nadole. Obične ubice se ne služe takvim načinom ubijanja, a najmanje od svega tako postupaju sa žrtvom. Priznaćeš da je u tom postupku – što je leš uguran u dimnjak – bilo nečeg krajnje preteranog – nečeg što nikako ne može da se pomiri sa našim opštim pojmovima o ljudskim postupcima, čak i ako prepostaviš da su izvršioci bili najizopačeniji ljudi. Pomisli, takođe, kako je ogromna morala da bude ta snaga koja je mogla da gurne telo nagore u takav otvor, i to tako jako da je ujedinjena snaga nekoliko osoba jedva bila dovoljna da ga izvuče nadole!

– Osvrнимo se sada na druge znake koji pokazuju da je upotrebljena jedna tako čudnovata snaga. U kaminu su nađeni debeli pramenovi, vrlo debeli pramenovi – sede kose. Oni su bili iščupani iz korena. Ti si svestan kolika je snaga potrebna da se iščupa iz glave čak i dvadeset ili trideset dlaka zajedno. Video si te pramenove isto tako dobro kao i ja. Na njihovim korenima (groat prizor) nalazili su se komadi mesa sa lobanje – siguran dokaz ogromne snage koja je bila upotrebljena da se iščupa možda pola miliona dlaka odjednom. Vrat stare gospode nije bio obično presečen, već je glava bila potpuno odvojena od tela – a oruđe je bilo običan brijač. Ja želim da obratiš pažnju i na surovo divljaštvo ovih postupaka. Ovde ne govorim o modricama na telu gospode L'Epanej. Gospodin Dima i njegov časni pomagač gospodin Etjen izjavili su da su one bile nanete nekim tupim oruđem; dotle su ova gospoda bila u pravu. Tupo oruđe bilo je očevidno kameni pločnik dvorišta na koji je žrtva pala sa onog prozora pored koga je bio krevet. Ova misao, ma kako sada izgledala jednostavna, nije pala na um policiji iz istog razloga zbog koga nisu primetili ni širinu kapaka – a to je zato što se, zbog slučaja sa klinovima, njihova pažnja hermetički zatvorila za mogućnost da su prozori uopšte bili otvarani. Ako sada, na sve to, još dobro razmisliš o čudnom neredu u sobi, došli smo dotle da možemo da povežemo zamisli o zapanjujućoj spretnosti, nadljudskoj snazi, surovom divljaštvu, kasapljenju bez motiva, grotesknom užasu koji je potpuno stran ljudskim bićima, i o glasu koji je zvučao strano u ušima ljudi mnogih narodnosti i u kome nije bilo uopšte jasnog i razumljivog izgovaranja slogova. Šta je, dakle, zaključak iz svega toga? Kakav sam utisak učinio na tvoju maštu?

Osetio sam kako sam se naježio kada mi je Dipen postavio pitanje.

– Neki luđak – rekao sam – izvršio je to delo, neki pobesneo manjak koji je pobegao iz

obližnje ludnice.

– U izvesnom smislu – odgovori on – tvoja misao nije neprimenljiva, ali glasovi luđaka, čak i u njihovim najdivljjim nastupima, nikad ne bi ličili na onaj neobični glas koji su ljudi čuli na stepeništu. Luđaci pripadaju nekoj narodnosti, i njihov govor, ma kako da su reči u njemu neskladne, uvek ima skladnosti u izgovaranju slogova. Pored toga, kosa luđaka ne izgleda kao ova koju držim u ruci. Izvukao sam ovaj čuperak iz zgrčenih prstiju gospode L'Epanej. Kaži mi šta možeš da zaključiš o njemu?

– Dipen – rekoh ja, sad već sasvim ljut – ova kosa je sasvim neobična – to nije ljudska kosa.

– Ja nisam ni tvrdio da jeste – reče on – ali pre nego što odlučimo o tome, ja bih želeo da baciš pogled na malu skicu koju sam nacrtao ovde na hartiji. To je verna slika onoga što je u jednom delu svedočenja bilo opisano kao "tamne modrice" i "duboki zarezi noktiju" na vratu gospodice L'Epanej, a u drugom delu (u svedočenju g. Dime i Etjena) kao "niz modrih mesta koji su očevidno otisci prstiju".

– Primetićeš – nastavio je moj prijatelj, raširivši hartiju ispred nas na stolu – da ovaj crtež u nama stvara predstavu jednog čvrstog i sigurnog stiska. Ne primećuje se nikakvo pomicanje prstiju. Svaki prst je zadržao – verovatno do smrti žrtve – užasan stisak kojim se u početku zario. Pokušaj sada da staviš sve prste u isto vreme u odgovarajuće otiske.

Uzalud sam pokušao.

– Mi možda ne sudimo sasvim ispravno o toj stvari – reče on – hartija je raširena po ravnoj površini, a ljudski vrat je valjkast. Evo jedne drvene oblice čiji je obim otprilike isti kao i obim vrata. Obavij crtež oko njega i pokušaj ponovo.

Tako sam i uradio; ali teškoća je bila još očiglednija nego ranije. – Ovo – rekoh ja – nije otisak ljudske ruke.

– Pročitaj sada – odgovori Dipen – ovaj odlomak od Kivjea.¹⁸ To je bio podroban anatomska i potpun opisni izveštaj o velikom riđem orangutanu sa Istočnoindijskih Ostrva. Džinovski rast, neobična snaga i aktivnost, divlja okrutnost i naklonost ka podražavanju koje srećemo kod ovih sisara, dovoljno su svima poznate. Ja sam odjednom shvatio sam užas ovog ubistva.

– Opis prstiju – rekoh, kada sam završio čitanje – potpuno se podudara sa ovim crtežom. Vidim da nijedna životinja, sem orangutana, vrste koja je ovde pomenuta, ne bi mogla da ostavi otiske kao ove što si ih ti nacrtao. Ovaj čuperak riđe dlake, takođe, istovetan je sa osobinama sa dlakom Kivijeove životinje. Ali ja ne mogu da razumem pojedinosti ove užasne misterije. A uz to, čula su se dva glasa koja su se svađala, a jedan od njih bio je neosporno glas nekog Francuza.

– To je istina, i ti se svakako sećaš onog izraza koji su, skoro jednodušno, svi svedoci pripisali tom glasu – izraza *mon Dieu!* Ovaj izraz je, s obzirom na okolnosti, bio tačno okarakterisan od strane jednog od svedoka (Montanija, poslastičara) kao izraz prekorevanja ili optužbe. Zbog toga sam, uglavnom, na tim dvema rečima i zasnovao sve svoje nade da će potpuno da rešim zagonetku. Jedan Francuz je znao za ubistvo. Moguće je – ustvari, čak je i više nego verovatno – da je on potpuno nevin u pogledu učešća u krvavim delima koja su se desila. Orangutan je mogao da mu pomogne. Čovek je mogao da ga prati do sobe, ali usled uzbune koja je nastala nije više mogao da ga uhvati. Životinja je još uvek na slobodi. Neću da nastavim ova nagađanja – jer nemam pravo da ih nazovem nekako drukčije – zbog toga što su maglovita

razmišljanja na kojima su ova nagadanja zasnovana jedva dovoljno duboka da ih prihvati i moj sopstveni razum, te zbog toga ne mogu da očekujem da će ih učiniti razumljivim za druge. Mi ćemo ih, dakle, nazvati nagadanjima i govorićemo o njima kao takvima. Ako je pomenuti Francuz zaista, kao što ja prepostavljam, nevin u tim užasima, ovaj oglas koji sam predao prošle noći kada smo se vraćali kući u redakciju *Le Monde* (lista koji je posvećen interesima brodarstva i koji je mnogo tražen među brodarima) dovešće ga u naš stan.

On mi pruži jednu hartiju i ja pročitah sledeće:

"Uhvaćen – u Bulonjskoj šumi rano ujutru... ov.m. (jutra kada se desilo ubistvo) vrlo veliki, riđ orangutan, vrste sa ostrva Bornea. Sopstvenik (za koga je ustanovljeno da je mornar i da pripada malteškoj lađi) može ponovo da dobije životinju čim je bude dovoljno identifikovao i platio sitnije troškove prouzrokovane njenim hvatanjem i čuvanjem. Javiti se u ulicu... br..., predgrađe Sen-Žermen, treći sprat".

– Kako je moguće – upitao sam, – da znaš da je taj čovek mornar i da pripada malteškoj lađi?

– Ja to ne znam, – reče Dipen, – ja li to nisam siguran. Međutim, evo jednog malog komada trake koja je, sudeći po obliku i umašćenosti, očevidno bila upotrebljavana za vezivanje jednog od onih dugačkih perčina koje mornari toliko vole. Štaviše, ovakav čvor malo ko osim mornara i ume da veže, a naročito je svojstven Maltežanima. Ja sam našao traku u podnožju gromobrana. Ona nije mogla da pripada ni jednoj od pokojnica. Dakle, ako sam na kraju i pogrešio, zaključivši prema ovoj traci da je Francuz bio mornar sa malteške lađe, ipak nisam ničemu naškodio kada sam objavio onakav oglas. Ako sam u zabludi, on će samo prepostavljati da sam bio zaveden nekim okolnostima koje se neće truditi da istražuje. Ali ako sam u pravu, postignut je najvažniji cilj. Pošto zna za ubistvo, mada je nevin, Francuz će naravno oklevati da odgovori na oglas – da zatraži orangutana. On će ovako da razmišlja: "Ja sam nevin; ja sam siromašan; moj orangutan je skupocen – predstavlja sam za sebe imetak za čoveka moga položaja – zašto bih ga ja izgubio uobražavajući da postoji neka opasnost? On je tu na dohvatu moje ruke. Nađen je u Bulonjskoj šumi – na velikoj razdaljini od mesta ubistva. Kako može uopšte da se posumnja da je nesvesna životinja izvršila to delo? Policija se nalazi u neprilici – nije uspela da pronađe ni najmanji trag. Čak i da su pratili životinju, nemoguće bi bilo da dokažu da ja znam za ubistvo, ili da me umešaju u zločin zbog toga što znam za njega. A povrh svega, znaju za mene. Onaj ko je dao oglas označio me je kao vlasnika životinje. Ja nisam siguran do kojih granica ide njegovo znanje. Ako propustim da zatražim tako skupocenu imovinu, za koju se zna da je imam, ja će u najmanju ruku izložiti sumnji životinju. Odgovoriću na oglas, uzeću orangutana i čuvaću ga zatvorenog dok stvar ne legne. U tom trenutku začusmo korake na stepenicama.

– Drži pištolje spremne – reče Dipen – ali ih ne upotrebljavaj niti pokazuj ako ti ja ne dam znak.

Spoljna vrata na kući ostavili smo otvorena, tako da je posetilac ušao ne zvoneći i popeo se nekoliko stepenica. Ali tada je izgledalo kao da okleva. Onda smo ga čuli kako silazi. Dipen je upravo bio brzo krenuo prema vratima, kada smo ga ponovo čuli da se penje. Ovaj put se nije vratio, već se odlučno popeo i lupnuo na vrata od naše sobe.

– Slobodno – rekao je Dipen veselim i srdačnim glasom.

Čovek je ušao. Bio je očigledno mornar – visoka, snažna i mišićava osoba sa izvesnim

prkosnim izrazom lica, ne sasvim neprivlačnim. Njegovo lice, jako preplanulo, bilo je više od pola zaklonjeno zaliscima i brkovima. Imao je pri sebi ogromnu hrastovu batinu, ali je inače izgledao nenaoružan. Poklonio se nezgrapno i poželeo "dobro veče" sa francuskim naglaskom koji je, malo neufchatelski, ipak dovoljno pokazivao njegovo pariško poreklo.

– Sedi, prijatelju – reče Dipen. – Pretpostavljam da si došao zbog orangutana. Časti mi, skoro ti zavidim što ga imaš; upadljivo lepa i besumnje vrlo skupocena životinja. Koliko pretpostavljaš da ima godina?

Mornar uzdahnu duboko, sa izrazom čoveka koji je oslobođen nepodnošljivog tereta, a zatim odgovori pouzdanim glasom:

– Ne bih mogao da kažem – ali ne može da bude stariji od četiri ili pet godina. Je li tu kod vas?

– Ne, nije nam bilo zgodno da ga čuvamo ovde. On je u konjušnici u ulici Dibur, tu u blizini. Možeš da ga uzmeš sutra ujutru. Ti si naravno spremam da dokažeš svoje vlasništvo?

– Naravno da jesam, gospodine.

– Biće mi žao da se rastanem od njega – reče Dipen.

– Ja ne mislim da je trebalo da se mučite ni za što – reče čovek – ja to ne očekujem. Rado ču da platim nagradu za nalaženje životinje – to jest, u razumnim granicama.

– E pa – odgovori moj prijatelj – to je sve vrlo lepo, zaista. Pusti me da razmislim – šta da zatražim? Oh, reći će ti. Neka moja nagrada bude ovo: daćeš mi sva obaveštenja koja možeš o ubistvima u ulici Morg.

Dipen je izgovorio poslednje reči vrlo dubokim glasom i vrlo mirno. Isto tako mirno otisao je do vrata, zaključao ih i stavio ključ u džep. Zatim je izvukao pištolj iz nedara i stavio ga, bez i najmanje uznemirenosti, na sto.

Mornarevo lice je pocrvenelo kao da se bori da se ne uguši. On skoči na noge i zgrabi batinu; ali već sledećeg trenutka pada ne stolicu užasno drhteći, sa licem bledim kao smrt. Nije progovorio ni reči. Ja sam ga sažaljevao iz dubine duše.

– Prijatelju – reče Dipen ljubaznim glasom – ti se nepotrebno uzbuduješ, zaista nepotrebno. Mi ti ne želimo nikakvo zlo. Zaklinjem ti se čašcu džentlmena i Francuza da ne želimo da ti naškodimo. Ja savršeno dobro znam da si ti nevin u zločinima u ulici Morg. Ali ipak neću da poričem da si u izvesnoj meri umešan u njih. Iz onoga što sam već rekao ti si morao da saznaš da sam našao način da se obavestim o toj stvari – način o kome ti ne možeš ni da sanjaš. Stvar sada stoji ovako. Ti nisi učinio ništa, svakako, što bi bacilo na tebe krivicu. Ti nisi kriv čak ni za krađu, a mogao si nekažnjeno da pokradeš. Ti nemaš šta da kriješ, nemaš ni razloga da ma šta kriješ. S druge strane, ti si dužan po svim načelima časti da priznaš sve što ti je poznato. Jedan nevin čovek nalazi se u zatvoru, optužen za onaj zločin čijeg izvršioca ti možeš da prokažeš.

Mornar je u priličnoj meri povratio prisustvo duha dok je Dipen ovo govorio; ali njegova prvobitna smelost u držanju beše potpuno iščezla.

– Onda neka mi je bog u pomoći – reče on posle kratke počivke – reći će vam sve što znam o toj stvari; ali ja ne očekujem od vas da poverujete ni u polovinu onoga što će reći – bio bih zaista lud kada bih to očekivao. Ali i pored svega, ja jesam nevin, i savest će mi biti mirna ako budem umro zbog ovoga.

Ono što je izložio u osnovnim crtama je sledeće: On je nedavno putovao na Indijski

arhipelag. Jedna grupa, kojoj je i on pripadao, iskrcala se na Borneo i iz zadovoljstva napravila jedan izlet u unutrašnjost ostrva. On i još jedan njegov drug uhvatili su orangutana. Pošto mu je taj drug umro, životinja je pripadala isključivo njemu. Posle velikih muka prouzrokovanih neukrotivom divljačnošću njegovog zarobljenika na putu kući, on je najzad uspeo da ga sigurno smesti u svom sopstvenom stanu u Parizu, gde ga je – da ne bi privukao na sebe neprijatnu radoznalost suseda – čuvaо brižljivo izdvojenog sve dok ne ozdravi od rane na nozi koju je zadobio na palubi broda. Krajnja mu je namera bila da ga proda.

Vraćajući se kući sa nekog mornarskog veselja one noći, ili bolje rečeno onog jutra kada se desilo ubistvo, on je zatekao životinju u svojoj spavaćoj sobi, u koju je bila provalila iz susedne sobice, gde je bila, po njegovom mišljenju, sigurno zatvorena. Sa brijačem u ruci i sav nasapunjan sedeо je orangutan pred ogledalom pokušavajući da se obrije, pošto je, besumnje, pre toga kroz ključaonicu na sobici posmatrao svog gospodara kako to isto radi. Užasnut što vidi jedno tako opasno oružje u rukama jedne životinje tako divlje i tako sposobne da ga upotrebi, čovek nekoliko trenutaka nije znao šta da preduzme. Međutim, on je bio navikao da umiri životinju, čak i u njenom nejbešnjem raspoloženju, upotrebljavajući jedan bič, i tome je i sad pribegao; kada je video, orangutan je odjednom iskočio kroz vrata niz stepenice, a odatle kroz jedan prozor, na nesreću otvoren, na ulicu.

Francuz je jurio za njim u očajanju; majmun, još uvek sa brijačem u ruci, s vremena na vreme bi se zaustavljaо da pogleda unazad i gestikulirao je u pravcu svog gonioca, sve dok ga ovaj ne bi skoro stigao. Tada bi ponovo odjurio. Na taj način se gonjenje nastavilo duže vremena. Ulice su bile potpuno mirne postoje bilo skoro tri sata ujutru. Prolazeći jednom alejom iza ulice Morg, begunčevu pažnju privukla je svetlost koja je sijala kroz otvoren prozor na sobi gospode L'Epanej, na četvrtom spratu njene kuće. Jurnuvši ka zgradi, on je primetio gromobran, uspuzaо se uz njega sa neverovatnom spretnošću, zgrabio kapak koji je bio širom otvoren do zida, i na taj način se ubacio pravo na gornju ivicu kreveta. Ceо podvig nije trajao ni minut. Kada je ulazio u sobu, orangutan je opet udarcem otvorio kapak.

Mornar se u isto vreme i obradovao i zbumio. Sada je mogao sigurno da se nada da će uhvatiti životinju, pošto je ova teško mogla da pobegne iz klopke u koju se usudila da uđe, osim niz gromobran gde bi joj pri silaženju bio preprečen put. S druge strane, imao je mnogo uzroka da se plaši onoga što bi majmun mogao da uradi u kući. Ova poslednja pomisao nateralala je čoveka da nastavi da goni begunca. Uz gromobran se može popeti bez teškoća, naročito kad je čovek mornar; ali kada je ovaj stigao do visine prozora, koji se nalazio daleko uлево od njega, trka se zaustavila; najviše što je mogao da učini bilo je da se ispruži toliko da može da baci pogled u unutrašnjost sobe. A kada je bacio pogled, umalo što se nije srušio od ogromnog užasa. Tada su se u noći začuli oni grozni krizi koji su trgli iz sna stanovnike ulice Morg. Gospoda L'Epanej i njena kći, obučene u noćnu odeću, bile su očevidno zauzete slaganjem nekih hartija u već pomenuti gvozdeni kovčežić, koji se bio otkotrljaо u sredinu sobe. On je bio otvoren, a njegova sadržina ležala je pored njega na podu. Žrtve mora da su sedele leđima okrenute prozoru; a sudeći po vremenu koje je proteklo od ulaska životinje do krikova, izgleda verovatno da ova nije bila odmah primećena. Lupkanje prozora je, naravno, bilo pripisano vetru.

Kada je mornar pogledao unutra, džinovska životinja bila je uhvatila gospođu L'Epanej za kosu (koja je bila raspletena pošto se gospođa baš češljala), i mahao je brijačem oko njenog lica

podražavajući pokrete berberina. Ćerka je ležala ničice, nepokretna; bila je onesvešćena. Krici i opiranje stare gospode (kada joj je životinja iščupala kosu s glave) imali su za posledicu da pretvore u jarost po svoj prilici prvobitno miroljubive namere orangutana. Jednim odlučnim potezom svoje mišićave ruke on joj je skoro odvojio glavu od tela. Prizor krvi rasplamteo je njegovu ljutinu u besnilo. Škripeći zubima i sevajući očima bacio se on na telo devojke i zario svoje strahovite kandže u njen vrat, stežući ga sve dotle dok ona nije izdahnula. Njegov lutajući, divlji pogled pao je tog trenutka na gornju ivicu kreveta, iznad koje se samo naziralo lice njegovog gospodara, ukočeno od užasa. Bes životinje, koja je besumnje još uvek imala na umu bić koga se plašila, u trenutku se pretvorio u strah. Svesna da je zaslužila kaznu, izgleda da je želeta da sakrije svoja krvava dela, i skakutala je po sobi u agoniji nervoznog uzbudjenja, usput rušeći i lomeći nameštaj i oborivši krevet sa nogara. Na kraju ščepala je prvo leš čerke i gurnula ga u dimnjak, onako kao što je i nađen, a zatim leš stare gospode, koji je odmah bacila glavačke kroz prozor.

Dok se majmun približavao prozoru sa svojim izmrvarenim teretom, mornar se užasnuto pribio uz gromobran i, pošto je više skliznuo nego sišao niz njega, odjurio je odmah kući – plašeći se posledica zločina i napuštajući u strahu svu brigu o sudbini orangutana. Reči koje je čula grupa ljudi na stepenicama bile su Francuzovi uzvici užasa i straha, pomešani sa đavolskim blebetanjem životinje.

Ja nemam skoro ništa više da dodam. Orangutan je verovatno pobegao iz sobe niz gromobran baš pre nego što su vrata razbijena. Verovatno je zatvorio prozor prolazeći kroz njega. Uhvatio ga je kasnije sam sopstvenik, koji je dobio za njega veliku sumu u zoološkom vrtu. Le Bon je bio smesta oslobođen, pošto smo mi izložili sve okolnosti (uz neke Dipenove primedbe) u kancelariji prefekta policije. Ovaj zvaničnik, iako je bio dobro raspoložen prema mom prijatelju, nije mogao sasvim da sakrije svoje neraspoloženje usled ovakvog obrta stvari, i bio je voljan da dozvoli sebi jednu ili dve sarkastične primedbe o tome da su pristojne one osobe koje gledaju svoja posla.

– Pusti ga neka priča – reče Dipen koji nije smatrao za potrebno da odgovori. – Neka raspravlja. To će mu umiriti savest. Ja sam zadovoljan što sam ga pobedio na njegovom terenu. Pa ipak, to što nije uspeo da reši ovu misteriju nije ni u kom slučaju toliko čudnovato koliko on pretpostavlja; jer, u stvari, naš prijatelj prefekt je donekle suviše dovitljiv da bi bio dubokouman. U njegovoј mudrosti nema plodnosti. Ona je cela glava, a nimalo telo, kao slike boginje Laverne¹⁹ – ili, u najboljem slučaju, samo glava i ramena, kao u bakalara. Ali, on je, na kraju krajeva, ipak dobro stvorenje. On mi se naročito dopada zbog jednog majstorskog poteza licemerstva kojim je stekao glas da je oštrouman. Time mislim na način kojim on *de nier ce qui est, et d'expliquer ce qui n'est pas*.²⁰

1841.

Preveo Momčilo Jojić

1 Tomas Braun (Browne ser Thomas, 1605-1682) – engleski lekar i književnik.

2 *recherche* (franc.) – redak, neobičan.

3 Edmond Hojl (E. Hoyle, 1672-1769) – engleski pisac "traktata" o kartaškim igramama.

4 *bizarerie* (franc.) – nastranost.

5 *abandon* (franc.) – prepuštanje, podavanje.

- 6 Théâtre des Variétés (franc.) – pozorište sa "zabavnim" programom.
- 7 *quondam* (lat.) – nekadašnji.
- 8 *et id genus omne* (lat.) – i taj celi rod.
- 9 (lat.) Izgubio je stari glas prvim delom
- 10 *metal d'Alger* (franc.) – alžirski metal, lažno srebro.
- 11 *sacre, diable*, (franc.) – proklet; do davola.
- 12 *mon Dieu* (franc.) – bože moj!
- 13 Žurden – glavno lice iz komedije "Gradanin plemić".
- 12 *mon Dieu* (franc.) – bože moj!
- 14 (franc.) – Sobni kaput, da bi mogao udobnije slušati muziku.
- 15 Fransoa-Ežen Vidok Vidocq, 1775-1857) – šef bezbednosti koji je prethodno bio zločinac. Napisao *Memoare*.
- 16 (franc) – Da sam prema njima imao obzira.
- 17 *a posteriori* (lat.) – unazad, od posledica ka uzroku.
- 18 Žorž Kivije, (Cuvier Georges, 1769-1832) – francuski zoolog, tvorac uporedne anatomije i paleontologije.
- 19 *Laverna* – rimska boginja lopova i varalica.
- 20 (franc.) – porekne što postoji, a objasni ono što ne postoji. Ž. Ž. Russo, *Nova Eloiza*

U MALSTREMSKOM VRTLOGU

The ways of God in Nature, as in Providence, are not as our ways; nor are the models that we frame any way commensurate to the vastness, profundity, and unsearchableness of His works, which have a depth in them greater than the well of Democritus.

Joseph Glanvill

Putevi božji u prirodi i promisli nisu kao naši putevi; niti se uzori koje mi stvaramo mogu ma u koliko uporediti sa veličinom, dubinom i neproniknošću njegovih dela, koja su dublja u svojoj veličini od bunara Demokritova.

Džozef Glenvil¹

Tek što smo se bili popeli na vrh našeg grebena. Za nekoliko trenutaka izgledalo je da je starac suviše iscrpljen da bi mogao da govori.

– Nije to bilo davno – prozbori on najzad – kad sam mogao da vas vodim ovim putem ništa gore od mog najmlađeg sina. Ali, pre jedno tri godine desilo mi se nešto što se dosad nije

dogodilo nijednom smrtniku... ili, u svakom slučaju, što нико nije preživeo da bi mogao drugom da ispriča... šest časova samrtne strave, što sam ih onda podneo, smrvili su mi i telo i dušu. Vi mislite da sam ja veoma star – ali se varate. Manje od jednog ciglog dana bilo je dovoljno da mi kosa, vrana kao gavranovo krilo, postane seda, da mi klone sva snaga, da mi rastroji nerve tako da drhtim i od najmanjeg napora, da zazirem i od senke. Znate li vi da jedva mogu da pogledam sa ove litice a da mi se ne mrkne svest?

"Mala litica" na čiju se ivicu on tako bezbrižno spustio da se odmori, a težim delom svoga tela nadneo se preko nje čuvajući se da ne padne jedino nalaktivši se na njenu krajnju i klizavu ivicu – ta "mala litica", okomita masa od crnog sjajnog kamena, dizala se nekih petnaest-sesnaest stotina stopa iznad mora od stenja ispod nas. Ništa me ne bi moglo iskušati da se primaknem ka njenoj ivici samo nekoliko koraka. Bio sam se, priznajem, tako uplašio zbog vratolomnog položaja moga saputnika, da sam se prućio koliko sam dug po zemlji, priljubio se uz žbunje oko mene, ne usuđujući se da pogledam ni ka nebu, već sam se uzalud mučio da se otresena utiska da se temelji brega tresu od besa vetrova. Dugo je vremena prošlo dok nisam prikupio snage i osmelio se da sednem i da upravim pogled u daljinu.

– Morate se otresti takvih maštanja – reče mi moj vodič – jer sam vas zato i doveo ovamo da sami što bolje razgledate poprište događaja koji sam vam spomenuo... i da vam ispričam celu priču koja se odigrala na mestu koje sada gledate.

– Mi smo sada – nastavi on potanko, kako je već imao običaj – mi smo sada na norveškoj obali – na šezdeset osmom stepenu širine, u velikoj pokrajini Nordlandu – a u pustoj lofodenskoj oblasti. Planina na čijem smo vrbu je Helzegen ili Oblačna. Izdignite se malo... Držite se za travu ako vam se vrti u glavi... tako... pogledajte sad na more, onamo iza pojasa pare što je pod nama.

Pogledah kao u nesvestici. Pružao se beskrajni prostor okeana sa vodom crnom kao mastilo, pa mi odmah pade na pamet izveštaj nubijskog zemljopisca o *Mare tenebrarum*.² Čovekova mašta ne može da zamisli sliku žalosnije pustoši. Desno i levo, dokle god pogled može da dopre, štrče, kao da bi da ograde svet, nizovi strahovito crnog strmog stenja, čija se zagositost još jače isticala od zapenušenog mora koje je prema stenju visoko dizalo svoju belu, avetinjsku grivu, urlajući i hučeći bez prestanka. Baš prema vrhu grebena na kome smo se bili smestili, oko pet-šest milja daleko na moru videlo se malo pusto ostrvo; ili, tačnije, razaznavalo se u pomamnoj pustoši talasa koji su ga opkoljavali. Na dve milje bliže kopnu izdizalo se drugo, manje ostrvo sa strašnim i golim liticama i u različitim razmacima okruženo grozdovima mrkih stena.

U tom prostoru između daljeg ostrva i obale izgled okeana bio je nekako neobičan. Mada je u taj čas duvao jak, oštar vetar prema kopnu, tako je jedan jedrenjak sa dve katarke koji je u daljini stojao morao da utvrdi jedra dvostrukim užadima i neprestano se gnjurao sve do krova i gubio nam se iz vida, ipak, to nije bila nikakva bura, već redovno propinjanje talasa koji su skakali na mahove, brzo, ljutito, besno, u svim pravcima... po čudi vетра i po svojoj čudi. Od pene gotovo ni traga, sem u neposrednoj blizini stena.

– Ono dalje ostrvo – nastavi starac – Norvežani zovu Ver. Ono u sredini je Mosko. Ono, jednu milju severnije to je Ambaren. A ona tamo su Iflezen, Hojholm, Kildholm, Svarven i Bekholm. Još dalje – između Moskoa i Vera je Oterholm, Flimen, Sandflezen i Skarholm. To su im prava imena, a zašto se uopšte mislilo da ih treba krstiti pojedinačno to ne razumemo ni vi ni ja. Čujete li štогод? Vidite li kakvu promenu na vodi?

Prošlo je oko deset minuta otkako smo na vrhu Helzegena. A peli smo se od Lofodena, tako da nismo videli ni krajčak mora sve dok nije puklo pod nama kad se dohvatismo vrha. Dok je starac govorio, čuo sam razgovetan, jasan šum, koji je postepeno rastao i bio nalik na mukanje grdnog krda bivola na nekoj američkoj preriji; u isti čas video sam ispod nas ono što mornari zovu *prevrtljivo more*, koje se začas promenilo u bujnu struju koja se kretala ka istoku. Dok sam tako gledao, struja je rasla strahovitom brzinom. Svakog trenutka rasla je njena brzina, njena mahnita neobuzdanost. Samo za pet minuta čitavo more, čak do ostrva Ver, bilo je rastrzano neobuzdanim besom; ali najveća snaga komešanja bila je između ostrva Mosko i obale. Tu se široka vodena postelja, izbrazdana sa hiljadu protivničkih struja, u grčevitoj pomami rastvorila u jedan mah, prepukla, uzavrla, propela se i kovitlala u džinovskim i nebrojenim maticama, vrteći se i ponirući jurila na istok brzinom koju voda ima samo u strmenim vodopadima.

Posle nekoliko trenutaka ceo se prizor sasvim promenio. Cela površina postade glatka, vrtlozi se izgubiše jedan po jedan, a ogromne brazde pene pojaviše se tamo gde ih malopre uopšte nije bilo. Te brazde prekriliše najzad veliki prostor, izukrštaše se i stopiše među sobom i stadoše se kovitlati uokolo na mestu iznemoglih matica, pa se činilo kao da stvaraju nov, mnogo veći vrtlog. Odjednom, sasvim iznenada, taj novi vrtlog poče jasno da se raspoznaje u krugu kome je prečnik bio veći od jedne milje. Granicu toga vrtloga činio je jedan širok pojas svetle pene; ali nijedan delić toga pojasa ne upadne u ždrelo užasnog levka, čija je unutrašnjost, dokle se okom moglo sagledati, ličila na gladak, sjajan, crn vodeni zid, nagnut prema horizontu pod uglom od nekih četrdeset pet stepeni. Jurio je vrtoglavom brzinom sve u krug, a vazduh se prolamao od strahovitog glasa nalik na pisku i zapomaganje, kakav ni moćni vodopad Nijagare ne šalje ka nebu u svom samrtnom ropcu.

Planina se tresla iz temelja, stena se ljudjala. Pao sam ničice na zemlju i priljubio se uz ono malo šiblja u krajnjoj živčanoj uzbudjenosti.

– Ovo – rekoh u neko doba starcu – ovo ne može biti ništa drugo sem malstremski vrtlog.

– Tako ga ponekad zovu – odazva se on. – Mi ga Norvežani zovemo vrtlog Mosko, po ostrvu Mosko, onom što se nalazi u sredini.

Poznati opisi tog vrtloga nisu me niukom pogledu pripremili za ovo što sam video. Izveštaj Jonasa Ramusa, koji je, možda, od svih najopširniji, ne može da mi pruži ni približnu sliku bilo veličanstvenosti, bilo stravičnosti tog prizora; ili o divljem nedokučivom značenju neobičnog pred kojim čovek ostaje nem. Ne znam posigurno odakle je i u koje vreme pomenuti pisac gledao vrtlog; ali svakako to nije bilo s vrha Helzegena, i ne za vreme bure. Evo nekoliko izvoda iz njegovog opisa, navedenih ovde zbog njihovih pojedinosti, mada je dejstvo tih opisa veoma slabo da bi moglo da proizvede utisak nečega stvarnog.

"Između ostrva Lofoden i Mosko" – pisao je on – "morska dubina iznosi oko trideset i pet do četrdeset hвати; ali s druge strane, prema Veru, ta dubina opada tako da lađe ne mogu da plove tuda bez opasnosti da se razbiju o stene, što se dešava i kad je najmirnije vreme. Za vreme plime struja juri zaglušnom brzinom predelom između Lofodena i Mosko ostrva, ali njenu grmljavinu kad se sa osekom vraća u morsko korito teško da može nadmašiti i najhučniji, najstrašniji vodopad; rika se čuje sa daljine od nekoliko morskih milja, a vrtlozi grotla tako su široki i duboki da lađa, ako im dođe nadohvat, biva neizbežno progutana i odvučena dole na morsko dno pa tu razbijena na komade o stenje, a kad bujica malakše raskidani ostaci isplivaju

gore na površinu. Ali ti razmaci malaksalosti i primirenja nastupaju samo kad oseka prelazi u plimu, kad je vreme tiho, a traju samo četvrt časa, dok ponovo ne pobesne. Kad je struja u punom jeku, pa još i burom pojačana, opasno je primaći joj se iz Norveške i na čitavu milju. Čamci, jahte i lađe propadale su nepovratno ako se nisu čuvale tog mesta pre no što su mu došle nadomak. Dešava se isto tako često da kitovi dođu suviše blizu struji pa ih ona savlada svojom snagom; prosto se ne može opisati kako pište i riču u uzaludnoj borbi da se oslobole. Jedan medved hteo je jednom da prepliva sa ostrva Lofoden na Mosko, pa ga vrtlog uhvatilo i povukao naniže, dok je on umrlao tako strašno da se čulo čak na obali. Velika stabla borova i jela kad upadnu u vrtlog izrone zatim iz njega izlomljena i iscepkana u sitno iverje. Sve to jasno pokazuje da je morsko dno od samih kamenih zubaca o koje se u vrtlogu sve razbija. To kovitlanje upravlja se prema oseki i plimi, a to je stalno, redovno rašćenje i opadanje mora svakih šest časova. Godine 1645. u ranu zoru nedelje *sexagesimae* besnelo je more s tolikom hukom i žestinom da su se temelji primorskikh kuća na obali rušili".

Što se tiče morske dubine, ja nikako ne mogu da shvatim kako se uopšte ona mogla izmeriti u neposrednoj blizini vrtloga. Onih "četrdeset hvati" svakako se odnose na onaj deo struje koji teče uz obalu Mosko ostrva ili Lofodena. Dubina u sredini Mosko vrtloga mora da je neizmerno veća, a za to ne treba bolji nego samo pogledati dole u ponor vrtloga sa najvišeg grebena Helzegen. Gledajući sa ove litice dole na hučni Flegeton,³ nisam mogao a da se ne nasmejem bezazlenosti sa kojom čestiti Jonas Ramus spominje, kao nešto što se teško može verovati, anegdote o kitovima i medvedima; meni je izgledala sasvim očigledna stvar da bi i najveća lađa oklopniča, ako bi upala u ovaj smrtonosno privlačni vrtlog, mogla da se opire isto toliko koliko i jedna slamka u uraganu, i da bi morala potpuno potonuti za jedan časak.

Pokušaji da se ova pojava rastumači – neki od njih su mi izgledali, sećam se, dosta verovatni – činili su mi se sada sasvim drukčiji i nisu me zadovoljavali. Opšte usvojeno mišljenje bilo je da i ovaj vrtlog kao i tri manja vrtloga između ostrva Fero "postaju samo na taj način što se talasi, koji se, rastući i opadajući za vreme plime i oseke, razbijaju o grebene stena i litica koje ograju more, tako da se talasi stješnjavaju kao u vodopadu; što je plima veća mora i pad biti dublji, a prirodna posledica svega toga je matica ili vrtlog, sa strahovitom snagom usisavanja, dovoljno poznatom po nekim manjim ogledima". To su reči iz *Enciklopedije Britanike*. Kirher i ostali misle da je u sredini malstremse struje ponor koji prodire u zemlju i završava se negde daleko (Botnijski zaliv je naveden jednom kao odličan primer za to). Takvo mišljenje – samo po sebi zaludno – bilo je jedino koje je moja mašta rado prihvatile dok sam gledao vrtog ispod sebe; spomenuvši to mom vodiču, bio sam iznenaden kada mi on reče da, iako je to shvatanje prihvaćeno skoro od strane svih Norvežana, on ipak u to ne veruje. Što se tiče onog prvog, priznao je da ne može da razume, i u tome se slažem s njim – jer, koliko je god tačno u zaključku na papiru, toliko je sasvim nedokučivo, pa čak i besmisleno, sred grmljavine bezdani.

– Videli ste sad lepo celi vrtlog – reče starac – pa ako hoćete da dopuzite na ovu stenu, ovamo u zavetru, gde se huka morska slabije čuje, ispričaću vam jedan doživljaj koji će vas uveriti da i ja znam ponešto o Mosko-vrtlogu.

Namestih se kako mi reče, a on nastavi:

– Moja dva brata i ja imali smo nekad barku sa dve katarke od oko sedamdeset tona, pa smo

plovili na njoj da lovimo ribu između ostrva s one strane Moskoja, blizu Vera. U svim mestima jakih morskih bura ribolov je veoma bogatu zgodno vreme, samo ako je ribar dovoljno hrabar. Ali od svih lofodenskih pomoraca nas trojica smo bili jedini kojima je redovan posao bio da isplavimo na pusto more, do ostrva, kao što sam vam rekao. Obična lovišta su znatno niže, prema jugu. Tu se može nahvatati ribe u svako doba bez velikog rizika, pa zato ribari više vole ta mesta. U ovim pak izabranim mestima među stenama ne samo da ima najraznovrsnijih i najskupljih riba, nego ih ima u tolikom izobilju da smo često za jedan cigli dan zgrnuli više ribe no što bi koji plašljivi drug po zanatu doneo kući za nedelju dana. U stvari, mi smo od ribolova napravili neizvesno, očajno kockanje – umesto rada stavili smo na kocku život, a drskost je zamjenjivala uloženi kapital.

Pođosmo barkom u zaton, koji leži nekih pet milja uz obalu iznad ovog mesta. Obično bi, za lepog vremena, koristili petnaest minuta zatišja da se proguramo glavnom moskostrmskom strujom podaleko od vrtloga, da bi se onda ukotvili negde blizu Oterholma ili Sandflezena, gde maticice nisu tako jake kao na drugim mestima. Tu bismo obično ostali do oseke, pa bismo digli kotvu i krenuli kući. Nikad nismo isplavili ako nismo uhvatili stalni vetar da nas otprati i doprati natrag, ako se na polasku nismo pouzdali u njega da nas neće izneveriti do povratka, i retko smo se kad prevarili u računu. Samo dva puta za šest godina morali smo ostati ukotvljeni celu noć zbog mrtve tištine, koja je veoma retka, naročito ovde. A jednom morali smo da odustanemo od lova i da ostanemo skoro nedelju dana prikovani sidrom skapavajući od gladi, iznenadjeni oštrim vетром koji se digao odmah posle našeg polaska i uskomešao struju tako da se ni zamisliti ne može. Što nas onda, uprkos svemu, nije odvuklo more (jer su nas vrtlozi okretali i trzali tako snažno da smo najzad morali podići sidro), treba zahvaliti samo tome što smo slučajno upali u jednu od nebrojenih unakrsnih struja koje su sad tu a posle ih nema, i koja nas je odnela u zaliv Flimen, gde smo se srećno iskricali.

Ne mogu vam ispričati ni dvadeseti deo muka koje smo podnosili na vodi – opaka su to mesta, čak i kad je lepo vreme – ali mi bismo uvek imali sreću da presečemo vrtlog Mosko zdravo i veselo, mada mi je nekoliko puta duša otišla u pete kada bi se našli oko vrtloga minut pre ili posle kad bi more smalaksalo. Vetar ponekad nije bio tako jak kao što smo ževeli, jer nam struja nije dopuštala da upravljamo barkom. Moj stariji brat imao je sina od osamnaest godina, a i ja sam imao dva snažna momčića. Oni bi nam mogli mnogo pomoći u takvim trenucima veslajući, a takođe i u hvatanju riba, ali, mada se mi nismo bojali vratoloma, nekako nismo imali srca da dovodimo svoju decu u opasnost – jer, bilo kako mu drago, to je bila strašna opasnost, i to je istina.

Za koji dan navršiće se tri godine otkako se dogodilo ono o čemu vam pričam. Bilo je to desetog jula 18..., dan koji narod u ovom kraju neće nikad zaboraviti – jer je toga dana besneo najstrašniji uragan, kakav dotle nikad nije došao s neba. Čitavo jutro pa sve do duboko popodne čarlija je svež, blag jugozapadni vetar bez prestanka, a sunce je grejalo tako jasno da ni najstariji pomorac među nama nije mogao predvideti šta će doći.

Nas trojica – moja dva brata i ja – prokrstarismo more do ostrva oko dva časa posle ručka i brzo napunisemo barku izvrsnom ribom; svi se složisemo da nam je toga dana bila bogatija lovina nego ikad ranije. Bilo je tačno sedam časova na mome satu kad digosmo kotvu i krenusmo kući da pređemo za vremena najopasnije mesto Strema o bonaci, a to će, znali smo, biti u osam

časova.

Otplovismo sa svežim vетrom koji je duvao u desni bok naše barke i terao je neko vreme u snažnim zamasima, i ne sanjajući o opasnosti, jer zaista nismo imali ni najmanjeg razloga da se plašimo. Odjednom grunu nam u leđa veter od Helzegen. To nas je veoma iznenadilo – nikad nam se ranije tako nešto nije dogodilo – i ja počeh da osećam neku nelagodnost, ni sam ne znajući zašto. Upravismo barku prema vетru, ali zbog vrtloga uopšte nismo napredovali. Upravo kad sam hteo da predložim da se vratimo u zaton, kad, pogledavši uvis, spazismo kako je ceo vidik prekrilio oblak neobične bakarne boje koji se dizao užasnom brzinom.

U taj čas klonu veter što nas je terao napred i mi se nađosmo u mrtvom zatišju ploveći u svim pravcima. To ne potraja ni toliko da bismo mogli makar samo za jedan časak da se priberešmo i razmislimo, još jedan trenutak i bura je bila pred nama... još dva trenutka a celo se nebo pomračilo i na uzburkano more spusti se odjednom tako gusta tama da jedan drugog nismo videli u čamcu.

Ludost je i pokušavati da se opiše uragan kakav je onda besneo. Ni najstariji pomorci u Norveškoj nisu zapamtili tako nešto. Uvukli smo bili jedra pre no što nas je vihor zahvatio; prvim naletom obe katarke nam poleteše iz čamca kao da su bile presečene, a glavna katarka poneće sobom i moga mlađeg brata koji se bio vezao za nju radi sigurnosti.

Naša barka bila je najlakše perce koje je ikad plovilo vodom. Paluba je bila potpuno zatvorena, a samo na kljunu bio je uzan otvor sa zaklopcom. Taj smo otvor obično zatvarali kada bismo prelazili Strem, zbog opreznosti da nas more ne prevare. To nas je spasio i sad da ne propadnemo odjednom – jer smo nekoliko trenutaka bili potpuno sahranjeni. Kako je moj stariji brat izbegao smrt ne znam vam reći, jer mi se nikad nije dala prilika da doznam. Ja sam se, čim je prvo jedro poletelo, prućio koliko sam dug po krovu barke, odupro se nogama o gvozdenu gužvu na kljunu, a rukama se grčevito uhvatio za gvozdenu alku donjem kraju prednje katarke. Bio je to više nesvestan nagon koji me uputio šta da radim – a to je, svakako, bilo najbolje od svega što sam mogao da uradim... jer sam bio suviše uzbuđen da bih mogao da mislim.

Nekoliko trenutaka bili smo, kao što rekoh, potpuno izgubljeni; za sve to vreme bio sam zaustavio disanje i čvrsto stezao alkiju. Kad tako više nisam mogao da izdržim, digoh se na kolena ne ispuštajući dršku iz ruku, tako da mi glava izade iznad vode. Sad se naša mala barka zatrese, kao što se pas stresa kad izade iz vode, pa ispliva jednim delom na površinu. Hteo sam da se pribereš od preneraženosti koja me je bila obuzela, da se osvestim i pogledam šta bi trebalo preduzeti, kad osetih kako me neko uhvati za ruku. Bio je to moj stariji brat, i srce mi zaigra od radosti jer sam mislio da je sigurno poginuo... ali u idućem trenutku ova moja radost pretvori se u užas... jer on mi stavi usne na uvo i progrca reč: "Mosko-strem!"

Nikad niko neće znati šta sam osetio u tom trenutku. Drhtao sam sav od glave do pete kao da me spopao najžešći nastup groznice. Znao sam vrlo dobro šta je mislio tom jedinom rečju... znao sam kako je hteo da ga razumem. Sad nas je veter terao u stremski vrtlog, i ništa nas nije moglo spasti.

Vi ste primetili da smo prelazeći Strem udarali uvek pravcem daleko od vrtloga i kad je najmirnije vreme, pa smo i onda morali brižljivo paziti i čekati dok se more smiri... a sada smo bili nošeni pravo na sam vrtlog, pa još usred takvog uragana. Sigurno ćemo – pomislio sam – stići do njega baš kad nastupi tišina – a to je davalo još malo nade... ali sam odmah zatim

proklinjao samog sebe što sam bio toliko lud da uopšte sanjam o nadi. Znao sam vrlo dobro da nam je smrtna presuda izrečena, pa da smo i deset puta lađa oklopniča sa devedeset topova.

U to vreme se prvi bes orkana stišao, ili ga, možda, mi nismo osećali tako jasno jer nam je duvao u leđa, ali sad se talasi što su pre ležali pritisnuti vetrom zapenuši i izdigoše se naviše kao čitave planine. Čudnovata promena desi se na nebu. Svud unaokolo i dalje mukla tama, samo iznad nas puklo i pomolilo se kroz tu pukotinu, sasvim naglo, u okruglom prodoru, vedro, vedro nebo kakvo nikad ranije nisam video; vedro, vedro i modro, a pun mesec proviruje bleštavim sjajem – ja nikad nisam znao da mesec može da bude tako sjajan. Mesečina je tako obasjala oko nas da se sve moglo raspozнати... ali, o bože, – kakav je to bio prizor što ga je mesec osvetljavao.

Pokušao sam da kažem nešto bratu ali, nisam razumeo na koji način, zaglušni šum mora tako se pojačao da on nije mogao da čuje nijednu reč, mada sam svom snagom, iz svega glasa, vikao pravo na njegovo uvo. Tresao je glavom, bled kao smrt, i podigao uvis jedan prst kao da kaže – "slušaj!"

Isprva nisam shvatio šta hoće da kaže, ali začas me prestravi jedna užasna misao. Izvukoh sat iz džepa, beše stao. Pogledah ga prema mesečinim pa gorko zaplakah bacajući ga daleko u okean. *Bio je stao u sedam časova! Čas mirnog mora je prošao, a stremski vrtlog besneo u punoj snazi.*

Kad je čamac dobro građen, pažljivo svuda zapušen, a nije pretovaren, talasi pri običnom, nešto jačem vetrui izgledaju kao da klize, izmiču ispod njega – to izgleda čoveku sa suva veoma čudnovato, a u mornarskom jeziku to je ono što se zove "*jahati more*".

I tako, dosad smo jahali talase vrlo vešto, ali sad se dogodi da nas jedan ogroman talas poduhvati pravo s kljuna i poneše nas, dižući se, naviše... naviše... kao da će u nebo. Ne bih nikad verovao da se talas može podići toliko visoko. Pa onda se survasmo dole, klizajući se kao da se tociljamo, pa se zagnjurismo da me uhvati muka i nesvestica kao da sam u snu pao sa neke visoke planine. Ali čim smo isplivali bacih brz pogled oko sebe... i taj jedan pogled bio mi je dovoljan. Video sam u trenutku gde se nalazimo. Moskostremski vrtlog bio je na četvrt milje pred nama ali ni nalik na svakidašnji Moskostrem, sasvim drukčiji od vrtloga što ga sada gledate i što liči na vodenični buk. Da nisam znao gde smo i šta nas čeka, ne bih to mesto prosto mogao da poznam. Ali ja sam to znao, pa sam nehotice obuzet užasom zatvorio oči. Kapci mi se sklopiše kao u grču.

Nije moglo proći više od dva minuta, a mi iznenada osetisemo kako se talasanje stišalo i kako nas pena pokriva. Čamac se naglo nakrenuo na levi bok, kao da će da se prevrne, pa jurnu kao munja u tom novom pravcu. U isti čas potmulo bučanje vode pretvori se sasvim u nešto kao oštar pisak... glas koji možete da uporedite sa pištanjem nekoliko hiljada parnih brodova kad bi zajedno pustili paru. Bili smo sad u pojusu pene koji uvek ograđuje vrtlog; ja sam, razume se, mislio da će nas u idućem trenutku progutati ponor čije sam dno mogao sasvim da nazrem. Zbog strahovite brzine kojom smo jurili izgledalo je kao da čamac uopšte ne tone, već se leluja kao vazdušni mehurić na ledima talasa. Desnim bokom bio je okrenut vrtlogu, a s leve strane, odakle smo došli, prostiralo se nepregledno more. More je stajalo kao ogroman talasast zid između nas i horizonta.

Možda izgleda čudnovato, ali otkako smo upali u same čeljusti vrtloga osećao sam se

prisebniji nego dok smo mu se samo primicali. Izgubivši svaku nadu, oslobođio sam se bio većeg dela straha koji me je u početku skamenio, prepostavljam da mi je očajanje očeličilo nerve.

Može da izgleda kao da se hvališem – ali sve što vam govorim sušta je istina. Počeo sam da razmišljam kako je veličanstveno umreti na ovaj način, i kako sam budalasto mislio o jadnim stvarima kao što je moj život pred ovim prekrasnim svedočanstvom božje sile. Verujem da sam pocrveneo od stida kad mi je ta misao minula kroz glavu. Obuze me neodoljiva radoznalost da vidim sam vrtlog. Osećao sam pravu želju da mu ispitam dubine u času kad prinosim ovakvu žrtvu; samo mi je bilo žao što neću nikad moći da pričam svojim starim drugovima na obali o tajnama koje ćeu videti. Bile su to, bez sumnje, neobične sanjarije da bi se njima zabavljao čovek u takvoj opasnosti, i ja sam posle toga često mislio da mi je prevrtanje naše barke po vrtlogu malo poremetilo mozak.

Još jedna okolnost mi je pomogla da se pribere – prestanak vetra, koji nije više dopirao do nas u sadašnjem našem položaju – jer, kao što ste videli sami, pojas vrtloga znatno je niži od morske površine, tako da se okean dizao iznad nas kao visok, crn, planinski greben. Ako nikad niste bili na moru kad duva jak veter, ne možete da shvatite kako veter i voda zajedno mogu da zbune čoveka. Oslepe vas, zaneme, zaguše i oduzmu vam svu snagu i za rad i za misao. Mi smo u to vreme u velikoj meri bili prebrodili tu zbumjenost – kao što se na smrt osuđenom u tamnici dozvoljavaju sitna zadovoljstva, koja su mu se uskraćivala dok je presuda još bila neizvesna.

Koliko smo puta tim pojasm obišli, nemoguće je reći. Kovitlali smo se u krug možda čitav sat, više leteći nego ploveći, dolazeći postupno sve bliže i bliže sredini vrtloga, pa onda sve bliže njegovoj strahovitoj unutrašnjoj ivici. Za sve to vreme ja sam se grčevito držao za alk. Moj brat bio je na zadnjem delu barke, uhvativši se za prazno bure koje je bilo osigurano ispod pregradice na kljunu, privezano tako da ono jedino nije odletelo s krova kad nas je prvi vihor dohvatio. Kad smo se primakli ivici ponora, moj brat pusti bure i uhvati se za moju alk. U samrtnoj stravičnoj borbi on je hteo silom da mi ukloni ruke s alke koja nije bila dovoljno široka da bismo se obojica mogli sigurno držati. Nikad nisam osetio dublji bol nego kad sam video šta namerava... mada sam znao da je bio lud dok je to radio... bezumnik mahnitao od užasa. Međutim, ja nisam hteo da se otimam s njim oko alke. Znao sam da je sasvim svejedno za šta će se ko od nas uhvatiti, pa sam mu ustupio alk i otišao natrag ka buretu. To mi nije bilo teško jer je barka letela postojanom brzinom, bez prekida, kljunom napred, i samo je ponekad gubila pravac u velikim zamasima vrtloga. Tek što sam se bio učvrstio na novom mestu, kada se desni bok barke jako iskrivi i strmoglave pojuri u ponor. Prošaputah na brzinu molitvu i pomislih da je svemu već kraj.

Čim sam osetio kako mi se mozak vrti od tog pada, nesvesno sam jače stegao burence i zatvorio oči. Nekoliko trenutaka nisam smeо da ih otvorim, očekujući svakog časa smrt; čudio sam se kako to još nisam u samrtnoj borbi sa vodom. Trenuci su prolazili. Ja sam još bio živ. Osećanje padanja prestade, kretanje barke bilo je kao i pre, u pojasu pene, samo je ona sad ležala više uzduž. Usudih se da opet otvorim oči.

Nikad neću zaboraviti ono osećanje strahopoštovanja, straha i divljenja, sa kojim sam gledao oko sebe. Barka kao da je nekom mađijom visila upola nagnuta dole, klizeći unutrašnjom površinom ogromnog levka neizmerne dubine, čiji su savršeno glatki zidovi izgledali kao od

slonove kosti zbog užasne brzine kojom su se vrteli i od sjajnog avetinjskog bleska koji se odbijao od njih, dok su zraci punog meseca kroz onu okruglu pukotinu među oblacima, koju sam već opisao, tekli kao reka rastopljenog zlata duž crnih zidova duboko dole, u najniže prostore ponora.

U prvi mah bio sam toliko zbumen da ništa jasno nisam raspoznavao. Sve što sam video bilo je stravično i veličanstveno. A kad sam se malo pribrao, pogled mi nesvesno pade dole. U tom pravcu ništa mi nije zaklanjalo vidik jer nam je barka visila nad vrtlogom klizeći nagnutom površinom levkastog kratera. Bila je skoro u prirodnom pravcu celom dužinom – to će reći da joj je krov ležao paralelno sa vodenom površinom, ali je sama voda stajala strmo, pod uglom od preko četrdeset i pet stepeni, tako da je izgledalo kao da barka dubi. I pored svega, nisam mogao a da ne primetim da mi nije bilo nimalo teže da se držim rukama i oduprem nogama u ovom položaju no što bi mi bilo u vodoravnom položaju – a to je bilo, misim, zbog brzine kojom smo se okretali. Mesečevi zraci kao da su tražili najdublje dno bezdanog vrtloga; ja još nisam nikako mogao da razaznam zbog guste, teške magle koja je sve obavijala, i iznad koje se razlila veličanstvena duga nalik na onaj uzani, slabašni most, za koga muslimani kažu da je jedina staza između Vremena i Večnosti. Ta magla i para stvarala se, bez sumnje, kad se veliki zidovi lepka zaklope ili se susretnu dole na dnu, ali riku koja se iz te pare dizala ka nebu ne usuđujem se ni da pokušam da opišem.

Kada smo najpre skliznuli u ponor iz pojasa gore na površini, spustili smo se strmoglavo duboko dole, ali naše dalje padanje nije nikako bilo srazmerno. Kovitlali smo se nejednakim zamasima, čas bacani u vrtoglavom kovitlanju samo na nekoliko stotina jardi, čas prelazeći skoro ceo put krugom oko vrtloga. Sa svakim okretom spuštali smo se niže, lagano ali veoma primetno.

Gledajući oko sebe ogromnu pustoš rastopljenog abonosa u koji smo upali, primetio sam da naša barka nije bila jedini predmet koji je pao u zagrljaj vrtloga. Iznad nas i ispod nas pojavljivali su se razlupani ostaci brodova, ogromne gomile gredica i grade, stabla od drveta sa mnogim sitnim stvarima, komadima kućnog nameštaja, izlomljenim sanducima, buradima i dugama. Opisao sam vam već neprirodnu radoznalost koja je zamenila prvobitni strah. Ta radoznalost izgleda da je rasla što sam se više primicao svojoj užasnoj smrti. Posmatrao sam s neobičnom pažnjom bezbrojne predmete koji su plivali zajedno sa nama. Mora da sam bio van sebe, jer sam se zaista zabavljao proučavanjem brzine kojom su se razni predmeti valjali dole i gubili u peni. "Ovaj bor" – rekoh sam sebi – "moraće sigurno prvi da potone u strašnu dubinu" – i bilo mi je krivo što se komad jedne razlupane holandske trgovačke lađe više požurio i potonuo pre njega. Najzad, posle više nagađanja, u kojima sam se uvek prevario, ta činjenica – taj dokaz mog stalnog pogrešnog predviđanja – navede me na razmišljanje od koga su mi udovi opet zadrhtali a srce mi još jednom živo zakucalo.

Nije to bilo novi strah što me tako uzbudilo, već rađanje jedne mnogo uzbudljivije nade. Ta mi je nada nikla delom iz moga sećanja, a delom iz ovog promatranja. Setih se velike raznovrsnosti lakih predmeta što leže rasuti duž obale Lofodena; bili su najpre u ponoru, pa ih posle Moskostrem izbacio gore. Većim delom te stvari su bile razlupane vrlo čudnovato – probušene, oguljene, poderane, pa je izgledalo da su pune iverja – ali sasvim sam se dobro sećao da je među njima bilo i takvih koje uopšte nisu izgubile svoj prvobitni oblik. Tu razliku nisam

umeo sada drugačije da rastumačim nego da poverujem da su oni iscepani ostaci bili jedini koji su bili na samom dnu vrtloga – a da su drugi upali u vrtlog ili kasnije, pred završetak bure, ili su se ko zna kako spuštali dole lagano, te nisu mogli da dopru do dna pre no što je nastupilo vreme plime ili oseke, kako je već kad bio slučaj. Smatralo sam da je moguće da ih je vrtlog lako mogao izbaciti na morsku površinu, a da ih ne snađe zli udes onih koje je vrtlog uvukao ranije ili progutao brže. Napravio sam tri značajna zaključka. Prvo, da po pravilu, što su tela većeg oblika, brže im je spuštanje u vrtlog; drugo, da od dva tela jednog oblika, ako je jedno okruglo, a drugo bilo kakvog drugog oblika, okruglo ima prvenstvo u brzini padanja; treće, da od dva tela jednake veličine ako je jedno valjkasto, a drugo ma kakvog drugog oblika, valjak će utonuti mnogo sporije. Kada sam već bio izbegao smrt, razgovarao sam se o tome sa starim učiteljem iz našeg mesta, i od njega sam naučio nazive "valjak" i "sféra". On mi je razložio – mada sam zaboravio njegovo tumačenje – kako je ono što sam ja primetio zaista prirodna posledica oblika onih komada u plivanju, i pokazao kako to da se valjak plivajući u vrtlogu više i jače opire usisavanju, i zašto ga je mnogo teže odvući na dno nego isto toliko teško telo ma kog drugog oblika.⁴

Još me jedna iznenadna okolnost navela na ta posmatranja i naterala me da ih pretvorim u odluku, a to je svaki put u svom obilaženju prolazili smo pored kakvog bureta ili pored nekog jarbola ili katarke s broda, a mnoge od tih stvari koje su bile u istom redu s nama, kada sam prvi put otvorio oči i pogledao na užas od vrtloga, bile su sada visoko iznad nas, izgledalo je kao da su se samo malo pomakle sa svog prvobitnog mesta.

Nisam više oklevao šta da radim. Odlučih da se čvrsto vežem za bure, za koje sam se dotle držao, da presečem konopce što su ga držali i da skočim s njim u vodu. Obratih znacima pažnju bratu na burad što su plivala blizu nas, i uradih sve što sam mogao da mu rastumačim šta sam smislio. Naposletku, mislio sam da je razumeo moju nameru, jer – da li je htio da mi odgovori ili ne, ne znam – on očajno zavrte glavom, i ne pomače se sa svoga mesta kod alke. Nisam mu se mogao primaći, a nisam smeо ni da oklevam ni časa, nego ga tužna srca i sa gorkom odlukom prepustih njegovoj sudbini, a ja se učvrstih za bure konopcima kojima je bilo vezano, pa se strmoglavih sa njim u more, ne oklevajući više ni trenutak.

Desi se ono što sam se nadao da će se desiti. Kao što sad evo stojim pred vama i pričam vam, pošto vidite da sam se spasao, i kao što znate već i kako sam se mogao spasti, morali biste unapred verovati i svemu ostalom što bih vam još mogao ispričati. Zato hoću da što pre završim moju priču. Morao je proći jedan sat ili nešto više kako sam ostavio barku, a ona se beše već daleko spustila ispod mene, pa napravivši tri ili četiri divlja kružna okreta, brzo, jedan za drugim, noseći moga drugog brata, ujedan mah se surva strmoglave u onaj haos od pene, da nikad više ne izroni. Bure za koje sam se ja držao spustilo se sasvim malo ispod polovine rastojanja od donjeg kraja levka vrtloga i mesta na kome sam skočio iz barke, kada se najzad desi velika promena u samom vrtlogu. Nagib vodenih zidova ogromnog levka za tren postade manje strm a kovitlanje sve slabije. Pena i duga se polako izgubiše, a donja granica levka dizala se lagano naviše. Nebo se razvedrilo, vetar stao, a pun mesec je zalazio u punom sjaju kada se nađoh na površini mora, na dogledu lofodenskih obala, a nad mestom na kome je bio moskostremski vrtlog. Bio je čas mrvog mora, ali su se još dizale planine od talasa. Bio sam zahvaćen stremskom strujom, koja me za nekoliko trenutaka odvuče niz obalu na mesto gde naši

ribari najčešće love ribu.

Jedan čamac me izvukao iscrpljenog od umora i (postoje opasnost prošla) nemog od sećanja na sve užase. Ti što su me izvukli na čamac, bili su moji stari drugovi i svakodnevni prijatelji, ali me nisu mogli poznati, kao što ne bi poznali nekog putnika iz carstva duhova. Dan pre toga kosa mi je bila crna kao gar, a onda bela kao što je sad vidite. Kažu, takođe, da se i ceo izraz moga lica promenio. Pričao sam im šta sam preživeo – a oni mi nisu verovali. Sad sam to isto i vama ispričao, a teško mogu da se nadam da će mi vi pokloniti više vere nego veseli ribari iz Lofodena.

1841.

Preveo Momčilo Jojić

1 Džozef Glenvil (Glanvill Joseph, 1636-1680) – engleski filozof.

2 *Mare tenebrarum* (lat.) – more mraka.

3 Flegeton – u grčkoj mitologiji reka u Hadu kojom, umesto vode, teče vatra.

4 Vidi: Archimedes, *De Incidentibus in Fluida*, lib.2.

RAZGOVOR MONOSA I UNE

Μελλονταταυτα

Sofokle: *Antigona*

Ove stvari su buduće.

Una. "Rođen ponovo?"

Monos. Da, najlepša i najvoljenija Uno, "ponovo rođen". Nad mističnim značenjem tih reči dugo sam razmišljao, odbacujući objašnjenja sveštenstva, sve dok mi sama Smrt nije otkrila tajnu.

Una. Smrt!

Monos. Kako čudno, slatka Uno, ponavljaš moje reči! Primećujem i nesigurnost u tvom koraku – radostan nemir u tvojim očima. Veličanstvena novost Večnog Života te zbunjuje i tišti. A kako ovde jedinstveno zvuči ta reč, koja je oduvek donosila užas svim srcima – stvarajući bud nad svim zadovoljstvima.

Una. Ah, Smrt, ta utvara koja se zasićuje na svim gozbama. Kako smo se često, Monose, gubili u spekulacijama o njenoj prirodi. Kako se tajanstveno ponašala kao provera ljudskog blaženstva – govoreći mu "dotle, i ne dalje!" Kako smo uzaludno laskali sebi, moj Monose, osećajući sreću u samom nastanku iskrene zajedničke ljubavi, koja nam je gorela u grudima, misleći da će naša sreća narasti sa snagom te ljubavi. Avaj! kako je rasla, tako je u našim srcima rastao i strah od demonskog časa koji je žurio da nas zauvek rastavi. Tako je, s vremenom, postala bolna za ljubav. Tada bi mržnja bila milosrđe.

Monos. Ne govori ovde o tim patnjama, draga Uno moja, sada zauvek moja!

Una. Ali nije li uspomena na prošlu tugu – nije li to sadašnja radost? Imam još mnogo da kažem o stvarima koje behu. Ali iznad svega gorim od želje da saznani dogodovštine sa tvog putovanja kroz mračnu Dolinu i Senku.

Monos. A kada je blistava Una uzalud nešto pitala o svom Monosu? Biću detaljan u opisivanju svega, – ali na kom mestu da započnem fantastično pričanje?

Una. Na kom mestu?

Monos. Ti kaži.

Una. Razumem te, Monose. Oboje smo u Smrti naučili sklonost čoveka da određuje neodređeno. Neću, onda, reći: započni sa trenutkom prestanka života – već započni sa tim tužnim, tužnim momentom kada si, pošto te je grozница napustila, potonuo u ukočenost bez daha i nepokretnu, i kada sam strasnim prstima ljubavi sklopila tvoje blede očne kapke.

Monos. Jednu reč, pre svega, moja Uno, o opštem položaju čoveka u ovoj epohi. Setićeš se da se jedan ili dvojica mudrih od naših predaka – mada ne na glasu u svetu – bio usudio da posumnja u ispravnost upotrebe termina "napredak" pri određivanju toka naše civilizacije. Bilo je perioda, u svakom od pet ili šest vekova koji su prethodili našoj propasti, kada je ustajao neki snažan intelekt, odvažno braneći principe čija se istina sada tako jasno pojavljuje našem razumu – principe koji je trebalo da nauče našu rasu da se radije pokori vodstvu prirodnih zakona nego pokušaju njihove kontrole. Pojavljivali su se u dugim intervalima vodeći umovi koji su smatrali da je svaki napredak praktične nauke uzmak istinske korisnosti. S vremena na vreme, poetski intelekt – intelekt za koji sada osećamo da je od svih bio najuzvišeniji, jer se do istina koje su nam bile od najtrajnije važnosti moglo jedino doći pomoću one *analogije* koja daje dokaze jedino mašti, dok bespomoćnom razumu nije pružala nikakvu težinu – ovaj poetski intelekt bi s vremena na vreme pošao korak dalje u razvijanju kakve nejasne ideje filozofije i našao u zagonetnoj paraboli o drvetu znanja i njegovom zabranjenom voću, koje stvara smrt, jasan nagoveštaj da znanje nije bilo dato čoveku u dečjem stanju njegove duše. A ti ljudi – poete – živeći i propadajući usred prezira "utilitarista", grubih cepidlaka, koji su sebi prisvojili titulu koja je mogla podesno odgovarati jedino prezrenima – ti ljudi, poete su, sveobuhvatno, ali ipak mudro, razmislili o prastarim danima kada naše želje nisu bile manje jednostavne nego što su zadovoljstva bila željena, o danima kada je *veselje* bila nepoznata reč – toliko je svečano duboko bila usaćena sreća – o svetim, dostojanstvenim, blaženim danima kada su plave reke tekle nepregrađene, između neprokrčenih brda, prema usamljenim, prastarim, mirišljavim i neistraženim dalekim šumama.

Ipak su ovi plemeniti izuzeci od opšteg nereda služili da ga svojim otporom ojačaju. Avaj! našli smo se u najđavolskijem od svih đavoljih dana. "Veliki pokret" – bio je to licemeran termin – se nastavljaо: bolesna pometnja, moralna i fizička. Umetnost – umetnosti su se uzdigle nadmoćno, i jednom ustoličene, bacile su okove na intelekt koji ih je podigao do moći. Čovek je (jer nije mogao drugačije osim da prizna dostojanstvo Prirode) pao u detinjasti zanos zbog svoje stečene i još uvek rastuće nadmoći nad njenim elementima. Čak i dok je u svojoj mašti lovio Boga, spopadala ga je dečja maloumnost. Kao što se može pretpostaviti iz porekla njegovog nemira, zarazio se sistemom i apstrakcijom. Obavio je sebe uopštavanjima. Među ostalim čudnim idejama, ona o opštoj jednakosti zauzela je mesto; i na licu analogije i Boga je stvorena

– uprkos upadljivo upozoravajućeg glasa zakona *postupnosti* koji tako jasno prožima sve stvari na Zemlji i na Nebu – svuda preovlađujuća Demokratija. A ovo zlo je nužno izniklo iz vodećeg zla, Znanja. Čovek ne može istovremeno i da zna i da ne podlegne iskušenju. U međuvremenu su narasli bezbrojni, ogromni, zadimljeni gradovi. Zeleni listovi su se osušili pre vrelog daha vatre. Kao da je lepo lice Prirode bilo izobličeno pustošenjem neke gnušne bolesti. Čini mi se, slatka Uno, čak da bi i naš sanjiv osećaj prinude i neprirodnosti mogao da nas ovde prikuje. Ali sada je jasno da smo na izopačenosti svog *ukusa* izgradili sopstveno uništenje, ili još više, u šlepom omalovažavanju njegovog izgrađivanja u školama. Istina, baš je u ovoj krizi sam ukus mogao – sposobnost koja ne bi nikad mogla biti izostavljena, pošto se nalazila između čistog intelekta i moralnog osećanja – da nas nežno odvede do Lepote, do Prirode, i do Života. Ali teško misaonom duhu i veličanstvenoj intuiciji Platonovoj! Teško *μουσικη* koju je on opravdano smatrao sasvim dovoljnim obrazovanjem za dušu. Jaoj, njemu i njoj! – pošto su oboje bili najbeznadežnije potrebni kada su najpotpunije bili zaboravljeni ili prezreni.¹

Filozof koga oboje volimo, Paskal, rekao je, kako istinito! – "que tout notre raisonnement se réduit à céder au sentiment";² i nije bilo nemoguće da osećaj prirodnog (da je vreme dopustilo) ponovo povrati svoju staru nadmoć nad grubim matematičkim razumom škola. Ali suđeno je da ne bude tako. Prerano prouzrokovani neumerenošću znanja, stari vek se nastavljao. To masa čovečanstva nije videla ili se, živeći zdravo, mada nesrećno, pravila da ne vidi. Ali mene su Zemljini izveštaji naučili da, kao cenu najviše civilizacije, tragam za najširim propastima. Metanaku naše subbine sam upijao iz poređenja Kine, jednostavnne i paćenice, sa Asirijom, arhitektonkom, sa Egiptom, astrologom, sa Nubijom, veštijom nego obe, nemirnom majkom svih Umetnosti. U istoriji³ ovih oblasti sreo sam znak iz Budućnosti. Zasebne umetnosti ovih poslednjih su bila lokalna oboljenja Zemlje i u njihovim zasebnim padovima smo videli primenjeno lokalno isceljenje; ali za oboleli svet, osim smrti, nisam mogao predvideti nikakav drugi spas. Shvatio sam da čoveku, kao rasi, nije suđeno da izumre i da mora biti "*ponovo rođen*".

"Iz ovoga razloga je muzičko obrazovanje najhitnije; jer ono uzrokuje da ritam i harmonija proniknu u samu unutrašnjost duše, ščepavši je pod svoju vlast, ispunjavajući je *lepotom* i čineći čovekove misli *uzvišenim*... On će hvaliti i uživati u *lepotom*; primaće je sa radošću u svoju dušu, braneći se njome i *poistovećivaće svoje sopstveno stanje sa njom.*" – Ibid. lib. 3. Muzika (*novaiKrf*) je međutim, među Atinjanima imala mogo razumnije značenje nego kod nas. Uključivala je u sebe ne samo harmoniju vremena i melodije već i poetsku dikciju, osećanje i stvaranje, sve njih u najširem smislu. U stvari, proučavanje *muzike* je kod njih bilo opšta kultivizacija ukusa – ili onoga što prepoznaće lepo – koje je bilo nasuprot razumu koji operiše samo sa istinom.

A tada smo, najdraža i najdivnija, svakodnevno uvijali naše duše u snove. I tada smo, u sumraku, govorili o danima koji dolaze, kada će se umetnošću nagrđena površina Zemlje, (pošto prođe kroz čišćenje,⁴ koje jedino može da izbriše njene pravougaone nepristojnosti) iznova obući u zelenilo i u planinske padine i nasmeštene vode Raja, i na kraju postati pogodnim mestom za život čoveka: – za smrću prečišćenog čoveka – za čoveka u čijem sada uzdignutom intelektu više neće biti ni trunčice otrova u znanju, za iskulpljenog, ponovo stvorenog, za

blaženog i sada besmrtnog, ali još uvek *materijalnog* čoveka.

Una. Dobro se sećam ovih razgovra, dragi Monose; ali epoha vatreñih prevrata nije bila na dohvatu ruke kao što smo verovali, a pokvarenost na koju ukazuješ nesumnjivo nas je opravdavala u verovanju. Ljudi su živeli i umirali sami. Ti si sam oboleo i otišao u grob; a tamo te je ubrzo sledila tvoja verna Una. Pa ipak, vek koji je od tada proletoo i čiji nas je kraj još jednom doveo tako blizu jedno drugome, koji je naše uspavane osećaje izložio mukama bez ikakvog nestrpljenja trajanja, moj Monose, još uvek je bio miran vek.

Monos. Bolje reći, tačka u nejasnoj beskonačnosti. Nema sumnje, umro sam za vreme Zemljine iscrpenosti. Umorivši srce napetostima koje su imale opšte poreklo u haosu i raspadanju, podlegao sam jakoj, groznici. Posle nekoliko bolnih dana, i mnogo više u snovitim delirijumima prepunjenum ushićenjem – manifestacije koje si pobrkala sa bolom, mada sam čeznuo, iako sam bio nesposoban da te izvedem iz zablude – posle nekoliko dana došla je po mene, kako bi rekla, ukočenost bez daha i nepokretna; i oni koji su stajali oko mene nazvali su je *Smrt*.

Reči su nejasne stvari. Moje me stanje nije lišilo osetljivosti. Izgledala mi je ne mnogo različita od krajnjeg mirovanja onoga koji, postoje dugo i duboko dremao, leži nepokretan i potpuno ispružen u letnjem podnevnu i koji, pošto se dovoljno naspavao i pošto ga spoljna uzinemiravanja nisu probudila, polako počinje da se vraća u svesno stanje.

Nisam više disao. Puls je bio miran. Srce je prestalo da kuca. Volja nije bila otišla, ali je bila nemoćna. Čula su bila neobično aktivna, mada tako nastrana – često nasumice poprimajući funkcije jedna od drugih. Ukuš i miris su bili neizdvojivo izmešani i postali su jedan osećaj, nenormalan i jak. Ružina vodica sa kojom je tvoja nežnost ovlažila moje usne do kraja me je uzbudila slatkom fantazijom o cveću – fantastičnom cveću, mnogo lepšem od bilo kog sa stare Zemlje, a čiji uzori cvetaju ovde oko nas. Očni kapci, prozirni i beskrveni, nisu bili potpuna prepreka vidu. Pošto je volja bila privremeno neaktivna, jabučice se nisu mogle pokretati u šupljinama, ali svi objekti u okviru vizuelne hemisfere su se mogli videti manje-više jasno; zraci koji su padali na spoljnju mrežnjaču ili u ugao oka stvarali su jači efekat od onih koji su padali ispred površine ili u okviru nje. Ipak, u prvom trenutku ovaj efekat je bio toliko nepravilan da sam ga mogao oceniti jedino kao *zvuk* – zvuk sladak ili neprijatan u zavisnosti od toga da li su se stvari oko mene pokazivale kao svetle ili mračne u nijansi – zaobljene ili čoškaste u konturi. Sluh nije, u isto vreme, mada prenandražen, funkcionisao nepravilno – procenjivao je prave zvuke sa preteranom preciznošću i sa ne manjom osetljivošću. Dodir je pretrpeo čudnije promene. Njegovi utisci su se sporo primali, ali su se upornije zadržavali i uvek su stvarali najviše fizičko zadovoljstvo. Tako sam pritisak tvojih slatkih prstiju preko mojih kapaka, u početku prepoznavao jedino preko vida, da bi na kraju, dugo pošto si ih sklonila, celo moje biće bilo ispunjeno strasnim, neizmernim ushićenjem. Kažem, strasnim ushićenjem. *Sve* moje percepcije su bile čisto strasne. Pasivan mozak je preko čula bio snabdeven materijalima koje bolesno razumevanje nije ni u najmanjoj meri uobličavalo. Bilo je tu pomalo i bola; zadovoljstva je bilo mnogo više; ali moralnog bola ili zadovoljstva uopšte nije bilo. Tako je tvoje divlje jecanje uplovilo u moje uvo sa svim svojini žalosnim kadencama i bilo je prihvaćeno u svim varijacijama tužnog tona; ali to su bili samo neki muzički zvuci i ništa više; ono nije ugašenom razumu saopštavalo nagoveštaj tuga koje su ga rađale: dok su ogromne i stalne suze koje su

padale na moj obraz govorile prisutnima o slomljenom srcu, jedino su, samim ushićenjem, uzbudivale svaku žilu mog tela. I to je, zaista, bila *Smrt* o kojoj su svi prisutni tihim šapatom govorili sa poštovanjem, a ti, slatka Uno, gušći se, glasnim plačem.

Oblačili su me za kovčeg – tri ili četiri tamne figure koje su užurbano jurile tamo-ovamo. Dok su prolazile ispred vidokruga izgledale su mi *kao forme*; ali kad bi izašle iz njega, prolazeći pored mene, stvarale su mi ideju krikova, stenjanja i ostalih čemernih izraza straha, užasa ili nesreće. Jedino si ti, obučena u belu odoru, prolazila u svim pravcima, melodično.

Dan je slabio i, dok je njegova svetlost nestajala, obuhvatila me je neodređena teskoba – napetost kakvu oseća spavač kada tužni stvarni zvuči neprekidno padaju u njegovo uvo – zvuči udaljenih zvona, svečani, u dugim i jednakim intervalima, i mešaju se sa melanholičnim snovima. Noć je stigla; a sa njenim senkama teška uzinemirenost. Tupom težinom je pritiskala moje udove. Bila je opipljiva. Počevši sa prvim sumrakom, zvuk stenjanja (sličan udaljenom odbijanju talasa od obale, ali neprekidniji) je, sa mrakom, rastao u jačini. Iznenada su u sobu donete svetiljke i ovo odbijanje je bilo prekinuto čestim nejednakim eksplozijama istog zvuka, mada manje turobnog i manje jasnog. Težak pritisak je u velikoj meri bio olakšan; iz plamena svake lampe (bilo ih je mnogo) izlazio je ton melodične monotonije, koji je neprekinut uplovio u moje uši. A kad si tada, draga Uno, približavajući se krevetu na kome sam ležao, sela pored mene, udišući miomirise sa tvojih slatkih usana i osećajući njihov pritisak na čelu, u grudima mi se pojavilo treperavo i izmešano sa jedva fizičkim osećajem koji su okolnosti izazvale – nešto sroдno samoj nežnosti – osećaj koji je upola prihvatao, a upola odgovarao na tvoju iskrenu ljubav i tugu; ali taj osećaj nije imao koren u srcu koje je kucalo i, zaista, više je ličio na senku nego na stvarnost, i ubrzo je izbledeo, u početku u krajnje mirovanje, a zatim u čisto strasno zadovoljstvo kao i pre.

I tada, izgleda da se u meni, iz propasti i haosa običnih osećaj a, pojavilo šesto čulo, savršeno. U njegovom korišćenju sam otkrio divlji zanos – zanos, iako još uvek fizički, pošto razumevanje u njemu nije imalo udela. Kretanje u životinjskom okviru je bilo potpuno prestalo. Nijedan mišić nije zadrhtao; nijedan nerv se nije uzbudio; nijedna arterija nije kucala. Ali činilo se da je *to*, za šta ne postoje reči koje bi uspele da čak i neku mutnu koncepciju prenesu običnoj ljudskoj pameti, činilo se da je *to* niklo u mozgu. Pusti me da ga nazovem lebdeća mentalna pulsacija. Bilo je to moralno oličenje apstraktne ljudske ideje Vremena. Orbite samih planeta nebeskog svoda dovedene su u sklad pomoću potpunog izjednačavanja tog pokreta – ili sličnog. Uz njegovu pomoć sam izmerio nepravilnosti sata iznad kamina i časovnika prisutnih. Njihova otkucavanja su zvučno dolazila do mojih ušiju. Najsitnija odstupanja od prave proporcije – a ova odstupanja su preovladavala – uzbudila su me na isti način kao skrnavljenje apstraktne istine, što je obično na zemlji izazivalo osećaj morala. Iako u sobi nije bilo dva časovnika koji su tačno istovremeno otkucavali sekunde, ipak nisam imao problema da u sećanju čvrsto zadržim zvuke i odgovarajuće trenutne greške svakog od njih. A taj – taj izoštren, savršen, samopobuđujući osećaj *trajanja* – taj osećaj postoji (što čovek, verovatno, ne bi mogao da shvati) nezavisno od bilo kakvog neprekidnog niza događaja – ta ideja – to šesto čulo, koje je nastalo iz pepela ostalih, bilo je prvi jasan i nesumnjiv korak besmrtnе duše preko praga temporalne Večnosti.

Bila je ponoć; a ti si još uvek sedela pored mene. Svi ostali su bili otišli iz odaje Smrti. Položili su me u kovčeg. Lampe su gorele podrhtavajući; to sam znao na osnovu treptanja

jednoličnih melodija. Ali iznenada su ove melodije oslabile u jasnoći i u intenzitetu. Najzad su nestale. Miris je u mojim nozdrvama zamro. Oblici više nisu uticali na moj vid. Pritisak tame je sam napustio moje grudi. Tup šok, kao od elektriciteta, proširio se mojim telom, a sledio ga je potpuni gubitak ideje dodira. Sve ono što čovek naziva čulima utopilo se u jednu jedinu svest o biću i ujedan stalan osećaj trajanja. Ruka smrtnog Raspadanja je na kraju udarila smrtno telo.

Ali nisu svi osećaji isčezli; ravnodušna intuicija je zadovoljavala neke od funkcija svesti i osećaja trajanja. Bio sam svestan groznih promena koje su se tada događale na telu i, kao što je usnuli ponekad svestan telesne prisutnosti onog koji je nagnut nad njim, tako sam i ja, slatka Uno, još uvek nejasno osećao da sediš pored mene. Isto tako, nisam bio nesvestan, u podnevu sledećeg dana, pokreta koji su te sklonili od mene, koji su me zatvorili u kovčeg, koji su me stavili u mrtvačka kola, koji su me nosili prema grobu, koji su me spustili u njega, koji su snažno bacili rastresitu zemlju preko mene i koji su me tako ostavili, u tami i raspadanju, u tužnom i uzvišenom snu, sa crvima.

I u ovoj kući – zatvoru, ima nekoliko tajni koje treba razotkriti, otkotrljali su se dani, nedelje, meseci: i duša je iz blizine posmatrala svaki sekund koji je proletao, i bez napora beležila njegov beg – bez napora i bez namere.

Prošla je godina dana. Svest o biću je svakog časa bila sve nejasnija, a *svest o mestu* je, u velikoj meri, prigrabila njegovu poziciju. Ideja bića je postajala sjedinjena sa onom o *mestu*. Uzani prostor koji je neposredno okruživao ono što je nekad bilo telo počinjao je da bude samo telo. Na kraju, kao što se često događa usnulom (san i njegov svet jedino mogu zamisliti *Smrt*) – na kraju, kao što se ponekad, duboko usnulima događa na Zemlji, kada ih neka bledunjava svetlost upola probudi, ali ih upola ostavlja utonule u san, tako je i meni u strogom zagrljaju *Senke* došla *ta* svetlost, koja je sama mogla imati snagu da probudi – svetlost trajne *Ljubavi*. Ljudi su naporno radili na grobu u kome sam sakriven ležao. Izbacivali su vlažnu zemlju. Nad mojim rastresitim kostima su položili Unin kovčeg.

A onda je sve postalo ponovo prazno. Ta nejasna svetlost se ugasila. To nejasno, nemoćno uzbudjenje je samo sebe izvibriralo do nepokretnosti. Proisteklo je mnogo odblesaka. Prašina se vratila prašini. Crvi više nisu imali hrane. Osećaj bića je na kraju sasvim nestao, i na njegovom mestu zavladali su – umesto svih stvari – nadmoćni i večiti – moćnici *Prostor i Vreme*. Za ono što nije – za ono što nema forme – za ono što nema misli – za ono što nema osećaje – za ono što je bezdušno, od čega materija još nije oblikovala ni delić – za sve to ništavilo, i za svu tu besmrtnost, grob je još uvek kuća, a nagrizajući časovi, drugovi.

1841.

Preveo Sveta Bulatović

1 "Biće teško otkriti bolji (način obrazovanja) od onoga koje je iskustvo tolikih vekova već otkrilo; može se zaključiti da se ono sastoji od gimnastike za telo i *muzike za dušu*." – Republ. lib. 2 (*Prim. pisca*).

2 (franc.) – Da se sve naše rasuđivanje svodi na popuštanje osećanjima.

3 "Istorija", od *ἱστορεῖν*, razmišljati (*Prim. pisca*).

4 Reč "purification" izgleda da je ovde korišćena u odnosu na njen poreklo u grčkom *πυρ*, – vatra. (*Prim. pisca*).

ELEONORA

Sub conservatione formae specificae salva anima.

Raymond Lully

Gde je očuvana lepota, zdrav je duh.

Rejmond Lul¹

Potičem iz porodice čuvene po fantastičnim i strasnim tipovima. Mnogi me nazivaju ludim, ali još nije rešeno pitanje da nije ludilo možda najveći stepen inteligencije, ne stvara li možda bolesna misao sve ono što je slavno, sve ono što je veličanstveno, jer je sa ludilom stekla neku naročitu sposobnost koja nadmašuje obični i svakidašnji zdravi razum. Oni koji budni sanjaju znaju mnogo više nego oni koji samo u snu sanjaju. U svojim maglovitim vizijama oni zapaze često odblesak večne svetlosti i drhte kad se probude, osećajući da im se malopre otkrivala velika tajna. U kratkim trenucima shvataju nešto od suštine dobra, ali još više od suštine zla. Bez kompasa i krme usuđuju se da zaplove prostranim okeanom neizmerne svetlosti kao i pustolovi nubijanskoga geografa, *agressi sunt mare tenebrarum, quid in eo esset exploraturi.*²

Pa, recimo, neka sam i lud. Ja, najzad, priznajem da su u meni dva sasvim zasebna duhovna života. Jednim upravlja neosporno jasan um, koji se seća svih događaja iz ranog doba moga života; u drugom vladaju sumnje i senke; on obuhvata sadašnjost i drugi deo mog života. Sve što će vam ispričati o prvom delu možete pouzdano da verujete; no što će vam pričati iz kasnijeg vremena možete da verujete, ukoliko vam se čini istinitim, a možda i da pokušate i da rešite ovu Edipovu zagonetku; ali, nije mi mnogo stalo ako sasvim posumnjate u moje reči.

Ona koju sam voleo u svojoj mladosti, i o kojoj sada tako spokojno pričam svoje uspomene, bila je kći jedinica sestre moje davno preminule majke. Zvala se Eleonora. Živeli smo uvek zajedno pod tropskim suncem, u dolini koja se zvala Šareni Travnjak. Nikada tuđa nogu nije kročila u ovu dolinu, jer je ležala visoko, u klancu strmih, okomitih planina koje su najlepše zavojice zaklanjale od jare sunca. Nikakav put nije vijugao u dolini; a da se dopre do našeg divnog prebivališta, moralo se razmicati granje hiljada i hiljada stabala, moralo se gaziti po milionima i milionima divnih mirisnih cvetova. Tako smo živeli sasvim sami – ja, moja bratučeda i njena majka, ne znajući ništa o drugom svetu van ove doline.

Iz mračnih planinskih predela tekla je uzana, duboka reka, zaokružujući naše carstvo svojim bistrim valima, od kojih su se jače sjale samo Eleonorine oči; u mnogim zavojima proricala je ona dalje, dok se najzad kroz mračni klanac ne bi izgubila u planinama još maglovitijim od onih iz kojih je izvirala. Zvali smo je "reka spokojstva", jer smo osećali da iz nje veje neki duh koji sve stišava i uspokojava. Nikakav žubor nije dopirao iz njenog korita, i tako je blago proticala da se šljunak nalik na zrna bisera, što smo ga tako rado gledali u rečnoj dubini, nikad nije pomicao,

nego se uvek belasao na istom mestu.

Obala reke i mnogih blistavih potočića koji su u nju uvirali, čitava dolina, od blistavih ogranaka do rečne površine, sve je to bilo obrasio nežnom, gustom, zelenom, kratkom i svuda izjednačenom mirisnom travom. Žuti maslačci, beli krasuljci, plave ljubičice i kao rubin rumene asfodele, sve je to govorilo našim srcima svojom veličanstvenom lepotom o ljubavi i slavi božjoj.

Tu i tamo raslo je neobično drveće, kao čudnovate vizije snova, u bujnom moru trave, i njihova vita stabla nisu rasla pravo, već koso, prema sunčanim zracima, koji su u podne zavirivali u sredinu doline. Kora im je bila naizmenično išarana jasnim sjajem slonove kosti i srebra, i od nje su mekši bili samo obrazi Eleonorini; kad široko blistavo zeleno lišće ne bi uzdrhtalo lagano kada ga povetarac pokrene, mislio bi čovek za ta stabla da su džinovske zmije iz Sirije, koje odaju čast suncu, svom gospodaru.

Ruka u ruci, šetali smo nas dvoje, Eleonora i ja, dolinom, dok se ljubav nije pojavila u našim srcima. I jedne večeri, kada se meni navršilo dvadeset a njoj petnaest godina, sedeli smo ispod zmijolikog drveća zagrljeni i posmatrali svoju sliku u talasima reke spokojsstva. Nismo izustili ni reči te prekrasne večeri, ali sledećeg jutra govorili smo veoma malo i veoma drhtavim glasom. Osećali smo da je Eros, bog ljubavi, izronio iz ovih rečnih talasa i probudio u nama vatrene duše naših predaka. Ona strasna i fantastična osobina koja je vekovima odlikovala našu porodicu poneće i nas u svom vrtlogu, i blaženi zanos zavlada u dolini Šarenoga Travnjaka. Sve se izmeni. Neobično, prekrasno, zvezdoliko cveće cvetalo je na drveću na kome pre nikad nije bilo nikakvog ukrasa. Zelenilo travnjaka postade još bujnije i jače; postepeno nestade belih krasuljaka i zameniše ih obilno kao rubin crvene asfodele. Svuda se život budio kud bismo prošli; kao grimiz crveni i visoki flamingo i druge prekrasne ptice hvalisali su se pred nama svojim plamenocrvenim perjem. Zlatne i srebrne ribice jurile su kroz rečne vale; a iz rečnog korita dopirao je lagani žubor vode, koji se pretvarao u božansku melodiju koja je zvučala slađe od harfe Bolove, a samo je glas Eleonorin bio od nje umilniji. Jedan veliki oblak, koji smo dugo posmatrali u oblasti Večernjače, *zalazio* je polako kupajući se u zlatu i rumenilu za vrhovima planina, pretvarajući njihove mračne magle u veličanstvenu lepotu, i kao da nas je zatvarao sa svih strana u neku čarobnu tamnicu uzvišenosti i slave.

Lepota Eleonorina bila je anđeoska; bezazlen i prirodan bio je njen mladi život što ga je provodila među cvećem. Nikakvog lukavstva nije bilo u ljubavi koja joj je ispunila srce; dok smo tumarali dolinom Šarenog Travnjaka, razgovarajući o promenama koje su se unaokolo dešavale, ona mi je otkrivala sve što je osećala u najvećoj dubini svog srca.

Kada smo jednog dana razgovarali sa suzama u očima o poslednjoj tužnoj promeni koja mora snaći čovečanstvo, razmišljala je dugo o toj turobnoj misli, unoseći se otada u sve naše razgovore, kao što širaski bard³ u svojim pesmama zaodeva iste slike uvek novim i novim rečima.

Osećala je da smrt lebdi nad njenim životom – i da se razvila u savršenu lepoticu samo zato da bi, kao leptir, posle kratkog vremena umrla. Bojala se smrti samo iz jednog razloga, koji mi je otkrila u smiraj jedne večeri na obali reke spokojsstva. Mučila ju je misao da će, postoje sahranim u dolini Šarenoga Travnjaka, zauvek napustiti to divno mesto i da će svoju strasnu ljubav, koja ju je sada usrećivala, pokloniti devojci iz običnog, prostog sveta. Tada padoh pred Eleonorine

noge i zakleh se njoj i Bogu da se nikada neću oženiti nijednom drugom devojkom, da nikada neću zaboraviti požrtvovanu ljubav Eleonorinu, koja me je tako usrećila. Pozvah se na Svetog Gospoda Tvorca kao svedoka tog svečanog zaveta; a kletva, kojom sam molio njega i nju da me kazne ako bih prekršio svoj zavet, bila je tako užasna da ovde ne smem ni da je ponovim. Blistave oči Eleonarine postadoše još sjajnije na moje reči, iz grudi joj se ote uzdah kao da joj je smrtni teret pao sa grudi, drhtala je i stade gorko da plače; ali, ona primi moj zavet (bila je još dete) i to joj olakša smrt. Kada je, posle kratkog vremena, umirala tiho bez bolova, govorila mi je da će njen duh posle smrti lebdati oko mene da mi se oduži za svoje spokojstvo, da će mi se noću javljati ako joj bude dopušteno, a ako se takve povlastice ne budu davale dušama u raju, da će mi bar često davati znake svoga prisustva, pozdravljujući me milovanjem večernjeg povetarca i kadeći vazduh oko mene divnim mirisima iz anđeoskih kadijonica. S tim rečima na usnama ugasi se njen nevini život i time se završi prvi period moga života.

Dovde sam sve verno ispričao. Ali, dok sada prelazim preko pregrade koju je smrt moje drage podigla na putu vremena, kad sada počinjem da pričam o novom periodu svoga života, osećam kako me neki oblak zamračuje i ja sumnjam u razboriti smisao svojih reči. Ali, da nastavim.

Godine su sporo odmicale, a ja sam i dalje živeo u dolini Šarenoga Travnjaka. Ovde se po drugi put sve izmenilo. Nestalo je zvezdolikog cveća sa stabala, više se nije pojavljivalo; živahne boje zelene livade izbledele su, a kao rubin rumene asfodele venule su jedna za drugom, rasle su umesto njih modrooke ljubičice koje su nemirno klimale svojim glavicama u sjajnom vencu. I život je bežao sa naših staza. Visoki flamingo nije se više kočoperio svojim kao plamen crvenim perjem: Odleteo je iz doline opet u planine sa svim ostalim šarenim pticama koje su bile došle zajedno s njim. Otplovile su kroz uzani klanac zlatne i srebrne ribice, ne vrativši se više nikad u naše boravište. Blaga melodija reke, koja je bila umilnija od harfe Bolove i od svega, osim Eleonorinog glasa, zamirala je sve više, žubor je bivao sve tiši, i najzad je zavladala potpuna svečana lakonska tišina; a onda se, najzad, opet podiže strašan oblak i, ostavljajući vrhove planina u predašnjoj tmini, proširi se do Večernjače po čitavom nebu, odnoseći sobom iz doline Šarenoga Travnjaka onaj veličanstveni prizor koji se kupao u zlatu i rumenilu.

Eleonora ipak nije zaboravila svoje obećanje, jer sam čuo kako se oko mene njišu nebeske kadijnice, kao struje svetog mirisa plove neprestano dolinom; kad bi mi se srce stezalo, u časovima čame, podigao bi se nežni lahor, milujući mi čelo; a po noći se često čuo neki nejasan žamor; i jedanput – ah, samo jedanput – probudio sam se iz dubokog, kao smrt teškog sna, jer su se nevidljive usne dotakle mojih usana.

No, srce moje ostaće prazno. Ja sam opet čeznuo za ljubavlju, koja ga je već jednom ispunjavala do vrha. Najzad, žalostila me je i jadila i sama dolina, prepunjena uspomenama na Eleonoru – i ja je ostavih zanavek, da je zamenim sujetnim, bučnim i površnim životom svetskim.

*

Našao sam se u stranom gradu, gde je sve bilo kao stvoreno da izbriše iz moje uspomene slatke snove o kojima sam tako dugo sanjario u dolini Šarenoga Travnjaka. Sjaj i velelepnost raskošnog dvora, pomamno zveckanje oružja i blistava lepota žena zasenjivali su i trovali mi

razum; ali, moja duša ostade još uvek verna svome zaveru, i još uvek sam u tihim noćnim časovima osećao Eleonorinu prisutnost. Iznenada osećanja nestade; pred mojim očima rastao je tamni svet; raspinjale su me pohotne želje i strahovito iskušenje. Iz daleke, daleke nepoznate zemlje stigla je na veseli kraljevski dvor, gde sam služio, jedna devojka koja je svojom lepotom odmah osvojila moje neverno srce, i pred čije sam noge pao bez kajanja, u najbujnijem i najbednjem ljubavnom obožavanju. Šta je bila moja ljubav prema devojci iz doline, kad se uporedi sa žarom, grozničavim ludilom i uzvišenim ushićenjem obožavanja, kojim je sva moja duša u suzama padala ničice pred nadzemaljskom lepotom Ermengardinom? Dok sam ponirao u dubine njenih očiju koje bude uspomene, mislio sam samo o njima – i o njoj.

Oženio sam se tom devojkom, ne bojeći se zakletve koju sam dao; i kletva se ne ispunii. Jedanput, samo još jedanput, u noćnoj tišini zastrujaše kroz rešetke blagi uzdasi i sliše se u slatki glas koji sam dobro poznavao, i koji je govorio:

"Spavaj mirno, jer duh ljubavi vlada nadi svim. Kad si zavoleo Ermengardu strasnim srcem svojim, oslobođen si zaveta prema Eleonori, iz razloga koji će ti se objasniti na nebu."

1841.

Preveo Momčilo Jojić

1 Rejmond Lul (Raymond Lully, 1235-1315) – franjevački mistik, filozof i pesnik i misionar.

2 (lat.) – Došli su na more da ispitaju njegove tajne.

3 Hafiz, Šemsudin Muhamed (1327-1389.) – slavni persijski lirska pesnik, rođen u Širazu; pevao o ljubavi, cveću, slavuju i menama života.

OVALNI PORTRET

Zamak u koji je moj sluga rizikovao da na silu uđe, radije nego da mi dozvoli da, u očajno lošem stanju, provedem noć pod vedrini nebom, bio je jedna od onih velikih građevina, istovremeno tmurnih i velelepnih, koje se odavno grubo ocrtavaju među Apeninima, ništa manje u stvarnosti nego u mašti gospođe Redklif.¹ Po svemu sudeći, bio je privremeno i nedavno napušten. Smestili smo se u jednoj od najmanjih i ne tako raskošno nameštenih odaja. Ležala je u osamljenoj kuli zgrade. Njeni ukrasi su bili bogati, ali već pohabani i starinski. Zidovi behu prekriveni goblenima i ukrašeni mnogobrojnim i raznovrsnim trofejnim oružjem zajedno sa neobično velikim brojem nadahnutih modernih slika u okvirima od bogatih zlatnih arabeski. Za ove slike, koje su visile ne samo na glavnoj površini zida, već i u mnogim kutovima koje je bizarna arhitektura zamka nužno načinila – za ove slike sam se, valjda zato što sam padaо u bunilo, tako duboko zainteresovao da sam zapovedio Pedru da zatvori teške kapke sobe – pošto je već bila noć – da zapali fitilje velikog svećnjaka koji mi je stajao kraj uzglavlja i da širom razgrne crne somotske zavesе oko kreveta. Želeo sam da sve ovo učini, kako bih mogao da se

predam, ako ne snu, onda naizmenično posmatranju slika i pregledanju knjižice koju sam našao na uzglavlju, a koja je sadržavala njihovu kritiku i opis.

Dugo, dugo sam čitao – i pobožno, pobožno posmatrao. Hitro i veličanstveno prohujaše sati i gluva ponoć dođe. Položaj svećnjaka mi nije odgovarao, i s naporom pruživši ruku, radije nego da budim zaspalog slugu, premestih ga tako da baca svetlost pravo na knjigu.

Ali ova radnja je proizvela sasvim nepredvidljivo dejstvo. Zraci svetlosti brojnih svetiljki (jer bilo ih je mnogo) padaše u udubljenje sobe skriveno do tada u dubokoj senci koju je pravila jedna strana kreveta. Tako sam na jasnoj svetlosti ugledao sliku koju pre uopšte nisam zapazio. To je bio portret mlade devojke koja upravo sazревa u ženu. Žurno bacih pogled na sliku, i potom sklopih oči. Najpre ni meni samom nije bilo jasno zašto sam to učinio. Ali dok su mi kapci bili tako zatvoreni, kroz glavu mi je proleto razlog zbog koga sam ih sklopio. To je bio jedan nagao pokret da bih dobio vremena za razmišljanje – da se uverim da me vid nije prevario – da smirim i savladam maštu radi trezvenijeg i sigurnijeg pogleda. Kroz nekoliko trenutaka ponovo se nepomično zagledah u sliku.

U ono što sam sada dobro video, nisam mogao niti hteo da posumnjam; kao da je prvi blesak sveća koji je pao na to platno odagnao sanjivu tupost koja je obuzimala moja čula, i odjednom me prenuo.

Bio je to, kao što sam već rekao, portret mlade devojke. Na njemu su bili samo glava i ramena, naslikani tehnikom vinjeta, u stilu omiljenih Salijevih portreta. Ruke, nedra, čak i krajevi svetle kose, iščezavali su neosetno u nejasnoj dubokoj senci koja je sačinjavala pozadinu. Okvir je bio ovalan, bogato pozlaćen i ukrašen filigranom u mavarskom stilu. U umetničkom pogledu, ništa nije bilo tako vredno divljenja kao sama slika. Ali, ono što me je tako iznenada i silno potreslo, nije bio ni način izrade, ni besmrtna lepota samog lika. A najmanje se moglo desiti da moja mašta, trgnuta iz poludremeža, zameni lik sa živom osobom. Opazio sam najednom da je neobičnost platna, ukrašavanja i okvira morala odmah odagnati takvu ideju – da je čak morala sprečiti da ma i na trenutak iskrne. Razmišljajući ozbiljno o ovim pitanjima, ostao sam, možda čitav sat, tako, upola sedeći, a upola ležeći, sa pogledom prikovanim za portret. Najzad, zadovoljan mišlju da sam otkrio pravu tajnu njenog dejstva, ispružio sam se nazad u postelju. Zaključio sam da je čar slike u potpunoj životnosti *izraza*, koja me je najpre uplašila i najzad zgranula, savladala i prenerazila. Sa dubokim strahopoštovanjem vratio sam svećnjak u prethodni položaj. Pošto je tako uzrok mog dubokog nespokojsztva bio uklonjen sa vidika, posegnuh žudno za knjigom koja je komentarisala slike i njihovu istoriju. Okrenuvši broj koji je označavao ovalni portret, pročitah tamo sledeće nejasne i čudne reči:

"Beše to devojka vanredne lepote, koliko lepa toliko puna životne radosti. Proklet je bio čas kada ugleda, i zavoli slikara i udade se za njega. On, strastven, marljiv, ozbiljan, već je imao nevestu u svojoj Umetnosti; ona, devojka vanredne lepote, koliko lepa toliko puna živome radosti; sva ozarena i nasmejana, i razigrana kao lane, volela je sve stvari na svetu i bdela nad njima, a mrzela je samo Umetnost koja joj je bila suparnica; strepela je samo od palete i četkica i ostalog omraženog pribora koji joj je uskraćivao njenog ljubljenog. Zato je toj ženi bilo strašno da čuje kako slikar govori o svojoj želji da portretiše čak i svoju mladu nevestu. Ali, ona je bila ponizna i pokorna, i nedeljama je krotko sedela u mračnoj sobi visoke kule gde je svetlost samo odozgo kapala na bledo platno. A on, slikar, uživao je u svom poslu koji je napredovao iz sata u

sat, iz dana u dan. A bio je strastven i neobuzdan, i mračan čovek, koji se izgubio u sanjarenju, tako da nije htio da vidi da svetlo koje tako sablasno pada u tu usamljenu kulu, iscrpljuje telo i duh njegove neveste, koja je venula na očigled svih, osim njega. Pa ipak, ona se još uvek smešila, i smešila, bez jadanja, jer je videla da slikar (koji je bio slavan) nalazi žarko i žestoko zadovoljstvo u svom zadatku, i radi dan i noć da bi naslikao nju koja ga je toliko volela, ali koja je svakog dana sve više kopnela i slabila. I doista, neki koji su videli portret, govorili su tiko o njegovoj uverljivosti, kao o velikom čudu, koje je bilo dokaz slikarove sposobnosti koliko i njegove duboke ljubavi prema onoj koju je tako izvanredno naslikao. Ali, najzad, pošto se rad približavao kraju, nikome nije dopuštanu da uđe u kulu, jer je slikar bio van sebe od žestokog rada; i retko je skretao pogled sa platna, čak i da bi pogledao lice svoje žene. Nije htio da vidi da boje kojima premazuje platno crpe sa obraza one koja je sedela kraj njega. I kada mnoge nedelje prođoše, i ostade još samo malo da se uradi, tek jedan potez kraj usta, i jedna senka kraj oka, duh žene ponovo zatreperi kao plamen sveće. I tada je potez napravljen, i boja je nanesena, i za trenutak, slikar je stajao općinjen pred delom koje je stvorio; ali potom, dok je još zurio u njega, on poče da drhti i bledi, i prestravljen, kriknuvši iz svega glasa: 'Ovo je zbilja Život sam!' Okrete se iznenada da pogleda voljenu: – BILA JE MRTVA!"

1842.

Prevela Lidija Nikolić

1 A. Redklif (Radcliffe A, 1764-1823), engleska romansijerka, majstor "gotskog romana" *Misterije Udolfa* čija radnja, puna tajanstva i strave, najčešće se odvija u starim, napuštenim zamkovima.

MASKA CRVENE SMRTI

"Crvena smrt" beše dugo pustošila po zemlji. Nikad kuga nije bila tako zlokobna, tako užasna. Krv joj je bila početak i kraj... crvenilo i užas smrti. Prvo se osećahu oštri bolovi, pa iznenadna nesvestica, zatim obilno krvarenje na sve pore pre no što nastupi smrt. Crvene ospe po celom telu, a naročito po licu, bile su kugina anatema zbog koje su žrtve ostajale bez pomoći i saučešća bližnjih; cela bolest, razvijanje i svršetak trajali su pola časa.

Ali princ Prospero je bio srećan, neustrašiv i mudar. Kada mu se preplovili stanovništvo, izabra on među vitezovima i otmenim ženama svoga dvora hiljadu zdravih i veselih drugova, pa se sa njima zatvori u jednu od najpovučenijih svojih tvrđava. Bila je to široka i veličanstvena građevina, prinčeva zamisao neobično otmenog ukusa. Zgradu je opkoljavao debeo i visok zid. Kapije su bile gvozdene. Kad se dvorani i dvorkinje useliše, donesoše peći i teške čekiće, pa zališe rastopljenim metalom sve brave. Time su hteli da spreče ulazak u zgradu i izlazak iz nje, ako bi se ko spolja iznenadno razboleo, ili ako bi se ko zaželeo nekog od onih što su unutra. U tvrđavi je bilo dovoljno namirnica. Sa takvim merama predostrožnosti dvorani su mogli da prkose zarazi. Ostali narod neka se pobrine sam o sebi. Uostalom, bilo je ludo tugovati i misliti o

nesreći. Princ je spremio sve što je potrebno za uživanje. Tu je bilo lakrdijaša, improvizatora, igračica, tu je bilo svirača, lepotica i vina. Svega je bilo, a iznad svega bezbednosti od zaraze. Napolju je vladala "Crvena smrt".

Bilo je pri kraju petog ili šestog meseca kako se zatvoriše, dok je kuga u najvećem besu pustošila zemlju, kad princ Prospero pozva svojih hiljadu prijatelja na najveličanstveniji bal pod maskama.

Ta maskarada bila je veličanstven prizor. Ali, da vam opišem prvo prostorije u kojima je bila priređena. Bilo ih je sedam – pravih carskih salona. Samo, dok u mnogim palatama ti saloni čine dugu i pravu aleju, jer im se pokretna vrata mogu na obe strane pomeriti do blizu zidova tako da se jednim pogledom mogu videti skoro sve odaje, ovde je bilo sasvim drukčije, kao što se moglo i očekivati od prinčevog bizarnog ukusa. Sobe su bile nepravilno raspoređene, tako da se jednim pogledom mogla videti samo jedna. Na svakih dvadeset do trideset koraka bio je oštar savijutak, a na svakom savijutku nov efekat. Desno i levo u sredini svakog zida bio je po jedan duguljast i uzan prozor gotskom stilu, i oni su gledali na zatvoren hodnik koji je spajao savijutke. Na njima behu stakla u boji, koja je bila u skladu sa bojom ukrasa u sobi koju osvetljavahu. Krajnja istočna soba, na primer, beše ukrašena plavim tkaninama, te su i njeni prozori bili jasno plavi. Druga je soba imala purpurno crvene ukrase i tepihe, a takva su bila i stakla na prozorima. Treća beše potpuno zelena, te su takva bila i prozorska okna. Četvrta je bila nameštena i osvetljena narandžasto, peta belo, šesta ljubičasto. Sedma je soba bila sva presvučena crnim somotom koji pokrivaše tavanicu i zidove, a teški mu nabori padahu na pod zastrven tako isto crnom kadifom. Ali u ovoj sobi samo se prozori po boji ne slagahu sa dekoracijama. Prozorska okna bila su kao krv crvena. Ni u jednoj od tih sedam odaja, među tolikim zlatnim ukrasima, koji su bili na sve strane ponameštani ili su o tavanici visili, nije bilo ni lampe ni polileja. U čitavom nizu odaja ne beše svetlosti koja bi dolazila od lampe ili sveće; ali je u hodniku naspram svakog prozora bio po jedan veliki tronožac sa vatrom na mangalu, čiji je odsjaj prodirao kroz obojena stakla i jasno osvetljavao prostorije. Time je bilo proizvedeno mnogo šarenih i fantastičnih prizora. Ali u zapadnoj ili crnoj sobi utisak vatrene svetlosti koja je na crne zastore prodirala kroz krvavo obojena stakla bio je preterano neprijatan, a lice onoga koji bi ušao u tu sobu izgledalo je užasno, da je malo njih bilo koji bi se usudili da svojom nogom prekorače njen prag.

U ovom je odeljenju, takođe, na zapadnom zidu visio džinovski časovnik od abonosa. Sa potmulum, teškim i monotonim šumom kretala se njegova šetalica tamo i amo; a kad kazaljka koja pokazuje minute završi svoj krug na ploči, i časovnik počne izbijati, iz metalne utrobe razlegne se zvuk jasan, zvonak, dubok i neobično muzikalni, ali sa tako neobičnim tonom i izrazom da su na svako izbijanje časovnika svirači smesta ostavljali svoju svirku i slušali; igrači valcera prestajali su da se okreću, a celim veselim društvom bi zavladalo trenutno neugodno osećanje; dok su odjekivali zvuči časovnika, moglo se i na najlakomislenijem opaziti kako je prebledeo, a stariji i staloženiji bi za to vreme prešli rukom preko čela kao da su se udubili u nejasno sanjarenje ili razmišljanje; a kad se odjek potpuno izgubi, celo društvo najedanput prsne u veselo smeh; svirači se zgleduju i osmehuju kao da se i sami čude svome uznemirenju i budalaštini; tiho se jedan drugom zariču da prvo iduće izbijanje časovnika neće *izazvati* kod njih slično uzbuđenje, ali kad prođe šezdeset minuta (a to je tri hiljade šest stotina sekundi proteklog

vremena), časovnik opet izbija, i opet nastaje neraspoloženje, strah i zamišljenost kao i pre.

Ali, uprkos svemu tome, zabava je bila vesela i veličanstvena. Princ je imao naročite sklonosti. Oko mu je bilo oštro za boje i za sve što može izazvati utisak. Nije vodio računa samo o modi. Njegove zamisli bile su smelete, a ono što bi smislio blistalo je nekim osobitim, varvarskim sjajem. Mnogi su ga smatrali za luda. Njegovi bliski prijatelji znali su da je pri čistoj svesti. Potrebno je bilo čuti ga i videti i približiti mu se, pa da se čovek u to uveri.

Privremeni ukrasi u sedam odaja za ovu veliku zabavu izrađeni su, većim delom, pod njegovim uputstvima; po njegovom su ukusu bile udešene i maske. A bile su, zaista, veoma neobične. Mnogo je sjaja i bleska tu bilo, krajnosti i fantazije – mnogo onoga što se dotle moglo videti u *Ernaniju*.¹ Bilo ih je koji su se maskirali u arabesknom stilu sa golinog nogama i grudima. Drugi kao da su bili proizvod fantazije umno obolelih. Bilo je tu mnogo lepog, mnogo raspusnog, mnogo čudnovatog, nešto i strahovitog, i nemalo i takvih stvari koje su mogle izazvati osećanje odvratnosti. Kroz svih sedam odaja, tamo i amo, zaista, prolazili su snovi. A ti snovi vrteli su se iz sobe u sobu, prolazeći kroz boje soba i čineći da pomamna svirka orkestra izgleda kao odjek njihovih koraka. I, u taj čas poče da izbija časovnik od abonosovine u sobi sa crnom kadifom. Tada se za časak sve umiri i ništa se nije čulo sem zvuka časovnika. Ličnosti iz snova stadoše kao ukopane. A kad zamreše i poslednji zvuči časovnika – oni su trajali samo jedan trenutak – lak, poluprigušen smeh ih otprati. A onda opet odjeknu svirka, snovi oživeše i zavrteše se brže no ikad, obojeni kao i prozori kroz koje prodiraše svetlost sa tronožaca. Ali se niko od maskiranih ne usudi da stupi u sobu na zapadnoj strani, sasvim s kraja; noć je bila uveliko odmakla; kroz kao krv crveno staklo prodire sad crvenija svetlost; crnilo tamnih zastora bledi; a onome što svojom nogom gazi crnu prostirku čine se potmuli zvuči časovnika od abonosovine svečaniji no oni što dopiru do ušiju igračima koji se vesele po udaljenijim sobama.

Te druge odaje bejahu prepune, a u njima grozničavo kucaše srce života. Pir je bio na vrhuncu, kad na časovniku poče da izbija ponoć. Tada, kao što rekoh, svirka umuče, igrači stadoše, nastade nelagodni prekid u svemu kao i pre. Ali je zvono na časovniku trebalo da otkuca dvanaest udaraca, pa se kod razboritijih učesnika ovog pira, pošto je vreme izbijanja bilo duže, možda, pojavilo i više misli. I tako se dogodi da mnogi iz gomile, dok još ne izbi na časovniku poslednji udar, imaju vremena da primete prisustvo jedne maske koja nije svratila dotle na sebe ničiju pažnju. A kad se vest o maski šapatom raznesе, nastaje u društvu žagor i šaputanje, sa osećanjem negodovanja i iznenađenja, pa najzad, i sa užasom, strahom i odvratnošću.

Nije teško prepostaviti da to nije bila obična pojava koja je, u tako fantastičnom društvu kako sam ga ja opisao, mogla izazvati takvo uzbuđenje. Istina, te noći je sloboda maski bila skoro neograničena; ali maska o kojoj je reč nadmašila je sve ostale i prekoračila čak i prinčeva slobodna shvatanja o pristojnosti. I u srcima najlakomislenijih ima žica koje, kad se dodirnu, moraju da izazovu uzbuđenje. Ima stvari sa kojima se ne mogu šaliti čak ni oni koji su toliko pusti da se šegače i sa životom i sa smrću. Zaista, celo društvo kao da je duboko osećalo da u odelu i ponašanju tuđinca nije bilo ni duhovitosti ni skladnosti. To je bila dugačka i mršava spodoba uvijena od glave do pete u mrtvački pokrovac. Obrazina koja pokrivaše lice tako je jako ličila na ukočeno lice lešine da je i najbrižljivijim ispitivanjem bilo nemoguće otkriti prevaru. Sve bi to mogli podneti, ako ne i odobrili, ludi učesnici ovog pira. Ali je maskirani u svojoj

drskosti išao tako daleko da se pojavio kao oličenje "Crvene smrti". Odelo mu je bilo poprskano krvlju... a po njegovom širokom čelu i po celom licu osule se crvene ospe.

Kad princ Prospero ugleda nakazu (koja se, da bi što uspešnije odigrala svoju ulogu, svečanim i laganim hodom kretala kroz gomile igrača), svi primetiše kako zadrhta, bilo od straha bilo od gneva.

– Ko se usudio? – pitao je on promuklim glasom dvorane koji su stajali blizu njega – ko se usudio da nas uznemirava ovim bogohulnim šegačenjem? Uhvatite ga i skinite mu obrazinu da vidimo koga ćemo sutra u rasvit zore obesiti na bedemima.

Princ Prospero stajaše u istočnoj, plavoj sobi dok je govorio ove reči. One odjekivahu snažno i jasno kroz svih sedam odaja, jer princ beše smeо i snažan čovek, a muzici rukom beše dat znak da prestane.

U plavoj sobi stajao je princ sa nekoliko bledih dvorana oko sebe; u početku prinčeva govora neki iz ove grupe krenuše ka nasrtljivoj maski, koja i dotle beše blizu njih, a sad laganim i odmerenim koracima stade da se približava govorniku. Ali, iz nekog nepojmljivog straha koji zbog ludog držanja maskiranog obuze celo društvo, ne nađe se niko ko bi se usudio da pruži ruku da je uhvati, i ona nesmetano dođe skoro na domašaj samog princa. I dok se celo društvo kao po nagonu povuče iz sredine dvorane ka zidovima, maska nastavi svoj put neometano onim istim svečanim i odmerenim korakom, kojim se od početka razlikovala, prođe kroz plavu sobu u crvenu, iz nje ode u zelenu, iz zelene u narandžastu, iz narandžaste u belu, iz bele u ljubičastu, pre no što se iko odlučno kreće da je uhvati. Tada princ Prospero, izvan sebe od besa i stida zbog trenutnog straha, projuri kao besan kroz svih sedam odaja, a niko ne smede za njim zbog smrtnog straha koji beše obuzeo celo društvo. On je nosio uzdignut izvučen mač i beše se primakao na dva-tri koraka maski koja je izmicala, kad se ona, došavši do kraja crne sobe, ujedan mah okrete svome goniocu. Ču se očajan uzvik i mač, sinuvši, pade na crn ćilim, a na njega se odmah zatim stropošta mrtav i princ Prospero. Tada, pomamno ohrabrena očajanjem nagrnu gomila gostiju u crnu sobu, i uhvativši masku, čija duguljasta figura stajaše uspravljeno i nepokretno u senci časovnika od abonosovine, prestravi se od neopisivog straha, kad opazi da ni pokrovac ni mrtvačka maska, koju oni tako snažno ščepaše, nisu mogli da se strgnu.

Svi osetiše prisustvo "Crvene smrti". Ona se beše ušunjala unutra, kao kradljivac noću; jedan po jedan padali su učesnici pira u krvlju poprskanim sobama svoga pirovanja i umirali zgrčeni onako kako su pali; a kad i poslednji učesnik pira izdahnu, stade i časovnik od abonosovine; plamenovi na tronošcima se ugasiše; mrak i propast i "Crvena smrt" zavladaše nad svima.

1842.

Preveo Momčilo Jojić

1 Tragedija Viktora Igoa.

BUNAR I KLATNO

*Impia tortorum longos hic turba furores
Sanguinis innocui, non satiata, aluit.
Sospite nunc patriâ, fracto nunc funeris antro,
Mors ubi dira fuit vita salusque patent.
Bezbožnička gomila mučilaca, nezasićena nevinom krvlju,
ovde je pothranjivala dugotrajni bes.
Dok je sada otadžbina spašena i pošto je razvaljena pećina smrti;
gde je vladala neumitna smrt, širi se život i spas.*

(Četvorostih koji стоји изнад вратница Дома Јакобинског клуба у Паризу.)

Bolestan sam bio, smrtno bolestan od toga dugog mučenja; a kad su me najzad odvezali i dozvolili mi da sednem, osetih kako me svest izdaje. Presuda, užasna smrtna presuda – beše poslednja razumljiva reč koja mi dopre do ušiju, a posle toga, kao kroz san, čuh kako se zvuci inkvizitorskih glasova gube u bunovnom neodređenom žagoru. Pade mi na pamet misao o buni – možda i zato, što me onaj žagor podseti na klepetanje vodeničkog točka. Ali i to samo za kratko vreme, jer u jedan mah osetih da ne čujem više ništa. Ipak sam, još za malo, video, ali sa kako strašnim preuveličavanjem. Video sam usne u sudija u crnim rizama. One mi izgledahu blede – bleđe no hartija na kojoj ovo pišem – i tanke, veoma tanke, sa silnim izrazom stalnosti, nepokolebljive odlučnosti i preziranja prema ljudskim mukama. Video sam kako sa tih usana još neprestano dolaze zapovesti koje odlučiše moju sudbinu. Video sam ih kako se miču sa samrtnim izrazom. Video sam ih kako su nameštene da izgovore moje ime i zadrhtao sam kad ne čuh glas. Još videh za nekoliko trenutaka grozničavog straha lagano, skoro neprimetno njihanje crnih zastora kojima behu pokriveni sobni zidovi. A zatim mi pogled pade na sedam velikih svećnjaka na stolu. Oni su mi se isprva činili kao nosioci ljubavi, kao beli vitki anđeli koji su došli da me spasu; ali posle, najednom, dušu mi obuze smrtna strava u najvećoj meri, i osetih da svaki damar u mome telu treperi kao da sam dodirnuo žicu galvanske baterije; a anđelski se oblici pretvoriše u neke bezizrazne spodobe sa plamenim glavama, i ja videh da mi od njih neće doći pomoć. I tada mi, kao kakva divna melodija, tajno uđe u glavu misao o tome, kako li sladak mora biti počinak u grobu. Misao mi ta dođe lagano i neosemo, i izgleda da je već odavno u meni postojala, ali sad baš kad mi je svest bila najzad u stanju da je jasno shvati i usvoji, likovi sudija, kao mađijom, iščezoše ispred mojih očiju; velike sveće iščezoše, njihovi se plamenovi ugasiše sasvim, zavlada mrkli mrak. Sva moja osećanja kao da proguta neka pomamna struja, koja kao da mi odvuče dušu u pakao. Tada mir i tišina i noć bejahu za mene kao svet.

Onesvestio sam se; ali to još ne znači da mi je svest bila potpuno izgubljena. Koliko mi je još svesti ostalo, neću ni pokušati da tačno odredim pa čak ni da opišem; ali je nisam izgubio sasvim. Ni u najdubljem snu, ni u stanju delirijuma, ni u nesvestici, ni u smrti, da, čak ni u grobu ne gubi se svest sasvim. Inače, ne bi bilo ljudske besmrtnosti. Budeći se iz najdubljeg sna, mi prekidamo svilenu nit nekog sanjanja. A posle nekoliko trenutaka (tako je tanana mogla biti ta

nit) ne sećamo se ni da smo sanjali. Pri povratku iz nesvestice razlikuju se dva stupnja; prvo, osećanje duhovnog ili spiritualnog; drugo, osećanje telesnog bića. Izgleda verovatno da, kad bismo se mogli pri dospevanju u drugo stanje, prisetiti utisaka iz prvog stanja, mi bismo našli da nam ti utisci govore o svetu s one strane provalije. A šta je to provalija? Kako da razlikujemo njene senke od grobnih? Ali, iako se utisaka onoga što sam nazvao prvim stupnjem ne možemo setiti uvek kad hoćemo, zar nam se oni, posle poduzeg vremena, ne pojave i sami, nezvani, pa se čudimo otkud nam dodoše? Ko nikada nije padao u nesvest, taj nije u usijanom ugljevlju video čudne palate i divlja demonska stvorenja; nije sagledao kako nebom lebde tužna priviđenja koja mnogi drugi ne vide; nije se mučio da otkrije miris novog cveća, niti je svoj mozak morio dajući neki naročiti značaj kakvoj muzičkoj kadenci koja nikad dotle nije privukla njegovu pažnju.

Usred čestih i smišljenih pokušaja da se nečega setim, usred ozbiljnog truda da obnovim bar neke uspomene o prividnom ništavim u koje mi duša zapadaše, bilo je trenutaka kada sam sanjao o uspehu; bilo je kratkih, veoma kratkih razmaka, kada sam u svesti izazvao uspomene koje su se, kao što sam se docnije uverio, po izvesnim jasnim znacima, moglo odnositi samo na ono stanje prividne nesvesnosti. Te senke sećanja govore nejasno o dugačkim prilikama koje me digoše i u tišini odnese dole... dole... sve niže i niže, dok mi od užasne vrtoglavice ne osta jedna jedina misao o beskrajnosti ovog spuštanja. One govore takođe o neodređenoj prestravljenosti moga srca, jer beše neprirodno mirno. Tada nastupi osećanje iznenadne nepokretljivosti svih stvari; kao da oni koji su me nosili (pogrebna povorka) u svom silaženju pređoše granicu bezgraničnoga i sada stadoše da se odmore od napornog posla. Zatim osetih nešto što bih nazvao plitkoća i maglovitost svesti; a zatim ludilo, ludilo svesti koja se zabavlja zabranjenim stvarima.

Sasvim iznenada opet se pojaviše u mome telu pokreti i šumovi – burno kretanje moga srca, čije mi kuvanje dopiraše do ušiju. Zatim nastupi prekid u kome sve beše prazno. Pa opet šum, kretanje i osećanje – jeza mi je prožimala telo. Zatim sam bio svestan samo da postojim, ali bez misli, to stanje je dugo trajalo. Pa opet, sasvim iznenada, mišljenje, drhtanje od užasa, i naporno upinjanje da shvatim svoje pravo stanje. Pa žarka želja da postanem potpuno neosetljiv. Zatim živo budenje duha i uspešni napor da se pokrenem. Sad sam se potpuno sećao suđenja, sudsija, crnih zastora, presude, bolesti, nesvestice. Tada nastupi potpun zaborav svega što je posle toga došlo; svega čega sam se posle jednog dana sa velikim naporom mogao setiti.

Dotle ne otvarah oči. Osećao sam da ležim na leđima, nevezan. Pružih ruku, i ona dodirnu nešto važno i tvrdo. Ostavih je nekoliko minuta da tako stoji, dok sam se naprezao da shvatim gde li sam ja to i šta li je to sa mnom. Htedoh da pogledam, ali nisam smeо da otvorim oči. Plašio me prvi pogled na predmete oko sebe; ne beše me strah da će videti strašne stvari, već sam se bojao da tu neće biti ničega za gledanje. Naposletku u divljem očajanju otvorih brzo oči. Moja najgora predosećanja se potvrdiše. Oko mene beše tama večite noći. Jedva sam mogao da dišem. Činilo mi se da me gusti mrak pritiskuje i da će me ugušiti. Atmosfera je bila nepodnošljivo zagušljiva. Još sam ležao i trudio se da ne prestanem da mislim. Prisetih se kako inkvizitori postupaju i pokušah da sa toga gledišta objasnim svoje pravo stanje. Presuda je izrečena i činilo mi se da je od toga dosta vremena proteklo. Ali nijednog trenutka nisam smatrao da sam mrtav. Takva prepostavka, uprkos onome što čitamo u pričama, ne može se slagati sa pravim stanjem stvari. Ali gde sam ja i šta je sa mnom? Znam da oni koji su osuđeni na smrt obično svršavaju u *auto-da-fe*¹ i tako je sa jednim bilo baš u noći uoči onoga dana kad

sam ja osuđen. Da li su me vratili u tamnicu da čekam dok se ne nađe koja nova žrtva koja bi zauzela moje mesto tek kroz nekoliko meseci? To, odmah zaključih, ne može biti. Žrtava se moglo svakog časa naći. Osim toga, u mojoj je tamnici kao i u svim osuđeničkim celijama u Toledo, pod bio od kamena a svetlost je ipak dopirala.

Jedna strahovita misao iznenada mi sledi krv u žilama, te opet za kratko vreme izgubih svest. Kad sam se povratio, skočih ujedan mah na noge, grčevito drhteći svakim delićem tela. Dizao sam ruku, pomamno, iznad sebe i pružao je unaokolo u svim pravcima. Ne osetih ništa; ali nogom nisam smeо ni da kročim, da ne bih nagazio na zidove nekog groba. Svega me znoj obli, a hladne kapljice izbiše mi na čelo. Smrтne muke neizvesnosti postadoše najzad neizdržive, i ja se pažljivo krenuh napred ispruženim rukama, očiju izbuljenih da iskoče, u nadi da će pronaći neki zračak svetlosti. Išao sam tako nekoliko koraka, ali, sve je i dalje bilo mračno i prazno. Disao sam slobodnije. Izgledaše očigledno da moja sudbina, najzad, neće biti najužasnija.

I sad, kad pažljivo nastavih da se krećem napred, povrveše mi u susret hiljade nejasnih šaputanja o užasima u Toledo. Čudnovate su stvari pričane o tamnicama u Toledo – a ja sam uvek smatrao da su to izmišljotine – isuviše čudnovate i strašne d^ bi se mogle drukčije ponoviti osim šapatom. Da li sam osuđen da od gladi umrem u ovom podzemnom carstvu mraka; ili kakva me, možda još užasnija, sudbina očekuje? Da me očekuje smrt, i to smrt sa više gorčine no obično, ja u to, poznajući vrlo dobro karakter svojih sudiјa, nisam sumnjao. Mene je samo zanimalo i brinulo da znam kako će se to izvršiti i u koji čas.

Moje ispružene ruke naiđoše, najzad, na neku čvrstu prepreku. To je bio zid, kako je izgledalo, od kamena, veoma gladak, memljiv i hladan. Uputih se pored njega koračajući bojažljivo i s nepoverenjem koje su mi ulile neke starinske priповетke. Ali na taj način nisam mogao doznati kakvih je razmera moja tamnica; mogao sam ići svud unaokolo i vratiti se na mesto sa kojega sam pošao, a to da i ne opazim jer je zid, izgledalo mi je, bio savršeno jednolik. Potražih tada nož koji mi je bio u džepu kada su me odveli u inkvizitorsku sobu, ali ga ne nađoh, haljine su mi bile zamenjene grubim vunenim suknom. Hteo sam da zabodem nož u neku malu pukotinu u zidu, pa da po tome poznam odakle sam pošao. Teškoća je, uostalom, bila ništavna, iako mi se u prvi mah, usled duševne poremećenosti, činilo da je nepremostiva. Otcepih jedan deo skuta svoje odeće i stavih ga celom dužinom, a u pravom uglu prema zidu. Kad pipanjem prođem pored zida tamnicu unaokolo, moraću naići i na ovu krpu. Tako sam, najzad, smislio, ali ne uzeх u obzir veličinu tamnice ili svoju iscrpljenost. Pod je bio vlažan i klizav. Išao sam napred neko vreme, pa se spotakoh i padoh. Preterani umor primorao me da ostanem da ležim, i kako sam ležao, san me brzo savlada.

Kad se probudih i ispružih ruku, nađoh pored sebe komad hleba i sud sa vodom. Isuviše sam bio malaksao da bih razmišljaо odakle je to došlo, nego sam jeo i pio sa lakomošću. Malo zatim nastavih svoj put oko tamnice i s velikom mukom dođoh najzad do komada vunenog sukna. Dok nisam bio pao izbrojao sam pedeset i dva koraka, a pošto sam nastavio put, nabrojao sam još četrdeset i osam, dakle, dok stigoh do onog dronjka. Svega, znači, sto koraka; ako računamo dva koraka u jedan jard, zaključih da je tamnica imala pedeset jardi u obimu. Pipajući naišao sam, međutim, i na neke uglove u zidu, te ne mogoh da zamislim kakvog je oblika taj lagum, a morao sam pretpostaviti da je lagum.

Ova su ispitivanja imala malo smisla – i svakako malo nade – ali me nejasna radoznalost nagonila da ih nastavim. Ostavljući zid odlučih se da pređeni preko površine koju on opkoljava. U početku išao sam veoma oprezno, jer me pod, iako je izgledalo da je čvrste građe, mogao i prevariti, pošto beše klizav. Ali se posle odvažih da bez oklevanja čvrsto stupim nogom i da se postaram da, koliko je to moguće, u pravoj liniji pređem s jednog kraja na drugi. Tako napredujući nisam odmakao ni deset do dvanaest koraka, kad mi se uplete među noge onaj komad skuta od moje odeće; nagazih ga i tresnuh licem o zemlju.

U zabuni zbog pada nisam odmah ni mogao biti svestan jedne strašne okolnosti, koja je malo posle, dok sam ležao na zemlji, privukla moju pažnju. Stvar je u ovome: brada mi ostade na podu tamničkom, ali usne i gornji deo glave iako izgledaše da su niže nagnuti no brada, ne osećahu ništa. U isto vreme moje čelo kao da se kupalo u nekom lepljivom isparenju, i neki osobiti smrad trulih pečurki ulazio mi je u nozdrve. Ispružih ruku napred, i strsoh se kad opazih da sam pao baš na samu ivicu nekog okruglog bunara, čiju veličinu, razumljivo, nisam mogao oceniti u tom trenutku. Pipajući unaokolo odlomih jedan komadić, i ja ga spustih da padne u provaliju. Više sekundi osluškivao sam kako odjekuje udarajući u svom padu o zidove; nazad se ču potmuli pad u vodu i njegovi glasni odjeci. U isto vreme čuh kao da neko gore brzo otvori i isto tako brzo zatvori vrata, a jedan zračak svetlosti u trenutku naglo blesnu kroz mrok i isto tako naglo oped nestade.

Bi mi jasno kakva mi se sudbina sprema, i čestitah sam sebi što mi se na vreme desio slučaj koji me spasao. Da nisam pao, trebalo bi mi još samo jedan korak i više ne bih video bela dana; smrt koju sam izbegao bila bi onakva kakvu sam ja dosad smatrao za preteranu i besmislenu izmišljotinu u pričama o inkviziciji. Žrtve inkvizitorske tiranije imale su dva izbora: ili smrt od strahovitih fizičkih bolova, ili smrt od najužasnijih duševnih muka. Meni su bili namenili ovu poslednju. Od silne patnje nervi su mi bili tako oslabili da sam se plašio i drhtao od svog sopstvenog glasa, te sam postao u svakom pogledu podesan subjekat za mučenja koja su me очekivala.

Drhteći celim telom, vratih se, pipajući, do zida, rešen pre da tu poginem, no da budem izložen mukama u bunarima, kakve sam ja u svojoj mašti zamišljao u različitim položajima svud po zatvoru. Pri drukčijem duševnom raspoloženju, imao bih smelosti da odjednom učinim kraj svojoj bedi, skokom u jednu od tih provalija; ali ja sam tad bio najveća kukavica. A nisam mogao ni da zaboravim ono što sam o ovim bunarima čitao – da naprasno prestajanje života nije bilo glavno u njihovoju užasnoj nameni.

Duševno uzbuđenje ne dade mi da zaspim za nekoliko dugih časova, ali naponsetku opet zaspah. Kad se probudih, nađoh pored sebe, kao i pre, komad hleba i sud s vodom. Morila me strašna žeđ, pa popih svu vodu na iskap.

Mora da je u njoj bilo opojnih sredstava, jer tek što sam je popio, spopade me nesavladiv dremež. Dubok me san savlada, dubok kao mrtvilo. Koliko je to trajalo, naravno, ne znam; ali kad sam opet otvorio oči, predmeti oko mene mogli su se raspoznati. Pri divljoj sumporastoj svetlosti, čiji izvor ne mogoh isprva odrediti, mogao sam videti veličinu i oblik tamnice.

Bio sam u velikoj zabludi što se tiče njene veličine. Ceo obim zidova nije iznosio više od dvadeset i pet jarda. Ta mi je okolnost za nekoliko minuta zadala čitav roj uzaludnih briga; uzaludnih, zaista, jer u strahovitim okolnostima u kojima sam se nalazio, šta bi moglo biti od

manjeg značaja nego taj prostor moje tamnice? Ali moja se duša pomamno zainteresova za sitnice, te se mučih da dokućim u čemu sam se prevario pri merenju. Naposletku blesnu istina. U svom prvom pokušaju da saznani koliki je obim ove tamnice, brojao sam dvadeset i pet koraka dok nisam pao; morao sam biti na dva-tri koraka daleko od onog komada vunenog sukna; u stvari, bio sam skoro prešao ceo krug valjka. Tada sam zaspao, i kada sam se probudio mora biti da sam se vraćao natrag, te je tako obim ispašao skoro dvaput onoliki kolika je bila tamnica. U svojoj zabuni nisam opazio da mi je, kad sam počeo svoj put, zid bio s leve, kada sam ga završio da mi je bio s desne strane.

Varao sam se i u mišljenju o obliku moje tamnice. Pipajući zid naišao sam bio i na neke uglove, pa sam otud izvodio zaključke o velikoj nepravilnosti; tako je moćan uticaj totalne pomrčine na čoveka koji se budi iz letargije ili iz sna. A uglovi su, međutim, bili samo nezнатна udubljenja ili pukotine u malim razmacima. Tamnica je, uopšte, imala oblik pravougaonika. Ono što sam mislio da je zid, izgledalo je sad da je gvožđe ili kakav drugi metal u velikim pločama, čiji su sastavci činili udubljenja. Sva površina ove gvozdene ograde bila je grubo iškrabana gnušnim i odvratnim crtežima koji za svoj postanak imaju da zahvale kaluđerskoj praznoverici. Čavolski likovi sa izrazom patnje, u obliku skeleta, i druge još strahovitije slike, behu nabacane po zidovima i unakažavahu ih. Opazio sam da se obrisi ovih čudovišta dosta jasno razlikuju, ali da je boja prilično izbledela i izbrisana, kao da je na nju uticala vlaga. Sad obratih pažnju i na pod, koji beše od kamena. U sredini je zjapiro okrugli bunar čijih sam se čeljusti spasao; ali u celoj tamnici bio je samo taj jedan bunar. Sve sam to video nejasno i sa velikim naporom, jer se moj položaj za vreme spavanja bio mnogo izmenio. Ležao sam na leđima potpuno ispružen na nekom niskom odru od letava. Za letve sam bio čvrsto privezan nekim dugačkim kaišem, koji je ličio na kaiš za sedlo. Njime mi beše obmotano telo i udovi, i jedino mi glava i leva ruka ostadoše slobodni, i to samo toliko da sam s velikim naprezanjem mogao uzimati hranu iz drvene zdelice koja beše kraj mene na podu. Zaprepastih se kad videh da je sud s vodom uklonjen. Kažem da sam se zaprepastio, jer me morila strašna žed. Izgleda da je baš namera mojih gonilaca bila da ožednim, jer je hrana u činiji bilo suvo i slano meso.

Gledajući iznad sebe, posmatrao sam tavanicu svoje tamnice. Ona je bila trideset do četrdeset stopa visoka i od iste grade kao i zidovi. Neka veoma čudnovata figura na jednoj ploči privuče svu moju pažnju. To beše naslikano Vreme, kao što se obično predstavlja, samo što je mesto srpa držalo nešto što sam na prvi pogled zamislio da je slika nekog ogromnog klatna, kakvo se viđa na starinskim časovnicima. Međutim, u izgledu te sprave bilo je nečega što me navodilo da je pažljivije posmatram. Dok sam gledao pravo u njega (pošto se nalazilo tačno iznad mene) uobrazih da se kreće. Kroz jedan trenutak to uobraženje se potvrди. Njegovo je kretanje bilo kratko, i, razume se, lagano. Nekoliko minuta posmatrao sam ga sa strahom, ali još više sa čuđenjem. Zamoren posmatranjem njegovog laganog kretanja upravih, najzad, svoje oči na druge predmete u sobi.

Tih šum privuče moju pažnju, i bacivši pogled na pod videh kako nekoliko ogromnih pacova trče po sobi. Oni dođoše iz bunara koji je ležao na desnoj strani od mene. Baš dok sam ja gledao, pojuriše oni, primamljeni mirisom jela, u gomilama, pohlepno gledajući. Uložio sam mnogo napora i pažnje da ih od jela oteram. Prošlo je tako pola časa, a možda i čitav čas (jer o vremenu nisam mogao imati tačnu predstavu) dok opet ne pogledah gore. Ono što tamo ugledah,

zbuni me i zaprepasti. Kretanje klatna poraste u obimu za jedan jard. Kao prirodna posledica i brzina mu postade mnogo veća. Ali me neobično uzbudi predstava o njegovom primetnom spuštanju. Sad primetih, s kakvim užasom nije potrebno ni da kažem, da mu je donji kraj u obliku srpa od sjajnog čelika, dugačkog, s kraja na kraj, otprilike jednu stopu. Krajevi su bili okrenuti naviše a donja ivica očigledno je bila oštra kao brijač. Nalik na brijač, srp je bio masivan i težak, jer je od oštice naviše bio sve deblji i deblji i završavao se čvrstim i širokim hrbatom. Visio je o jednom teškom metalnom štapu, a celo je klatno šištalo pri svome kretanju kroz vazduh.

Više nisam mogao sumnjati kakvu mi sudbinu spremaju, u izmišljanju muka oštromučenih kaluđeri. Da sam pronašao bunar moral je biti poznato inkvizitorskim izvršiocima – bunar, čiji su užasi bili namenjeni tako upornom jeretiku kao što sam bio ja, bunar, slika samog pakla, koji je, kao što vesti kruže, bio poslednje sredstvo u kažnjavanju. Samo sam pukim slučajem izbegao da se ne udavim u ovom bunaru, a znao sam da je iznenađenje ili hvatanje u zamku za mučenje važan deo ovih tamničkih umorstava. Kad nisam pao (tu više nije bilo izbora) nije bilo u demonskom planu da me bace u provaliju, i tako me je očekivala drukčija i blaža smrt. Blaža. Gotovo se zasmejah pri pomisli da se i takav izraz može ovde primeniti.

Ali šta vredi govoriti o dugim časovima, dužim od samrte groze, u kojima brojah hučno klačenje čelične šetalice. Palac po palac – liniju po liniju – spuštaše se ona sve niže i niže, a to se moglo opaziti samo po isteku većih razmaka vremena, koji su izgledali dugi kao stoleće. Dani su prolazili – možda su mnogi prošli – dok se ona ne zaklati tako blizu mene, da me ošinu svojim ljutim vетrom. Miris oštrog čelika prodiraše mi u nozdrve. Molio sam se bogu... Preklinjao nebo molitvama da se klatno što brže spusti. Postadoh savršeno lud i upinjah se iz sve snage da se podignem ka oštrici strahovitog jatagana. Zatim se odjednom smirih; ležeći, osmehivao sam se sjajnoj smrti kao dete kakvoj retkoj igrački.

Obuze me još jednom potpuna nesvest a to je malo trajalo, jer, kad se povratih, ne izgledaše da se klatno spustilo. Ali, nesvestica je mogla biti i duga... jer sam znao da su svi demoni opazili kad sam pao u nesvest, pa su mogli zaustaviti klatno koliko hoće. Sem toga, kad se osvestih osetih da sam mnogo... ah, neiskazano mnogo... iznuren i slab, kao da sam dugo gladovao. Čak i u samrtnim mukama ljudska priroda traži hrane. Sa najvećim naprezanjem ispružih ruku toliko koliko su mi veze dopuštale, i uzeh ono malo ostataka jela što mi ostade pošteđeno od pacova. Kad stavih jedan zalogaj u usta, sinu mi u svesti polujasna predstava o radosti... o nadi. Ali, kakve veze mogu ja da imam sa nadom? To je bila, kao što rekoh, polustvorena predstava... ima ih mnogo koje se nikad ne dovrše. Osetih da je to bila predstava o radosti, o nadi; ali osetih i to da je nestade iz svesti čim se pojavila. Uzalud se upinjah da je dovršim, da je obnovim. Dugotrajne su mi patnje gotovo uništile svu moju duševnu moć. Postao sam blesav... idiot.

Klatno se kretaše pod pravim uglom prema mojoj dužini. Videh da je srp udešen da me preseče na onom delu tela gde mi je srce. On će okrznuti vuneno sukno moje odeće pa će vratiti i ponoviti... opet... opet. Iako je dužina klatnovog klačenja bila užasno velika (oko trideset stopa, pa i više), a šumna snaga spuštanja beše dovoljna da razdvoji i same gvozdene zidove, ipak za nekoliko minuta klatno može okrznuti samo moju odeću, i ništa više. Na toj pomisli zastadoh i ne smedoh u razmišljanju poći dalje. Zadržah se na njoj s upornom pažnjom, kao da će, ostajući pri njoj, moći zaustaviti spuštanje klatna. Upinjah se da razmišljam o tome kakav će šum

proizvesti srp kad mi dohvati odeću, kako će u meni neprijatno osećanje neke čudne groze izazvati trenje čelika o moje odelo. Razmišljah o svim tim sitnicama dok mi zubi ne utrnuše.

Niže, sve niže se spušтало klatno. Meni se pričini neko ludo zadovoljstvo da upoređujem brzinu spuštanja klatna sa brzinom njegovog kretanja ustranu. Desno... levo... daleko ustranu... krikom uklete duše. Ka mom srcu sa korakom tigra koji vreba. Naizmenično sam se smejavao i plakao, kako je moja predstava preovlađivala.

Niže – pouzdano, bez ikakve milosti niže. Samo tri palca dele moje grudi od nje. Naprezah se snažno, pomamno, da oslobodim levu ruku. Ona je bila slobodna samo od lakta do šake. Mogao sam je produžiti, i to sa velikom mukom, samo od tanjira pokraj mene do usta, ali dalje ne. Kad bih mogao prekinuti veze na laktu, uhvatio bih klatno i pokušao bih da ga zaustavim. Tako bih isto mogao pokušali da zaustavim survavanje neke lavine.

Niže – još uvek neprestano niže... još uvek neizbežno niže. Posle svakog klaćenja ja teško odahnem. Skupljam se grčevito posle svakog zamaha. U najluđem osećanju moje oči prate njegovo penjanje i spuštanje. One se grčevito sklapaju kad se klatno spušta, iako bi mi smrt bila samo oslobođenje, ah, kakvo neiskazano oslobođenje. Ipak, sav sam drhtao na pomisao kako je malo još potrebno da se ona sprava spusti, pa da mi oštra, sjajna sekira padne na grudi. Nada je učinila da samo zadrhTIM i da se zgrozim. Nada je likovala i na mučilištu, nada je šapatom tešila čak i one koji su osuđeni na smrt u tamnicama inkvizicije.

Ocenih da je potrebno da se klatno deset do dvanaest puta zaklati, pa da mi njegov čelik dotakne odeću, i sa tim opažanjem odjednom me obuze oštra, pribrana mirnoća očajanja. Prvi put tokom mnogo časova – a možda i dana – ja sam mislio. Tad opazih i to da mi je celo telo vezano samo jednom vezom ili kaišem; nisam bio vezan zasebnim konopcem. Čim bi oštiri srpnalik na brijač popreko dohvatio ma koji deo veze, tako bi je razdvojio da bih se pomoću moje leve ruke mogao odrešiti. Ali, kako je u tom slučaju opasna blizina oštrog čelika! I najmanji pokret može da bude smrtonosan. Štaviše, zar se može smatrati da su ljubimci mojih mučitelja propustili da predvide tu mogućnost i da se nisu pobrinuli da je otklone? Zar je verovatno da je veza preko mojih grudi ukrštena baš na onom mestu gde klatno treba da prođe? Plašeći se da ne padnem opet u nesvest i da, kao što je izgledalo, izgubim i poslednju nadu, izdigoh glavu toliko da mogu lepo videti svoje grudi. Kaišem su mi bili obavijeni čvrsto svi udovi i celo telo u svim pravcima osim na onom mestu kuda će proći smrtonosni srp.

Tek što sam opet spustio glavu, kad mi u svesti sinu misao koju ne mogu bolje opisati nego kao neizrađenu polovinu predstave o oslobođenju, koju sam ranije spomenuo, i od koje mi je polovina samo neodređeno lebdele pred očima dok sam prinosio hranu vrelim usnama. Sad je cela misao bila tu... slaba, nedovoljno razložna, neodređena, ali ipak cela. Od očajanja nervozno energičan, potrudio sam se odmah da je ostvarim.

Tokom mnogih časova neposredna blizina niskog ležaja na kome sam ležao bila je bukvalno prekrivena pacovima. Bili su divlji, drski, proždrliji, gledali su me oštrosvojim crvenim očima, kao da čekaju da postanem nepomičan pa da im budem plen. "Na takvu li su hranu" – mislio sam – "navikli u bunaru?"

Oni mi proždraše, iako sam se svim silama trudio da to sprečim, sve što je bilo u zdelici, sem nešto malo ostataka. Ja sam se, kao obično, mrdao, ili sam ih rukom terao od činijice, naposletku neopredeljena jednoličnost pokreta ostade bez efekta. U svojoj proždrlijivosti žgadija

mi je često zabadala svoje oštре zube i u prste. Ostacima masnog i začinjenog jela što preostade natrljah dobro vezu dokle god sam mogao dohvatići, zatim digoh ruku s poda i ležao sam mirno kao da ne dišem.

U početku se proždrljive životinje iznenadiše i uplašiše od te promene – od prestanka svakog pokreta. Razbežaše se kud koji; mnogi potražiše i bunar. Ali to je trajalo samo jedan trenutak. Nisam uzalud računao na njihovu proždrljivost. Kad su videli da sam ostao nepomičan, jedan ili dvojica od najsmelijih skočiše na ležaj i onjušiše kaiš. Kao da je to bio znak za opšti juriš. Povrveše iz bunara u novim talasima. Usputaše se uz drvenu ogradu mog ležaja, i na stotine njih počeše skakati preko moga tela. Ni najmanje ih nije uznemiravalо odmereno kretanje klatna. Izbegavajući njegove udarce, zanimali su se namazanom vezom. Navaljivahu na mene i gmizahu po mom telu u sve većim gomilama. Trčali su preko moga grla; njihove hladne njuške dodirivahu mi usne; umalo se ne uguših od njihovog teškog pritiska; odvratnost, kojoj u svetu nema imena, nadimaše mi grudi i grozom mi zaledi srce. Samo još jedan minut pa će ovoj nevolji biti kraj. Jasno osetih kako je veza olabavila. Znao sam da je na više mesta morala biti već prekinuta. S osećanjem jačim od ljudske odlučnosti ležao sam mirno.

Nisam se prevario u svom računu, niti sam uzalud bio istrajan. Osetih najzad da sam slobodan. Kaiš je u komadima visio niz moje telo. Ali mi klaćenje klatna dodirnu već grudi. Beše rasporilo suknenu tkaninu moje odeće. I košulja je bila prosečena. Još se dvaput zaklati, a oštro osećanje bola prođe mi kroz svaki nerv. Ali dođe trenutak da se oslobođim. Na jedan zamah rukom razbežaše se moji oslobođioci u neredu. Postepenim pokretom, oprezno, ustranu, tresući se i lagano, ja se iskobeljah iz zagrljaja one veze i iz domaćaja oštре sablje. Još jedan trenutak i, najzad, bio sam slobodan.

Slobodan. U vlasti inkvizicije. Tek sam sa užasom stupio sa mog drvenog ležaja na tamnički kameni pod, a kretanje podmukle mašine stade, i ja videh kako je neka nevidljiva sila kroz tavanicu odvuče gore. To mi bi pouka koju s teškim bolom primih k srcu. Motrilo se, van svake sumnje, na svaki moj pokret. Slobodan. Izbegao sam smrt u jednom obliku smrtnih muka da budem predan drugima koje su gore od same smrti. U tim mislima uzrujano pogledah unaokolo na gvozdene ograde koje dejahu oko mene. Nešto neobično... neka promena koju ja isprva nisam mogao jasno oceniti – to se očigledno moralno dogoditi u ovoj sobi. Nekoliko minuta mislio sam o tome, bio kao u snu i drhtao sam, pa se predadoh jalovim prepostavkama bez ikakve veze. Za to vreme prvi put opazih odakle dopire ona sumporasta svetlost što obasjava celiju. Ona je dolazila iz jedne pukotine, oko pola palca široke, koja se prostirala svuda oko tamnice pri dnu zidova, koji su, kao što je izgledalo, bili potpuno odvojeni od poda. Mučio sam se, ali uzaman, da kroz taj otvor pogledam.

Kad se posle ovog pokušaja digoh, razjasni mi se odjednom tajna o promeni u sobi. Primetio sam bio, iako su glavne crte onih slika na zidovima bile dosta jasne, ipak su boje bile izbledele i neodređene. Sad ove boje oživeše i behu svakim trenutkom sve življe i sa jačim sjajem, koji avetijskim i demonskim likovima davaše takav izgled da bi od toga zadrhtali i malo jači živci od mojih. Demonske oči sa pomamnom odvratnom živošću gledahu na mene u hiljadu pravaca i odande gde se pre ništa nije moglo videti, a sijahu se kao žeravice od žućkaste vatrene svetlosti, koju nisam nikako mogao da primim kao opsenu.

Opsena. Dok sam još disao dopre mi do nosa miris od pare usijanog gvožđa. Zaguljiv miris

ispuni tamnicu. Oči koje me gledahu na samrtnim mukama svakog trenutka su bile sve zažarenije. Bogatije se razlivaše tamnocrvena boja po slikama krvavih užasa. Drhtao sam. Nedostajalo mi je daha. Više nije moglo biti sumnje o namerama mojih mučitelja... O, najneumoljivijih, o, najvećih demona među ljudima. Od usijanog metala pobegoh u sredinu celije. Pri pomisli na svirepo umorstvo koje me očekivaše, predstava o hladnoći bunara pade mi kao balzam na dušu. Pohitah ka njegovoј smrtonosnoј ivici. S napregnutom pažnjom pogledah dole. Sjaj upaljenog krova osvetljavaše njegovu najudaljeniju unutrašnjost. Ali za jedan trenutak razum mi se opirao da shvatim značaj onog što sam video. Naposletku ta misao prokrči sebi put do moje duše... razgore se u mojoj uzdrhtaloj svesti. O, kad bi se čuo makar jedan glas da progovori!... O, užasno!... O, užas nad užasima! Jauknuvši pobegoh od ivice bunara, pokrih lice rukama... i gorko zaridah.

Vrelina je naglo rasla, još jednom pogledah gore, drhteći kao da me groznica tresla. Druga se promena sad izvršila u celiji... i to očigledno promena u obliku. Kao i pre, užasno sam se mučio da doznam šta se desilo. Ali, nisam dugo bio u nedoumici. Inkvizitorska osveta, pošto se već dvaput izvukoh, sad se žurila, jer se nije mogao više odlagati vrhunac mučenja. Prostor je bio pravougaonik. Sad primetih da su dva gvozdena ugla oštiri, a dva suprotna tupi. Strahovita promena brzo je rasla, praćena tihim zvucima pucketanja. Za jedan trenutak soba dobi oblik kosog četvorougla. Ali se pretvaranje ne završi time – nisam ni očekivao, niti želeo da se završi. Htedoh da privučem na grudi crvene zidove kao odeću večitog mira. "Smrt" – rekoh – "svejedno kakva smrt, samo ne u bunaru." Ludosti. Zar nije trebalo da znam da je bunar baš i bio mesto kuda me je vrelo gvožđe gonilo? Da li bih mogao izdržati njegovu vrelinu? Pa i kad bih mogao, da li bih se mogao odupreti njegovom pritisku? I sad se kosi četvrougao sve više sužavao, i to tako brzo da mi ne osta vremena za posmatranje. Njegova sredina, naravno, i njegova najveća širina bejahu sad tamo gde je zjapila rupa od bunara. Ustuknuh, ali me zidovi koji se sve više sužavahu prisiliše da se vratim natrag. Naposletku ne osta za moje slomljeno i izmoždeno telo više no jedan palac prostora na čvrstom zemljištu u tamnici. Ne opirah se više, ali mi samrtne duševne muke nadoše oduška u glasnom i očajnom jaku. Osetih kako se ljudjam na ivici... Okrenuh oči gore...

Čuše se neki nejasni glasovi. Začu se jasni zvuk truba. Ču se neko pucanje kao da grme hiljade gromova. Užasni se zidovi povukoše nazad. Jedna ispružena ruka uhvati se za moju ruku kad onesvešćen htedoh pasti u provaliju. To je bila ruka generala Lasala. Francuska vojska ulazila je u Toledo. Inkvizicija pade u ruke svojim neprijateljima.

1843.

Preveo Momčilo Jojić

1 *auto-da-fe* (franc.) – spaljivanje na lomači.

IZDAJNIČKO SRCE

Tačno! – razdražljiv – bio sam i još sam užasno, užasno razdražljiv; ali zašto tvrdite da sam baš lud? Bolest je izoštala moja čula – nije ih razorila, nije ih otupela. Povrh svega sluh mi je postao veoma istančan. Čuo sam sve na nebu i na zemlji. Čuo sam mnogo toga i iz pakla. Onda, po čemu sam ja to lud? Saslušajte! i obratite pažnju kako zdravo – kako staloženo mogu da vam ispričam čitavu priču.

Nemoguće je reći kako mi se ta misao prvi put uvukla u mozak; ali, kad se jednom začela, proganjala me je i danju i noću. Nije bilo motiva. Nije bilo strasti. Voleo sam tog starca. Nikada mi nije učinio nažao. Nikada me ničim nije uvredio. Nikada nisam poželeo njegovo zlato. Mislim da je u pitanju bilo njegovo oko! da, to je bilo to! Imao je jedno oko kao lešinar – bledo plavo oko, prevučeno mrenom. Kad god bi se spustilo na mene, krv bi mi se sledila; i polako – vrlo postepeno – odlučio sam da starcu oduzmem život, i tako se otresem tog oka zauvek.

Ovo sada je važno. Vi mislite da sam lud. Luđaci nemaju pojma ni o čemu. Ali, da ste videli *mene*. Da ste videli kako sam mudro postupao – sa kakvom obazrivošću – sa kakvom predostrožnošću – sa kakvim pritvorstvom sam se bacio na posao! Nikada nisam bio ljubazniji prema starcu nego tokom cele te nedelje pre no što će ga ubiti. I svake noći, oko ponoći, podigao bih rezu na njegovim vratima i otvorio ih – ah, tako lagano! I tada, kada bi otvor postao dovoljan da protisnem glavu, uneo bih zamračenu lampu, potpuno zatvorenu, zatvorenu tako da se ni zrak svetlosti ne pojavi, i onda bih proturio glavu. O, kako biste se nasmejali da ste videli kako je vešto proturam unutra! Pokretao sam je polako – vrlo, vrlo polako, tako da ne prekinem starčev san. Bio mi je potreban čitav sat da smestim glavu u otvor, na dovoljno odstojanje da mogu da ga vidim kako leži na krevetu. Ha! – da li bi luđak bio tako razuman? I tada, kada bi mi čitava glava bila u sobi, pažljivo bih razotkrio lampu – o tako pažljivo (zbog škripanja šarki) – razotkrio bih je tek toliko da jedan jedini tanak zrak padne na lešinarsko oko. Ovo sam radio sedam dugih noći – svake noći tačno u ponoć – ali bih uvek zaticao oko zatvoreno; i tako je bilo nemoguće obaviti posao; jer nije mene starac mučio, već njegovo Zlo Oko. A svakog jutra, kad svane dan, ulazio bih odvažno u sobu, i smelo razgovarao sa njim, obraćajući mu se prisno po imenu i interesujući se kako je proveo noć. Dakle, vidite i sami da bi on morao biti veoma vispren starac, pa da posumnja kako svake noći, tačno u ponoć, ja stojim iznad njega i posmatram ga kako spava.

Osme noći sam otvarao vrata opreznije nego obično. Kazaljka koja pokazuje minute kreće se brže nego što se kretala moja ruka. Nikada pre te noći nisam *osetio* meru svoje sopstvene moći – svoje oštromnosti. S teškom mukom sam obuzdao osećanje trijumfa. Kad samo pomislim da sam bio tamo, otvarao vrata, malo po malo, a da on nije čak ni sanjao o mojim tajnim postupcima i mislima. Umalo da se zakikoćem na tu pomisao; može biti da me je čuo, jer se iznenada pomerio u krevetu, kao trgnut. Možda ste pomislili da sam ustuknuo – ali nisam. Njegova soba je bila crna kao katran u dubokoj tmini (jer su kapci, zbog straha od lopova, bili sasvim pričvršćeni), pa sam, znajući da on ne može da vidi kako se vrata otvaraju, nastavio da ih guram nepokolebljivo, nepokolebljivo.

Glava mi je bila unutra, i trebalo je da otvorim lampu, kad mi palac skliznu niz limeni

držač, a starac se naglo uspravi u krevetu i uzviknu: – Ko je to? Ostao sam potpuno miran i nisam odgovarao. Čitav sat nisam pomerio nijedan mišić, a u međuvremenu nisam čuo da je legao. Još uvek je sedeо u krevetu, osluškujući, baš kao što sam i ja činio, iz noći u noć osluškujući strižibube u zidu.

Konačno sam čuo slabo jecanje, i znao sam da je to jecaj samrtne strave. Nije to bilo stenjanje od bola i patnje – o, ne! – bio je to tihi prigušeni zvuk koji izvire iz dna duše pritisnute užasom. Dobro sam znao taj zvuk. Mnogih noći, tačno u ponoć, kad je ceo svet spavao, on se dizao iz mojih grudi, pojačavajući, svojim stravičnim odjekom, strahove koji su me rastrojili. Kažem vam da sam ga dobro znao. Znao sam šta starac oseća, i žalio sam ga, mada sam se u sebi cerekao. Znao sam da leži budan, još od onog prvog slabog šuma, kada se okrenuo u krevetu. Njegovi strahovi su od onda sve više rasli. On se trudio da ih sebi predstavi kao bezrazložne, ali nije uspevao. Stalno je sam sebi govorio: "Nije to ništa, samo vetar u dimnjaku, samo miš što pretrčava pod", ili: "to je obično cvrčanje cvrčka". Da, pokušavao je da sebi olakša ovim nagađanjima; ali sve je bilo uzalud. *Sve je bilo uzalud*; zato što mu se bliska Smrt prišunjala sa svojom crnom senkom, opkolivši žrtvu. I sumorni uticaj te nevidljive senke naveo ga je da oseti – iako je nije ni video ni čuo – da *oseti* prisustvo moje glave u sobi.

Čekao sam vrlo dugo, vrlo strpljivo, pa pošto ga nisam čuo kako leže, odlučio sam da napravim jedan mali – sasvim, sasvim mali otvor na lampi. Dakle, otvorio sam je – ne možete ni zamisliti kako neopaženo, neopaženo – sve dok, na kraju, jedan jedini škiljav zrak, tanak kao paukova nit, nije probio iz otvora i pao pravo na lešinarsko oko.

Bilo je otvoreno – širom, širom otvoreno – i dok sam zurio u njega, obuzimao me je neopisiv bes. Video sam ga savršeno jasno – nekako neodređeno plavo, prevučeno groznom koprenom od koje mi se sledila srž u kostima; ali nisam mogao da vidim ništa drugo na starčevom licu ili spoljašnjosti; zato što sam, kao vođen instinktom, uperio zrak precizno na ono prokletoto mesto.

Zar vam nisam rekao da grešite što preteranu istančanost čula proglašavate za ludilo? – sada mi je, kažem vam, dopro do ušiju tih, potmuo, hitar zvuk, nalik onom koji proizvodi sat umotan u pamuk. I *taj* zvuk sam suviše dobro znao. Bilo je to lupanje starčevog srca. Ono je pojačalo moju ljutnju, kao što lupanje doboša podstiče hrabrost vojnika.

Ali i tada sam se suzdržao i ostao miran. Teško sam disao. Nepomično sam držao svetiljku. Hteo sam da vidim koliko sam u stanju da nepomično držim zrak upravljen na oko. U međuvremenu, pakleno dobovanje srca se pojačavalo. Svakog časa je postajalo sve brže i brže, sve glasnije i glasnije. Starčev strah nije mogao *biti veći!* Postajalo je sve glasnije, kažem, sve glasnije, svakog časa! – obratite pažnju! Već sam vam rekao da sam napet; i jesam. A sada, u gluvo doba noći, usred užasne tištine te stare kuće, tako neobična buka kao ova pobudila je u meni nesavladiv strah. Ipak, još nekoliko minuta sam se suzdržavao i ostao miran. Ali, dobovanje je postajalo sve glasnije i glasnije. Pomislio sam da srce mora prepući. A onda me je obuzela nova zebnja – neki sused može čuti taj zvuk! Starcu je došao sudnji čas! Glasno kriknuvši, otvorih naglo lampu i uletih u sobu. On vrisnu jednom – samo jednom, za tren ga bacih na pod, i sručih teški krevet na njega. Tada sam se veselo nasmejao, utvrdivši da je posao dovde dobro urađen. Ali, još nekoliko minuta srce je nastavilo da bije potmulim zvukom. Ovo me, međutim, nije uznemiravalо; nije se moglo čuti kroz zid. Napokon je stalo. Starac je bio

mrtav. Vratio sam krevet i pregledao leš. Da, bio je mrtav, skroz mrtav. Stavio sam ruku na njegovo srce i držao sam je tu nekoliko minuta. Puls je prestao. Bio je naskroz mrtav. Njegovo oko me više neće mučiti.

Ako još uvek mislite da sam lud, nećete više tako misliti kada vam opišem mudre mere predostrožnosti koje sam preduzeo da sakrijem telo. Noć je bledela, a ja sam radio hitro, ali u tišini, pre svega, raskomadao sam leš, odsekao sam glavu, ruke i noge.

Onda sam odigao tri daske sa poda i sve položio između greda. Zatim sam vratio daske na mesto, tako vešto, tako lukavo, da nijedno ljudsko oko – pa čak ni *njegovo* – ne bi moglo da otkrije kako nešto nije u redu. Ništa nije trebalo ispirati – nije bilo nikakvih mrlja – nijednog traga krvi. Bio sam suviše oprezan, da bi se to dogodilo. Sve je stalo ujedno bure – ha! ha!

Kada sam ove poslove priveo kraju, bilo je četiri sata – još uvek mračno kao u ponoć. Baš kad je zvono odzvonilo sate, začulo se kucanje na ulaznim vratima. Sišao sam da otvorim laka srca – jer čega sam *sada* imao da se plašim?

Ušla su tri čoveka koja su se savršeno učtivo predstavili kao policajci. Tokom noći sused je čuo vrisak; to je pobudilo sumnju u neko nedelo; u policijsku stanicu je stiglo upozorenje, a oni (policajci) poslani su da istraže gorepomenuto.

Nasmešio sam se – jer *čega* sam imao da se plašim? Poželeo sam gospodi dobrodošlicu. Vrisak, rekao sam, ispustio sam ja sâm u snu. Starac nije tu, napomenuo sam, već na selu. Proveo sam posetioce kroz celu kuću. Pozvao sam ih da pretražuju – da pretražuju *dobro*. Odveo sam ih, konačno, u *njegovu* sobu. Pokazao sam im njegovo blago, bezbedno, nedirnuto. Ponesen svojom samouverenošću, doneo sam u sobu stolice, i zamolio ih da *ovde* odahnu od napora, dok sam ja sam, u divljoj neobuzdanosti sopstvenog potpunog trijumfa, namestio svoje sedište tačno na ono mesto ispod kojeg je ležalo telo žrtve.

Policajci su bili zadovoljni. Moje *držanje* ih je ubedilo. Bio sam neobično ležeran. Oni su sedeli, i dok sam ja bodro odgovarao, oni su časkali o običnim stvarima. Ali, uskoro, osetio sam da bledim i poželeh da odu. Glava me je bolela i činilo mi se da mi zvoni u ušima; ali oni su i dalje sedeli, i dalje časkali, zvonjava je postajala jasnija: – nastavljala se i postajala sve jasnija: govorio sam sve otvorenije, da se otresem tog osećaja: ali ono se nastavljalo i postajalo sve određenije – dok, napokon, nisam utvrdio da ta buka *nije* u mojim ušima.

Nema sumnje da sam veoma pobledeo; ali sam govorio sve tečnije i povišenim glasom. Ipak se zvuk pojačavao – i šta sam mogao? Bio je to *tih, potmuo, hitar zvuk – nalik onom koji proizvodi sat umotan u pamuk*. Borio sam se da udahnem – a policajci još uvek nisu ništa čuli. Govorio sam sve brže, sve plahovitije; ali zvuk se jednakoj pojačavao. Ustao sam i raspravljao o sitnicama, visokim tonom i žestoko gestikulirajući, ali se zvuk jednakoj pojačavao. Zašto ne odu? Hodao sam po sobi gore-dole teškim koracima, kao da su primedbe tih ljudi izazvale moj bes – ali zvuk se jednakoj pojačavao. O Bože! šta sam *mogao* da uradim? Zapenio sam – besneo sam – psovao sam! Zaljuljao sam stolicu na kojoj sam sedeо, i zaškripao njome po daskama – ali onaj zvuk je nadjačao sve i neprestano se pojačavao. Postajao je sve glasniji – glasniji – glasniji! A ljudi su još uvek ljubazno časkali i smešili se. Zar je moguće da nisu čuli? Svetogući Bože! – ne, ne! Čuli su! – sumnjali su! – oni *znaju!* – Rugali su se mom užasu! – tako sam mislio i tako mislim i sada. Ali sve je bilo bolje od ove agonije. Sve je bilo podnošljivije od ovog poniženja! Nisam više mogao da podnesem one licemerne osmehe. Osetio sam da moram da vrisnem ili da

umrem! – i sada – ponovo – čujte! glasnije! glasnije! glasnije! *glasnije!*

"Nitkovi!" – kriknuo sam, "dosta je bilo pretvaranja! Priznajem delo! – iščupajte daske! – ovde, ovde! – to lupa njegovo grozno srce!"

1843.

Prevela Vuka Adamović

ZLATNI JELENAK

What ho! what ho! this fellowo is dancing mad!

He hath been bitten by the Tarantula.

All in the Wrong

Hej, hej, ovaj mladić je stvoren za igru!

Bio je ujeden od tarantule.

Sve naopako

Pre mnogo godina sklopio sam prisno prijateljstvo sa Vilijamom Legrandom. On je bio potomak jedne stare hugenotske porodice, koja mu je ostavila veliko nasledstvo. Ali, izgubivši u raznim nesrećnim slučajevima svoje imanje, on napusti Nju Orleans, svoj rodni grad, da se spase od poniženja koja ga ne bi poštredela u njegovoj nesreći. Na ostrvu Saliven, u blizini Čarlstona u Južnoj Kaliforniji, potraži i nađe mesto da se nastani.

Ostrvo je zaista čudnovato. Dugo je otprilike tri, široko najviše četvrtinu milje, a stvoreno je uglavnom od morskog peska. Odvaja ga od kopna jedva vidljiv, muljevit voden rukav, obrastao trskom i rogozom, gde se kupe čitava jata vodenih ptica. Biljni svet je tu oskudan i zakržlja; nigde, na čitavom ostrvu, ne možete da vidite pravo krupno drveće. Na zapadnom kraju, istina, rastu dve-tri bodljikave palme ispred nekoliko siromašnih koliba. Tu bi se leti nastanio poneki čarlstonski gradanin, koji bi htio da se skloni od prašine i nezdrave gradske zapare. Čitavo ostrvo bilo je obraslo grmljem mirisne mirte, koja ovde može da izraste visoko do petnaest i dvadeset stopa, stvarajući tako gotovo neprohodnu šumu.

U najusamljenijem kutu ove šikare, nedaleko od istočnog kraja ostrva, sagradio je Legrand kolibicu, u kojoj je boravio kada sam se slučajno s njim upoznao. Brzo smo se sprijateljili, jer su me mnoge stvari u vezi sa pustinjakom zanimale i budile moju pažnju. Bio je veoma dobro vaspitan i neobično pametan; samo, bolesno je zazirao od ljudi; zatim, čudnovato je menjao svoja raspoloženja, bivajući čas burno uzbuđen i oduševljen, čas opet turoban i neosetljiv. Imao je mnogo knjiga, ali je čitao veoma malo. Glavno mu je zadovoljstvo bilo lov i pecanje; voleo je takođe da tumara pored obale, kroz mirtino grmlje, da traži školjke i bube, od kojih je bio sastavio prekrasnu zbirku. Pri ovom lutranju pratio ga je gotovo uvek jedan stari crnac, po imenu Jupiter, kome je porodica Legrandova bila dala slobodu; ali on se ni ljubaznim nagovaranjem ni

pretnjama nije mogao privoleti da ostavi svoga gospodara i da napusti službu kod mladoga *masa'* Vila, jer je to smatrao kao svoje neosporno pravo. Možda su i Legrandovi rođaci, koji su smatrali da je nemiran duh, podsticali Jupiterovu tvrdoglavost, da bi čudljivi "Vil" na svom tumaranju bio pod sigurnim nadzorom.

Zima je retko oštra na ostrvu Saliven, a jesen je redovno blaga kao leto. No, sredinom meseca oktobra 18.. vladala je čitav dan neobična studen, koja mi je bila baš neprijatna. Došao sam na ostrvo, sa teškom mukom se provukao kroz večno zeleni mirtin čestar i dospeo pred kolibu svoga prijatelja, koga već više nedelja nisam mogao da posetim.

Zakucah po svom običaju, i kad ne čuh nikakav odgovor, potražih ključ u poznatom skrovištu, otključah vrata i uđoh unutra. Prekrasna vatrica – nešto neobično u ovo godišnje doba – plamsala je u ognjištu. Skidoh svoj ogrtač, primaknuh stolicu bliže vatri koja je pucketala i strpljivo stadoh da očekujem dolazak prijatelja.

Kada je počelo da se smrkava, vrati se Vilijam sa svojim crncem. Pozdravismo se srdačno. Jupiter radosno iskezi čitavo lice, pa se marljivo ustumara da nam za večeru priredi nekoliko vodenih ptica. Legranda obuze neuobičajeni nastup zanosa. Zaista ne znam kako drukčije da nazovem to raspoloženje. Bio je našao retku, dvoljuštarastu školjku, "jednu sasvim nepoznato vrstu", a sem toga uz Jupiterovu pomoć isterao jednog jelenka i srećno ga uhvatio; sutra ujutru trebalo je da kažem svoje mišljenje o bubi, za koju je mislio da je sasvim nepoznata.

– Zašto tek ujutru, a ne večeras? – zapitah, dok sam grejao ruke uz vatru i sa zadovoljstvom ih trljaо, a u sebi slao dođavola sve jelenke na svetu.

– Eh, da sam znao da će vas ovde zateći! – odvrati Legrand. – Pošto se tako dugo nismo videli, kako sam mogao da slutim da ćete me posetiti baš večeras, a ne neke druge večeri? – Vraćajući se kući, sreo sam potporučnika G. iz tvrđave i uzajmio sam mu, na žalost, bubu; stoga ćete moći da je vidite tek sutra. Prenoćiće večeras kod mene, a Jupiter će je doneti sutra čim sunce izgreje. To je nešto najlepše što je priroda stvorila.

– Šta? *Izlazak* sunca?

– Glupost! Moj jelenak! Nikad nisam video tako divnu zlatnu bubu; velika je kao beli orah mekušac. Na gornjoj strani leđa ima dve kao ugljen crne pege, a pri dnu leđa takođe kao ugljen crnu i malo dužu pegu. Pipci su mu...

– Ne, masa Vil, zaista ništa drugo jelenak ne biti osim zlato – prekide ga Jupiter – buba biti od pravo zlato, iznutra i spolja čisto zlato, samo krila ne. Teško buba, teško!

– Pa, neka je zaista i tako, Jupe – odgovori Legrand – ipak to još nije nikakav razlog da ti pečenje zagori. Buba je – tim se rečima opet obrati meni – zaista tako obojena da se Jupiteru može verovati: onako zlatan, blistav metalni sjaj kao kod te bube, još nikad nisam video.

On zatim sede za jedan mali sto, uze mastilo i pero, potraži hartiju, ali je, na svoje čuđenje, ne nađe.

– Ništa ne mari – reče najzad – dešava se to; ali, moram vam dati bar neki pojам o obliku moje bube.

Izvukavši iz prsluka nekaku prljavu debelu hartiju, stade perom da crta neveštu skicu, dok sam ja sedeo spokojno uz vatru, jer se još nisam sasvim zagrejao. Kada je dovršio, pruži mi crtež i ne pogledavši ga. Baš htedoh da razgledam, kada me od toga odvrati glasno režanje spolja, a zatim se začu žestoko grebanje i struganje na vratima. Jupiter nije imao kud te otvori vrata, i

unutra unutra Legrandov veliki njufaundlendski pas, prope se uz mene i obasu me umiljavanjem, jer smo bili odavno dobri prijatelji. Kada se toga zasitio do mile volje, mogao sam da razgledam crtež. Zaista, mora se priznati da me je skica koju je izradio moj prijatelj veoma iznenadila.

– Pravo da kažem – primetih, pošto sam je nekoliko trenutaka gledao – to je čudnovat jelenak! Meni je zaista sasvim nepoznat; ovako nešto, zbilja, još nisam video; po mome mišljenju, vaša buba više liči na kakvu lobanju ili mrtvačku glavu nego na bilo koje stvorenje koje sam dosad svojim očima video!

– Šta? Na mrtvačku glavu? – uzviknu Legrand. – Ta, na hartiji možda zaista podseća malo na mrtvačku glavu. Obe gornje crne pege liče na oči, kako vama verovatno izgleda, a duguljasta pega pri dnu leđa može da liči na usnu šupljinu. A i oblik takođe ima izgled jajeta.

– Možda – rekoh – ali, Legrand, umetnik baš niste u crtanj. Moram da sačekam dok sam ne vidim bubu, da bih o njoj mogao da sudim.

– Ja to ne razumem – progundja on, očito ozlojeđen – mislim da prilično crtam, te mogu bar donekle slično da izrazim šta hoću, jer sam imao dobre učitelje, a sebi laskam da nisam baš pau na teme.

– Ali, dragi moj mladiću, onda se šalite sa mnom; ovo što ste mi ovde nacrtali predstavlja po svim pravilima fiziologije i anatomije – lobanju. Vaš jelenak mora da je najčudnovatiji jelenak na svetu, ako je zaista nalik vašem crtežu. Predlažem vam da svoju bubu nazovete *Scarabeus caput hominis* jer ima i takvih imena u zoologiji!... Ali, gde su pipci, o kojima ste govorili?

– Pipci! – povika Legrand uzrujano – zar ne vidite pipke? Ni na samoj bubi nisu jasniji nego što sam ih ja nacrtao!

– Dobro, dobro – stišavao sam ga – biće valjda tako; ali, ja zbilja ne vidim pipke.

I vratih mu list hartije ne dodajući više ni reči, jer nisam htio da ga ljutim; ali, sve me to veoma začudilo. Zagonetno mi je bilo neraspoloženje moga prijatelja jer je crtež zaista više ličio na mrtvačku glavu nego na bubu. Legrand primi list veoma zlovoljno, stade da ga gužva, verovatno nameravajući da ga baci u vatru; ali, odjednom, zastade i, kao ukopan, zagleda se u crtež. Na licu mu se svakog trenutka smenjivalo tamno rumenilo sa mrtvačkim bledilom, dok je tako, uzrujano i zbuđeno, ali sa najvećom pažnjom, ispitivao neobični crtež. Zatim ustade, uze sveću sa stola i sede na jedan mornarski sanduk u najudaljenijem uglu sobe. Tu još jednom pogleda hartiju, ne odajući ni jednom rečju šta ga je na to nagnalo. Onda izvuče iz kaputa beležnicu, pažljivo umetnu list unutra i zaključa je brižljivo u svoj pisaći sto. Sada je njegovo ponašanje, dok sam ga ja sa najvećim čuđenjem posmatrao, postalo mirnije, mada je iščezlo ono naglo i radosno raspoloženje sa kojim se vratio sa svog lutanja. Ipak, nisam više video zlovoljni izraz na njegovom licu: kao da je bio više rasejan nego neraspoložen; gledao je zamišljeno ispred sebe i nijedna moja dosetka nije mogla da ga otrgne od razmišljanja. Hteo sam da prenoćim u Legrandovoj kolibi, kao i uvek kada sam mu dolazio; ali, sada sam smatrao da je bolje da ne uz nemiravam prijatelja u njegovom raspoloženju. Nije me ni molio da ostanem, a kada sam se oprištao, prodrma mi ruku tako snažno i srdačno da sam se ponovo začudio.

Više nedelja nisam ništa čuo o Legrandu, kada mi jednog dana sasvim neočekivano dođe njegov crni sluga Jupiter. Još nikada nisam video tako skrušenog dobrog starog crnca, i u glavi mi kao munja sevnu misao o teškoj nesreći koja je mogla da zadesi moga prijatelja.

– Jupe – zapitah ga – šta je novo, kako ti je gospodar?
– O, masa, treba ja istina kazati? On dobro ne biti.
– Nije dobro? To mi je zaista žao. A šta mu je?
– To mu je! Nikada se on ne tužiti, a ipak bolestan biti. Mnogo bolestan biti, siroma' masa Vil.

– Bolesan, Jupe? Zašto mi to nisi odmah rekao! Je li u postelji?

– Nije, gospodar. On nikada ležati. Tu upravo žuljati cipela. O, srce moje jako teško boleti, zbog siroma' masa Vil.

– Dragi, dobri Jupe, kada bih ja mogao da razumem to što govorиш! Veliš da ti je gospodar bolestan! Zar ne razgovara sa tobom? Zar ti nije rekao šta mu je?

– Ne ljutiti se, gospodar! Masa Vil govoriti ništa ne biti njega, sasvim zdrav biti, i uvek trčkarati, na ova strana, na ona strana, glava zemlji oboriti, i izgledati mnogo bled kao avet, i uvek računati, računati...

– Šta on radi, Jupitere?

– On uvek računati, brojeva, tabla... Stari Jupiter još nikada ne videti tako smešno račun. O, mnogo brige imati i dobro paziti morati na siroma' masa Vil. Jedan dan bio pobeći, sasvim rano, i tamo ostati čitav dan. Jupiter bio uzeti debeli štap i hteti masa Vil dobro istući kad se kući vratiti; ali, onda srce za to ne imati, tako on strašno bolestan izgledati.

– Ama, šta ti tu trabunjaš! Samo, dragi Jupe, biće svakako bolje da ne postupaš tako strogo sa ubogim mladićem; nemoj ga tući, molim te, dobri Jupitere; on to ne bi podneo. A sada napregnji svoju pamet, pa mi reči: kako ga je snašla ta bolest? Je li se šta naročito dogodilo otkako sam bio kod vas?

– Nije, gospodar, ništa se od tada ne dogoditi; ali ja se bojati isti dan, kad vi biti tamo kod nas.

– Kako to, šta se onda dogodilo? Šta hoćeš da kažeš?

– Da, gospodar, ja misliti buba!

– To, veliš?

– Buba! Ja sasvim sigurno znati, masu Vil ujela zlatna buba u glavu!

– A kako ti je to palo na um, Jupitere? Moraš, ipak, imati neki razlog?

– Mnogi razlog, gospodar! Bube imati usta sa klešta, zar to ne biti dosta razlog? Još nikada ne videti takav đavolski buba, divlje biti i gristi da hteo uhvatiti. Masa Vil ga najpre hvatati; ali, brzo opet pustiti, jer ujeden biti. Ja imati strah i buba ne dotaknuti rukom; ne, ja najpre hartija naći i buba tada sa hartije zgrabitи i umotati, i list hartija gurnuti u usta na buba.

– Dakle, ti zaista misliš da je buba ugrizla tvoga gospodara, i da se zbog toga razboleo?

– Ja ne misliti, ja tačno dobro znati. Zašto masa Vil tako mnogo sanjati o zlatu i stalno o zlatu, ako ne zbog zlatni buba?

– Ali, odakle znaš da on sanja o zlatu?

– Kako da ja ne znati? On uvek na san o tome govoriti, ja čuti i znati!

– Pa, Jupe, možda imaš pravo. Ali, kojoj srećnoj ili osobitoj okolnosti treba da zahvalim što si me počastio svojom posetom?

– Ovo biti, masa. Ja doneti ovo pismo. – I sa tim rečima predade mi Jupiter sledeće pismo:

Dragi prijatelju!

Zašto se ne viđate? Valjda niste bili tako ludi da se uvredite zbog one male neuljudnosti.

Od našeg poslednjeg sastanka preturio sam preko glave svakojake brige. Hteo bih nešto da vam saopštим, samo ne znam kako ču i da li ču to uopšte moći da kažem.

Već nekoliko dana ne osećam se sasvim dobro, a moj dobri stari Jup me muči i dosađuje svojom dobronamernom zabrinutošću. Nećete mi verovati?

Nedavno je nabavio jednu batinu da me izdeveta što sam mu umakao i ceo dan tumarao po brežuljcima na obali. Mislim da me samo moj rđav izgled spasao od dobrih batina. Svojoj zbirci nisam, na žalost, ništa mogao da dodam od poslednje vaše posete.

Ako možete, na bilo koji način dođite k meni, molim vas, sa Jupiterom. Molim vas, dođite! Radovao bih se da vas večeras vidim zbog izvesne stvari. Tiče se stvari od najveće važnosti.

Najsrdaćnije vas pozdravlja vaš Vilijam Legrand

Pismo me je veoma uznemirilo. Nisam dotle nikad primetio ovakav način izražavanja kod svog prijatelja. Kakve su misli zamutile njegov zdravi razum? Kakvu je novu mušicu uvrteo sebi u glavu? Kakva li je to stvar od najveće važnosti što ga je mogla tako uzbuditi?

Jupiterova priča o bolesniku poče ozbiljno da me plaši. Zaokupi me strah da mi prijatelj nije malaksao pod uticajem svojih neveselih doživljaja, pa mu se duh pomutio. Ne oklevajući ni trenutka, spremih se da podem sa crncem.

Kada smo stigli na obalu, ugledah u čamcu kojim je trebalo da se prevezemo kosu i tri motike, blistavo svetle i potpuno nove.

– Šta je ovo, Jup? – zapitah ga.

– To biti jedan kosa, gospodar; a to biti tri motike.

– To ti potpuno verujem; ali, šta će ti motike i kosa?

– Masa Vil hteti da ja kupiti njemu jedan kosa i motike u grad, i Jupiter zato bio platiti mnogo, mnogo novac!

– Ali, za kakvu su đavolsku pustolovinu potrebne masi Vilu sad najednom kosa i motike?

– To ni ja ne znati! Đavo mene nositi; ali, ja misliti, masa Vil ni sam ne znati. Da, svemu buba kriv biti!

Videći da ne mogu ništa pametno saznati od Jupitera, udoh sa njim u čamac i mi se otisnusmo. Uz snažnu podršku vetra doplovismo brzo u mali zaliv, severno od Multrijske tvrđave, i posle valjanog pešačenja stigosmo oko tri sata popodne do Legrandove kolibe. Kao da nas je očekivao sa velikim nemicom, zgrabi mi pomamno ruku, što me prestraši i još više pojača moju sumnju. Lice mu je bilo mrtvački bledo, a oči duboko upale i neobično sjajne. Pošto sam ga upitao kako je sa zdavljem, zapitah ga da li mu je potporučnik G. vratio jelenka.

– O, dabome – odgovori on, a lice mu obli krvavo rumenilo – i ništa ne bi moglo da me rastavi od bube. Znate li da je Jupiter bio u pravu?

– Kako to? – zapitah, posmatrajući zabrinuto svoga prijatelja.

– Pa, on je rekao da je buba od čistog zlata, pravog zlata!

Legrand je naglašavao svaku reč tako ozbiljno i važno, da sam teškom mukom mogao da sakrijem svoj užas gledajući ga takvog.

– Ova će mi buba doneti sreću – nastavi on, dok mu je pobednički osmeh titrao oko usana –

ona će mi opet vratiti bogatstvo moje porodice. Čudite se, valjda, što volim bubu? Mila Fortuna podarila mi je po svojoj uviđavnosti, i ja treba samo pametno da je upotrebim. O, pokazaće mi ona put, i ja će zlato naći! Jupitere, donesi jelenka!

– Šta! Buba, masa? Ne moći. Masa buba sam doneti! – Na to Legrand ustade ozbiljno i važno i doneše mi bubu iz staklenog ormana, u kome ju je držao. Bio je divan jelenak, kakve u ono doba prirodnjaci sigurno još nisu poznavali. Na gornjem kraju leđa imao je dve okrugle crne pege i jednu dužu na donjem kraju. Gornja krila bila su mu neobično tvrda i blistala se kao suvo zlato. Buba je bila teška, kao da je od zlata, i najzad sam razumeo zašto je Jupiter verovao da je od pravog zlata.

– Poslao sam po vas – poče Legrand čudno otegnutim glasom – poslao sam po vas da vas zamolim za savet i pomoći i da nameru sudbine i jelenka...

– Dragi moj Legrande – prekidoh ga – vama sigurno nije dobro i trebalo bi da se čuvate. Morate bezuslovno da legnete u krevet, a ja će ostati uz vas nekoliko dana, dok sve ne uredimo. Trese vas groznačica i...

– Groznačica? Pa opipajte mi puls! – odvrati on.

Uhvatih ga više ručnog zglavka i osetih odista da mu krv sasvim mirno struji.

– Ali, dragi Legrand, može čovek da bude bolestan i bez groznice! Dozvolite, molim vas, da se malo pobrinem za vas. Prvo, legnite u krevet, drugo...

– Varate se – uzvratih on – ja sam zdrav i osećam se dobro, koliko je to moguće pri ovoj mojoj lako shvatljivoj živčanoj uzrujanosti. Ako zaista želite, možete mi pomoći da se oslobođim ovog uzbuđenja.

– A kako se to može udesiti?

– Vrlo lako. Odlazim sa Jupiterom na malo istraživačko putovanje po bregovima. Tamo treba da mi pomaže jedan čovek u koga bih mogao da se pouzdam. Postigli svrhu ili ne, u svakom slučaju stišaće se moja uzrujanost od koje sada bolujem.

– Rado će vam učiniti po volji – odgovorih – ali, ipak bih želeo da najpre znam: ima li to istraživačko putovanje po bregovima zaista neku vezu sa ovim đavolskim jelenkom?

– Svakako.

– Onda ne mogu da sudelujem u tom ludom preduzeću, dragi Legrand.

– To mi je žao, veoma žao, jer onda moram da pođem sam sa Jupiterom.

– Da pođete sami! Niste valjda pamet izgubili! Pa koliko ćete vremena ostati tamo?

– Verovatno čitavu noć. Krenućemo odmah, i kad ogreje sunce vratićemo se sigurno kući.

– A hoćete li mi dati časnu reč, ako izdržite ovaj bolesni nastup i ako se povoljno za vas svrši ova prokleta stvar sa bubom, da ćete se sa mnom vratiti kući i slušati moj savet kao da sam lekar?

– Obećavam. Ali da krenemo, jer više ne smemo da dangubimo.

Teška srca pođoh sa svojim prijateljem. Krenuli smo oko četiri sata – Legrand, Jupiter, pas i ja. Jupiter je tvrdoglav zahtevao da sam nosi kosu i motike – a sve to, kako mi se činilo, više iz straha da oruđe ne dopadne u ruke njegovog ludog gospodara nego iz preterane uslužne marljivosti. Ja sam nosio dva fenjera, dok je Legrand pokretima čarobnjaka vitlao po vazduhu jelenka, koga je bio privezao čvrstim koncem. Teškom mukom uspevao sam da zadržim suze, jer sam se iz ponašanja svoga prijatelja potpuno uverio da mu se razum pomutio. Ipak, smatrao

sam da je pametnije da se prilagodim položaju i da se ne protivim bezumnim planovima svoga prijatelja, već da sačekam dok mi se pruži zgodna prilika da preduzmem razumne mere.

Pregazismo vodeni rukavac koji odvaja ostrvo od kopna, i pošto smo se uspeli na pristranak, podosmo dalje u severozapadnom pravcu, kroz nekakav divlji, razriven, pust predeo, ne susrevši putem ni jednog jedinog čoveka. Legrand nas je vodio sa velikom sigurnošću, oklevajući s vremena na vreme nekoliko trenutaka dok ne bi odredio pravac po nekim znacima koje je sam zabeležio. Pošto smo isli tako već puna dva sata, stigosmo najzad u nekakvu strašnu divlju pustoš. Bila je to nekakva visoravan blizu vrha jednog skoro nepristupačnog brežuljka, koji je od podnožja do vrha obrastao gustom šumom. Svuda po njemu štrčale su ogromne stene na kojima se slabo držala zemlja, pa bi se verovatno srušile da ih nije održavalo drveće.

Zaravan na koju smo se uspeli bila je obrasla gustim šibljem; pošto tuda nismo mogli da se provučemo, morao je Jupiter, na zapovest svoga gospodara, da nam krči kosom put do jednog džinovskog, divno izraslog lerovca, koji se nalazio između osam do deset hrastova, ali ih je mnogo nadvisio svojim silnim, prekrasno razvijenim granama, i svojom bujnom lisnatom krošnjom predstavljao najveće i najlepše stablo koje sam ikada video.

Kada smo stigli do ovog šumskog diva, obrati se Legrand Jupiteru pitajući ga da li sme da se popne na drvo. Starac je izgledao zamišljen; razmišljaо je nekoliko trenutaka i najpre ništa ne odgovori. Onda se primače ogromnom stablu i stade da ga obilazi i posmatra sa najvećom pažnjom. Kada je dovršio svoje ispitivanje, reče:

– Da, masa, Jup se može peti. Jup se može peti na svako drvo.

– Onda se penji što brže možeš, jer će se ubrzo odviše smračiti za taj posao.

– Kako visoko trebati se ja peti, masa? – zapita Jupiter.

– Najpre ćeš se uspeti visoko uz glavno stablo; posle ču ti reći šta ćeš dalje da radiš. Tako, a sada ponesi jelenka!

– Šta, buba, masa Vil? Zlatna buba? – viknu crnac, odskdčivši s užasom. – Zašto trebati ja buba uzeti? Proklet ja biti, ako to učiniti!

– Ako se ti tako veliki i snažan bojiš da uzmeš u ruku malog, nevinog jelenka, onda možeš bar za konac da ga držiš; ali, ako nećeš da ga poneseš sa sobom, smesta ču ti glavu smrskati ovom motikom!

– Šta to, masa! – promuca prestrašeno Jup. – Zašto uvek tako mnogo ljut biti prema stari crnac! Ja se samo šaliti! Zar se ja bojati od buba? Pih!

On uze u ruku konac sa drugog kraja i stade da se penje uz drvo, odmičući bubu od sebe što je dalje mogao.

Lerovac ili *Liriodendron tulipiferum*, najdivnije američko stablo, ima u mладости sasvim glatku koru i naraste do velike visine ne razgranavajući se. Postepeno, kora mu postane rapava i ispuca, a iz stabla izniknu kratke grane. Jupiter je mogao, dakle, bez prevelike teškoće da se uspuže uz drvo. Rukama i kolenima obuhvatao je diva što je čvršće mogao: hvatao se ispučenih pukotina u kori, rukama se uzdizao i bosim nogama odupirao; u dva maha se gotovo srušio, a zatim mu pođe za rukom da se dohvati prve grane. Verovamo je mislio da je sad penjanje dovršeno, pa viknu sa visine od nekih pedeset do šezdeset stopa:

– Gde ja sada trebati, masa Vil?

– Penji se uz najdeblju granu... Tako... Ovde, sa ove strane – viknu Legrand. Crnac odmah

posluša i peo se sve više, dok nam nije sasvim nestao iz vida njegov plečati stas. Najzad se začu njegova vika:

– Trebatи ja još dalje ići?

– Pogledaj dole – odvrati Legrand – i prebroj grane ispod sebe, na ovoj strani. Pored koliko si se grana popeo?

– Jedan... dva... tri... četiri... Ja pored pet velikih biti, masa!

– Onda se popni još za jednu!

Posle nekoliko trenutaka začu se opet Jupiter. Bio se popeo na sedmu granu.

– A sada, Jupe – viknu Legrand, očito veoma uzrujan – moraš da se penješ po grani što god dalje možeš. Ako što naročito spaziš, javi nam!

Sve dotle nisam mogao sasvim da poverujem da mi je prijatelj zaista poludeo, a sada sam se u to uverio. Dok sam razmišljao kako bih ga najlakše odmamio kući, začuh Jupiterovu viku:

– O mnogo se bojati, dalje ne moći puzati, grana bila trula.

– Veliš li da je grana trula, Jupitere? – zapita Legrand drhtavim glasom.

– Da, masa, grana sasvim trula biti!

– Za ime božje, šta da sad radim? – očajno kriknu Legrand.

– Šta sad da radite – viknuh ja, sav srećan što mi se pružila prilika da se umešam – odmah ču vam dati savet, otidite kući i ležite u krevet! Hajdete, Legrand. Vi ste ipak mio i razborit momak, hajdete sa mnom. Sve se više smrkava.

– Jupitere! – viknu on, i ne obazirajući se na mene – čuješ li me?

– Da, masa Vil, sasvim jasno.

– Izvuci moj nož, zaseci njime granu, pa mi reci brzo je li drvo zaista trulo!

– Grana biti trula, masa, ali ne mnogo, ja moći još penjati; ali, samo malo, i moram sam biti.

– Sam biti? Šta to sad znači?

– Ja mislim bez buba. Buba mnogo težak biti, ja ga ispustiti, a onda grana se slomiti kad je crnac sam!

– Lopužo! Nitkove! – stade da viče Legrand, očito veoma obradovan uprkos ovim kratkim izrazima. – Šta ti pada na um! Razbiću ti glavu ako mi bubu ispustiš! Razumeš li me?

– Da; ali, masa ne trebati tako vikati na jadni crnac!

– Aha! Slušaj sad! Ako se usudiš da dopreš do kraja grane, a da bubu ne ispustiš, poklonicu ti srebrni dolar čim se spustiš dole!

– O, ja ići, masa – odgovori crnac – odmah ja moći do kraj grane.

– Do kraja! Reci: jesи li već na kraju? – vikao je Legrand.

– Odmah biti na kraj, masa... O-o-o-o!... Milostivi nebeski tvorac!... Šta to biti na drvo?

– Dakle – zapita Legrand srećnim glasom – šta vidiš na grani?

– O, videti jedan mrtvačka glava... Svoj glava neko ostaviti na drvo! A sve meso glodano biti od ptice!

– A kako je lobanja pričvršćena uz granu? – zapita Legrand.

– Čekati, masa, morati najpre videti. O-o-o!... To biti smešno. Lobanja biti prikovana uz drvo sa jedan veliki klinac!

– Dobro, vrlo dobro, a sad čini što ti kažem, čuješ li, Jupitere.

– Da, masa!

- Nađi levo oko u lobanji!
- Hm – oho – ne biti ovde nikakav levi oko.
- Tikvane! Znaš li gde ti je leva ruka?
- O, da, znati to vrlo dobro, sa leva ruka ja uvek drva cepati.

– Sasvim tako, ti si levak. A levo ti je oko na istoj strani na kojoj i leva ruka. Sad ćeš valjda naći levo oko u lobanji, ili duplju, u kojoj je pre bilo. – Jesi li našao? Nastupi prilično duga počivka. Onda se ču Jupiterov oklevajući glas:

– Levo oko od lobanje biti na isti strana kao njezin leva ruka? Ali, lobanja više nemati nimalo ruka! Ništa ne mari. Gde ja imati levo oko isto biti levo oko od mrtvački glava. Ovde! Šta sad raditi sa levi oko od lobanja?

– Stavi bubu unutra i pusti je kroz rupu dokle ti konac dopire; samo, dobro pazi da ne ispustiš konac!

- Već biti udešeno, masa Vil; mnogo lako biti buba kroz rupa provući.

Za vreme ovog neobičnog dijaloga Jupiter se nije mogao nimalo videti. Ali, sada se pojavi buba koju je on pustio o konac, i zablista se kao grumen čistog zlata, obasjana poslednjim zracima sunca na zalasku. Na to Legrand uze kosu u ruke i obeleži njome jedan prostor u obliku kruga, sa prečnikom od tri do četiri jarda,² na mestu više koga je visio jelenak. Tada naredi Jupiteru da pusti vrpcu sa bubom, pa da onda siđe sa drveta.

Sada moj prijatelj zabi jedan kolac tačno na ono mesto gde je pala buba. Zatim izvuče iz džepa smotani kanap i pričvrsti ga jednim krajem za lerovac, odmota ga polagano i zategnu najpre do koca, a zatim dalje nekih pedeset stopa u pravoj liniji u pravcu koji su određivali kolac i stablo. Najzad se zaustavi i opet pobode jedan kolac u zemlju, dok je Jupiter račistio kosom čitav prostor. Oko drugog koca Legrand zabeleži jedan krug, zatim nam dade motike i zamoli nas da kopamo što je moguće brže.

Pravo da kažem, nisam nikako osećao veliku ljubav prema takvom poslu i rado bih ga se otresao u ovoj neobičnoj prilici jer se noć spustila, a bio sam uz to izmoren naporima koje sam preturio preko glave. Ali, nikako nisam mogao da izbegnem ovo kopanje, a i bojao sam se da svojim opiranjem ne uznenirim svoga sirotog prijatelja. Da sam se mogao pouzdati u Jupitera, pokušao bih da grubim nasiljem zagospodarim položajem; ali poznavao sam starog crnca i morao sam pretpostaviti da on u ovakvoj prilici neće ni najmanje zazirati da svome gospodara priskoči u pomoć. Nisam više sumnjaо da ga je zaludila bajka o nekom zakopanom blagu; njegovu je ludost verovatno pojačao nalazak jelenka, a možda i Jupiterovo verovanje da je buba od pravog zlata. Tako sam bar ja tumačio luđakove reči: "Buba će mi pokazati put do zlata". Bio sam veoma ožalošćen zbog sudbine svoga prijatelja, ali sam se silom savladao i kopao sam veoma usrdno. Nadao sam se da će očiglednost i prevarena nada možda opametiti jadnika.

Kada smo zapalili fenjere i njihova svetlost obasjala naš rad, morao sam da se nasmešim šarenom društvu kakvo smo mi bili i neobičnom utisku koji bi naš tajanstveni i sumnjivi posao mogao proizvesti na slučajne prolaznike.

Kopali smo sa velikom neumornošću otprilike dva sata. Dok smo mi čuteći radili i retko koju reč progovorili, njufaundlendski pas, koga je naš posao izgleda veoma zanimalo, nije prestajao da laje. Lavez mu je bivao sve glasniji, i Legrand poče da strahuje da ne domami kakve prolaznike. Jupiter je htio da psa umiri nekim uspešnim sredstvom jer se izvuče iz jame

cereći se podmuklo. Primače se psu, sveza mu gubicu svojim pojasom i, zadovoljno se smejući, maši se opet svoje motike.

Već smo bili iskopali u dubinu otprilike pet stopa,³ a skriveno blago, o kome je moj bolesni prijatelj očigledno sanjao, nije se pokazivalo. Kad smo prestali zbog umora, ponadah se da će se time svršiti ova neobična komedija. Ali Legrand, mada očito uz nemiren, poče opet da kopa obrisavši zamišljeno znoj sa čela. Iskopali smo već bili čitav levak u prečniku od četiri stope, a sad smo mu još proširili obim i izrili dve stope dublje – i opet ništa nismo našli.

Jadni kopač blaga, koga sam neizmerno žalio, izade iz jame; na licu mu se čitalo najdublje razočarenje dok je ponovo oblačio svoj dugački kaput. Ja sam čutao. Na mig svoga gospodara Jupiter stade da prikuplja oruđe. Oslobođismo psu gubicu i u grobnoj tišini krenusmo natrag kući.

Bili smo već prevalili dobar deo puta, kad Legrand najedanput izusti glasnu psovku, nasrnu na Jupitera i ščepa ga za vrat. Razjapljenih usta i iskolačenih očiju, preneraženi crnac ispusti motiku i pade ničice ispred svoga gospodara.

– Ti, lopužo – zasikta Legrand kroz stisnute zube – crno pseto prokleti, govori, odgovaraj! Govori kad ti kažem, i nemoj da mi vrdaš! Gde ti je levo oko?

– Nebeski otac! O, masa Vil, zar to ne biti moje levo oko? – rekao je sa užasom crnac, pokazujući rukom svoje *desno* oko.

– Naravno, tako sam i mislio! Ura! Znao sam to – kriknu Legrand, pusti crnca i zavrte ga kao vihor oko sebe, na čuđenje sluge koji nas je čutke i naizmenice posmatrao.

– Hajdemo, moramo natrag – viknu Legrand – igra još nije izgubljena! Nismo ništa drugo mogli da učinimo sem da sa njim natrag odjurimo do lerovca.

– Jupitere – poče on kad stigosmo – dođi ovamo pod drvo. Je li lobanja licem bila okrenuta od stabla ili prema stablu?

– Lice od stabla okrenuti, masa!

– Dobro, jesli li ispustio jelenka kroz ovo oko ili kroz ovo ovde? – Pri tim rečima Legrand dodirnu najpre levo, a zatim desno oko Jupiterovo.

– Ovo oko biti, masa, levo oko, upravo kako mi vi kažete. Pritom crnac pokaza svoje desno oko.

– Onda još jednom moramo da pokušamo – odahnu Legrand.

Na to moj prijatelj, kod koga sam već u njegovoj ludosti opažao neki metod, izvadi iz zemlje kolac koji je obeležavao mesto gde je buba pala na zemlju, i ponovo ga zabode na tri palca levo. Namota opet kanap, zategnu ga od stabla do koca, a odavde, kao i pre, za pedeset stopa dalje u ravnoj liniji. Na taj način dospesmo do jednog mesta koje je bilo udaljeno nekoliko jardi od mesta gde smo ranije kopali. Opet Legrand obeleži krug oko drugog koca, i mi se ponovo latismo motika. Bio sam užasno umoran, a ipak sam vredno kopao, pa moram priznati da me naš rad počeo zanimati. Obuze me neka razdraženost i očekivanje, što nisam umeo sebi da objasnim; izmišljeno blago, koje je pomutilo pamet mome prijatelju, kao da je i meni zavrtelo mozak. Dok sam radoznalo razgledao jamu, pas opet stade da laje. Pre mu je lavež bio srdit i razdražen, a sada je lajao potmulo i bojažljivo. Kada je Jupiter opet hteo da mu veže njušku, branio se besno, skočio zatim u jamu i stao da rije šapama po dnu. Posle nekoliko trenutaka ukaza se mnoštvo ljudskih kostiju; videli smo da su to delovi dva cela kostura, na kojima je još

visilo nekoliko metalnih dugmadi i trulih vunenih krpa. Sa nekoliko udaraca motikom otkrismo veliki španjolski nož. Kopali smo dalje kao bez duše ali ne nađosmo ništa, osim tri ili četiri komada zlatnog i srebrnog novca.

Kada je Jupiter spazio pare izbezumi se od radosti, dok se na licu njegovog gospodara ogledalo najdublje razočarenje. Ipak nas je bodrio da dalje kopamo, i baš kad smo se bili ponovo prihvatali posla ja posruhu i sruših se ničice, jer sam bio zapeo čizmom o veliku alkiju koja je ležala upola zatrpana u raskopanoj zemlji.

Nikad u svom životu nisam bio tako uzbudjen i uzrujan. Radili smo brzo dalje. Najzad, otkopasmo jedan kovčeg, koji je bio dug otprilike tri i po, širok tri, a visok dve i po stope: Okovan je bio čvrsto rešetkom od isprepletanih gvozdenih obruča. Šest alki bilo je prikovano duž ivice kovčega, bez sumnje za šest osoba, jer ih je toliko trebalo da podignu kovčeg. Nas trojica zapesmo iz sve snage da kovčeg izdignemo: ali, morali smo se pomiriti sa tim da ga nikako ne možemo maknuti s mesta. Srećom, bio je zatvoren samo dvema pomicnim rezama, koje pomakosmo natrag, dršćući i teško dišući od očekivanja.

Kako da to opišem? – Kada smo jamu osvetlili fenjerima, zaslepi nas blistavi sjaj: tako je plamtelio i iskrilo se pred našim očima da nas je to zaslepilo, i samo nejasno smo mogli da raspoznamo zbrkanu gomilu zlata i dragog kamenja.

Ne umem da izrazim šta sam sve osetio u tome trenutku. Legrand je izgledao iznuren od napora i izustio bi samo po koju reč. Jupiterovo lice bilo nekoliko trenutaka žuto i tako bledo, koliko crnačko lice uopšte može da pobledi. Stojao je očaran i ukočen. Onda kleknu u jamu, i zarivši svoje gole ruke u blago sve do lakata, podrža ih tako neko vreme, protežući se kao da je u prijatnom kupatilu. Najzad duboko uzdahnu kao da sam sa sobom razgovara: „I to sve doći od zlatna buba, od lepi, mili, dobri zlatno buba, koji ja uvek tako pakosno grditi. Zar tebe ne biti sramota, Jup? Odgovoriti!“

Najzad sam morao podsetiti i svoga prijatelja i njegovog slugu da moramo odneti blago na sigurno mesto. Ali, kako da to izvršimo? Razmišljali smo na sve moguće načine, ali bili smo suviše zbunjeni da bismo nešto pametno smislili. Naposletku odlučismo da uzmemo iz kovčega koliko je bilo potrebno da bismo ga mogli izvući iz jame. Ispraznismo tako iz kovčega oko dve trećine, sakrismo to u grmlju, a psa ostavismo da stražari. Zatim odvukosmo kovčeg kući. Stigosmo u kolibu posle velikih napora oko jedan sat po ponoći. Otpočinuli smo čitav sat, malo se prihvatali, pa opet krenusmo sa tri velike vreće prema brežuljcima. Nešto pre četiri sata dospesmo do jame. Ostatak našeg plena razdelismo između sebe što smo mogli pravednije, ostavismo jamu raskopanu i vratismo se natrag kolibi. Baš je svitalo na istočnom horizontu iznad kruna drveća kad smo sa sebe stovarili svoje skupoceno breme.

Klonusmo potpuno iznureni; ali, nismo mogli da se smirimo zbog strahovite uzbudenosti. Pošto smo prodremali nemirno tri do četiri sata, poustajasmo u isti mah, kao da smo se dogovorili, da razgledamo svoje blago.

Kovčeg je bio pun do vrha i mi provedosmo čitav dan i veći deo noći pregledajući blago i pažljivo ga sređujući. Bogatstvo što je ležalo pred nama bilo je veće nego što smo u početku mislili. Izbrojali smo u samim zlatnicima četiri stotine i pedeset hiljada dolara. Nije bilo tu ni jednog jedinog srebrnjaka. Našli smo samo starinske zlatnike sa raznovrsnim likovima, španjolskog i nemačkog novca, nekoliko engleskih gvineja i različitog novca kakvog još nikada nismo

videli. Američkog novca nije bilo.

Teško je bilo proceniti drago kamenje. Bilo je tu alemova neobične veličine i lepote, u svemu sto i deset komada, osamnaest divnih rubina, tri stotine i deset smaragda, jedan lepši od drugoga, dvadeset i jedan safir i jedan opal. Sve to kamenje bilo je izvučeno iz okvira i prosto pobacano u kovčeg; okviri koje smo pronašli među ostalim zlatom kao da su bili slupani čekićem da se ne bi mogli raspoznati. Našli smo mnoštvo masivnog zlatnog nakita; otprilike dve stotine prstenova i naušnica; teških lanaca bilo je, ako se ne varam, trideset i jedan komad, osamdeset i tri veoma velika i teška raspeća, pet zlatnih, vanredno skupocenih kadionica i krasan zlatan pehar koji je bio ukrašen divno izrezanim lozovim lišćem i likovima iz bahanalskih prizora. Sem toga, bilo je mnogo manjih predmeta kojih se više ne sećam. Težina našeg blaga premašila je tri stotine i pedeset funti. Tu nije uračunato sto dvadeset i sedam prekrasnih zlatnih satova, od kojih su tri, brat bratu, vredela pet stotina dolara. Celokupnu vrednost našeg blaga proračunali smo na milion i po dolara; a kasnije, kada smo prodavali dragocenosti, pokazalo se da smo ih isuviše nisko procenili.

Malo posle, pošto smo se umirili, Legrand videći da sa najvećim nestrpljenjem očekujem od njega rešenje zagonetke, ispriča mi sve što je bilo u vezi sa otkrićem blaga.

– Sećate se – poče on – da sam vam one večeri, kada ste me iznenada posetili i grejali se uz ognjište pružio jednu skicu, koja je trebalo da predstavlja moga jelenka. Verovatno se sećate i toga da sam se naljutio kada ste utvrdili da moj crtež umesto bube prikazuje pravu mrtvačku glavu. Najpre sam mislio da se šalite; tada mi je pala na um čudnovata pega na bubinim ledima i u sebi sam priznao da u vašim rečima ima nešto istine. Ipak, ljudila me vaša primedba o mom crtačkom daru i umalo nisam bacio u vatru komad pergamenta kada ste mi ga vratili.

– Komad papira, hteli ste reći?

– Ne. I izgledalo je kao papir, i isprva sam i ja tako mislio; ali, kada sam crtao po tom komadiću opazio sam da je to tanki pergament. Bio je, kao što znate, sasvim prljav. Kada sam ga zgužvao u srdžbi pade mi pogled na skicu, i možete već da zamislite kako sam se prenerazio kada sam zaista spazio mrtvačku glavu na istom mestu na kome sam, kako mi se činilo, nacrtao bubu. Jedan trenutak bio sam suviše začuđen da bih mogao logično da mislim. Znao sam da mi se crtež u pojedinostima mnogo razlikovao od ove skice, premda se nije mogla poricati neka sličnost.

Najzad sam uzeo sveću, seo u najudaljeniji ugao sobe i počeо pažljivije da ispitujem pergament. Kada sam ga okrenuo, našao sam svoj sopstveni crtež na drugoj strani, tačno onakav kakav sam izradio. Najpre me začudila sličnost između moje i skice mrtvačke glave; zatim mi se učinilo nerazumljivo što je ova mrtvačka glava ne samo svojim oblikom nego tako isto i veličinom bila neobično nalik na moj crtež. Te čudnovate činjenice zbunile su me sasvim u prvi mah. Sticaj neobičnih okolnosti pomete najpre uvek razum koji se trudi da nađe neku vezu, neki lanac uzroka i posledice, a kad mu to ne uspe – izgleda trenutno kao malaksao. Kada mi se svest malo više razbistrla, prenerazi me nova misao. Setio sam se potpuno jasno da na pergamentu, pre nego što sam počeо da crtam, nije mogla da se vidi nikakva mrtvačka glava, jer sam ga obrtao na sve strane ne bih li našao čisto mestance za svoju skicu. Morao bih, znači, bezuslovno da opazim mrtvačku glavu. Preda mnom je ležala neka tajna koja je prividno bila nedokučiva svakom razumnom shvatanju; pa ipak, osećao sam da u dubini moje najskrovitije svesti svibe

neka slutnja, odsev neke istine, koja se potvrdila u avanturi prošle noći. Odmah sam ustao i zaključao pergament, ne želeći da o tome više mislim dok ne ostanem sam.

Pošto ste se vi oprostili, a Jupiter zaspao, počeo sam da ispitujem stvar redom. Najpre sam se prisjetio na kakav je neobičan način pergament dospeo u moje ruke. Sećao sam se tačno mesta gde smo uhvatili jelenka; nalazilo se s one strane na obali, otprilike jednu milju istočno od ostrva. Kada sam dohvatio jelenka, jako me ujeo pa sam morao da ga pustim. Uvek bojažljivi Jupiter osvrtao se ne bi li našao kakav list ili što slično čime bi buba dohvatio. U tom trenutku istovremeno ugledasmo komadić pergamenta, koji mi se učini kao običan komad papira, upola zatrpan u pesku. Nedaleko od toga mesta opazili smo trule ostatke neke lađe. Olupine su, po svoj prilici, ležale ovde dugo vremena, jer su truli komadići drveta jedva mogli da se raspoznađu kao daske od lađe.

Dakle, Jupiter je podigao pergament, uvio u njega jelenka i dao mi ga. Vraćajući se kući susrete nas potporučnik G., i ja mu pokazah buba. Sigurno znate kako se on oduševljava za sve novo što je u vezi sa prirodnom naukom. Stoga je odmah htio da odnese jelenka u tvrđavu. Pre no što sam pristao stavio je jelenka u džep od prsluka, dok sam ja pergament kojim je buba bila uvijena strpao u svoj džep i ne obraćajući na njega naročitu pažnju.

Sećate se kako sam ustao i seo za sto da nacrtam jelenka, tražio sam list hartije i na svoje čuđenje nisam ga našao na mestu gde sam ga obično stavljaо. Ispreturao sam takođe i fioku, ali ni u njoj ništa nije bilo; onda sam ispremetao svoje džepove ne bi li možda našao kakvo staro pismo, i tada sam napipao pergament. Čudnovate okolnosti pod kojim sam došao do pergamenta uticale su na mene.

Smatraćete me za fantastu kad vam kažem da sam odmah video vezu između ovih slučajnosti koje sam vam maločas opisao. Bez velikog truda mogao sam da spojim dve karike toga lanca; delovi jedne lađe ležali su na obali, a nedaleko od njih komad pergamenta. Izričito naglašavam komad pergamenta, a nikako hartije, pergamenta sa crtežom mrtvačke glave. Pitate se – "gde je tu veza?". Pa, poznato je da je mrtvačka glava gusarski znak, i u svim bitkama ističe se zastava sa mrtvačkom glavom.

Naglasio sam da smo našli pergament, a ne list hartije. Pergament je trajan, gotovo neistruljiv. Stvari bez velike važnosti retko se pišu na pergamentu, jer je on isuviše nezgodan za svakodnevne beleške i crteže. Ta je misao bila veoma važna za mene, a postala je još važnija kada sam pomislio na mrtvačku glavu. Zatim, i sam oblik pergamenta bio je važan za mene. Premda je jedan kraj bio otkinut, moglo se ipak videti da je pergament nekad bio duguljast kao neka povelja.

– Ali – prekidoh ga – vi kažete da lobanje nije bilo na pergamentu kada ste crtali jelenka. Kakvu vezu onda pronalazite između lađe i lobanje, ako je nju, kao što sam priznajete, davoće ga znati ko i kako nacrtao posle vašeg crteža?

– Vidite, oko toga se vrti cela ta tajna, mada sam ja to mogao da objasnim bez velikog truda. Pravio sam sledeće zaključke: kad sam crtao jelenka, nije se videla nikakva lobanja na pergamentu. Dovršivši crtež, dao sam ga vama i pažljivo vas posmatrao dok mi ga niste vratili. Vi, dakle, niste mogli da nacrtate lobanju niti iko drugi u mojoj kolibi. Pa ipak, mrtvačka glava je bila tu!

Stigavši dotle u svojini mislima, napregao sam sve sile da se setim svake i najmanje

pojedinosti koja bi mi tu stvar dalje objasnila. Vreme je bilo hladno, što je redak i, kao što ćete odmah videti, za nas veoma srećan izuzetak u ovo godišnje doba. U ognjištu je plamsala vatra. Bio sam se zagrejao pešačeći i zato sam seo dalje od ognjišta. Vi ste, naprotiv, bili primakli svoju stolicu uz samu vatru. Baš kada ste hteli da razgledate moj crtež, upade u sobu njufaundlendski pas i prope se uz vas. Levom rukom milovali ste njega, dok vam je desnica, u kojoj ste držali pergament, visila mlitavo među kolenima, u najvećoj blizini vatre. Pobojah se da plamen ne zahvati pergament, i taman da vas na to upozorim, kada vi povukoste ruku i počeste pažljivo da razgledate crtež. Pošto sam sve te pojedinosti sredio u svojoj glavi, nisam više ni časa sumnjao da se lobanja pojavila na pergamentu pod uticajem toplove. Sigurno vam je poznato da ima hemijskih preparata koji se od pamhiveka upotrebljavaju kao mastilo za tajne spise. Ako takvim mastilom pišete po hartiji ili pergamentu, onda ono što ste napisali ili nacrtali posle kraćeg ili dužeg vremena iščezne i pojavi se kada se izloži dejstvu toplove na izvesnom stepenu. Ako se rastopi šafran u kiselini i razredi u četverostrukoj količini vode, dobije se zeleno mastilo, koje se često upotrebljava; crveno se dobija ako se kobalt rastopi u azotnoj kiselini. Posle kraćeg ili dužeg vremena iščeznu ta mastila sa hartije, a pojavljuju se opet pod uticajem toplove.

Ponovo sam sa pažnjom razgledao mrtvačku glavu. Ivice crteža nisu bile najjasnije izražene. Očigledno, dejstvo bojenja bilo je nepotpuno ili neu jednačeno. Odmah sam naložio vatru i primakao pergament plamenu. Najpre su se time samo još jasnije istakle nežnije crte mrtvačke glave. Kada sam nastavio ogled, na kraju, prema mrtvačkoj glavi, pokaza se jedan lik, za koji mi se najpre učini da predstavlja kozu. Posle podrobnog ispitivanja došao sam do zaključka da je predstavlja jare.

– Ha, ha! Verovatno nemam prava da vas ismevam – rekoh mu – jer se zaista ne sme ismevati blago od jednog i po miliona; ali, nije moguće da ćete pomoći jareta dodati i treću kariku svome lancu. Koliko mi je poznato, gusari nemaju nikakva posla sa kozama!

– Ali, rekao sam vam ipak da to nije koza!

– Svejedno, nije koza ali je jare; a to je opet jedno te isto!

– Skoro isto; ali, ne sasvim – reče Legrand. – Sigurno ste čuli za kapetana Kida.⁴ U ovom crtežu poznao sam odmah vrstu hijeroglifskog potpisa, koji se, uostalom, na pergamentu nalazio tačno na onom mestu gde se dokumenti redovno potpisuju. Mrtvačka glava u poprečnom suprotnom uglu trebalo je, naprotiv, da zameni inače uobičajeni pečat ili kakav žig. Ali, sada me strašno zbunjivalo ono što je glavno: sadržaj dokumenta, tekst između žiga i potpisa. To me je prilično zbunilo: pa ipak, osećao sam se kao da me očekuje neizmerna sreća. Kako me obuzelo ovo osećanje – ne znam ni sam, a možda ga je u meni probudila i nesvesna želja. U svakom slučaju na mene je snažno uticalo Jupiterovo verovanje da je buba od pravog zlata. Sem toga, sve se zbilo pod uticajem ipak čudnovatog sticaja slučajnih okolnosti toga dana. Pomislite samo: da se sve to nije desilo baš onog dana, kada je izuzetno bilo tako hladno pa smo morali da naložimo vatru! Da nije bilo one vatre i da nije utrčao moj pas, ne bi se pojavila mrtvačka glava i vi biste videli samo moj crtež... I mi ne bismo pronašli blago!

– Ali, pričajte dalje; gorim od radoznanosti!

– Vama je sigurno poznato kako se uporno održalo verovanje i kako se još i sada prepričava u nepromjenjenom obliku: kako je zloglasni gusarski kapetan Kid zakopao svoj plen na obali

našega mora. Što se ovo verovanje tako uporno održalo, tumačio sam time što je blago ostalo još uvek zakopano. Da je Kid kasnije odneo svoje zakopano blago, ovo bi verovanje izgubilo svoj smisao i sigurno bi nestalo. Činilo mi se da je kapetana sprečio neki slučaj: recimo, na primer, gubitak kakvog spisa u kome bi se jedino nalazio tačan opis mesta gde je blago bilo skriveno, a njegovi drugovi saznali za tu okolnost pa sa svoje strane pokušali da nađu blago. Tako su možda dali povoda onom pričanju koje se održalo sve do današnjega dana. Jeste li ikad čuli da je na našoj obali iskopano kakvo blago?

– Nikada.

– Ali, poznato vam je da je Kid bio nagomilao neizmerno blago. Ja sam bio uveren da je jedan deo ovog blaga svakako sakriven, a vi ćete se sada jedva začuditi kad vam kažem kako sam se nadao i, štaviše, bio uveren da će pomoći ovog pergamenta, nađenog na tako čudan način, doći do ključa kako da nađem mesto gde je blago sakriveno.

– Ali, šta ste učinili da saznate istinu?

– Pojačao sam toplotu i pergament opet izložio njenom uticaju. Ali ne pojaviše se nikakva slova. Pomislio sam da je prljavština kriva što mi pokušaj nije uspeo. Stoga oprah pergament pažljivo, polivši ga vrelom vodom. Zatim ga stavih u tiganj, okrenuvši mrtvačku glavu dole, a tiganj položih na gomilu žara. Posle nekoliko minuta, kada se tiganj jako zagrejao, izvadih pergament i, na svoju najveću radost, videh da su se na njemu pojavile mrlje, kao da je ispisan poredanim brojevima. Opstavih pergament u tiganj, i nastavih da ga zagrevam. Kada sam ga ponovo pogledao, izgledao je sasvim ovako kao što ćete ga sada videti.

Legrand zagreja pergament i pruži mi ga. Ugledah u krupnim potezima sledeće brojeve, pisane crvenkastim mastilom između mrtvačke glave i jareta:

53‡‡†305))6*;4826)4‡..4‡);806*;48†8II60))85;1‡(:‡*8‡83(88)
5*†;46(;88*96*?;8)*‡;(485);5*†2:‡*(4956*2(5*-4)8118*;
4069285);)6†8)4‡‡;l(‡9;48081;8:8‡1;48†85;4)485†
528806*81(‡9;48;(88;4(‡?34;48)4‡;161;:188;‡?;

– Ali – rekoh, pružajući mu natrag pergament – sad isto toliko znam kao i pre; makar mi obećali sve drago kamenje Golkondino ako odgonetnem ovu zagonetku – to ne bih uspeo!

– A, ipak – odvrati Legrand – razjašnjenje nije u stvari tako teško, kako bi moglo da izgleda na prvi pogled. Ovi brojevi sastavljuju, kao što i sami odmah uviđate, tajno pismo, tj. prevode i kriju neki smisao. Po svemu onome što sam znao o Kidu, nisam ga baš smatrao za sposobna da pronađe neko tajno pismo koje bi bilo teško protumačiti; rekoh samom sebi da je to jednostavno pismo sa brojevima, koje se neukom mornarskom mozgu moralо činiti sasvim nerazrešivo i bez ključa.

– A vi ste zaista rešili zagonetku?

– Bez velikog truda. Dešifrovaо sam tajna pisma teža i deset hiljada puta. Morao sam najpre da odredim kojim je jezikom pismo bilo pisano. Da se nisam odmah dosegao što znači jare, koje treba da predstavi ime Kid i samo u engleskom jeziku može to da znači, i da odatle nisam zaključio da je tekst engleski, onda bih pokušao najpre sa francuskim ili španjolskim jezikom, kojima su gusari govorili u ovim vodama. Ovako, za mene nije bilo nikakve sumnje da se Kid poslužio engleskim jezikom.

Kao što vidite, brojevi nisu rastavljeni na reči. Da je bilo tako, odmah bi mi bilo moguće da

rešim zagonetku! Jednostavno bih odabrao i izdvojio kratke reči; i pri nailaženju na reč koju sačinjava samo jedno slovo, na primer *a* ili *l* (jedan, ja), rešenje mi ne bi bilo nimalo teško. Ali, pošto znaci nisu bili rastavljeni na reči, počeo sam da izdvajam i one znake koji najčešće dolaze, kao i one kojih je bilo samo neznatan broj. Tako sam složio sledeću tablicu:

Znak 8 javlja se 33 puta
; javlja se 26 puta
4 javlja se 19 puta
‡ javlja se 16 puta
* javlja se 13 puta
5 javlja se 12 puta
6 javlja se 11 puta
† i 1 javljaju se 8 puta
O javlja se 6 puta
9 i 2 javljaju se 5 puta
: i 3 javljaju se 4 puta
? javlja se 3 puta
II javlja se 2 puta –
i. javljaju se jednom

U engleskom jeziku slovo *e* dolazi najčešće. Za njim dolaze: *a, o, i, d, h, n, r, s, t, u, y, c, f, l, g, m, w, b, k, p, q, x, z, £* je tako često slovo da nema nijedne rečenice, pa ma kako kratka bila, a da se ono u njoj ne javlja češće od svih ostalih slova.

Tako imamo osnovu za dalje zaključke. Pošto u našoj tablici najčešće dolazi broj 8, uzećemo ga kao tajni znak za slovo *e*. Da bismo ispitali je li naše gledište opravданo, pogledajmo nalazi li se broj 8 često puta udvoje jer se *e* često udvaja u engleskom jeziku, kao na primer u rečima *meet, fleet, speed, seen, been, agree* itd. Na našem pergamentu broj 8 javlja se udvoje tačno pet puta, premda je tajno pismo kratko. U engleskom jeziku od svih reči najčešće dolaze *the⁵*: da vidimo, onda, nećemo li naći tri znaka, uvek jednakoporedana, od kojih bi poslednji bio 8; ovi znaci bi verovatno zamenjivali reč *the*. Kao što vidite, na pergamentu se nalazi tačno sedam takvih slogova, i to na ovaj način: ; 4 8. Stoga možemo pretpostaviti da znak tačka i zapeta predstavlja slovo *t*, a broj 4 da znači slovo *h*. Time smo učinili veliki napredak. Pošto smo sada odredili jednu reč, možemo da određujemo početke i svršetke drugih reči. Uzmimo pretposlednji slučaj, na samom kraju pisma, gde dolazi slog ; 4 8.

Znak tačka i zapeta, koji se neposredno nalazi iza sloga ; 4 8 početno je slovo jedne reči, i od šest sledećih znakova pozajmimo ih ukupno pet. Ako ove znake zamenimo slovima koja im odgovaraju, a ostavimo jedno mesto prazno za nepoznati glas, onda dobijamo:

t eeth

Ako sad pogledamo celu abecedu, nećemo naći nijednog slova koje bi umetnuto između *t* i *eeth* davalо zajedno sa ovim glasovima jednu reč. Znak *ih* na kraju mora, prema tome, da pripada nekoj drugoj reči; ostaju nam još slova *t ee*.

U rečniku nalazimo kao jedinu ovde moguću reč *tree* (drvo). Prema tome, sa znakom koji se nalazi pred *tree* imamo reč *the tree* (drvo). Ujedno smo našli jedno novo slovo *r*, koje je ovim

znakom predstavljeno.

Posle nekoliko znakova nailazimo ponovo na slog ; 4 8. Tako dolazimo do jednog većeg niza:

the tree ; 4 (‡34 the ili, ako umetnemo poznata slova:

the tree thr ‡?3h the.

Ako umesto preostalih znakova stavimo tačkice, dobićemo:

the tree thr... h the.

Iz ovoga možemo veoma lako da odgonetnemo reč *through* (kroz). Tako dobijamo tri nova slova: *o*, *u* i *g*, koje zamenjuju tajni znaci ‡? i 3.

Ako sada potražimo u tajnom pismu poznate znakove, naći ćemo na početku ovaj stav:

83(88 ili u slovima: *egree*

Tako dobijamo sasvim lako reč *degree* (stepen), i možemo da prepostavimo da znak † znači slovo *d*.

Podemo li za četiri slova dalje od reči *degree*, naići ćemo na niz:

;46(;88

Ako umetnemo poznata slova, a nepoznate znake zamenimo tačkama, pročitaćemo:

ih rtee

stav u kome odmah možemo da pročitamo reč – *thirteen* (trinaest). Znaci 6 i * znače slova *i* i *n*.

Na početku tajnog pisma nalazimo dalje niz:

53‡‡†.

Postupimo li kao i pre dobićemo reč:

good (dobar).

Zasebno slovo pred *good* može da znači samo *a*,⁶ obe prve reči glase dakle: *a good*.

Sad je već vreme da sastavimo ključ i tablicu, pa da tako olakšamo posao. Ona ima ovakav izgled: 5 znači *a*, † = *d*, 8 = *e*, 3 = *g*, 4 = *h*, 6 = *i*, * = *n*, ‡ = *o*, (= *r*, ; = *t*.

Dakle, znamo deset najvažnijih slova, i još mi preostaje da vam objasnim kako mi je uspelo dalje odgonetanje.

Odgonetnuvši tako čitav pergament, dobio sam ovaj tekst: *A good glass in the bishop 's hostel in the devil's seat fortyone degrees and thirteen minutes north-east and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's-head a bee line from the tree through the shot fifty feet out.*⁷

– Ali – upletoh se ja – još mi se i sada čini prilično nejasno značenje ovih reči. Kakav smisao može čovek da nađe u ovom poklapanju: *devil's seats*, *death's heads* i *bishop's hotels*!

– Priznajem – reče Legrand – da stvar izgleda teška ako se površno pogleda. No ja sam svoju pažnju obratio na to da ovu rečenicu raščlanim na prirodne delove od kojih ju je složio sastavljač tajnog pisma.

– Hteli ste da stavite interpunkciju?

– Tako otprilike.

– Ali, kako ste u tome uspeli?

– Pomislite da onaj koji pisao nije namerno rastavljao reči jednu od druge, samo da bi otežao rešenje. Sada se moglo prepostaviti da je ovaj ne baš oštromumni čovek, kakav je

očigledno bio pisar, preterao verovatno u tome. Kada je pri sastavljanju svoga pisma dospeo do jednog mesta, koje je označavalo kakav mu drago svršetak ili možda kraj rečenice, on se pri tome trudio da zbije još gušće svoje znake na tome mestu nego inače. Ako razgledate pergament, naći ćete pet mesta na kojima su znaci zbliženi na osobit način. Ovaj ključ upotrebio sam da ovako raščlanim rečenicu:

A good glass in the Bishop's hostel in the devil's seat – forty-one degrees and thirteen minutes – north east and by north – main branch seventh limb east side – shoot from the left eye of the death's head – a bee line from the tree through the shot fifty feet out.

– Ali, baš zbog ove podele, stvar mi je još nerazumljivija – rekoh ja.

– I meni je bila isto tako nekoliko dana – odgovori Legrand – raspitujući za mesto nedaleko od o'strva Saliven, koje bi se zvalo Bishop's Hotel (razume se da nisam upotrebljavao zastarelu reč *hostel*). Kako nisam mogao da dobijem nikakvo obaveštenje, hteo sam svoja ispitivanja da proširim na veći prostor, da bih postupao što smisljenije, kad mi jednog jutra, sasvim iznenada, pade na um da bi se reči Bishop's Hotel mogle da odnose na porodicu Bessop koja je od davnina imala staro vlastelinske dobro, udaljeno četrdeset milja severoistočno od ostrva. Otišao sam do plantaže da se o tome raspitam kod starijih crnaca. Najzad se seti jedna starica da je čula za *Bessop Castle* (Besopov dvor), i reče mi i da bi mogla tamo da me odvede; ali, reče, to nije ni dvorac ni gostonica, nego jedna visoka pećina.

Dadoh joj dobru nagradu, pa, pošto je malo premišljala, pristade da me odvede. Pećinu nađosmo bez osobite teškoće, i ja počeh da istražujem mesto, pošto sam najpre ženu poslao natrag. "Dvor" se sastojao od nepravilnih, ispremetanih urvina i pećina; jedna od tih pećina zape mi naročito za oko svojom visinom, položajem i čudnim oblikom. Popeh se i bacih pogled naokolo, ne znajući ni sam tačno šta dalje da preduzmem. Dok sam se tako kolebao i razmišljao, ugledah najedanput jednu uzanu isturenu kamenu gredu na istočnoj strani pećine, otprilike tri stope ispod vrha na kome sam se nalazio. Ta greda štrčala je napred nekih osamnaest palaca, široka samo jednu stopu, a zbog udubljenja, koje se nalazilo odmah više nje, mnogo je ličila na duboke naslonjače naših predaka. Nisam sumnjao da je to "davolsko sedalo", koje je pominjano u pergamentu; i sada mi je cela tajna izgledala jasna.

Sada sam znao da je "dobro staklo" moglo značiti samo dogled, jer reč "staklo" pomorci retko upotrebljavaju i u drugom smislu. Trebalо je, a da to nije teško razumeti – da upotrebim dogled, i to u tačno određenom pravcu. To je, kako mi se činilo, bilo naznačeno u onom odeljku pergamenta u kome se govori o "41 stepenu, 13 minuta i severo-severoistočnom pravcu". Veoma uzrujan, pohitao sam kući, uzeo dogled i povratih se natrag pećini.

Spustio sam se sa vrha na isturenu stenu i opazio da se na njoj moglo stajati samo na osobit način. Ova činjenica kao da je potvrđivala ispravnost moga naslućivanja. Razumljivo je da su se 41 stepen i 13 minuta mogli da odnose samo na ugao koji bi imali da zatvaraju pravac gledanja i vidljivi horizont, jer je horizontalni položaj bio jasno određen rečima "severo-severoistočno". Odmah sam odredio severo-severoistočni pravac pomoću džepnog kompasa; zatim, pošto sam postavio dogled koliko sam tačnije mogao, otprilike pod uglom od 41 stepena, dizao sam ga oprezno i spuštao, dok mi pažnju nije privukla čudnovata čistina u lišću nekog udaljenog stabla, koje se znatno izdizalo iznad ostalog drveća. U sredini ove čistine spazio sam belu pegu; ali nisam mogao da odredim šta je to bilo. Pošto sam pažljivo udesio oštrinu dogleda, ugledao sam

ljudsku lobanju.

Posle ovog otkrića zagonetka mi je bila jasna, jer su se reči "glavna grana sedmi ograna istočna strana" mogle da odnose samo na mesto na kome je lobanja uz drvo bila pričvršćena, a reči "zategnuti kanap od levog oka lobanje" bile su takođe sasvim razumljive. Shvatio sam da je trebalo spustiti jednu kuglicu kroz levo oko lobanje, a da pravac između stabla i kuglice do mesta na koje bi kugla udarila, produžen za pedeset stopa, mora da označuje mesto na kome se nalazi blago.

– Sve je to veoma jasno – rekoh – i mada je vesto kombinovano, ipak je veoma jednostavno. Šta ste radili pošto ste ostavili Besopov dvor?

– Kada sam pažljivo odredio položaj drveta, krenuo sam kući. Čim sam ostavio "đavolje sedalo", nestade iz vida okrugla čistina i nisam više mogao da je ugledam ma u kom bilo pravcu. Na ovom putovanju do Besopova dvora pratio me je Jupiter, koji je već nekoliko nedelja bio zabrinut zbog moga čudnovatog ponašanja i nikako nije hteo da me pušta samog. Idućeg dana ustao sam veoma rano, izmakao njegovoj pažnji i uputio se prema brežuljcima da potražim stablo. Našao sam ga posle velikog truda. Kada sam predveče došao kući, hteo je Jupiter da me izdeveta. Drugi deo pustolovine znate.

– Da – rekoh – samo ne mogu sebi da objasnim vaš način govora i vaše ponašanje kad ste jelenka o kanapu vitlali po vazduhu. Morao sam svakako da pomislim da ste poludeli! I zašto ste uporno hteli da spustite bubu kroz lobanju, umesto da prosto proturite kakav visak?

– Ljutilo me što ste me smatrali za ludog, pa sam hteo da vas malo nasamarim. Stoga sam vitlao jelenka po vazduhu; zato je morao Jupiter da ga popne na drvo i proturi kroz levo oko mrtvačke glave!

– Sada mi je jasno sve, sem jedne stvari. Šta znaće oni kosturi koje smo našli u jami?

– O tom pitanju ne znam ništa određenije od vas. Mogu samo da nagadam – premda bi bilo užasno da verujem u takve grozote. Kidu je – ako je zaista Kid zakopao ovo blago – bila potrebna za taj posao pomoć; pa, kada je posao bio svršen, moglo mu se učiniti za umesno da smakne sa ovoga sveta one kojima je bila poznata tajna. I dok su njegovi pomoćnici bili još u jami, bilo je dovoljno da mlatne motikom dvaput ili desetak puta. Ko bi to znao!

1843.

Preveo: Momčilo Jojić

1 *Masa* (engl.) – iskvareno od mister: gospodin, gospodar.

2 1 jard (yard) = 0,914384 m.

3 stopa (foot) = 30,4794 cm

4 *kidd* (eng.) – jare.

5 *the* – određeni član u engleskom jeziku.

6 *a* je neodređeni član u engleskom jeziku.

7 Jedno dobro staklo u biskupovom dvoru na đavoljem sedalu četrdeset i jedan stepen i tri-naest minuta sever-severistočno glavna grana sedmi ograna istočna strana zategnuti kanap od levog oka lobanje do drveta preko kuglice pedeset stopa ustranu.

CRNA MAČKA

Ne mogu očekivati da će mi se verovati tako čudnovat, pa ipak tako jednostavan događaj, koji će sada ispričati. Bilo bi ludo od drugih ljudi zahtevati da prime za istinu ono što ni sam moj razum ne može da shvati. Pa ipak, nisam lud; a siguran sam i da ne sanjam. Ali sutra će umreti, pa bih danas htio da olakšani svoju savest. Namera mi je da svojim bližnjima ispričam kratko i jasno niz domaćih doživljaja. Oni su me najpre zbumjivali i mučili, i najzad su me upropastili. Neću pokušavati da ih objasnim. Za mene su bili užasni, dok se drugima možda čine više smešni nego strašni. Možda će nekad, docnije, neka obdarena ličnost umeti da objasni moja fantastična priviđenja kao svakodnevne, same po sebi razumljive pojave; ali, to bi morao da bude bistar, oštrouman i manje razdražljiv od mene duh, koji bi u događajima o kojima ja s jezom govorim, video samo obične odnose između uzroka i posledice.

Već od moje rane mladosti smatrali su me neobično uzbudljivim i nežnim. Moja dobrodušnost tako se jako ispoljavala da je izazivala ruganje mojih drugova. Voleo sam naročito životinje, i roditelji bi me osobito obradovali kad bi mi doneli u kuću neka od tih milih stvorenja. Svaki slobodan trenutak provodio sam sa njima, a najsrećniji sam bio kad sam mogao da ih hranim i milujem. Što sam bivao stariji, i ta ljubav je rasla, i čak u zrelo doba bila mi je izvor najlepše radosti. Ko je ikada voleo pametnog i vrednog psa tome ne moram da kažem sa kakvom zahvalnošću životinja ume da nagradi i najmanji znak naše nežnosti. Nesebična i požrtvovana ljubav životinje ima u sebi nečega što duboko dira u srce svakoga ko je imao često priliku da posmatra bedno prijateljstvo i oveštalu vernost ljudsku.

Rano sam se oženio i bio srećan što sam u svojoj ženi našao srodnu dušu. Uočivši moju ljubav prema životnjama, ona nije propuštala nijednu priliku a da mi ne pokloni najlepše primerke. Imali smo ptice, zlatnih ribica, divnog psa, kunića, jedno majmunče i jednu *mačku*.

Ova mačka bila je neobično krupna i lepa životinja, potpuno crna; odlikovala se vanrednom razboritošću, i moja žena, koja inače nije bila nimalo praznoverna, opominjala me je često na staro, u narodu ukorenjeno verovanje: da su sve crne mačke uklete veštice. Time ona nije mislila ništa ozbiljno; ja to spominjem samo stoga što mi to pade na pamet.

Mačka se zvala Pluton i bila je moj ljubimac. Nisam dozvoljavao da je hrani niko drugi, i stoga me je pratila na svakom koraku po celoj kući. Sa teškom mukom mogla se uzdržati da me ne prati i na ulici.

Naše prijateljstvo trajalo je više godina, no, za to vreme (stid me je da priznam) prokleti alkohol iskvari moj karakter. Postajao sam iz dana u dan čudljiviji, razdražljiviji i bezobzirniji prema svetu. Ni u razgovoru sa svojom ženom nisam mogao da se uzdržim od surovih i grubih reči. Najzad sam počeo da je tučem. Životinje su morale da pate zbog moje nepostojane čudi. Nisam ih samo zanemarivao, štaviše ja sam ih i zlostavljaо. Mada me ništa nije moglo zadržati da ne istučem kuniće, psa ili majmuna, kad bi slučajno ili iz stare privrženosti, istrčali da me sretnu, ipak sam umeo uvek toliko da se savladam, da na Plutonu ne iskalim svoju zlovolju. Ali,

bolest mi se sve jače pogoršavala – te najzad i Pluton, koji je međutim ostario i zbog toga postao zlovoljan, morao je da trpi da se i na njemu iskaljuje moja zlovolja.

Vraćajući se jedne večeri dobro nakresan kući iz jedne gradske krčme, uvrteo sam sebi u glavu da me mačka više ne podnosi. Ščepah je, no ona me, u strahu od moje jarosti, ugrize malo za ruku. Ja se pomamih. Sam sebe nisam mogao da prepoznam. Kao da mi se odjednom duša otrgla i pobegla iz tela, a neka davolska pakost, još nadražena alkoholom, ispunila svaku česticu. Izvukoh nožić iz džepa od kaputa, otvorih ga, ščepah nesrećnu životinju za vrat i iskopah joj sasvim lagano jedno oko. Crvenim od stida, a strahovita jeza me obuzima dok opisujem ovaj prokleti i zločinački čin.

Kad sam se sutradan posle spavanja istreznio i od svog pijanstva potpuno osvestio, obuze me osećanje užasa i kajanja zbog svog gadnog postupka, ali to je bilo sasvim slabo polovično osećanje, jer duša u tome nije imala nikakvog udela. Ponovo ogrezoh u svoj raspusan život, i u vinu utopih svaku uspomenu na to delo.

U međuvremenu, mačka se lagano oporavila. Prazna očna duplja pružala je, istina, strašan prizor, ali, kao da životinja nije osećala nikakve bolove. Išla je kao i obično po kući, ili je, što nimalo nije čudno, od mene bežala s užasom, čim bi me ugledala. Svoje negdašnje duševne osobine nisam bio još sasvim izgubio, pa me u srce dirala očigledna mržnja jednog stvorenja, koje me nekad toliko volelo. No, ovo osećanje ustupi ubrzo mesto ljutini. Zatim zagospodari mnome još neki duh pakosti da bi me potpuno i do kraja upropastio. O ovome duhu filozofija mnogo ne govori. Sad sam sasvim siguran, kao što zaista imam živu dušu, da je i duh pakosti jedan od najiskonskijih i najjačih nagona, elementarno svojstvo koje u osećajnom životu čovečjem da je smisao njegovom karakteru. Ko nije sto puta sebe uhvatio pri kakvom gadnom ili smešnom činu koji je izvršio samo zbog toga što nije trebalo da ga izvrši? Zar nam nije uvek prijamo, uprkos našem jasnom rasuđivanju, da prekršimo zakon jedino stoga što je zakon? Ovaj duh pakosti, kao što rekoh, sasvim me je upropastio. Neobjasnjava želja duše da samu sebe muči, da vrši nasilje nad svojom sopstvenom prirodom, da čini nepravdu radi nepravde, nagnala me je na dalja zlostavljanja i podstakla me da još povećam muke nevine bezazlene životinje.

Jednog dana namakoh joj hladnokrvno omču oko vrata i obesih je o jednu granu; obesih je, sa suzama u očima i gorkim kajanjem u srcu – obesih je, jer sam znao da me je volela, jer sam osećao da mi nije dala nikakvog povoda za ovo grozno delo; obesih je, a znao sam da je moj postupak greh, smrtan greh, koji dovodi u opasnost spasenje moje besmrтne duše i udaljuje me možda i od beskrajne milosti premilostivog i strašnog tvorca.

Prve noći posle ovog svirepog dela trže me iz sna uzbuna zbog požara. Zavese oko moje postelje buktale su u plamenu. Cela kuća je gorela. Moja žena, jedna služavka i ja jedva smo spasli živote iz ognja. Sve je bilo uništeno; plamen je progutao sve moje zemaljsko imanje, i ja bez otpora padoh sada u očajanje.

Nisam toliko slab da bih ovu nesreću i grozno delo dovodio u neku zajedničku vezu kao uzrok i posledicu. Ali, ja pričam samo povezani niz činjenica, pa stoga ništa ne bih htio da izostavim. Idućeg dana posle požara posetio sam ruševine. Svi zidovi, sem jednoga, bili su porušeni, a to je bio unutrašnji zid, otprilike u sredini kuće, uz koji je pre bilo postavljeno uzglavlje moje postelje. Na njemu se gotovo sav malter odupro vatri, zbog toga, tako sam smatrao, što je zid nedavno bio malterisan. Oko ovog zida skupila se gomila sveta, i mnogi od njih

kao da su veoma pažljivo posmatrali jedno određeno mesto. Reči "Neobično!", "Čudnovato!" i slični izrazi probudiše u meni radoznalost. Priđoh bliže i spazih, na belom zidu, kao utisnuti *bareljef* jednu ogromnu *mačku*. Otisak je bio neobično veran prirodnom liku. Životinja je oko vrata imala namaknuto uže.

Kada sam prvo ugledao tu utvaru – jer drukčije nisam mogao ni da pomislim – zgrauh se od čuda i užasa. Polako se pribrah. Setih se da sam obesio mačku iza kuće u vrtu. Na uzbunu zbog požara provalila je gomila u taj vrt, i neko mora da je otkinuo životinju i bacio kroz otvoreni prozor u moju sobu. Verovatno je to učinjeno s namerom da me probude. Kada su se zidovi rušili, pritisnuli su žrtvu moje svireposti uz svezi malter i pod uticajem vatre kreč se spojio sa amonijakom iz leštine, te je na sebi otisnuo sliku koju sam sada video.

Mada sam bio zadovoljan ovim objašnjnjem, ipak nisam mogao da umirim svoju savest. Čitave mesece proganjala me je slika ove mačke, dok se u meni budilo nekakvo neodređeno osećanje koje mi je ličilo na kajanje. Išao sam tako daleko, da sam čak zažalio što sam izgubio životinju, i po raznim krčmama, koje sam sada često posećivao, počeo sam da tražim mačku, koja bi, što je moguće više, bila slična mrtvoj, ne bi li mogla da je zameni.

Jedne noći dok sam, upola otupeo, sedeо u jednoj isuviše ozloglašenoj jazbini, skrenu mi najedared pažnju na sebe nekakav crn predmet, koji je ležao na ogromnom buretu od rakije ili ruma, koji su predstavlјali glavni nameštaj ovog pakla. Pošto sam već poduze neprekidno buljio u tom pravcu, začudio sam se kako nisam ranije opazio taj crni predmet. Primakoh mu se i dodirnuh ga rukom. Bila je to neka velika mačka, isto tako velika kao moj mrtvi ljubimac, i bezmalo, tako mu je bila slična da čovek ne bi mogao da ih razlikuje. Samo, dok Pluton nije imao na sebi nijedne bele dlake, kod ove životinje opazio sam, nesumnjivo, nejasnu belu pegu, koja se protezala gotovo preko celih grudi.

Čim sam dodirnuo mačku, ona se podiže, predući i tarući se o moju ruku, kao da je bila veoma ushićena što sam na nju obratio pažnju. To je bila životinja kakvu sam tražio! Odmah sam hteo da je otkupim od krčmara; ali, on nije ništa tražio za mačku, nije uopšte ništa znao o njoj, jer je dotada nije ni video.

Nastavih da je milujem, a kada sam pošao kući, životinja kao da je htela da me prati. Ja joj to dozvolih, a usput sam se saginjao s vremena na vreme da je pomilujem. U mome stanu odmah se odomaćila i postala brzo ljubimica moje žene.

Posle kratkog vremena, probudi se u meni žestoka odvratnost prema mački. To je bilo baš suprotno mome očekivanju; ni sam ne znam kako i zašto – njen neprestano ulagivanje najpre mi je postalo dosadno, pa mi se najzad zgadilo. To osećanje zlovolje i odvratnosti pretvorilo se postepeno u najogorčeniju mržnju. Izbegavao sam životinju. Neko osećanje stida i sećanje na moju pređašnju svirepost uzdržavalii su me ipak da je ne tučem. Nekoliko nedelja savladivao sam se da je ne tučem i ne mučim; ali, moja odvratnost rasla je polako. Bežao sam od ove mačke kao od otrovnog daha kuge.

Moju mržnju pojačavalio je i otkriće da je i ovoj mački, kao i Plutonu, iskopano jedno oko. No, baš zbog ove okolnosti porasla je ljubav moje žene prema ovoj životinji, jer je u velikoj meri bila prožeta onim čovečanskim osećanjima, koja su ranije mnoge vladala i bila za mene izvor tako česte i čiste radosti.

Što je mene više obuzimala odvratnost prema mački, to je ona prema meni bivala nežnija.

Proganjala me na svakom koraku takvom tvrdoglavušću, o kojoj ču samo teškom mukom kod čitaoca stvoriti približan pojam. Kada bih seo, zavukla bi se pod moju stolicu ili bi mi skočila u krilo i obasula me odvratnim milovanjem. Kada bih ustao da idem, zaplitala bi mi se među noge i skoro bi me srušila, ili bi se zakačila dugim i oštrim kandžama o moj kaput i uspuzala se uz mene. U takvim trenucima bio sam često u iskušenju da je jednim udarcem pesnice usmrtim, ali, svaki put sam odustajao, jedno zbog sećanja na svoj predašnji zločin, ali, najviše – to moram odmah da priznam – iz bezgraničnog *straha* od ove životinje.

Taj strah nije bio od telesnih povreda koje bi mačka mogla da mi zada – ne znam ni sam kako bih objasnio svoje čudnovato osećanje. Stid me je da priznam – čak i u ovoj zločinačkoj celiji stid me da priznam – da su užas i strah, koje je životinja budila u meni, postajali nepodnošljivi, stvarajući takav košmar da se od njega ne može luđi zamisliti. Žena mi je više puta obratila pažnju na čudnovat oblik bele pege, koju sam već spomenuo, jer je to bila jedina vidljiva razlika između ove životinje i one koju sam umorio. Čitalac će se setiti da se ova pega, bez obzira na veličinu, pokazala prvo samo u nejasnim konturama. Malo-pomalo, razvijajući se jedva primetno, postadoše mutne crte jasnije, mada se moj razum dugo vremena uzalud opirao da u to poveruje. Ocrtavale su oblik jednog predmeta, koji samo sa užasom spominjem, jer mi je više od svega ostalog na svetu ulivao odvratnost i strah tako da bih životinju tukao, samo da sam se usuđivao. Bila je to – velim – slika nečeg strašnog, nečeg groznog – slika *vešala!* O, užasno, strašno obeležje zločina, agonije i smrti!

Sada sam bio zaista bedan, bedniji od ijednog ljudskog stvora. I jedna glupa životinja, koju sam potcenjivao kao i onu što sam ubio, jedna glupa životinja bila je kadra tako da me muči, mene, čoveka stvorenog po slici uzvišenog Tvorca! Danju me nije puštala ni za trenutak samog, a noću su me svakog časa mučili jezivi snovi i kada bi me iz sna probudio nekakav neiskazani strah, osećao sam topli dah životinje na svome licu i njen teško telo pritiskivalo mi je grudi kao mora, koja večno tišti i koje se ne možeš oslobođeniti.

Poslednji, slab ostatak dobrih sklonosti u meni podlegao je takvim mukama. Pakosne misli bile su mi jedini bliski znanci, a to su bile najmračnije, najodvratnije misli. Moja unutrašnja uobičajena izmučenost pretvorila se u divlu mržnju prema svemu i svačemu, prema celom čovečanstvu. A žrtva mojih naglih, čestih i neobuzdanih ispada besnila, bila je, avaj, moja sirota žena, koja je čutke podnosila sve, mnogo patila, i nikad se nije tužila.

Jednoga dana siđe ona sa mnom radi nekog domaćeg posla u podrum stare kuće, u kojoj smo sada morali da stanujemo zbog svog siromaštva. Mačka pode za mnom niz strme stepenice i umalo me ne obori, izazivajući u meni bes. Zaboravivši u svojoj izbezumljenosti detinjasti strah koji mi je dosada uzdržavao ruku, zgrabih sekira, zamahnuh na mačku i sigurno bih je smoždio da ju je sečivo zakačilo. Ali, žena mi zadrža ruku. Njen posredovanje razbukta u meni đavolski bes. Odgurauh je od sebe i razmrskah joj sekirom lobanju. I ne jauknuvši, sruši se ona na zemlju.

Kad sam izvršio odvratno ubistvo, odmah počeh mimo da razmišljam, kako bih sakrio leš. Znao sam da ga ne mogu otpremiti iz kuće ni po danu a ni po noći, a da me ne opaze susedi. Mnogo planova vrzmalio mi se u glavi. Tako sam bio smislio da telo isečem na sasvim male komadiće i da ga spalim. Onda sam hteo da ga zakopam u podrum. Razmišljao sam, takođe, ne bi li bilo bolje da ga bacim u bunar u dvorištu, ili da ga stavim u kakav sanduk, koji bi nosač mogao kao robu da iznese iz kuće. Najzad mi pade na um jedna misao, koja mi se učini

najprihvativija. Odlučih da leš uzidam u podrum, kao što su, po starim pričama, nekada, u staro doba, radili kaluđeri sa svojim žrtvama.

Podrum kao da je bio stvoren za ovaj cilj. Zidovi su mu bili lako građeni i nedavno olepljeni svežim malterom, kome vlažni vazduh nije dao da se osuši. Sem toga, olakšao mi je posao neupotrebljavani kamin u jednom zidu koji je bio zaravnjen i izjednačen sa ostalim zidovima. Nisam sumnjaо da ћu na ovoj strani lakše povaditi cigle, i da ћu, pošto leš sakrijem unutra, otvor moći tako zazidati da niko nikad ništa ne posumnja.

Nisam se prevario u svom računu. Jednom gvozdenom polugom rasklimao sam i povadio cigle, zatim sam pažljivo naslonio leš na unutrašnji zid, podupro ga tako da je stajao uspravno, a rupu sam opet *zazidao* bez velike teškoće, isto onako kao što je i pre bilo. Uspeo sam bez mnogo muke da zamesim neku vrstu maltera, koji nije mogao da se razlikuje od onoga po ostalim zidovima, i da njime pažljivo premažem svoje zidarsko delo. Kada je i to bilo gotovo, osećao sam se veoma zadovoljnim što je sve u redu. Nije mogao da se opazi ni najmanji trag moga rada. Sa poda sam uklonio otpatke sa najvećom pažnjom. Obazirao sam se pobednički i rekao sam sebi: "Bar ovde mi rad nije bio uzaludan".

Zatim sam potražio mačku, koja je bila kriva za svu tu nesreću; bio sam čvrsto odlučio da je smaknem. Da mi je u tom trenutku istrčala na put, sudska bi joj bila zapečaćena. No, lukava životinja beše videla moj pomamni nastup, pa kao da je znala da mi u sadašnjem raspoloženju ne sme izaći pred oči. Nemoguće je zamisliti ili opisati ono duboko, blaženo osećanje olakšanja, koje sam osetio, jer je bilo nestalo proklete životinje. I noću me je ostavila na miru, te sam spavao dubokim i mirnim snom prvi put posle one noći kad sam je doveo kući. Ali, spavao sam, spavao, iako je teško ubistvo ležalo na mojoj duši.

Prođe drugi i treći dan, a moj mučitelj se ne pojavi. Odahnuo sam, još jednom kao slobodan čovek. Životinja je od užasa pobegla od kuće za svagda. Nikad je više neću videti! Mojoj sreći nije bilo kraja! Sećanje na moje odvratno delo malo me je uznemiravalo. Povede se čak i istraga, ali, naravno, ništa ne bi pronađeno. Štaviše, morao sam da dopustim i kućnu premetačinu; ali i ona prode bez uspeha. Spokojno sam mogao očekivati srećnu budućnost.

Četvrtog dana posle ubistva banu neočekivano policija, da još jedanput izvrši pretres. Pošto sam bio uveren da se moje skrovište ne može naći, na meni se nije opažao ni najmanji trag zbuljenosti. Činovnici me pozvaše da ih pratim pri ovoj kućnoj premetačini. Nijedan budžak ni ugao ne ostaviše nepregledan. Najzad, siđoše po treći ili četvrti put u podrum. Išao sam pred njima, ne zadrhta mi nijedan mišić, dok mi je srce tako mimo kucalo kao kod čoveka koji spava čiste savesti. Skrštenih ruku na grudima, koračao sam bezbrižno po podrumu. Smatrujući da su završili svoj posao, policajci se spremaju da idu. Grudi moje hteloše da prsnu od radosti. Morao sam naći i neku pobedničku reč kojom bih udvostručio njihovo uverenje o mojoj nevinosti.

Gospodo – rekoh, dok su se peli uz stepenice – radujem se mnogo što sam ublažio vašu sumnju. Želim vam u budućnosti svako dobro i malo više uljudnosti. Nego, gospodo, ovo je veoma dobro građena kuća. (U besnoj želji da kažem nešto spokojnim glasom, teško da sam znao šta uopšte govorim.) Mogu vam reći, jedna izvanredno solidna kuća. Ovi zidovi – vidite li, gospodo? – veoma su jaki. I tada, luđački kočoperan, stadoh da udaram žestoko palicom koju sam držao u ruci, baš po onom zazidanom mestu, iza koga je bilo mrtvo telo moje mile žene.

Kad... sačuvaj i odbrani me Bože od kandži sataninih! – tek što se stišao odjek mojih

udaraca a iz groba odgovori jedan glas: kao vapaj, koji je isprva bio tih i malaksao, kao piska malog deteta; ali odmah zatim pređe u tako neprekidan zvonak jauk, da groznjeg nikad nisam čuo, pa onda odjeknu stravično, pobedničko zavijanje kakvo može da dopre samo iz pakla, iz grla onih koji su osuđeni na večne muke.

Nemoguće je da ispričam šta sam osetio u tom trenutku! Izvan sebe, zateturah se prema suprotnom zidu. Jedan trenutak, činovnici su stajali na stepenicama nepokretni i obuzeti užasom. Ali, odmah zatim latiše se posla desetak snažnih ruku da razore zid. Kada se zid srušio, pred njihovim očima, uspravan, oblichen krvlju pokaza se leš, koji je već jako počeo da trune. A na glavi leša, širom razjaplenih crvenih čeljusti i jednim sjajnim okom, čučala je grozna mačka, koja me je svojom moći navela na ubistvo i sad me izdajničkim svojim glasom predala dželatima. To čudovište bio sam zazidao u grob zajedno sa mrtvim telom.

1843.

Preveo Momčilo Jojić

UKRADENO PISMO

Nil sapientiae odiosius acumine nimio.

Mudrosti ništa nije mrskije od preteranog oštoumlja.

Seneka

Jedne vetrovite večeri, u jesen 18..., u Parizu, dvostruko sam uživao u društvu mog prijatelja S. Ogista Dipena, dok smo, razmišljajući i pušeći lule, sedeli u njegovojo maloj biblioteci, u ulici Dono br. 33, treći sprat, *Faubourg St. Germain*. Ćutali smo razmišljajući više od jednog sata; posmatraču sa strane moglo se učiniti da smo obojica zauzeti jedino pušenjem. Što se mene tiče, ja sam u mislima ponavljaо najzanimljivija mesta iz razgovora koji smo imali početkom večeri; razmišljaо sam o stvarima u vezi sa ulicom Morg i misterijem oko ubistva Marije Rože. Došao sam do zaključka da ta dva događaja imaju međusobnu vezu, kad se vrata našeg stana otvorise i pred nama se pojavi gospodin G., prefekt pariške policije.

Poželemo mu srdačnu dobrodošlicu; o njemu smo imali mišljenje da je zabavan čovek, ali nismo mnogo cenili njegove sposobnosti. Nismo ga bili videli već nekoliko godina. Sedeli smo dotle u mraku, i Dipen sad ustade da upali lampu, ali ponovo sede ne učinivši to, jer G. reče da je došao da se savetuје sa nama, ili, bolje rečeno, da traži savet od mog prijatelja, u vezi s jednom zvaničnom stvari koja mu je zadavala dosta brige.

– Ako je u toj stvari potrebno razmišljanje – primeti Dipen, koji beše ustao da zapali lampu – mnogo ćemo bolje stići do cilja ovako u mraku.

– Još jedna vaša nastrana besmislica – reče prefekt, koji je imao običaj da kaže za sve stvari da su "nastrane" ukoliko su one bile iznad njegova shvatanja, a takvih "nastranosti" za njega je

bilo neizmerno mnogo.

– Sasvim tačno – reče Dipen, pošto ponudi posetiocu lulu i privuče mu jednu udobnu stolicu.

– Kakva je nevolja? – upitah.

– Nadam se da nije opet neko ubistvo?

– O ne? Nije u pitanju ubistvo. Cela stvar, zaista, toliko je prosta, i ja nimalo ne sumnjam da čemo je mi zajednički veoma lako rešiti; sem toga, smatrao sam da bi Dipen voleo da čuje pojedinosti, jer je u pitanju krajnja nastranost.

– Prosto i nastrano – reče Dipen.

– Pa, da. Ali, ipak, ne sasvim. Stvar je u tome što smo svi mi u priličnoj nedoumici, jer je stvar toliko prosta a ipak nas je sve redom dovela u zabunu.

– Možda vas je baš to što je stvar preterano prosta navelo na grešku – reče moj prijatelj.

– Govorite besmislice! – odgovori prefekt, smejući se srdačno.

– Možda je misterija suviše obična – reče Dipen.

– Oh, dragi Bože! Ko je još čuo ovako nešto?

– Možda suviše očigledna?

– Ha-ha-ha! Ha-ha-ha! Ho-ho-ho! – smejao se grohotom naš posetilac veoma raspoložen. – Oh, Dipen, umreću od smeha!

– Pa, u čemu je, najzad, cela stvar? – zapitah.

– Lepo, reći će vam – odgovori prefekt, pošto povuče dugo i duboko iz lule, smeštajući se u fotelju. – Ispričaću vam sve u nekoliko reči. Ali, pre no što počнем, dozvolite mi da vas upozorim da je u pitanju stvar koja zahteva najveću tajnu i da će posigurno izgubiti položaj koji sad zauzimam ako se dozna da sam u tu stvar posvetio bilo koga.

– Nastavite – rekoh.

– Ili nemojte – reče Dipen.

– Pa, lepo. Primio sam lični izveštaj sa jednog veoma visokog mesta da je izvestan dokumenat od neobično velike važnosti ukraden iz kraljevskih apartmana. Zna se osoba koja ga je ukrala: to je van svake sumnje. Videli su je kada je uzela dokumenat. Zna se isto tako da je dokumenat još uvek kod nje.

– Kako se to zna? – zapita Dipen.

– To je jasan zaključak – odgovori prefekt – koji nam da je sama priroda dokumenta i posledice koje bi se odmah pojavile čim bi dokumenat prestao da bude vlasništvo lopova. Drugim rečima, da bi ga upotrebio, on mora dobro da spremi plan za njegovu upotrebu.

– Budite malo jasniji – rekoh.

– Pa, ja mogu da idem toliko daleko da kažem da taj dokumenat daje pritežaocu izvesnu vlast na izvesnom mestu, gde je ta vlast ogromno važna. Prefekt je bio počeo da govori diplomatskim rečnikom.

– Ja još uvek ne razumem potpuno – reče Dipen.

– Ne? Dobro. Otkrivanje dokumenta trećoj osobi, koja neće biti imenovana, dovelo bi u pitanje čast osobe na veoma visokom položaju: ta okolnost da je pritežaocu dokumenta preimućstva nad uzvišenom osobom čija se čast i spokojstvo nalaze u velikom riziku.

– Ali to preimućstvo – umešah se – zavisiće od toga da li kradljivac zna da pokradeni zna

ko je kradljivac. Ko će se usuditi...

– Kradljivac – reče G. – je ministar D., koji se usuđuje da čini sve, od najpristojnijih do najnepristojnijih stvari. Način na koji je krađa izvršena isto toliko je vešt koliko i smeо. Dokumenat o kome je reč – priznaću da je to jedno pismo – dobila je jedna osoba koja je bila pokradena u kraljevskom budoaru. Za vreme dok je ta osoba čitala pismo, bila je iznenadlena ulaskom jedne druge visoke ličnosti, od koje je ona naročito imala razloga da pismo sakrije. Posle uzaludnih pokušaja da pismo stavi u fioku, ta osoba je bila prinuđena da ga ostavi na sto onako otvoreno. Adresa je bila odozgo, dok je sadržaj bio nevidljiv i pokriven. U tom kritičnom trenutku ušao je ministar D.; njegovo levo oko smesta je primetilo pismo, prepoznalo rukopis na adresi, primetilo zabunu osobe kojoj je pismo bilo adresirano, i on je proniknuo u tajnu. Radeći brzo i vešto, kao što je to njemu već svojstveno, izvadio je jedno pismo približno slično pismu o kome je reč, otvorio ga nameravajući da ga pročita, a zatim ga stavio blizu onog prvog. Referisao je oko petnaest minuta o državnim poslovima. Najzad, odlazeći, uzeo je sa stola pismo koje nije njemu pripadalo. To je primetila osoba čije je bilo pismo, ali, prirodno, nije mogla da obrati pažnju na to u prisustvu treće osobe koja je stajala blizu nje. Ministar je izišao ostavljajući svoje sopstveno pismo – beznačajno pismo – na stolu.

– Sad, dakle – reče Dipen – imate iscrpno objašnjenje za ono što ste vi nazvali preimućstvom – kradljivac zna da pokradeni zna koje kradljivac.

– Tako je – reče prefekt – a vlast koja je time stečena za vreme nekoliko proteklih meseci uticala je na političke poslove u zastrašujućem obimu. Pokradena osoba svakim danom sve više je ubedena da treba ponovo da dođe do svoga pisma. Ali to, prirodno, ne može da postigne javno. Na kraju krajeva, dovedena do očajanja, osoba je celu stvar poverila meni.

– A kojoj bi drugoj – reče Dipen, usred jednog divnog koluta dima – kojoj bi drugoj oštroumnoj osobi, u licu agenta, mogla da bude poverena ta stvar?

– Vi mi laskate – odgovori prefekt – ali je mogućno da takvo mišljenje može da bude prihvaćeno.

– Jasno – rekoh – kao što ste primetili, da je pismo još uvek kod ministra; dokle god je kod njega a nije upotrebljeno, to mu daje tu vlast? Sa upotrebom pisma nestaje i vlasti.

– Tačno – reče G. – Na osnovu tog zaključka ja sam nastavio da radim. Prva mi je briga bila da izvršim podroban pretres u ministrovoj kući. Glavna teškoća pri tome nalazila se u okolnosti što sam morao da tražim bez njegovog znanja. Usled svega toga nalazio sam se u opasnosti da mu dam razlog da nam pokvari plan.

– Ali – rekoh – vi ste potpuno *au fait*^l što se tiče pretresa. Pariška policija radila je te stvari često i ranije.

– O, da. Zbog toga se ja nisam uz nemiravao. Ministrove navike davale su mi, takođe, veliko primućstvo. On je često odsutan od kuće po celu noć. Njegova posluga nije velika. Sluge spavaju daleko od odaja gospodarevih, a kako su u većini Napolitanci, nije ih teško napiti. Ja imam ključeve, kao što znate, kojima mogu da otvorim svaku sobu ili kabinet u Parizu. Za vreme od tri meseca nije prošla noć koju ja većim delom ne bih iskoristio, i to lično, za pretresanje kuće ministra D. U pitanju je moja čast, i, da odam tajnu, nagrada je ogromna. I tako ja nisam odustao od traženja sve dok nisam postao sasvim siguran da je lopov lukaviji od mene. Siguran sam da sam preturio svaki budžak i svaki ugao mesta na kome je bilo mogućno da je

pismo sakriveno.

– Ali, zar nije mogućno – dodadoh – da pismo može isto tako da bude u ministrovom vlasništvu, što je nesumnjivo tačno, iako je sakriveno na nekom drugom mestu, a ne u samoj njegovoј kući?

– Teško da je to mogućno – reče Dipen. – Sadašnje izuzetne prilike na dvoru, a naročito intrige za koje se zna da je u njih umešan D., daju trenutnu važnost dokumentu – verovatnošću da bude izvađen svakog trenutka – a to je isto toliko važno koliko i biti vlasnik pisma.

– Verovatnošću da bude izvađeno? – upitah.

– To će reći da bude *uništeno* – reče Dipen.

– Tačno – primetih. – Pismo se nalazi u kući. Da se ono nalazi u ministrovom vlasništvu možemo smatrati kao više nego sigurno.

– Sasvim – reče prefekt. – Dvaput je bio napadnut iz zasede od "razbojnika", i bio je pažljivo pretresen pod mojim ličnim nadzorom.

– Mogli ste da ušteditate sebi tu neprijatnost – reče Dipen. – D., prepostavljam, nije potpuna budala, pa, pošto to nije, sigurno je predvideo te napadače kao nešto sasvim prirodno.

– Nije potpuna budala – reče G. – Ali je pesnik, smatram, samo jedan korak od budale.

– Tačno – reče Dipen zamišljeno, posle jednog dubokog dima iz lule – ja sam takođe pravio izvesna smešna stihotvorenilja.

– Prepostavljam – rekoh – da ste podrobno vršili pretrese.

– Nego šta! Radili smo svojski i tražili svuda. Ja imam veliko iskustvo u tim stvarima. Pretresao sam unutrašnjost zgrade, sobu po sobu; celu nedelju, iz noći u noć, posvećivao sam samo jednoj sobi. Pretražili smo, najpre, nameštaj u svakom apartmanu. Otvorili smo sve moguće fioke. Prepostavljam da znate da za jednog iskusnog policijskog agenta ne postoji takozvana tajna fioka. Šašavko je svaki čovek koji veruje da će ga "tajna" fioka sačuvati od pretresa ove vrste. Radili smo ovako. Uzme se izvestan prostor ili zapremina – predviđena za svaki orman. Zatim bi izvukli linije, pedeseti deo te linije nikako nam nije mogao promaći. Posle ormana prešli smo na stolice. Jastuke na stolicama ispitivali smo finim dugačkim iglama, koje ste videli da ja upotrebljavam. Sa stolova smo skidali gornji deo.

– Zašto to!

– Ponekad je gornji deo stola, ili neki drugi sličan deo nameštaja, podignut od lica koje želi da sakrije neku stvar; zatim je nogu izbušena i stvar stavljena u šupljinu, a gornji deo opet stavljen na svoje mesto. Gornja i donja ploča kreveta upotrebljavaju se takođe za taj cilj.

– Zar šupljina ne može da bude otkrivena kucanjem? – pitao sam.

– Nikako; kad se predmet stavi u šupljinu, preostali prostor se popuni pamukom. Uostalom, u našem slučaju bili smo prinuđeni da tražimo bez kucanja.

– Ali vi niste mogli podići – niste mogli da raskomadate sve delove nameštaja u koje je po vašem mišljenju bilo mogućno nešto sakriti. Pismo može da bude savijeno u tanki spiralni svitak, koji se ne bi razlikovao mnogo po obliku ili veličini od velike pleteće igle, i u tom obliku bilo bi mogućno uvući ga u prečagu stolice, na primer. Niste valjda rastavili sve stolice?

– Svakako ne; ali smo učinili nešto bolje – ispitivali smo noge svih stolica u hotelu, i dabome, zglobove svih vidova nameštaja, pomoću veoma jakog mikroskopa. Ako bi se našao trag povrede, mi ne bismo oklevali da taj komad nameštaja rastavimo smesta. Jedno zrno prašine

koje ostavlja burgija moglo je da se vidi pod mikroskopom kao jabuka. Svaka neurednost u lepljenju – svaka neobična hrapavost u sastavljanju – bila je dovoljan razlog za rasklapanje.

– Uveren sam da ste ispitali ogledala, između daske i srebrne ploče, zatim krevete i posteljinu, a isto tako zavese i tepihe.

– Još kako; a kad smo bili potpuno završili sa pregledom svakog komada nameštaja na taj način, onda smo počeli da pretražujemo samu kuću. Podelili smo njenu unutrašnju površinu na delove koje smo obeležili brojevima, tako da ništa nije moglo da nam promakne; zatim smo ispitali svaki kvadratni santimetar celog mesta, uključujući tu i dve kuće koje su se neposredno graničile sa ministrovom, i to mikroskopom, kao i ranije.

– Dve susedne kuće! – uzviknuh. – Mora da ste imali đavolskih neprilika.

– Pa i jesmo; ali ponuđena nagrada je ogromna.

– Niste izostavili ni zemljište oko kuće?

– Celo zemljište je popločano ciglama. To nam je zadalo prilično truda. Ispitali smo travu između cigala i našli da je nepovređena.

– Pregledali ste i papire koji su pripadali g. D. svakako, a i knjige u biblioteci?

– Razume se. Otvorili smo svaki paket i zavežljaj; nismo samo otvarali knjige, već smo okrenuli svaki list svake sveske, ne zadovoljavajući se prostim treskanjem, kao što to imaju običaj da rade neki naši policajci. Takođe smo merili debljinu svake korice, i to veoma pažljivo i uz pomoć najsavesnjeg mikroskopskog ispitivanja. Ako je neka od korica imala skorašnju povredu, bilo je isključeno da nam ta okolnost ne padne u oči. Pet ili šest svezaka ispitali smo uzdužnim probijanjem igala, baš zbog sumnjivih korica.

– Ispitali ste i pod ispod tepiha?

– Bez sumnje. Pomerili smo svaki tepih i ispitali ivice mikroskopom.

– A tapete na zidovima?

– Da.

– Tražili ste u podrumima?

– Jesmo.

– Onda – rekoh – mora da ste napravili rđav proračun, a pismo nije negde na mestu, kao što ste prepostavili.

– Plašim se da ste u pravu – reče prefekt. – Šta mi vi savetujete da činim sad, Dipen?

– Još jednom da pretražite celo mesto.

– To je sasvim uzaludno – odgovori G. – Ja sam isto toliko siguran da pismo nije u kući, kao što sam siguran da sam živ.

– Nemam boljeg saveta da vam dam – reče Dipen. – Vi, svakako, imate podroban opis pisma?

– O, da! – tu prefekt izvadi beležnicu, iz koje nam u trajanju jednog minuta pročita unutrašnji, a naročito spoljni izgled dokumenta. Ubrzo pošto završi sa opisom, on nas napusti, toliko potišten koliko nikad ranije nisam imao prilike da vidim tog dobrog gospodina.

Otprilike mesec dana kasnije on nam opet dođe u posetu i nađe nas približno u istom raspoloženju kao i prvi put. Uze lulu, potegnu, i upusti se u beznačajan razgovor. Najzad ja rekoh:

– Dakle, G., kako стоји ствар са украденим писмом? Prepostavljam да сте најзад променили

mišljenje i da ste uvideli da je jedina mogućnost prevariti ministra?

– Neka je proklet, jesam! Ponovo sam tražio u međuvremenu, kao što je Dipen savetovao – ali to je sve bilo uzaludan posao, kao što sam unapred znao da će biti.

– Kolika je, rekoste, ponuđena nagrada? – upita Dipen.

– Pa, veoma velika suma... vrlo izdašna nagrada... Ne bih voleo da kažem kolika je tačno; ali jednu stvar želim da kažem, a to je da neću oklevati da dam moju ličnu nagradu od pedeset hiljada franaka svakome ko bi mi mogao dostaviti to pismo. Stvar je u tome što pismo svakim danom dobija sve veću važnost; nedavno je nagrada udvostručena. Ako bude i utrostručena u međuvremenu, ja ne mogu da učinim ništa više no što sam učinio.

– Pa da – reče Dipen, otežući reči, između dimova iz njegove lule – ja zaista mislim, G., da se vi niste potrudili... do krajnjih granica u toj stvari. Vi biste morali raditi... malo više, po mome mišljenju, a?

– Kako? Na koji način?

– Pa... puf, puf... vi biste morali... puf, puf ... upotrebni savet po tom pitanju, a?... Puf, puf... Sećate li se priče o Abernetiju?

– Ne. Manite se Abernetija.

– Sigurno. Manimo ga se vrlo rado. Samo jedno: neka bogata cicija izmisli plan kako da čuje od tog Abernetija lekarsko mišljenje. Pošto je započeo u tom cilju običan razgovor u privatnom društvu, on ispriča slučaj svom lekaru, kao da se slučaj tiče neke izmišljene ličnosti.

– Pretpostavimo – reče cicija – da su njegovi simptomi takvi i takvi; sad, doktore, šta biste mu vi prepisali da uzme?

– Da uzme! – reče Aberneti – pa, da uzme savet, bez sumnje.

– Ali – reče prefekt malo zbunjeno – ja sam sasvim spremjan da uzmem savet i da platim za njega. Ja ču zaista dati pedeset hiljada franaka svakome ko mi pomogne u ovoj stvari.

– U tom slučaju – odgovori Dipen otvarajući fioku i vadeći čekovnu knjižicu – vi mi možete smesta ispuniti ček na pomenutu sumu. Kad potpišete, ja ču vam uručiti pismo.

Bio sam zapanjen. Prefekt je izgledao potpuno kao gromom pogoden. Nekoliko minuta ostade nepokretan i čutljiv, gledajući s nevericom moga prijatelja otvorenih usta, očima koje kao da bejahu ispale iz duplji; zatim, pribravši se donekle, on dohvati pero i posle izvesnog kolebanja i povremenih pogleda najzad ispuni ček na pedeset hiljada franaka, potpisao se, pa ga pruži preko stola Dipenu, koji ga pažljivo savi i stavi u svoju beležnicu. Zatim otvorи jednu fioku, izvadi odande jedno pismo i predade ga prefektu. A ovaj činovnik ga zgrabi van sebe od radosti, otvorи ga drhtavim rukama, baci brz pogled na sadržinu, zatim pojuri ka vratima, žureći iz sobe i iz kuće bez ikakvog ustručavanja, ne ispustivši ni glaska od trenutka kad mu Dipen ponudi da ispuni ček.

Kad on ode, moj prijatelj pristupi izvesnom objašnjenju.

– Pariški policajci su izvanredno sposobni u svom poslu. Oni su lukavi, pametni, uporni i prilično upoznati sa svim onim što im njihova dužnost nalaže da znaju. Ali izlaganjem G.-a o načinu istraživanja mesta u kući D. ja nisam bio potpuno zadovoljan – bar što se tiče obima radova koje je on preuzeo.

– Obima radova koje je on preuzeo? – rekoh.

– Da – odgovori Dipen. – primenjene mere nisu uvek jedino najbolje u svojoj vrsti, a daleko

su od toga da budu sasvim savršene. Ako se pismo nalazi u oblasti njihovog istraživanja, ti ljudi bi ga bez svake sumnje našli.

Ja se samo nasmejah, ali izgledalo je da je sve što je rekao bilo sasvim ozbiljno.

– Prema tome, mere su – nastavi on – bile dobre u suštini, i dobro primenjene, ali njihov nedostatak leži u njihovoj primeni na slučaj i na ličnost. Čitav niz neobično smišljenih sredstava za prefekta su neka vrsta Prokrustove postelje, prema kojoj je on nasilno prilagodio svoje planove. Ali on je neprestano grešio bivajući preterano dubok ili preterano površan u vezi sa problemom, a mnogi đačić je razložniji od njega. Ja poznajem jednog od osam godina čiji su uspesi u pogađanju u igri "par-nepar" izazvali opšte divljenje. To je prosta igra i igra se sa piljcima. Jedan od igrača drži u ruci izvestan broj kamenčića i pita drugog igrača da li mu je broj par ili nepar. Ako je pogodak tačan, pogađač dobija jedan, ako je rđav – gubi jedan kamenčić. Dečak o kome pričam dobio je sve kamenčice u školi. Razume se, on je imao izvestan princip u pogađanju. A on je počivao na prostom posmatranju i odmeravanju lukavstva njegovog saigrača. Na primer, ako bi njegov saigrač bio neki ovejani glupak, i sa zatvorenom rukom pitao, je l' par il' nepar?" naš đačić odgovori "par", i izgubi, ali prilikom drugog pogađanja on dobije, jer on rasuđuje u sebi: "glupak je dobio prvi put, njegovo lukavstvo nije veće od moga da opet sakrije par", i on bira par i dobija. Dalje, sa glupakom za stepen pametnijim od prvog on će rasuđivati ovako: "ovaj drugar je video da sam u prvom slučaju pogodio par, i on će se poslužiti, po prvom impulsu, izvesnom varijacijom između para i nepara, kao što je radio prvi glupak, ali posle mu padne na pamet da je to suviše prosta varijacija, pa se najzad odlučuje za nepar, kao što je i nameravao prvo. Prema tome mislim da je "nepar" – on kaže nepar i dobija. Šta u krajnjoj liniji predstavlja taj način rasuđivanja đačićevog, koga su njegovi drugovi nazvali "batlijom"?

– To je prosto – rekoh – neka vrsta izjednačavanja oštoumnosti onoga koji pogada sa oštoumnošću njegovih protivnika.

– Tako je – reče Dipen – a na osnovu ispitivanja dečakovog kojim je on postigao uspeh u pogledu izjednačavanja ja sam dobio sledeći odgovor: "Kad želim da doznam koliko je mudar ili glup, ili koliko je dobar ili nepošten neko, ili o čemu misli u datom trenutku, ja podešavam izraz svoga lica koliko je god moguće približnije njegovom, a zatim čekam da vidim kakve misli ili osećanja izbijaju u mojoj svesti ili srcu, pa ih upoređujem i dovodim u vezu sa izrazom". Taj odgovor đačića leži u osnovi svih veštačkih mudrosti, koje su pripisivane La Rošfukou, La Božiou, Makijaveliju i Kampaneli.

– A to – rekoh – izjednačavanje pameti onoga koji pogada sa pameću njegovog protivnika zavisi, ako sam vas pravilno razumeo, od tačnosti kojom je sposobnost protivnika ocenjena.

– U praktičnom smislu zavisi od toga – odgovori Dipen – a prefekt i njegova družina grešili su tako često, prvo, odbacujući to izjednačavanje, i, drugo, rđavim ocenjivanjem ili, bolje, potcenjivanjem sposobnosti ličnosti kojom su bili zauzeti. Oni su uzimali u obzir samo svoj sopstveni pojam o sposobnostima; tražeći nešto skriveno, oni su obraćali pažnju samo na način na koji bi oni to sakrili. Oni su u priličnoj meri u pravu – njihova sposobnost je izrazito prosečna sposobnost jedne mase; ali, kad je lukavstvo izvesnog prestupnika drukčija u suštini od njihovog, prestupnik ih svakako pobediće. To se uvek dešava kad je nečija sposobnost iznad, i veoma često kad je ispod njihove sposobnosti. Oni nemaju raznolikosti u principu istraživanja; u najboljem slučaju, kad je u pitanju neka neobična nagrada, oni ocenjuju ili preuvečavaju svoj

stari način prakse, ne dirajući u svoje principe. Šta je, na primer, u slučaju D.-a učinjeno da bi se izmenio princip rada? Šta znači sve to bušenje, ispitivanje, osluškivanje, ispitivanje mikroskopom, ta podela prostora zgrade na izračunate kvadratne santimetre – nije li sve to samo jedno preuveličavanje primene jednog principa ili čitavog niza principa istraživanja, koji se zasnivaju na nizu poznatih iskustava o ljudskoj sposobnosti, a koje je prefekt usvojio u svojoj dugoj praksi prilikom ispunjavanja dužnosti? Zar niste opazili da on potpuno veruje da svaki čovek krije pismo – ako ne baš u rupi izbušenoj stvrdlom u nozi od stolice – ono bar, u nekom zabačenom holu ili ugлу, savetovan da tako učini od onog istog duha koji savetuje čoveka da sakrije pismo u prvrtenoj rupi u nozi od stolice? Zar niste primetili takođe da su takvi *rescherche* budžaci za skrivanje prilagođeni samo za obične prilike, a njih će izabrati samo ljudi običnih sposobnosti, jer u svim slučajevima skrivanja položaj sakrivenog predmeta, njegov položaj na taj *rescherche* načinje u prvom redu mesto koje bi se moglo prepostaviti i koje se prepostavlja, te, odatle, njegovo pronalaženje ne zavisi samo od pronicljivosti nego takođe i od proste brižljivosti, strpljenja i odlučnosti onih koji traže. A kad je u pitanju važan slučaj, ili, što je isto u očima policajca, kad je nagrada velika, kvaliteti ljudi koji su u pitanju nikad ne dolaze u sumnju. Vi ćete sad shvatiti šta ja mislim kad tvrdim da bi, ako je ukradeno pismo sakriveno ma na kom mestu u granicama prefektovog istraživanja – drugim rečima ako je princip tog skrivanja bio usvojen po principima prefektovim – pronalaženje bilo veoma lako. Međutim, ovaj činovnik se grdno prevario, i njegov poraz u velikoj meri je posledica prepostavke da je ministar glupak, pošto je poznato da nadinje pesništvo. Svi pesnici su glupaci, to prefekt dobro zna, i on je kriv samo zbog toga što je *non distributio medii*⁷ odatle izvukao zaključak da su sve budale pesnici.

– A je li on zaista pesnik? – zapitah.

– Znam da su njih dva brata, a obojica su poznati kao ljudi od pera. Ministar je, mislim, pisao naučne rasprave o diferencijalnom računu.

– On je matematičar, a ne pesnik?

– Varate se. Ja ga znam dobro – on je i jedno i drugo. Dobar je i kao pesnik i kao matematičar; da je samo matematičar on ne bi imao da rasuđuje uopšte, a to bi te još kako išlo u račun prefektu.

– Iznenadujete me – rekoh – takvim mišljenjem, koje je u oprečnosti sa usvojenim mišljenjem celog sveta. Ne nameravate valjda da poništite vekovima usvojeno mišljenje. Matematičko rasuđivanje odavno se smatra kao rasuđivanje *par excellence*.

Il y à aparier – odgovori Dipen, citirajući Šamfora, que toute idée publique, toute convention reçue, est une sottise, car elle a convenu au plus grand nombre? Matematičari su, slažem se sa vama, učinili mnogo da pronađu dobro poznate zablude na koje vi ciljate, a istina je najveća zabluda od svih njihovih pronalazaka. Sa dostojnom umešnošću i u najboljoj nameri, na primer, oni su uveli izraz "analiza" i dodali ga algeibri. Francuzi su pronalazači te osobite laži, ali ako je izraz od ikakve važnosti, ako reči izvlače kakvu korist od prisposobljavanja, onda "analiza" znači "algebra", isto toliko kao što u latinskom "ambitus" znači "ambicija", "religio" "religija", ili "homines honesti" "red plemića".

– Vidim ja da ste u svađi s nekim matematičarima u Parizu – rekoh – ali nastavite.

– Ja sporim o korisnosti, a samim tim o vrednosti tog rasuđivanja koje se primenjuje u bilo kojem naročitom obliku, drukčijem no što je to apstraktna logika. Sporim naročito o rasuđivanju

koje je proisteklo iz matematičkih izučavanja. Matematika je nauka o formi i veličini, matematičko rasuđivanje je samo logika dodata razmišljanjima o formi i veličini.

Velika zabluda je pretpostavka da su čak i istine takozvane čiste algebre apstraktne ili opšte istine. A ta zabluda je toliko čuvena da se ja zaista čudim kako su je primili širom sveta. Matematički aksiomi nisu aksiomi opšte istine. Ono što je tačno za odnos – u pogledu forme i veličine, često je veoma pogrešno, na primer, u pogledu na moral.

U ovoj drugoj nauci obično je netačno da su sastavni delovi jednaki celini. I u hemiji postavka nije tačna. U pogledu motiva nije tačna iz dva razloga, jer svaka od datih vrednosti ne mora neophodno da bude vrednost kad je sastavni deo celine, kao kad je vrednost kad stoji sama za sebe. Ima bezbroj drugih matematičkih istina, koje su to samo u granicama odnosa. Ali, matematičar ih, po navici, brani sa stanovišta određenih istina, kao da se one sasvim uopštene mogu promeniti kao što ih svet, u stvari, i zamišlja. Brajant u svojoj veoma učenoj "Mitologiji" pominje jedan istovetni izvor omaški, kad kaže: "...da, iako se u paganske motive ne veruje, ipak se mi stalno zaboravljam i izvodimo zaključke iz njih, kao da su zaista stvarni". Međutim, ti matematičari, koji su i sami pagani, veruju takođe u "paganske motive" i donose zaključke na osnovu njih, ne toliko zbog zaboravnosti, koliko zbog neuračunljive nesposobnosti.

Ukratko, ja još nisam sreo samo matematičara koji ne bi verovao u jednakе korene, ili matematičara koji ne bi tajno smatrao za vrhunac svoje vere da je x^2+px apsolutno i nepobitno ravno q . Recite jednom od te gospode, kao za probu, molim vas, da se može desiti da x^2+px nije uvek ravno q , i, pošto mu objasnite šta ste time hteli da kažete, bežite dalje od njegovog domašaja, jer će se sigurno postarati da vas izbije.

– Hoću da kažem – nastavi Dipen, dok sam se ja samo smejavao njegovim poslednjim mislima – da prefekt ne bi imao nikakve potrebe da mi da ovaj ček, da je matematičar bio samo matematičar. Međutim, ja ga znam i kao matematičara i kao pesnika, i koje mere su bile prilagođene njegovoj sposobnosti, toliko sam uzeo u obzir okolnosti u kojim se nalazio. Ja ga znam kao dobro vaspitanog čoveka i kao drskog intriganta. Takav čovek, zaključio sam, neće dozvoliti da bude okrivljen običnim policijskim postupkom u poslu. On nije mogao da ne predvedi – a događaji su dokazali da je predvideo – zasede kojima je bio podvrgnut. On je morao predvideti, zaključio sam, tajno pretraživanje njegovog prebivališta. Njegovo često odsustvo od kuće noću, koje je prefekt pozdravio kao izvestan uslov za svoj uspeh, smatrao sam samo za lukavstvo, da bi pružio mogućnost policiji za podroban pretres i da je na taj način što brže ubedi da doneše zaključak, do koga je G. u stvari najzad i došao, da pismo nije na prostoru njegovog prebivališta. Siguran sam, takođe, da je ceo tok misli koje sam vam sad sa izvesnom teškoćom u pogledu pojedinosti izneo, odnosno nepromenljivosti policijskog postupka u traženju sakrivenih stvari – siguran sam da je ceo taj tok misli posigurno prošao kroz ministrovu glavu. To ga je obavezno nateralo da prezre obične budžake za sakrivanje. Ne bi mogao, razmišljao sam, da bude toliko slabodušan a da ne vidi da bi mnogo zamršenija kao i najobičnija fioka njegove kuće bila isto tako otvorena, kao što bi se to moglo desiti u njegovom javnom kabinetu; znao je da bi sva ta mesta bila dostupna očima, ispitivanjima, svrdlima i mikroskopima prefektovim. Uvideo sam, najzad, da će se on rukovoditi, što je sasvim prirodno, jednostavnošću. Vi ćete se setiti možda kako se prefekt svirepo smejavao kad sam ja ukazao prilikom našeg prvog susreta da je sasvim mogućno da za njega predstavlja najveću teškoću baš to što je misterija veoma prosta.

– Da – rekoh – sećam se dobro njegovog smeha. Zaista sam mislio da će dobiti napad.

– Materijalni svet – nastavi Dipen – obiluje veoma određenim anomalijama nematerijalnog. Na taj način nešto od prave istine dato je u retorskoj dogmi da može da se stvori metafora ili nešto slično tome da bi se osnažio neki argument, a i da bi se ulepšao opis. *Princip vis inertiae*,⁴ na primer, izgleda identičan u fizici i metafizici. A ništa veća nije ni ona istina da se veće telo teže stavlja u pokret od manjeg i da njegov posledični momentum odgovara tom naporu, nego što je to slučaj u metafizici, koja uslovjuje veću snagu, iako su u svojim pokretima efikasniji, stalniji i sa više promena od onih nižeg stupnja, ipak su nepokretniji i lakše mogu da dovedu u zabunu. S druge strane, da li ste ikad primetili neku od firmi nad vratima radnji koje najviše padaju u oči?

– Nikad na to nisam mislio – rekoh.

– Ima jedna igra sa zagonetkama – nastavi on – koja se igra na geografskoj karti. Jedna strana zahteva od druge da nađe zadatu reč na raznobojnoj isprepletanoj površini mape. Novajlija u igri obično se trudi da zbuni svoje protivnike dajući im najkraća imena, ali onaj ko je vešt bira takve reči koje su napisane krupnim slovima i protežu se s jednog do drugog kraja mape. Te reči, kao i oznake i plakate po ulicama, napisane suviše krupnim slovima, ne privlače pažnju već samim tim što su isuviše vidljive. I ovde je fizička omaška sasvim istovetna sa oralnim nepoimanjem kojim se duh trudi da ne zapazi one okolnosti koje su tako nametljivo i same po sebi očigledne. Ali, izgleda da je ovo gledište koje premaša sposobnost prefektovog shvatanja, da je ministar sklonio pismo na očigled celom svetu i da je izabrao najbolji način da ma ko od tog sveta to primeti.

– Najviše sam polagao na smelu, brzu i pronicljivu ministrovu pamet: na zaključak da dokumenat mora da bude uvek pri ruci ako želi da ga dobro iskoristi i pored odlučnog tvrđenja prefektova da se dokumenat ne nalazi sakriven u oblasti njegovog toliko cenjenog istraživanja. A najviše me zadovoljavalo rešenje da je ministar, da bi sakrio pismo, pribegao pojmljivom i pronicljivom sredstvu – da ga uopšte ne sakrije.

– Sav u tim mislima, snabdeo sam se jednim tamnim naočarima i otišao jednog jutra, kao sasvim slučajno, u ministrovu kuću. Našao sam ga kod kuće kako zeva, lenčari i izležava se, kao obično kad želi da dâ vid da umire od dosade. On je, možda, najenergičnije ljudsko stvorenje na svetu – ali samo kad ga niko ne gleda.

– Izvinio sam se zbog crnih naočara i požalio mu se da moram da ih nosim zbog slabih očiju, a iza naočara ja sam pažljivo i podrobno razgledao ceo apartman, dok sam, na izgled, obraćao pažnju samo na razgovor moga domaćina.

– Obratio sam naročitu pažnju na pisaći sto za kojim je sedeo i na kome su ležala raznovrsna pisma i ostale hartije, jedan ili dva muzička instrumenta i nekoliko knjiga. Tu, međutim, posle dugog i veoma pažljivog ispitivanja, ne primetih ništa što bi probudilo naročitu podozrivost.

– Najzad, moje se oči prelazeći preko sobe zaustaviše na jednom ramu od kartona koji je visio na prljavoj plavoj traci sa malog tucanog izbočenja iznad same sredine kamina. U tom ramu, koji je imao tri ili četiri pregrade, bilo je pet-šest posetnica i jedno pismo. To pismo je bilo veoma prljavo i izgužvano. Bilo je pocepano gotovo na dve polovine, preko sredine, iz čega bi se zaključilo da je sasvim bezvredno. Na njemu je bio veliki crni pečat sa znakom D. koji je bio

veoma vidan i bilo je adresovano ženskim rukopisom na D., samog ministra. Bilo je zabodeno nebržljivo, pa čak reklo bi se i prezrivo u jednu od gornjih pregrada rama.

– Samo što sam pogledao to pismo, i ja zaključih da je to ono za kojim sam se dao u poteru. Razume se, ono se u potpunosti razlikovalo od onog koje nam je prefekt opisao. Ovo je imalo veliki crni pečat sa znakom D., ono je imalo mali i crven, sa vojvodskim grbom porodice S. Ovde je adresa bila u deminutivu i pisana ženskom rukom, kod onoga je adresa, izvesnoj kraljevskoj ličnosti, bila jasna i smela; sama veličina odgovarala je običnom pismu, ali, najzad, osnov tih razlika, koje su bile izlišne! Prljavština, izgužvana i pocepana hartija, sve toliko u suprotnosti sa istinskim ministrovim navikama, i sve toliko nametljivo u nameti da prevari posmatrača da donese zaključak da je pismo sasvim bezvredno; te stvari, zajedno sa položajem dokumenta, svakom posetiocu pred očima, sve je to dovelo do saglasnosti za jedan zaključak do koga sam došao: te stvari, pomislih, pobuđuju veliku sumnju kod čoveka koji je došao s namerom da sumnja.

– Produžio sam posetu što je moguće više, a za to vreme vodio sam s ministrom razgovore o veoma zanimljivim stvarima, koje su mi bile dobro poznate i koje su mogle da zadrže njegovu pažnju, da ga zanesu, a za to vreme u stvari sam svu pažnju posvećivao pismu. Ispitujući ga proučavao sam u pameti njegov spoljni izgled i položaj u ramu; ispitujući ivice hartije primetio sam da su iskrzani no što bi trebalo. Izgledalo je kao kad je tvrdi papir jednom savijen i poravnat, a onda ponovo savijen na obratnu stranu po istom prevoju ili ivicama koje čine originalni koverat. To otkriće bilo je dovoljno. Bilo mi je jasno da je pismo bilo prevrnuto kao rukavica, ponovo adresovano i ponovo zapečaćeno. Oprostih se sa ministrom i smesta odoh ostavljajući na stolu zlatnu tabakeru.

– Idućeg jutra došao sam po tabakeru, pa veoma usrdno nastavismo razgovor od prošlog dana. Međutim, dok smo mi bili zabavljeni razgovorom, ču se potmno pucanj iz pištolja tačno ispod prozora kuće a za njim se čuše prestravljeni povici i galama uplašene gomile. D. požuri do prozora, otvorи ga i pogleda napolje. U međuvremenu ja sam se približio ramu, uzeo pismo, strpao ga u džep, a zatim na njegovo mesto stavio jedno slično (bar što se tiče njegovog spoljnog izgleda), koje sam bio pažljivo pripremio kod kuće – imitirajući znak D. veoma lako a isto tako i pečat koji je imao oblik hleba.

– Galamu na ulici izazvalo je luđačko ponašanje nekog čoveka sa puškom. On je pucao na gomilu žena i dece. Ispostavilo se, međutim, da je metak bio čorak, i čovek je pušten da ode jer su ga smatrali za mesečara ili pijanicu. Kad je otišao, D. se udalji od prozora, kome sam se i ja približio čim sam se dočepao pisma. Uskoro se oprostih od njega. Takozvani mesečar bio je čovek u mojoj službi.

– Ali, u koju ste svrhu zamenili pismo kopijom? Zar nije bilo bolje da ste ga prilikom prve posete otvoreno zgrabili i otišli?

– D. je – odgovori Dipen – svirep i veoma naprasit čovek. Njegova kuća, takođe, nije bez posluge koja čuva njegove interese. Da sam izvršio divljačko prisvajanje, nikada ne bih živ napustio ministrovu kuću. Dobri ljudi u Parizu nikad više ne bi čuli za mene. Vi znate moje političke naklonosti. U ovom slučaju postupao sam kao pristalica dame koje se to ticalo. Osamnaest meseci ministar je nju držao u svojoj vlasti. Sad ona njega drži u svojoj – a zatim, kad dozna da više ne raspolaže pismom, on će nastaviti sa svojom licemernošću, kao što je i

ranije činio. Odatle će neizbežno uslediti njegova politička propast. Njegov pad neće biti ništa manje strmoglav no što će biti grub. Lepo je to rečeno *facilis dascensus Averni*,⁵ ali u svim slučajevima penjanja, kao što je Katalani rekao u pevanju, daleko je lakše penjati se nego sići. U sadašnjem slučaju ja nemam simpatija, čak ni milosti – prema onom koji silazi. On je taj *monstrum horrendum*,⁶ jedan čovek bez načela genija. Ja, međutim, priznajem da bih veoma rado želeo da znam tačan smisao njegovih misli, budući pobeden od one koju je prefekt nazivao "izvesna osoba", kad poniženo bude otvarao pismo koje sam mu ostavio u ramu.

– Kako? Jeste li stavili tamo nešto naročito?

– Pa... ne bi bilo pravo ostaviti pismo prazno... to bi moglo da ga naljuti. Jednom mi je D., u Beču, učinio paklenu uslugu, pa sam mu ja rekao, sasvim u šali, da mu to neću zaboraviti. Te tako, znajući da će biti malo radoznao da dozna ko ga je tako nasamario, smatrao sam da je šteta da mu ne pružim tu priliku. On dobro poznaje moj rukopis, pa sam samo prepisao na sredini belog lista reči:

"... *Un dessein funeste*

S' il n'est d 'Atree, est digne Thyeste".⁷

Ti stihovi se mogu naći u Krebijonovom "Atreju".

1845.

Preveo Momčilo Jojić

1 *au fait* (franc.) – u pravu.

2 *non distributio medii* (lat.) – ne tražeći sredinu.

3 (franc.) – Sigurno je da su sve javne ideje, sva primljena ubedjenja jedna glupost, jer su proizašla od mase.

4 *Princip vis inertiae* (lat.) – Snage nepokretnosti.

5 (lat.) – Lako je sići Avernijem

6 *monstrum horrendum* (lat.) – Užasno čudovište.

7 (franc.) – Jedna zamisao tako kobna; ako nije dostojna Atreja, dostojna je Tijesta.

MOĆ REČI

OINOS: Oprosti, Agatose, slabost duha što se novom okitio besmrtnošću!

AGATOS: Ništa nisi izrekao, Oinose, što bi zahtevalo oproštaj. Čak ni ovde znanje nije stvar intuicije. U potrazi za mudrošću, slobodno zatraži od anđela da ti je udele!

OINOS: Ali u onom sam životu sanjao da će istoga trena sve saznati i tako istoga trena prečutati sreću jer mi je sve poznato.

AGATOS: Ah, nije sreća u znanju, nego u sticanju znanja! Večno saznavanje večno je blaženstvo; ali znati sve bilo bi kletva đavola.

OINOS: Ali zar Svevišnji ne zna sve?

AGATOS: To (budući da je on Najsrećniji) mora da bude *ono jedino* što je čak i NJEMU nepoznato.

OINOS: Ali, pošto nam se znanje svaki čas povećava, neće li *na kraju* morati sve da se sazna?

AGATOS: Pogledaj ove nedokučive daljine! Pokušaj da zadržiš pogled na mnoštvu zvezdanih vidika dok polako lebdimo kroz njih – ovako – i još jednom! Nije li čak i duhovni vidik posvuda preprečen nepreglednim zlatnim zidovima svemira? – zidovima sazdanim od neizbrojivih bleštavih tela stopljenih u jedno?

OINOS: Jasno vidim da beskonačnost materije nije san.

AGATOS: U Edenu *nema* snova – no pogledaj, beskonačnosti materije šapuće se ovde da joj je *jedina* svrha da obezbedi neiscrpne izvore na kojima duša može da utoli želju za *znanjem*, u njoj samoj zauvek neutoljenu – jer ukoliko se utoli, ugasnulo bi biće duše. Ispitaj dakle, Oinose, slobodno i bez straha. Dođi! neka nam levo ostane glasan sklad Plejada i bacimo se s prestola na zvezdane Orionove livade, gde se umesto ljubičica te pitomih i divljih daninoć cvetića prostiru leje trostrukih i trobojnih sunaca.

OINOS: A sad me, dok odmičemo, pouči Agatose! – govori mi znamenitim zemaljskim glasom! Nije mi jasno na šta misliš kad spominješ načine ili metode onog što smo, u smrtnom svom veku, navikli da zovemo Stvaranjem? Hoćeš da kažeš da Stvoritelj nije Bog?

AGATOS: Hoću da kažem da Tvorac ne stvara.

OINOS: Objasni!

AGATOS: Stvarao je *samo* u početku. Tobožnja stvorenja što se sada neprekidno rađaju u svemiru tek moraju da se razmatraju kao posredni ili indirektni, a ne kao direktni ili neposredni rezultati Božanske stvaralačke moći.

OINOS: Ta bi se misao, moj Agatose, među ljudima smatrala krajnje jeretičkom.

AGATOS: Među anđelima se, moj Oinose jednostavno prihvata kao istinu.

OINOS: Toliko mogu da razumem: da određeno delovanje, kako je mi nazivamo, Prirode ili prirodnih zakona može, pod određenim uslovima, urodit nečim u potpunosti *nalik* rezultatu stvaranja. Nedugo pre konačne propasti Zemlje bilo je, dobro se sećam, mnogo uspešnih eksperimenata sa, kako su to neki filozofi u svojoj slabosti nazvali, stvaranjem sićušnih živilih organizama (*animalculae*).

AGATOS: Slučajevi o kojima govorиш u stvari su primeri stvaranja drugog reda – *i jedine* vrste stvaranja koje uopšte postoje, sve od kako je prva reč podarila život prvom zakonu.

OINOS: Nisu li zvezdani svetovi što iz bezdana nepostojanja svakog trena silovito niču na nebesima – nisu li te zvezde, Agatose, neposredno delo Kraljevih ruku?

AGATOS: Pokušaću, moj Oinose, da te korak po korak dovedem do određenog shvatanja. Dobro znaš da, kao što nijedna misao ne može nestati, nema nijednog dela bez beskonačnog rezultata. Pokreti naših ruku, na primer, dok smo boravili na Zemlji, stvarale su vibracije u

atmosferi koja okružuje. Vibracije su se širile u beskraj, sve dok se ne bi prenele u svaku česticu zemljinog zraka, koji je od tad, i zauvek pokrenut tim jednim pokretom ruke. Matematičarima naše planete ta je činjenica dobro poznata. Štaviše, tačno su izračunali specijalne efekte do kojih se na temelju posebnih impulsa dolazi u tečnosti, te se tako moglo lako odrediti u kojem će tačno razdoblju impuls datog domaćaja da zaokruži zemljinu kuglu i utisne se (zauvek) u svaki atom njene atmosfere. Retrogadnim računanjem nije im bilo teško iz datog efekta, u zadatim uslovima, da odrede vrednost prvobitnog impulsa. Videći da su rezultati bilo kojeg impulsa apsolutno beskonačni, i videći da se algebarskom analizom deo tih rezultata može dokazati, i videći, pri tom, lakoću retrogradnog računanja – ti su matematičari istovremeno uvideli da sama ta vrsta analize sadrži u sebi sposobnost beskrajnog napretka – da su njenom usavršavanju i primenjivosti nezamislive granice, osim u duhu onog ko je usavršava ili primenjuje. Ali na tom su mestu naši matematičari zastali.

OINOS: A zbog čega su, Agatose, trebali da idu dalje?

AGATOS: Zbog nekih nadasve važnih razloga. Iz toga što su znali bio je moguć zaključak da beskonačno razumnom biću – biću kojem je razotkriveno *savršenstvo* algebarske analize – nije ni malo teško da sledi svaki impuls koji je poslat u vazduh – i kroz njega u etar – sve do najdaljih ishoda u ponajdaljem, čak beskonačnom vremenu. Može se dokazati da svaki takav impuls koji je poslat u vazduh mora, *na kraju*, da se utisne u svaku pojedinačnu stvar što postoji *unutar svemira*; a beskonačno razumno biće – biće kakvo zamišljamo – moglo bi da ih sledi sve dalje i dalje u njihovim preobraženjima iz starih oblika – ili, drugim rečima, u njihovom stvaranju novih – sve dok ih, *konačno* neutisnute, ne nađe kao odraz s Božanskog prestola. A takvo biće ne samo što bi za to bilo sposobno nego, u makojem razdoblju, pruži li mu se kakav rezultat – koja od onih bezbrojnih kometa, na primer – ne bi mu bilo teško retrogradnom analizom da odredi koji ju je prvobitni impuls doveo. Ta moć retrogradacije u apsolutnoj punoći i savršenstvu – ta sposobnost povezivanja *svih* posledica sa *svim* uzrocima u *svim* razdobljima – isključivo je, dakako, povlastica Božanstva – ali u svim mogućim stupnjevima osim u apsolutnom savršenstvu, tu moć primenjuje i svekoliko mnoštvo Andela.

OINOS: Ali ti govorиш samo o impulsima u vazduhu.

AGATOS: To što govorim o vazduhu vredi samo za Zemlju; ali opšta postavka se odnosi jedino na impulse u eteru – koji je, budući da jedini ispunjava sav prostor, na taj način veliki prenosilac *stvaranja*.

OINOS: Dakle, svakoje kretanje, bilo koje prirode, stvaranje?

AGATOS: Mora biti tako; ali jedna prava filozofija odavno uči da je izvor sveg kretanja misao – a izvor sve misli.

OINOS: Bog.

AGATOS: Govorio sam ti, Oinose, kao što bih govorio detetu lepe Zemlje, koje odnedavno nema, o impulsima u Zemljinoj atmosferi.

OINOS: Da, govorio si.

AGATOS: I dok sam govorio, nije li ti pala na pamet misao *o fizičkoj moći reći!* Nije li svaka reč impulsom pokrenuti vazduh?

OINOS: Ali zašto plačeš, Agatose – i zašto, oh, zašto su ti klonula krila sada dok lebdimo iznad ove zvezde – najzelenije, a ipak najstrašnije od svih što smo sreli na svom letu? Sjajno

njeno cveće nalik je na vilinski san – a žestoki vulkani na strasti uzburkanog srca.

AGATOS: Nisu im *nalik*, nego *to jesu!* Tu divlu zvezdu – a minula su od tada tri stoleća – stvorio sam izgovarajući nekoliko strastvenih rečenica, sklopljenih ruku i suznih očiju kod nogu svoje ljubljene. Njeno sjajno *cveće jesu* najdraži od svih neispunjenih snova, a razjareni vulkani *jesu* strasti najuzburkanijeg i najprkosnijeg od svih srca.

1845.

Prevela Dejana Dačović

NEKOLIKO REČI SA MUMIJOM

Simpozijum koji je održan prethodne večeri previše me je umorio. Imao sam strašnu glavobolju i bio sam beznadežno pospan. Umesto da zbog toga izđem napolje i provedem veče kako sam nameravao, palo mi je na pamet da ne mogu učiniti mudriju stvar nego pojesti zalogaj-dva za večeru i smesta otići u krevet.

Laku večeru, naravno. Veliki sam ljubitelj zeca na velški način. Međutim, više od jedne funte, odjednom, ne može se uvek savetovati. A još uvek ne postoji neka stvarna primedba za dve. A, između dve i tri, jedva da postoji jedna jedinica razlike. Možda bih se odlučio i za četiri. Moja žena će sigurno uzeti pet; ali, naravno, pobrkala je dve vrlo različite stvari. Odlučujem se da prihvatom apstraktni broj – pet; ali on se konkretno odnosi na flaše Braun Stauta,¹ bez kojih treba izbegavati velškog zeca.

Završivši tako oskudni obed i navukavši noćnu kapu, sa spokojnom nadom da će u njoj uživati do podneva sledećeg dana, smestih glavu na jastuk i bez oklevanja padoh u dubok san.

Ali kada su se ispunile nade čovečanstva? Nisam ni tripit zahrkao, kad je zvonce ulaznih vrata besno zazvonilo, a odmah zatim me je probudilo nestrpljivo udaranje alke. Trenutak kasnije, dok sam još uvek trljao oči, žena mi pred lice gurnu poruku mog starog prijatelja, doktora Ponorera. Glasila je:

Dragi moj, dobri prijatelju, čim budeš ovo primio, svakako dođi do mene. Dođi i pomozi nam da se radujemo. Najzad sam, posle istrajnog posredovanja, dobio dozvolu, od direktora gradskog muzeja, za ispitivanje mumije – znaš na koju mislim. Imam dozvolu da je raspoprijem i otvorim, – ako je to potrebno. Biće prisutno samo nekoliko prijatelja – naravno i ti. Mumija je sada kod moje kuće i počećemo da je razmotavamo večeras tačno u jedanaest.

Zauvek tvoj Pononer

Kad stigoh kod "Ponorera", pade mi na pamet da sam bio budan onoliko koliko je potrebno da čovek bude. U ekstazi sam iskočio iz kreveta, obarajući sve na svom putu; obukao sam se brzinom zaista čudesnom, i najbrže što sam mogao krenuo doktoru.

Tamo pronađoh vrlo uznemireno društvo. Čekali su me sa mnogo nestrpljenja; mumija se pružala preko trpezarijskog stola; njeno ispitivanje je započelo čim sam ušao.

Bila je to jedna od dve mumije koje je, pre nekoliko godina, kapetan Artur Sabritiš doneo iz grobnice blizu iz Eliatisa, u libanskim planinama, koje su prilično udaljene od Tebe na Nilu. Pećine su na ovom mestu, mada manje veličanstvene od grobnica u Tebi, bile interesantnije, zahvaljujući brojnim ilustracijama privatnog života Egipćana. Rekli su da je odaja iz koje je uzet naš primerak bila vrlo bogata takvim ilustracijama, i da su zidovi bili potpuno prekriveni freskama i bareljeffima, dok su kipovi, vase i mozaici bogatih šara nagoveštavali ogromno bogatstvo pokojnika.

Blago je bilo povereno muzeju, u potpuno istom stanju u kojem ga je kapetan Sabritiš pronašao; to jest, kovčeg nije bio otvaran. Stajao je tako osam godina, podvrgnut jedino spoljašnjem javnom ispitivanju. Zbog toga smo, sada, imali na raspolaganju celu mumiju, i onima koji znaju kako retko do naših obala stiže nepretrešena starina odmah će biti jasno da smo posedovali dobar razlog da sami sebi čestitamo na velikoj sreći.

Prilazeći stolu, videh na njemu ogromnu kutiju, ili sanduk, dugačak skoro sedam stopa, možda tri stope širok, i oko dve i po stope visok. Bio je duguljast – a ne u obliku kovčega. Činilo se, na prvi pogled, da je izrađen od drveta sikomore (*platanus*), ali smo posle njegovog zarezivanja otkrili da je to karton ili, *tačnije, papiermaché?* napravljen od papirusa. Bio je gusto ornamentisan slikama koje su predstavljale pogrebne scene i druge tužne teme, a između kojih su se u različitim pravcima pružale serije hijeroglifa koje su se, bez sumnje, odnosile na pokojnikovo ime.

Srećom, jedan od članova našeg društva bio je i gospodin Glidon, a on nije imao problema u prevodenju tih slova, koja behu jednostavno fonetska i predstavljuju reč Alamisteko.

Imali smo izvesnih teškoća oko otvaranja sanduka jer nismo želeli da ga oštetimo, ali, najzad, pošto smo izvršili zadatak, stigli smo do drugog, koji je sada bio u obliku kovčega i po veličini znatno manji od spoljašnjeg, ali mu je u svakom drugom pogledu bio sličan. Prostor između ova dva sanduka bio je ispunjen kalafonijumom, koji je, u izvesnoj meri, izbrisao boje unutrašnje kutije.

Posle otvaranje, ove poslednje, što smo učinili sasvim lako, stigli smo do trećeg sanduka, takođe u obliku kovčega, koji se od drugog razlikovao ne po detaljima, već po materijalu; beše to kedrovina; kovčeg je još uvek emitovao čudesan i jako aromatičan miris tog drveta. Između trećeg i drugog sanduka nije bilo razmaka; jedan je tačno odgovarao drugome.

Pošto smo odstranili i treći sanduk, otkrili smo i izvadili samo telo. Očekivali smo da ga, što je normalno, nađemo obavijenog gustim rolnama, ili zavojima, od lanenog platna, ali smo, umesto ovoga, našli jednu vrstu korica, načinjenih od papirusa, tanko pozlaćenih i obojenih, i premazanih slojem melema. Slike su prikazivale razne teme povezane sa očekivanim dužnostima duše i njenim predstavljanjem raznim božanstvima, kao i mnoge identične ljudske figure, koje su, vrlo verovatno, predstavljale portrete balsamovanog. Protežući se od glave do pete, nalazio se okomit natpis u fonetskim hijeroglifima, koji je ponovo davao njegovo ime i titule, kao i imena i titule njegovih rođaka.

Oko tako "ukoričenog" vrata nalazila se ogrlica od cilindričnih staklenih perli, različitih boja i tako složenih da su, sa krilatom kuglom, obrazovale slike božanstava, skarabeja i dr. Oko uskog struka nalazila se slična ogrlica, ili opasač.

Ogulivši papirus, otkrili smo izvrsno očuvano telo, crvenkaste boje, bez primetnog mirisa.

Koža je bila čvrsta, glatka i sjajna. Zubi i kosa su bili u dobrom stanju. Oči su (bar je tako izgledalo) bile izvađene i zamenjene staklenim, koje behu vrlo lepe i skoro životne, sa izuzetkom pomalo i suviše odlučnog izraza. Prsti i nokti su bili sjajno pozlaćeni.

Gospodin Glidon je bio mišljenja da je, zbog crvenila epiderma, celo balsamovanje izvršeno asfaltom; ali pošto smo čeličnim instrumentom zagrebali površinu i tako dobijen prah bacili u vatru, ubrzo se pojavila aroma kamfora i drugih guma prijatnog mirisa.

Vrlo pažljivo smo ispitivali telo, ne bismo li otkrili uobičajene otvore kroz koje je utroba izvađena, ali, na svoje iznenadenje, nismo mogli otkriti nijedan. U tom periodu nijedan član našeg društva nije znao da se cele ili neotvorene mumije nisu baš tako retko sretale. Bilo je uobičajeno da se mozak ukloni kroz nos, a creva kroz rez sa bočne strane; telo bi tada bilo obrijano, okupano i posoljeno, a posle nekoliko odležanih nedelja počinjala bi, verovatno tako nazivana, operacija balsamovanja.

Pošto se nije mogao otkriti nijedan trag otvaranja, doktor Pononer je taman pripremio svoje instrumente za seciranje, kada sam primetio da je već prošlo dva sata. Zbog toga smo se složili da ispitivanje unutrašnjosti odložimo do sledeće večeri; i upravo smo se spremali da se rastanemo, kada je neko predložio eksperiment, dva, sa Voltinom baterijom.

Primena elektriciteta na mumiju staru najmanje tri ili četiri hiljade godina bila je, ako ne vrlo mudra, ono još uvek dovoljno originalna ideja, te smo se svi smesta složili. Oko jedne desetine u zbilji i devet desetina u šali pripremili smo, u doktorovom kabinetu, bateriju i tamo preneli Egipćanina.

Uz dosta muka uspeli smo da neke delove slepoočnog mišića, koji su izgledali manje okamenjeni od ostalih delova tela, ali, naravno, nisu, kao što smo očekivali, davali bilo kakav nagoveštaj galvanske osjetljivosti, dovedemo u kontakt sa žicom. Ovaj prvi ogled bio je zaista presudan, i taman smo jedan drugome, uz srdačan osmeh zbog sopstvene absurdnosti, poželeti laku noć, kada mi pogled koji slučajno bejaše pao na mumijine oči ostade tamo prikovan. Taj brzi pogled je bio dovoljan da me uveri kako su očne jabučice, za koje smo prepostavljali da su staklene i koje smo zapazili zbog njihovog neobičnog izraza, sada bile toliko prekrivene kapcima da je jedino mali deo *tunica albuginea* ostao vidljiv.

Sa krikom sam usmerio pažnju na tu činjenicu, i ona je svima odmah postala očigledna.

Ne mogu reći da sam bio uznemiren ovim fenomenom, pošto u mom slučaju "uznemiren" nije prava reč. Takav bih, verovatno, bio, ali me zbog Braun Stauta obuze tek mala nervosa. Što se tiče ostatka društva, oni nisu učinili ni najmanji pokušaj da sakriju iskreni strah koji ih je obuzeo. Doktor Pononer je bio čovek za žaljenje. Gospodin Glidon je, nekim čudnim procesom, učinio sebe nevidljivim. Mislim da će gospodin Silk Bakingem jedva biti toliko smeо da porekne da je put pod sto našao na sve četiri.

Međutim, samo se po sebi razume da smo posle prvog šoka odlučili da bez oklevanja nastavimo eksperiment. Naše su operacije sada bile usmerene prema velikom prstu desnog stopala. Napravili smo zarez sa spoljne strane *os sesamoideum pollicis pedis*, i tako došli do korena *abductor* mišića. Ponovo namestivši bateriju, priključili smo je na sečirani nerv – kada je mumija, pokretom koji je prevazilazio sličnost živom, prvo podigla svoje desno koleno, skoro dodirnuvši njime abdomen, a zatim ispravila nogu nezamislivom silinom, podarivši doktoru Pononeru udarac, koji je tog džentlmena, kao strelu iz katapulta, izbacio pravo kroz prozor na

ulicu.

Izjurismo napolje *en masse* ne bi smo li doneli osakaćene ostatke žrtve, ali smo imali sreću da ga sretnemo na stepenicama kako se u neobjasnivoj žurbi penje do kraja ispunjen najstrasnijom filozofijom, i više nego ikad opsednut potrebom da nastavi naše eksperimente sa žarom i odlučnošću.

Saglasno njegovom savetu, na licu mesta smo napravili dubok zasek na nosu, dok ga je sam doktor, naglim pokretom doveo u dodir sa žicom.

Duhovno i fizički – figurativno i bukvalno – efekat je bio električni. U prvom momentu les je otvorio oči i ubrzano žmirkao nekoliko minuta, kako to čini gospodin Barnes u pantomimi; u drugom je kinuo; u trećem je seo na ivicu stola; u četvrtom je pesnicom tresnuo po licu doktora Ponorera; a u petom, okrenuvši se prema *messieurs* Glidonu i Bakingemu, progovorio na vrlo dobrom egipatskom jeziku:

– Moram vam reći, gospodo, da sam isto toliko iznenađen vašim ponašanjem koliko sam i ponižen. Od doktora Ponorera se ništa bolje i nije moglo očekivati. On je jedna mala, debela budala koja ne zna ništa bolje. Sažaljevam ga i oprاشtam mu. Ali od vas, gospodine Glidon – i od vas, Silk – koji ste putovali i stanovali u Egiptu – od vas, kažem, koji ste toliko dugo bili među nama, da isto toliko savršeno govorite egipatski koliko pišete svoj maternji jezik – vas, koje sam uvek smatrao iskrenim prijateljima mumija – zaista, od vas sam očekivao više džentlmenskog ponašanja. Šta da mislim o vama kad ste ovde mirno stajali i gledali kako me ružno iskorisćavaju. Šta da mislim o vašoj dozvoli da me Tom, Dik i Hari izvade iz kovčega i skinu moje odore, u ovoj bednoj, hladnoj klimi? Kako je (da pređemo na stvar) trebalo da gledam na vaše pomaganje i podsticanje tog malog, bednog nitkova, doktora Ponorera, pri potezanju mog nosa?

Može se bez dileme smatrati da smo, čuvši ovaj govor pod tim okolnostima, ili poleteli prema vratima, ili pali u žestoku histeriju, ili u duboku opštu nesvesticu. Kažem da se jedna od ove tri stvari mogla očekivati. Vrlo je verovatno da smo mogli upasti u jednu od njih, ili u sve zajedno. I na časnu reč, ne znam kako ili zašto nismo težili nijednoj. Ali možda se pravi razlog može nazreti u duhu ovog veka, koji se odvija po pravilu protivrečnosti, i gde se za sve nalazi rešenje ili putem paradoksa ili nemogućnosti. Ili, možda je, pre svega, mumijin preterano prirodni i običan ton uklonio užas sa njenih reči. Međutim, to je moguće, činjenice su jasne, i nijedan član našeg društva nije odao ni trunčicu strepnje niti smatrao da je bilo šta pošlo naročito loše.

Što se mene tiče, bio sam ubeđen da je sve u redu i samo sam ustuknuo korak van domaćaja pesnice Egipćanina. Doktor Pononer, duboko zagledan u mumiju, gurnuo je ruke u džepove pantalone i prekornerno se zacrveneo. Gospodin Glidon je izvukao kragnu košulje i gladio zaliske. Gospodin Bakingem je oborio glavu i stavio desni palac u levi ugao ustiju.

Egipćanin ga je gledao nekoliko trenutaka strogim pogledom, i najzad rekao sa podrugljivim osmehom:

– Zašto ne govorite, gospodine Bakingem? Jeste li čuli šta sam vas pitao? Ili ne? Hajde, izvadite prst iz usta!

Na to je gospodin Bakingem stidljivo izvadio desni palac iz levog ugla usta i nadoknađujući to, stavio svoj levi palac u desni ugao gorepomenutog otvora.

Pošto nije mogao da od gospodina D. dobije nikakav odgovor, figura se zlovoljno okrenula prema gospodinu Glidonu i opštim terminima, u odsečnom tonu, zapitala ono što smo i očekivali.

Gospodin Glidon je nadugačko odgovorio; i samo zbog nedostatka hijeroglifskih slova u američkim štamparijama ne mogu sebi pružiti to zadovoljstvo da ovde zabeležim njegov izvrstan govor.

Iskoristiću ovu priliku da primetim da su svi sledeći razgovori, u kojima je učestvovala mumija, vođeni na staroegipatskom, *posredstvom* (bar što se ticalo mene i drugih članova društva koji nisu putovali) – kažem posredstvom *messteurs* Glidona i Bakingema, kao tumača. Ovi džentlmeni su mumijin maternji jezik govorili sa neuporedivom lakoćom i lepotom; ali ne mogu a da ne primetim da su se dva putnika povremeno (bez sumnje, zbog uvođenja slika sasvim modernih i, naravno, sasvim čudnovatih strancu), u nameri da prenesu određeno značenje, ograničila na korišćenje razumnih oblika. Na primer, gospodin Glidon nije, u jednom trenutku, mogao Egipćaninu nikako da objasni reč "političar", sve dok nije skicirao, komadom čumura, na zidu, malog gospodina sa čirevitim nosem, sa poderanim laktovima, koji stoji na panju, sa levom nogom povučenom natrag, desnom rukom izbačenom napred, sa stisnutom pesnicom, očima prevrnutim prema nebu, ustima otvorenim pod uglom od devedeset stepeni. Isto tako, gospodin Bakingein nije uspeo da objasni sasvim modernu ideju "perike", sve dok nije (na predlog doktora Ponorera) pristao da, postavši bled u licu, skine svoju.

Lako će se razumeti da se u govoru gospodin Glidon uglavnom osvrnuo na ogromne koristi koje je nauka dobila od ispitivanja mumija sa izvađenim utrobama; onda se izvinio zbog bilo kakvog uznenimiravanja koje smo mu mogli naneti; i završavajući slabim nagoveštajem (jer to jedva da je moglo biti nešto više) da, pošto su te sitnice sada objašnjene, mirno možemo nastaviti sa naumljenim ispitivanjem. Na to je doktor Pononer spremio svoje instrumente.

Učinilo se da se Alamisteko pomalo koleba u odnosu na poslednji predlog govornika. Bilo je to kolebanje čiju prirodu nisam jasno razumeo; ali izrazio je zadovoljstvo ponuđenim izvinjenjem i, sišavši sa stola, rukovao se sa celim društvom.

Pošto se ova ceremonija završila, smesta smo se bacili na popravku šteta koje je skalpel naneo našem subjektu. Zašili smo ranu na slepoočnici, zavili smo mu stopalo i vrhu njegovog nosa pripojili kvadratni santimetar crnog melema.

Tada smo primetili da je grof (mislim da je to bila Alamistekeova titula) imao slabu drhtavicu – bez sumnje zbog hladnoće. Doktor Pononer se smesta uputio prema svom ormanu i ubrzo se vratio sa crnim odelom, napravljenim u najboljem stilu Dženingsa, sa parom nebeskoplavih kariranih pantalona, sa tregerima, ružičastom košuljom od gingana, brokamim kratkim kaputom sa faltama, belim vrećastim ogrtačem, štapom za šetnju sa kukom, šeširom bez oboda, kožnim čizmama sa patentom, dečijim rukavicama boje slame, monoklom, parom zalizaka i kravatom sa motivom vodopada. Usled razlike u veličini između grofa i doktora (srazmara je bila dva prema jedan), bilo je izvesnih, skoro zanemarljivih, teškoća u prilagođavanju odeće osobi Egipćanina; ali pošto je sve bilo sređeno, moglo se reći da je bio obučen. Gospodin Glidon mu je pružio ruku i poveo ga prema udobnoj stolici pokraj vatre, dok je doktor zazvonio i naručio cigarete i vino.

Razgovor je ubrzo oživeo. Naravno, izrazili smo mnogo radoznalosti zbog donekle

neobične činjenice da je Alamistekeo još uvek živ.

– Mislio sam – primetio je gospodin Bakingem – da je trebalo već odavno da budete mrtvi.

– Zašto? – odgovorio je grof, vrlo zbumen – ja sam star tek nešto malo više od sedam stotina godina! Moj otac je živeo hiljadu i ne bi se moglo reći da je bio izlapeo kad je umro.

Ovde je usledilo brzo propitivanje i proračun pomoću kojeg je postalo jasno da je starost mumije bila veoma pogrešno procenjena. Od kako je predata katakombama Eliatisa, proteklo je pet hiljada pet stotina godina i nekoliko meseci.

– Međutim – ponovo je započeo gospodin Bakingem – moja primedba se nije odnosila na vašu starost u periodu sahrane (želim, u stvari, da potvrdim da ste vi još uvek mlad čovek), već se moja aluzija odnosila na beskrajnost vremena koje ste, po sopstvenom priznanju, proveli zapakovani u asfaltu.

– U čemu? – zapitao je grof.

– U asfaltu – bio je istrajan gospodin Bakingen.

– Ah, da; znam otprilike na šta mislite; bez sumnje, to bi mogao biti odgovor, ali u moje vreme, jedva da smo upotrebljavali išta drugo do taerkurijum-bihlorid.

– Ali ono što posebno ne shvatamo – rekao je doktor Pononer – to je kako to da ste, pošto ste umrli i sahranjeni u Egiptu pre pet hiljada godina, danas ovde, potpuno živi, i još uvek izgledate tako dobro.

– Da sam, kako kažete, bio *mrtav* – odgovorio je grof – više je nego verovatno da bih to još uvek bio; pošto primećujem da je kod vas galvanizam još uvek u povoju, s njim ne možete izvršiti sve ono što je nama, u prastarim danima, bila prosta stvar. Ali činjenica je da sam pao u katalepsiju, i da su moji najbolji prijatelji mislili da sam mrtav ili da bi trebalo da budem; zbog toga su me odmah balsamovali – prepostavljam da znate osnovni princip procesa balsamovanja?

– Pa, ne baš sasvim.

– Ah, primećujem, vaše neznanje je za žaljenje. Dobro, ne mogu sada ulaziti u detalje; ali neophodno je objasniti da je balsamovanje (pravimo govoreći) u Egiptu imalo za cilj da potpuno zaustavi sve životinjske funkcije koje su podložne starenju. Koristim reč "životinjske" u njenom najširem značenju, što uključuje ne samo fizičko već i moralno i *vitalno* biće. Ponavljam, da se vodeći princip balsamovanja kod nas sastojao u tome da trenutno zaustavi i održava u večnom isčekivanju sve životinjske funkcije podložne procesu starenja. Da budem kratak, u bilo kakvom stanju da je osoba u vreme njenog balsamovanja, u tom stanju će i ostati. Dakle, pošto sam, srećom, skarabejske krvi, balsamovan sam živ, onakav kakvog me sada vidite.

– Skarabejske krvi! – uzviknuo je doktor Pononer.

– Da. Skarabej je bio *oznaka*, ili "oružje" vrlo slavne i vrlo retke plemićke porodice. Biti, "skarabejske krvi" značilo je samo biti jedan iz porodice čija je *oznaka* skarabej. Govorim slikovito.

– Ali kakve to veze ima sa time što ste živi?

– U Egiptu je bio opšteprihvaćen običaj da se telo, pre samog balsamovanja, liši creva i mozga; jedino se rasa skarabeja nije slagala sa tim običajem. Dakle, da nisam skarabej, sada bih bio bez creva i mozga, a bez jednog ili drugog nezgodno je živeti.

– Primećujem – rekao je gospodin Bakingem – i prepostavljam da su sve *čitave* mumije,

koje su nam došle do ruku, iz rase skarabeja.

– Van svake sumnje.

– Mislio sam – rekao je gospodin Glidon, vrlo nemametljivo – da je skarabej bio jedan od egipatskih bogova.

– Jedan od egipatskih *stat* – uzviknula je mumija, skočivši na noge.

– Bogova! – ponovio je putnik.

– Gospodine Glidon, zaista sam posramljen što od vas čujem da govorite na taj način – rekao je grof, vraćajući se u stolicu. – Nijedan narod na kugli Zemaljskoj nije nikada priznavao više od *jednog boga*. Skarabej, Ibis, i sl. bili su kod nas (kao što su slična stvorenja bila kod drugih) simboli, ili *mediji*, kroz koje smo poštivali Stvoritelja suviše dostojanstvenog da bismo mu se direktno približili.

Ovde je nastala pauza. Najzad je doktor Pononer obnovio razgovor.

– Onda, iz onog što ste objasnili nije neverovatno – rekao je – da u katakombama u blizini Nila postoje i druge mumije plemena Skarabeja, koje su još u stanju života.

– U to se ne može sumnjati – odgovorio je grof; – svi Skarabeji, slučajno balsamovani živi, živi su i sada. Možda se neki od onih koji su *namerno* balsamovani još uvek nalaze u grobnicama, pošto su na njih zaboravili oni koji su ih balsamovali.

– Hoćete li biti tako ljubazni da nam objasnite – rekao sam – šta ste mislili pod tim "namerno balsamovani"?

– Sa velikim zadovoljstvom – odgovorila je mumija, pošto me je natenane odmerila kroz svoj monokl – jer sam se prvi put usudio da joj se obratim direktnim pitanjem.

– Sa velikim zadovoljstvom – rekao je. – U moje doba, uobičajen ljudski vek bio je oko osamsto godina. Malo je ljudi umiralo, osim zbog najneobičnijih nesreća, pre starosti od šesto godina; neki su živeli duže od dekade vekova; ali osamsto godina se smatralo prirodnim vekom. Posle otkrića principa balsamovanja, koji sam vam već opisao, našim filozofima je palo na pamet da se hvalevredna radoznalost mogla zadovoljiti, i da je u isto vreme nauka mogla imati mnogo više koristi ako bi se ovaj prirodni vek živeo u ratama. U slučaju istorije iskustvo je pokazalo da je nešto slično bilo potrebno. Istoričar bi, naprimjer, pošto bi dostigao starost od petsto godina, uz veliki trud napisao knjigu i onda bi bio pažljivo balsamovan. Ostavljao bi svojim izvršiteljima i ljudima koji su ga balsamovali instrukcije *pro tem.*, da ga ožive posle prolaska izvesnog perioda, recimo petsto ili šesto godina. Nastavljujući život po isteku ovog perioda, on bi uvek nalazio svoje veliko delo pretvoreno u primerke nasumice vođenih pribeleški – odnosno, u vrstu književne arene za protivrečna nagađanja, zagonetke i lične polemike celog čopora razdraženih komentatora. Otkrilo bi se da su ova nagađanja i dr., koja su prošla pod imenom zabeleški ili redigovanja, potpuno iskrivila ili uništila tekst, tako da je autor morao da "kruži lampom" ne bi li otkrio svoju sopstvenu knjigu. A kada bi je otkrio, nije ni bila vredna napora traganja. Pošto je bila skroz dopisana, smatralo se da je obaveza istoričara da se odmah baci na posao, i iz perspektive svog sopstvenog znanja i iskustva ispravlja tradicije koje su se odnosile na epohu u kojoj je on živeo. Pojedini mudraci su pratili ovaj proces prerađivanja i ispravljanja, tako da je on, s vremenom na vreme, imao za posledicu zaštitu naše istorije od degeneracije u potpuni mit.

– Izvinjavam se – rekao je u tom trenutku doktor Pononer, nežno položivši šaku na

Egipćaninovu ruku – izvinjavam se, ali mogu li se usuditi da vas za trenutak prekinem?

– Svakako, *ser* – odgovorio je grof, zastavši.

– Samo sam želeo da vam postavim pitanje – rekao je doktor. – Pomenuli ste istoričarevo lično ispravljanje *tradicija* koje su se odnosile na njegovu epohu. Molim vas, *ser*, koja se srazmra ovih kabala smatrala, u prošeku, ispravnom?

– Uglavnom se otkrilo da je kabala, kao što je pravilno nazivate, gospodine, tačno odgovarala činjenicama zabeleženim u neprerađenim istorijama; odnosno, nikad se nije pokazala, pod bilo kojim uslovima, nijedna posebna jota i kabale i istorije a da nije bila potpuno i korenito pogrešna.

– Ali pošto je sasvim jasno – nastavio je doktor – da je prošlo najmanje pet hiljada godina od kako ste sahranjeni, smatram sigurnim da su vaše istorije, ako ne i tradicije, bile u tom periodu dovoljno izričite u pogledu jedne teme univerzalnog interesovanja – Stvaranja – koje se, kao što prepostavljam da znate, dogodilo jedva oko pet vekova ranije.

– Gospodine! – rekao je grof Alamistekeo.

Doktor je ponovio svoja zapažanja, ali stranac je mogao da ih shvati tek posle mnogih dodatnih objašnjenja. Najzad je, oklevajući, rekao:

– Priznajem da su mi ideje koje ste mi sugerisali potpuno nove. Nisam poznavao nikog ko je, u moje vreme, uzimao u obzir tako jedinstvenu zamisao da je svemir (ili ovaj svet, ako tako hoćete) uopšte ikad imao početak. Sećam se da sam jednom, i samo jednom, čuo da je neki čovek mnogobrojnih spekulacija nejasno nagovestio nešto što se odnosilo na poreklo *ljudske vrste*; jedino je on koristio reč *Adam* (ili crvena zemlja), koju vi upotrebljavate. Međutim, koristio se njome u opštem smislu, koji se odnosio na spontano klijanje iz plodnog tla (na isti način kao što hiljade naših vrsta bića klijaju) – kažem, spontanog klijanja, pet ogromnih ljudskih hordi, koje su istovremeno nastajale u pet odvojenih i skoro jednakih delova globusa.

Ovde je većina našeg društva slegla ramenima, a jedan ili dvojica su stavili ruke na čelo, sa vrlo značajnim izrazom lica. Gospodin Silk Bakingem je ovlaš posmatrajući zatiljak, a potom teme Alamistekeovo, rekao:

– Dugotrajni ljudski život u vaše vreme, zajedno sa povremenom praksom da ga, kao što ste objasnili, provodite u ratama, mora da je, zaista, jako uticao na opšti razvitak i nagomilavanje znanja. Prepostavljam da bi primetnu inferiornost starih Egipćana u svim pojedinim naukama, kada se porede sa savremenicima, ili još više sa Jenkijima, trebalo da pripišemo čvrstoći egi-patske lobanje.

– Ponovo priznajem – odgovorio je grof sa mnogo učitivosti – da vas uopšte ne razumem; molim vas, na koje pojedine nauke aludirate?

Ovde smo svi uglas objasnili, naširoko i nadugačko, postavke frenologije i čuda životinjskog magnetizma.

Pošto nas je do kraja saslušao, grof je ispričao nekoliko anegdota koje su pružale dokaz da su prototipovi Gala i Spurhajma bili u Egiptu na vrhuncu moći i nestali pre toliko vremena da su bili skoro zaboravljeni, i da su smicalice Mesmera³ zaista bile vrlo jadni trikovi kada se porede sa pravim čudesima tebanskih naučnika, koji su stvorili vaške i mnoge druge slične stvari.

Ovde sam upitao grofa da li su njegovi ljudi mogli da izračunaju pomračenja. Nasmejaо se oholo i rekao da jesu.

Ovo me je pomalo zbumilo, pa sam počeo da postavljam druga pitanja koja su se odnosila na njegovo znanje iz astronomije, kada mi je jedan član naše družine, koji do tada nije otvorio usta, prošaputao u uvo da bi bilo bolje da za sva obaveštenja u vezi s ovim konsultujem Ptolomeja (ko god da je Ptolomej) i, isto tako, jednog Plutarha *defacie lunae*.

Onda sam mumiju zapitao o uveličavajućim staklima i sočivima, i uopšte o proizvodnji stakala. Ali nisam ni završio pitanje, kad me je čutljivi član našeg društva nežno dodirnuo za lakat i zamolio da, za ime božije, zavirim u *Diodorus Sicilus*. Što se tiče grofa, odgovarajući, jedino me je upitao da li mi, moderni, posedujemo bilo kakav mikroskop koji bi nam omogućio da kameju⁴ isečemo na egipatski način. Dok sam razmišljao kako bih odgovorio na ovo pitanje, mali doktor Pononer se angažovao na vrlo neobičan način.

– Pogledajte našu arhitekturu! – uzviknuo je, izazivajući ozlojeđenost obojice putnika, koji su mu štipanjem od kojeg je pomodreo, pokušali da pokažu da to ničemu ne vodi.

– Pogledajte – vikao je oduševljeno – Bouling-Grin fontanu u Njujorku! Ili ako je to i suviše ogromno za razmatranje, osmotrite za trenutak Kapitol u Vašingtonu! – i mali, dobri doktor je potanko nastavio da opisuje proporcije građevine koju je naveo. Objasnio je da je sam trem ukrašen sa ne manje nego dvadeset i četiri stuba, od kojih je svaki pet stopa u prečniku i udaljen deset od drugog.

Grof je rekao da žali što se u tom trenutku ne može setiti tačnih dimenzija bilo koje važnije građevine u gradu Aznaku, čije su oznake postavljene u samoj Noći Vremena, ali čije su ruševine, u njegovo doba, još uvek stajale u ogromnoj peščanoj ravnici zapadno od Tebe. Setio se, međutim (misleći na tremove), da je jedan, koji je pripadao ne baš značajnoj palati, u predgrađu zvanom Kamak, imao sto četrdeset i četiri stuba, od kojih je svaki imao obim trideset i sedam stopa i bio udaljen dvadeset i pet stopa od drugog.

Pristup ovom tremu bio je sa Nila, kroz aveniju dugu dve milje, koja se sastojala od sfingi, statua i obeliska, visokih dvadeset, šezdeset i sto stopa. Sama palata je bila (onoliko koliko se mogao setiti) u jednom pravcu dugačka dve milje, i mogla je biti, sve u svemu, sedam milja u obimu. Njeni zidovi bili su svuda, i iznutra i spolja, bogato islikani hijeroglifima. On nikako nije nameravao da *tvrđi* da bi se čak pedeset ili šezdeset doktorovih Kapitola moglo napraviti unutar tih zidina, već nije bio siguran da li bi se njih dve ili tri stotine možda mogli, uz izvesne teškoće, ugurati u tu palatu. Uostalom, ona u Karnaku je bila beznačajno mala građevina. On, međutim, nije mogao osporiti plemenitost, veličanstvenost i nadmoćnost fontane u Bouling Grinu, onaku kakvu ju je doktor opisao. Nikad nešto slično tome, bio je primoran da prizna, nije viđeno u Egiptu ili bilo gde drugde.

Ovde sam grofa upitao šta ima da kaže o našim prugama.

– Ništa naročito – odgovorio je. – I suviše su male, slabo započete i nespretno spojene. Naravno, da se ne bi mogle porebiti sa ogromnim, ravnim, pravim i gvozdeni užlebljenim nasipima, preko kojih su Egipćani prenosili cele hramove i čvrste obeliske veličine i do sto pedeset stopa.

Govorio sam šta sve možemo uraditi svojim ogromnim mehaničkim snagama.

Složio se da na tom polju ponešto i znamo, ali me je upitao kako bih ja uspeo da podignem terete na grede, čak i male, palate u Karnaku.

Napravio sam se kao da ne čujem ovo pitanje i upitao da li ima bilo kakvu predstavu o

arteškim bunarima; on je samo uzdigao obrvu dok mi je gospodin Glidon snažno namignuo i tihim glasom rekao da su inženjeri, zaposleni da u Velikoj Oazi traže vodu, nedavno otkrili jedan.

Onda sam spomenuo naš čelik; ali stranac je podigao nos i upitao me da li bi baš naš čelik mogao iseći besprekorno zaobljenu ivicu koja se vidi na obeliscima, a koja je cela izrađena bakarnim alatom.

To nas je toliko zbunilo da smo odlučili da napad promenimo metafizikom. Poslali smo po primerak knjige koja se zove *Dial* i pročitali iz nje glavu-dve o nečemu što baš nije jasno, ali što su Bostonci zvali Veliki Pokret ili Progres.

Grof je samo rekao da su u njegovo vreme Veliki Pokreti bili grozno proste stvari i da, što se tiče samog Napretka, jedno vreme je bio prava dosada, ali nikad nije napredovao.

Onda smo govorili o velikoj lepoti i važnosti Demokratije i imali mnogo muke da grofa impresioniramo velikim prednostima koje smo uživali živeći tamo gde je pravo glasa bilo *ad libitum* i gde nije bilo kralja.

Slušao nas je sa primetnim interesovanjem, u stvari, izgledalo je da se ne malo zabavlja. Kad smo završili, rekao je da se nešto veoma slično pojavilo pre mnogo vremena. Trinaest egipatskih provincija su sve istovremeno odlučile da budu slobodne i tako pružile veličanstveni primer ostatku čovečanstva. Sakupile su svoje mudrace i zakuvale najoštromanjiji ustav koji se može pojmiti. Za trenutak su uspevale izvanredno dobro; jedino je njihova navika hvalisanja bila zapanjujuća. Stvar se, međutim, završila sjedinjavanjem trinaest država sa drugih petnaest ili dvadeset u najmrskiji i najnepodnošljiviji despotizam za koji se ikad čulo na površini Zemlje.

Upitao sam ga kako se zvao usurpirajući tiranin.

Onoliko koliko se grof mogao setiti, bejaše to *Mob*.⁵

Pošto nisam znao šta na ovo da kažem, podigoh glas sažaljevajući egipatsko nepoznavanje vodene pare.

Grof me je pogledao vrlo iznenadeno, ali nije odgovorio. Ćutljivi gospodin me je, međutim, snažno gurnuo laktom među rebra – rekavši mi da sam se dovoljno eksponirao – i upitao me da li sam doista takva budala, pa da ne znam da je moderna parna mašina, preko Solomona de Kausa, proistekla iz pronalaska Heroa.

Bili smo u velikoj opasnosti da budemo poraženi; ali na svu sreću, oporavivši se, doktor Pononer se vratio našem spašavanju i upitao da li egipatski narod ozbiljno namerava da se sa savremenim narodima takmiči u svim važnim detaljima odeće.

Na to je grof pogledao nadole, prema tregerima svojih pantalona, a zatim uhvatio jedan kraj repa svog fraka, držeći ga izvesno vreme sasvim blizu očiju. Najzad, pustivši ga da padne, usta mu se razvukoše od uva do uva; ali zaista se ne sećam da li je bilo šta odgovorio.

Ovde smo se pribrali i doktor, koji je vrlo dostojanstveno prišao mumiji, zaželeo je da mu ona, časno, kao pravi gospodin, odgovori da li su Egipćani, u bilo kom periodu, znali za Pononerove pastile,⁶ ili Brandretove pilule.

Čekali smo odgovor sa neskrivenom napetošću; – uzalud. Nije ga bilo. Egipćanin je pocrvneo i oborio glavu. Nikad se u pobedi nije toliko uživalo; nikad poraz nije rođen uz toliko nečasti. Nisam više mogao podneti prizor ponižavanja jadne mumije. Dohvatio sam šešir, kruto joj se poklonio i otišao.

Pošto sam stigao kući, ustanovio sam da je prošlo četiri sata, i odmah odoh u krevet. Sada je deset pre podne, ustao sam u sedam, pisao beleške, od kojih će koristi imati i moja porodica i čovečanstvo. Ove prve više neću gledati. Moja žena je oštrokondža. Istina je, ustvari, da mi je dosta ovog života i devetnaestog veka uopšte. Ubeđen sam da sve ide loše. Pored toga, izuzetno me zanima ko će biti predsednik države 2045. godine. Zbog toga ću, čim se obrijem i popijem šoljicu kafe, mirno otići do Pononera i balsamovati se za sledećih nekoliko stotina godina.

1845.

Preveo Sveta Bulatović

1 *Braun Staut* – Vrsta jakog crnog piva.

2 *papier mache* (franc.) – papirna kaša, papir slepljen lepkom.

3 Franc Mesmer (Mesmer Franz Anton, 1734-1815) – osnivač učenja o životinjskom magnetizmu.

4 kameja – rezan dragi kamen kod kojeg ispušćena figura ima drugačiju boju nego osnova.

5 mob (engl.) – rulja, masa.

6 pastila – čvrst kolutić od šećera ili čokolade u koji je umešan prašak nekog leka.

DAVO PERVERZNOSTI

U razmatranju sposobnosti i pobuda, dakle, *prima mobila*¹ čovekove duše, frenolozi² su propustili da načine mesta jednoj sklonosti koju su, isto tako, prevideli i svi etičari, njihovi prethodnici, mada ona očigledno postoji kao urođeno, iskonsko i neizmenljivo osećanje. U taštoj oholosti našeg razuma, mi smo je svi prevideli. Dopustili smo da njen postojanje promakne našoj svesti jedino iz nedostatka verovanja – vere; bilo da je to vera u Otkrovenje ili vera u Kabalu. Predstava o njoj nikad nam nije pala na pamet prosto zato što se ona, kao nešto suvišno, uopšte i ne traži. Nismo *videli potrebu* pobude – za sklonost. Nismo mogli pojmiti da je potrebna. Nismo to mogli shvatiti, to jest, ne bismo mogli shvatiti sve da nam se pojma *togaprimum mobile* ikad i nametnuo; ne bismo mogli shvatiti na koji bi način on mogao da podupre ciljeve čovečanstva, bilo prolazne bilo večite. Ne može se poreći da je frenologija, a u velikoj meri i sva metafizika, izmišljena *a priori*. Intelektualac ili logičar, pre nego čovek koji stvari samo shvata i opaža, lati se da smišlja zamisli – da nameće namere Bogu. Postoje tako, na svoje zadovoljstvo, dokučio Jehovine ciljeve, on je na osnovu njih izgradio svoje bezbrojne sisteme mišljenja. U oblasti frenologije, na primer, mi smo, sasvim prirodno, prvo zaključili da je zamisao božanstva da čovek jede. Zatim smo čoveku dodelili organ sklonosti za hranu, a taj organ je bič kojim Božanstvo goni čoveka da jede, hteo on to ili ne hteo. Drugo, pošto smo utvrdili da je božja volja da se čovek množi i da produžuje svoj rod, bez oklevanja smo otkrili

organ sklonosti za polnu strast. I tako je i sa borbenošću, sa idealnošću; sa uzročnošću, sa stvaralačkom sposobnošću, tako je, ukratko, sa svakim organom, bilo da predstavlja neku sklonost, neko moralno osećanje, ili neku sposobnost čistog razuma. A u tom raspoređivanju principa ljudskog delanja špurchajmovci su, da li s pravom ili ne, delimično ili u celini, samo pošli u načelu stopama svojih prethodnika, utvrđujući i izvodeći svaku stvar iz unapred zamišljene sudbine čovekove i na osnovu ciljeva njegovog Tvorca.

Bilo bi mudrije, bilo bi pouzdanije da se vršilo razvrstavanje (ako već moramo razvrstavati) na temelju onoga što je čovek obično ili prigodno činio ili uvek prigodno čini, pre nego na temelju onoga što mi smatramo božjom namerom da on to čini. Ako ne možemo da shvatimo Boga u njegovim vidljivim delima, kako ga onda možemo shvatati u njegovim nedokučivim mislima po kojima se ta dela ostvaruju! Ako ga ne možemo razumeti u njegovim stvarnim stvorovima, kako onda da ga razumemo u njegovim samoniklim raspoloženjima i *fazama* stvaranja?

Indukcija, *a posteriori*, nagnala bi frenologiju da dopusti, kao urođeno i iskonsko načelo ljudskih postupaka, nešto paradoksalno što bismo mogli nazvati *perverznošću*, u nedostatku tačnije oznake. U onom smislu kako ja zamišljam, to je stvarno jedan *mobile bez pobude*, nemotivisan motiv. Na njegov podsticaj mi delamo bez razumljive svrhe; ili, ako će se to shvatiti kao protivrečnost *izraza*, možemo ovo tvrđenje izmeniti utoliko što ćemo reći da mi na njegov podsticaj delamo iz razloga što to ne bi trebalo da činimo. U teoriji, nijedan razlog ne može da bude manje razložan; ali, u stvari, ne postoji razlog koji bi bio jači. Kod izvesnih duhova, po izvesnim uslovima, on postaje apsolutno neubedljiv. Koliko sam siguran da dišem, isto toliko sam siguran da je ubedjenje u pogrešnost ili neispravnost nekog postupka često ona nesavladiva sila koja nas goni, i jedino ona goni, da ga izvršimo. I ta neodoljiva težnja da se učini pogreška radi pogreške neće dopustiti analizu ili razlaganje na skrivene elemente. To je urođena, iskonska pobuda – elementarna. Reći će se, znam, da ako mi ustrajemo pri postupcima zato što osećamo da *ne bi* trebalo ustrajati, onda je naše ponašanje samo jedan izmenjeni vid onoga što obično proističe iz frenološkog pojma *borbenosti*. Ali i površan pogled pokazaće pogrešnost takve pomisli. Suština frenološke borbenosti je potreba samoodbrane, To je naša zaštita od zla koje nam se može naneti. Njeno načelo odnosi se na naše dobro i tako želja da nam bude dobro biva podsticana istovremeno sa njenim razvojem. Iz toga proizlazi da želja da nam bude dobro mora biti podsticana istovremeno sa bilo kojim načelom koje će biti samo izmenjeni vid borbenosti, ali u slučaju onog nečeg što ja nazivam *perverznošću* želja da nam bude dobro ne samo što se ne rađa već postoji jedno snažno suprotno osećanje.

Ako se obratite svom rođenom srcu, ono će vam, na kraju krajeva, dati najbolji odgovor na malopre istaknutu sofistiku. Niko od onih koji se s poverenjem obraćaju svojoj rođenoj duši i podrobno je ispituju neće biti voljan poreći da je pomenuta sklonost duboko ukorenjena. Ona je isto toliko neshvatljiva koliko i karakteristična. Nema živa čoveka koji u izvesnom trenutku nije bio mučen, na primer, ozbilnjom željom da kinji slušaoca okolišanjem u govoru. Govornik je svestan da se ne sviđa; on ima čvrstu nameru da se svidi; on je obično kratak, tačan i jasan; najsažetije i najsjajnije rečenice naviru mu na jezik i otimaju se sa usana; on se samo s mukom uzdržava da im ne da maha; ljutnja onih kojima se obraća ispunjava ga užasom i žaljenjem; pa ipak, u glavi mu sine misao da bi se izvesnim uvijanjem i umetanjem ta ljutnja mogla izazvati.

Ta jedna misao je dovoljna. Podsticaj raste i pretvara se u želju, želja u težnju, težnja u neodoljivu žudnju, a žudnja (na duboku žalost i jad samog govornika i uprkos svim posledicama) najzad odnosi pobedu.

Pred nama je zadatak koji se mora brzo izvršiti. Znamo da bi odlaganje bilo kobno. Najodlučniji trenutak našeg života poziva gromoglasno na odvažnost i delanje. Mi smo uzbudeni, mi gorimo od želje da otpočnemo posao, a od predviđanja njegovog sjajnog uspeha sva nam je duša u plamenu. Moramo pristupiti poslu, treba da mu pristupimo još danas, pa ipak ga odlažemo za sutra. A zašto? Nema drugog odgovora sem da smo *pverzni*, upotrebljavajući tu reč bez poimanja samog načela. Osvane sutrašnji dan, a sa njim još nestrpljiva brižna želja da izvršimo svoju dužnost, ali upravo sa samim jačanjem te želje nailazi i neka bezimena, neka zaista strašna – jer je nedokučiva – čežnja za odlaganjem. Vreme leti, a ta čežnja postaje sve jača. Došao je poslednji čas za delanje. Drhtimo od siline sukoba u sebi, od borbe određenog sa neodređenim – suštine sa senkom. Ali, ako je borba već dotle došla, senka će biti ta koja će preovladati – mi se uzalud borimo. Časovnik izbija, i to je posmrtno zvono naše sreće. U isto vreme to je i petlovo kukurekanje za sablast koja nas je tako dugo držala u strahu. Ona beži, iščeza – mi smo slobodni. Stara energija se vraća. *Sada* hoćemo da radimo. Avaj, *prekasno je!*

Stojimo na ivici provalije. Zavirujemo u ponor – hvata nas muka i vrtoglavica. Prvi nanije impuls da ustuknemo pred opasnošću. Neshvatljivo zašto – ostajemo. Malo-pomalo naša muka, i vrtoglavica, i užas tonu u oblak nekog osećanja koje nema imena. Postupno, neprimemo, taj oblak dobija oblike, kao ona para iz boce što se pretvara u duh u priči iz *Hiljadu i jedne noći*. Ali iz našeg oblaka na ivici provalije izraste i postaje opipljiv jedan oblik, mnogo strasniji od svakog duha ili bilo kog demona iz priče, pa ipak je to samo jedna misao, mada užasna, misao koja nam ledi i samu srž u kostima žestinom slasti njene grozote. To je sama pomisao na ono što bismo osetili pri strmoglavom padu s takve visine. A taj pad, to srljanje u propast – upravo zbog toga što je spojen sa najgroznijom i najodvratnijom od svih najgroznejih i najodvratnijih slika smrti i stradanja koje su se ikad rodile u našoj mašti – upravo zbog toga sad ga silno priželjkujemo. I pošto nas naš razum snažno odvraća od ivice provalije, *zato* se mi utoliko plahovitije primičemo njoj. Nema u prirodi tako demonski nestrpljive strasti kao što je strast čoveka koji dršćući na ivici provalije sanja o vratolomnom skoku. Prepustiti se za trenutak nekom pokušaju *razmišljanja*, znači biti neminovno izgubljen; jer premišljanje nas samo tera na uzdržavanja i *zato* je to, kažem, baš ono što mi *ne možemo*. Ako se ne nađe prijateljska ruka da nas zaustavi, ili ako ne uspemo da se naglim naporom bacimo ničice na zemlju, okrenuvši leđa provaliji, mi ćemo skočiti u nju i poginuti.

Ispitajmo ove i slične postupke, pa ćemo naći da oni potiču jedino od duha *Pverznosti*. Mi ih vršimo samo zato što osećamo da to *ne* bismo smeli činiti. Izvan toga ili iza toga nema razumljivog načela: i mi bismo stvarno mogli tu pverznost smatrati neposrednim podsticajem sotone kad se ne bi znalo da ona ponekad deluje u korist dobra.

Sve sam ovo rekao da bih donekle mogao da odgovorim na vaše pitanje, da vam objasnim zašto sam tu, da vam pružim nešto što će imati bar bledi izgled razloga zašto nosim okove i zašto se nalazim u ovoj ćeliji na smrt osuđenih. Da nisam bio ovako opširan, vi me možda ili ne biste uopšte shvatili ili biste me smatrali luđakom, kao što to čini gomila. A ovako ćete lako pojmiti da sam ja jedna od nebrojenih žrtava Đavola Pverznosti.

Nemogućno je da je i jedno delo ikad bilo savršenije smišljeno i izvedeno. Nedeljama, mesecima sam mozgao o načinu ubistva. Odbacio sam hiljadu zamisli, jer je njihovo izvršenje nosilo u sebi *mogućnost* otkrivanja. Najzad, čitajući neke francuske memoare, našao sam opis jedne gotovo smrtonosne bolesti koja je dopala madam Pile pod dejstvom slučajno zatrovane sveće. Ta zamisao smesta je zaokupila moju maštu. Znao sam da moja žrtva ima običaj da čita u postelji. Znao sam, isto tako, da je njena soba tesna i da se slabo provertrava. Ali nije potrebno da vas zamaram beznačajnim pojedinostima. Nije potrebno da vam opišem nimalo teška lukavstva pomoću kojih sam u spavaćoj sobi svoje žrtve zamenio voštanicom sopstvene izrade onu koju sam tamo našao u svećnjaku. Sutradan ujutru nađen je taj čovek mrtav u postelji, a islednikov zaključak glasio je: "Smrt po volji božjoj".

Pošto sam nasledio njegovo imanje, godinama mi je sve išlo dobro. Pomisao da bih mogao biti otkriven nijednom mi nije pala na pamet. Ostatke kobne sveće brižljivo sam uklonio. Nisam ostavio ni senke indicija na osnovu kojih bi bilo mogućno da me osude, ili čak i osumnjiče za taj zločin. Ne možete ni pojmiti svu jačinu osećanja zadovoljstva koje se razlivalo po mojim grudima pri pomisli na moju potpunu bezbednost. Vrlo dugo uživao sam po navici u tom osećanju. Ono mi je pružalo više stvarnih uživanja nego sve one čisto zemaljske koristi nastale iz mog greha. Ali najzad je došlo vreme kada se to priyatno osećanje postepeno i jedva primetno pretvorilo u pomisao koja me je mučila kao mora. Mučila me je jer me je morila. Gotovo ni trenutka nisam se mogao nje oslobođiti. Sasvim je obična stvar da vam tako dosađuje zujanje u ušima, ili, bolje, u sećanju, refrena neke proste pesmice ili nekih nezanimljivih odlomaka iz opera. A to nas neće manje mučiti ako je pesma sama po sebi lepa ili arija iz opere dosta dosta pažnje. I tako sam najzad neprestano hvatao sebe kako mozgam o svojoj bezbednosti i ponavljam jedva čujno rečenicu: "Ja sam bezbedan".

Jednog dana, šetajući ulicama, ulovio sam sebe kako poluglasno mrmljam te uobičajene slogove. U nastupu obesti preinačio sam ih ovako: "Ja sam bezbedan, ja sam bezbedan, da, ako ne budem tolika budala da otvoreno priznam zločin!"

Tek što sam izgovorio te reči, osetih kako me ledena jeza hvata za srce. Imao sam izvesnog iskustva s takvim nastupima perverznosti (čiju prirodu nisam lako mogao da objasnim)! dobro sam se sećao da se ni u jednom slučaju nisam s uspehom odupro njihovim nasrtajima. A sada se preda mnom isprečila moja sopstvena slučajna autosugestija da bih mogao ispasti tolika budala da priznam zločin koji sam izvršio, isprečila se kao duh koga sam ubio – i zvala me u smrt.

U prvi mah učinio sam napor da se otresena ove duševne more. Pošao sam oštrim koracima, brže, sve brže, najzad sam već trčao. Osećao sam bezumnu želju da glasno viknem. Svaki talas misli koji je nailazio obarao me je novim teretom užasa, jer, avaj! dobro sam, i suviše dobro znao da *mislti*, u mom položaju, znači biti izgubljen. Još više sam ubrzao korake. Jurio sam kao lud, probijajući se kroz gomile na ulicama. Najzad, rulja se uzbuni i stade da me goni. *Tada* osetih da je moja sudbina zapečaćena. Da sam mogao da iščupam sebi jezik, ja bih to učinio – ali grub glas zazvuča mi u ušima, još grublja ruka ščepa me za rame. Okrenuh se, dah mi se preseće. Za trenutak iskusih sve muke gušenja; postadoh slep, i gluv, i u glavi poče da mi se vrti; a zatim neki nevidljivi zao duh, pomislih, udari me svojim širokim dlanom u leđa. Tajna koja je toliko dugo bila zatvorena grunu iz moje duše.

Kažu da sam govorio jasno i razgovetno, ali naročito naglašeno i sa strasnom žurbom, kao u

strahu da me neko ne prekine pre no što završim kratke ali značajne rečenice koje su me izručile dželatu i paklu.

Pošto sam ispričao sve što je bilo potrebno za najpotpuniju sudsku presudu, pao sam onesvešćen.

Ali šta još da kažem? Danas nosim ove okove i *ovde* sam! Sutra ču biti bez okova! *Ali gde!*
1845.

Prevela Vera Stojić

1 *prima mobila* (lat) – prvi pokretači.

2 Frenologija – doktrina koja je po obliku lobanje zaključivala o duševnim osobinama i sklonostima čovekovim. Osnivači su bili nemački lekari F. J. Gali (1758-1828) i J. G. Spurzheim (1776-1832).

ČINJENICE O SLUČAJU G. VALDEMARU

Ne smatram, naravno, da je čudnovato što je neobičan događaj sa g. Valdemarom *izazvao* rasprave. Bilo bi pravo čudo da nije, osobito pri ovakvim okolnostima. Zbog toga što su sve umešane strane želele da se slučaj taj zataji od javnosti bar za sada, ili dok nam se ne javi druga zgoda za ovakva ispitivanja; i baš zbog toga što smo se trudili da to ostane u tajnosti – jedan nepotpun i preteran izveštaj prodre u društvo i postade izvor mnogim nemilim tumačenjima, i naravno, mnogim nevericama.

Potrebno je radi toga da iznesem činjenice ukoliko ih ja sam shvatam.

Evo ih ukratko:

Za poslednje tri godine u više mahova privlačila mi je pažnju hipnoza; a pre nekih devet meseci, sasvim nenadano, palo mi je na pamet da se u nizu opita činjenih u vezi sa tom pojavom učinila vrlo vidna i nerazumljiva omaška – niko dosad nije bio hipnotisan *in articulo mortis*.¹ Ostalo je da se ispita, prvo, da li bolesnik u takvom stanju ima još osjetljivosti za magnetički uticaj; drugo, ako je ima, da li se ona umanjuje ili raste; treće, u kom obliku i koliko dugo može da se zaustavi truljenje i spreči tom pojавom. Bilo bi i drugih stvari da se utvrde ali ovo je više od svega podsticalo moju radoznalost, naročito ovo poslednje pitanje, zbog velikog značaja njegovih posledica.

Tražeći oko sebe nekoga pomoću koga bih mogao ispitati ove pojedinosti, pade mi na pamet moj prijatelj g. Ernest Valdemar, dobro poznati kompilator dela *Bibliotheca Forensica* i autor (pod književnim imenom Issachar Marx) poljskih prevoda *Valenštajna* i *Gargantue*. G. Valdemar, koji je stanovao najviše u Harlemu, a od godine 1839. u Njujorku, jeste, ili je bio, naročito upadljiv zbog svoje neobične mršavosti. Njegove noge mnogo su ličile na noge Džona Randolfa, belina njegovih zalizaka beše u strahovitoj suprotnosti s garavošću njegove kose – te je naravno svako mislio da nosi periku. Po temperamentu bio je vrlo nervozan, pa je bio pogodan za opite hipnozom. U dva-tri maha uspavao sam ga bez velike teškoće, ali me je

prevario u drugim rezultatima koje sam prema njegovoj naročitoj konstituciji, prirodno, očekivao. Njegova volja ni u kom trenutku nije bila pouzdano ni sasvim pod mojom vlašću, a što se tiče *clairvoyance*,² nisam mogao s njim ništa postići na šta bi se moglo osloniti. Moje neuspehe u tom pripisivao sam uvek rastrojenosti njegova zdravlja. Jer na nekoliko meseci pre mog poznanstva s njim njegovi lekari su izjavili da on ima pravu utvrđenu sušicu. Imao je zaista običaj da sasvim hladno govori o svojoj bliskoj smrti kao o stvari koja se ne može izbeći niti se zbog nje vredi žalostiti.

Kad mi spomenute zamisli prvi put padaše na pamet, sasvim je prirodno što sam mislio na g. Valdemara. Znao sam staloženu filozofiju njegovu suviše dobro, te nisam s njegove strane očekivao nikakvo ustezanje; on nije imao u Americi rođaka koji bi se mogli umešati u stvar. Govorio sam mu otvoreno o toj stvari, i, na moje iznenađenje, to ga veoma zainteresovalo. Kažem, na moje iznenađenje, jer mada je uvek od svega srca dopuštao da pravim s njim opite, nije dотle nikada odao ni mrvice simpatije za ono što sam radio. Njegova bolest bila je takve prirode da se moglo tačno izračunati kad će se završiti smrću, i mi se konačno dogovorismo da on pošalje po mene dvadeset četiri sata ranije od časa koji lekari budu odredili kao čas njegovog umiranja.

Prošlo je sada više od sedam meseci kako sam dobio od g. Valdemara lično ovo pisamce:

Dragi moj R

Sad možete već doći. D. i F. slažu se u tom da neću moći izdržati duže nego do sutra u ponoć; ja mislim da su oni pogodili vreme dosta približno.

Valdemar

To pisamce dobio sam pola časa pošto je bilo napisano, a petnaest minuta kasnije bio sam u sobi samrtnikovo. Nisam ga video deset dana i prebledeh zbog strašne promene koju je taj kratki razmak izvršio na njemu. Lice mu je dobilo olovnu boju, oči sasvim bez sjaja, a beše oslabio toliko da su mu kosti na obrazu gotovo probile kroz kožu. Kašljao je užasno. Puls mu se mogao jedva opipati. Ali pri svemu tome zadržao je u neobičnoj meri i svoju duhovnu snagu i izvestan stepen telesne snage. Govorio je razgovetno i uzimao neke lekove bez ičije pomoći, a kad ja udoh u sobu bio je zauzet pisanjem zabeleški u svoju beležnicu. Bio je u postelji, naslonjen na jastuke. Doktori D. i F. bili su prisutni.

Pošto sam se rukovao sa g. Valdemarom, pozvah gospodu na stranu i obavestih se o bolesnikovom stanju. Levo pluće već osamnaest meseci kako se pretvorilo u polukost ili rskavicu i, naravno, beše sasvim nesposobno za funkciju života. Desno pluće u svom gornjem delu bilo je takođe delimično ali ne sasvim okoštalo, a donji deo bio je samo masa gnojavih tuberkula, koje su se slivale jedna u drugu. Na nekoliko mesta pluća su bila provaljena, najednom sasvim srasla s rebrima. Ove pojave u desnom pluću bile su srazmerno skorijeg datuma. Okoštavanje se vršilo neobičnom brzinom, dok pre mesec dana nije bilo ni traga, a srastanje pluća za rebra opazili su tek pre tri dana.

Nezavisno od sušice, bolesnik kao da je imao i otok, aneurizmu aorte; ali simptomi okoštavanja onemogućili su tačnu dijagnozu. Mišljenje oba lekara bilo je da će g. Valdemar umreti sutra (u nedelju) oko pola noći. A bilo je to u subotu u sedam časova uveče.

Ostavljajući bolesnikovu postelju da bi porazgovarali sa mnom, doktori D. i F. bili su se već

zauvek oprostili sa njim. Nisu više nameravali da svraćaju. Ali na moju molbu pristadoše da ga obiđu oko deset časova iduće noći.

Kad su otišli govorio sam otvoreno sa g. Valdemarom o njegovoj bliskoj smrti, a isto tako o predloženom opitu. On opet izjavi da je sasvim voljan, šta više da želi da se to izvrši, pa je čak i navaljivao na mene da počnem odmah. Dvorili su ga bolničar i bolničarka, ali ja nisam mogao, zbog mogućih neočekivanih slučajnosti, da uzmem za svedoke ovog ogleda nepouzdane ljude. Zato sam odložio opit sve do osam časova iduće noći, kad me dolazak jednog medicinara koga sam poznavao (g. Teodor L.), oslobođi dalje neodlučnosti. Nameravao sam pre svega da čekam lekare; ali me navede da počnem, prvo, neprekidno navaljivanje g. Valdemarovo, a, drugo, uverenje da ne smem da gubim ni trenutka jer mu se život primetno gasio.

G. L. beše tako ljubazan i pristade na moju molbu da beleži sve što se bude dogodilo; ovo što vam sad pričam sve je iz tih njegovih beležaka, većinom zbijeno, skraćeno, ili prepisano *verbatim*.³

Bilo je oko pet minuta do osam, kada, uzevši bolesnikovu ruku, zamolih ga da kaže jasno koliko može g. L-u da li je on (g. Valdemar) sasvim voljan da ja napravim u takvom njegovom stanju opit, tj. da ga hipnotišem.

On odgovori slabim glasom, ali još sasvim čujno: "Da, želim da budem hipnotisan" – a odmah zatim dodade: "Bojim se da niste suviše oklevali".

Dok je on to govorio, ja počeh sa pokretima koji su mi dosad uvek najbolje poslužili da ga uspavam. U početku sam primetno uticao na njega, gladeći ga rukom po čelu. Ali, iako sam upotrebio sve svoje sile, nikakvog vidnog uspeha ne beše sve do nekoliko minuta posle deset časova, kada doktori D. i F. dodoše po dogovoru. Razložih im u nekoliko reči šta nameravam, i kako se oni, rekavši da je bolesnik i onako već na smrti, nisu protivili nikakvom primedbom, nastavih bez oklevanja, ali zamenih pokrete sjedne strane na drugu pokretima odozgo-naniže i upravih pogled sasvim pravo u desno oko jadnika.

U to vreme puls mu se nije mogao opipati, a disanje mu beše pravo krčanje i u razmacima od pola minuta.

To stanje bez promene trajalo je skoro četvrt časa. Kada je prošlo to vreme ote se priordan ali dubok uzdah iz samrtnikovih grudi, a krčanje prestade, u stvari više se nije čulo, razmaci su bili isti, neumanjeni. Noge i ruke bolesnikove bile su hladne kao led.

Pet minuta pre jedanaest časova primetio sam nesumnjive znake hipnotičkog dejstva. Staklasta kugla oka izmenila se u onaj izraz nelagodne unutrašnje ispitljivosti koji se primećuje samo u slučajevima snobdenja, i taj izraz je sasvim nemoguće pogrešno tumačiti. Sa nekoliko brzih pokreta sjedne strane na drugu učinih da očni kapci zadrhte kao kad san počne da osvaja, zatim još nekoliko i oči se sasvim zatvoriše. Ja time još nisam bio zadovoljan, već nastavih dalje brzo i napregoh svu snagu volje sve dok se udovi uspavanog nisu sasvim ukočili i pošto sam ih stavio u jedan, izgledalo je, zgodan položaj. Noge su bile sasvim ispružene, ruke su isto tako počivale na postelji u priličnom odstojanju od bedara. Glava je bila sasvim malo uzdignuta.

Završio sam to tačno u ponoć, pa zamolih prisutnu gospodu da sad ispitaju g. Valdemarovo stanje. Posle nekoliko ogleda oni priznadoše da je on u stanju neobično savršene hipnotičke ukočenosti. Radoznalost obojice lekara bila je velika. Dr D. odluči najednom da ostane kod bolesnika celu noć, a dr F. ode s obećanjem da će doći sutra rano; g. L. i čuvari ostadoše.

Ostavismo g. Valdemara potpuno na miru sve do tri časa ujutru; tada mu se približih i nađoh ga u potpuno istom stanju kao kad je dr F. otišao. Drugim rečima, ležao je u istom položajii, puls se nije mogao opipati, disanje tiho i jedva primetno dok mu ne stavismo ogledalo na usne, oči prirodno zatvorene, a udovi hladni i ukočeni kao mramor. Ali ipak opšti izgled zaista nije bio izgled mrtvaca.

Kad sam se primakao g. Valdemaru učinih nešto kao mali napor da bih postigao da njegova desna ruka ide za mojom, i priđoh polako svojom rukom napred i nazad iznad njega. Ovakvim opitima s ovim bolesnikom ja ranije nikada nisam sasvim uspevao, i očito malo sam se nadao da će sad uspeti. Ali, na moje veliko čudo, njegova ruka sasvim voljno, mada slabo i nemoćno, micala se u svim pravcima, koje sam joj svojom rukom označavao. Odlučih da pokušam da izmenjam s njim nekoliko reči.

– G. Valdemare – rekoh – spavate li? – On ne odgovori, ali opazih drhtanje oko njegovih usana i to me navede da ponovim svoje pitanje još nekoliko puta. Kad ponovih treći put, njegovo celo telo kao da obuze laka drhtavica, kapci se otvorise dovoljno da se ukaže bela pruga očne kugle, usne su se jedva micale, a između njih u jedva čujnom šapatu izadoše reči:

– Da, sad spavam. Ne budite me, pustite me da ovako umrem.

Opipah mu udove, bili su hladni kao i pre. Desna ruka, kao i pre, slušala je pokrete moje ruke. Zapitah opet uspavanog:

– Osećate li još bol u grudima, g. Valdemare?

On odgovori odmah, ali još nečujnije nego pre:

– Nikakvog bola... Ja umirem.

Mislio sam da nije preporučljivo uz nemiravati ga dalje baš tada, i ništa više ne rekoh niti učinih sve dok nije došao dr F., a on je došao malo pre izlaska sunca; on otvoreno izrazi svoje iznenadenje što vidi bolesnika još živog. Opipavši mu puls i metnuvši mu ogledalo na usne, on me zamoli da opet govorim sa uspavanim. Pristadoh, i rekoh:

– G. Valdemare, spavate li još?

Kao i pre, prodoše nekoliko minuta dok mi je odgovorio. Za to vreme samrnik kao da je prikupljao snagu da govorи. Kad sam ponovio pitanje četvrti put, on odgovori vrlo tiho, jedva čujno:

– Da, još spavam – umirući.

Sada su lekari smatrali, ili upravo želeti, da gospodina Valdemara ne diram više u njegovom prividno mirnom stanju dokle god smrt ne nastupi, a to će po opštem ubeđenju biti kroz nekoliko minuta. Ali ja odlučih da govorim sa njim još jednom, i samo ponovih svoje pređašnje pitanje.

Dok sam govorio, izraz uspavanog vidljivo se menjao. Oči su se lagano otvorile, ženice se povukle gore, cela koža dobi mrtvačku boju, više nalik na beo papir nego na pergament, a okrugli, bolesnički crveni pečati koji su se dotle lepo primećivali na sredini obraza najednom se izgubiše. Upotrebio sam ovaj izraz jer me njihov nagli nestanak ni na šta nije tako podsećao kao na gašenje sveće jednim dahom. Gornja usna u isti mah podiže se sa zuba koje je dotle sasvim pokrivala a donja vilica pade s čujnim zvukom; usta ostadoše strašno razjapljena, te se sasvim lepo video pocrneli i otečeni jezik. Mislim da nijedan od prisutnih nije bio nenaviknut na strahote samrničke postelje, ali tako strašan kako se ni zamisliti ne može beše izgled g. Valdemarov u tom trenutku da svi do jednoga uzmakosmo od postelje.

Osećam da sam sad na onom mestu ove priče na kome će svaki čitalac ustuknuti s nevericom. Ali moj je posao da prosto dalje nastavim.

Ne beše više ni najslabijeg znaka života u g. Valdemaru. Zaključivši da je mrtav, već ga htědosmo predati na čuvanje bolničarima, kad opazismo veoma drhtavo kretanje njegovog jezika. To je trajalo možda pun minut. Kad isteče to vreme dopre iz razjapljenih nepomičnih vilica jedan glas – takav glas, koji se nikako ne može opisati. Ima, zaista, dva ili tri izraza koji mogu izgledati donekle prikladni za to. Mogao bih, na primer, da kažem da mu je glas bio hraptav, isprekidan i potmuo – ali cela strahovitost ne može se opisati iz prostog razloga što sličan glas nikad nije čulo čovečje uho. Ipak, ima dve osobine koje bi ga, mislio sam onda, a mislim i sad, mogle lepo okarakterisati i stvoriti neki pojam o njegovoj nezemaljskoj osobenosti. Prvo, činilo se kao da je glas dopirao do ušiju – bar do mojih – iz ogromne daljine, ili iz kakve podzemne, duboke šupljine. Drugo, osetio sam ga (strah me, zaista, da me neće biti moguće razumeti) kao što se čulom pipanja osećaju lepljive, pihtijaste stvari.

Gоворио сам и о "звуку" и о "глазу". Хоћу да каžem да су глас чинили сасвим јасни – упрано неobičно језовити јасни слогови. Г. Валдемар је говорио – очевидно одговарао на пitanje које сам му био задао неколико минута пре него што сам га питао, сетите се, да ли још спава. – Он реће сада:

– Да, не... *spavao sam*, а сада... сада... *sam mrtav*.

Niko од prisutnih не би могао ни покушати да poreкне или да потисне неисказани, стрвићни узас, који то неколико речи, ovako iskazanih, izazva. G. L. (student) onesvesti se. Bolničar i bolničarka onог časa напустише собу и ништа ih nije moglo naterati да se opet vrate. Ne mogu računati da ћу моје sopstveno osećanje učiniti shvatljivim čitaocu. Skoro čitav sat provedosmo čutke, ne rekavši nijedne reči, osvešćujući g. L-a. Kada je on дошао себи, nastavismo opet да pregledamo g. Valdemarovo stanje.

Ono je u svakom pogledу ostalo исто као што сам га ranije opisao, sem što ogledalo nije više давало dokaze disanja. Покушасмо да му пустимо крв из рuke, ali uzalud. Moram spomenuti i то да ruka nije više slušala моju volju. Trudio sam se uzalud да je prisilim да иде за pokretima моје ruke. Jedini стварни знак dejstva hipnoze ogledao se u drhtavom kretanju jezika kad god sam uputio g. Valdemaru neko pitanje. Izgledalo je kao da se upinje da govori, ali nije imao više snage ni volje. За пitanja која су му друга lica sem mene zadavala bio je prosto neosetljiv, mada sam pokušao da dovedem svakoga od prisutnih u hipnotičku vezu sa njim. Našli smo druge bolničare i u deset časova napustih kuću u društvu оба lekara i g. L-a.

Posle podne svi se opet sastadosmo da vidimo bolesnika. Njegovo stanje ostalo je savršeno isto. Raspravlјали smo kako bi bilo moguće probuditi ga, ali smo se gotovo svi složili da se time ništa dobro ne bi postiglo. Очевидно је било да је смрт (или оно што се обично назива смрćу) била заустављена hipnotičkim dejstvom. Било нам је свима јасно да probuditi g. Valdemara značи само pouzdano i istog trenutka predati ga smrti, ili, najzad, ubrzati mu raspadanje.

Od tog časa па sve do kraja prošle nedelje – *razmak od nepunih sedam meseci* – mi smo nastavili да се redovno сastajemo u g. Valdemarovoј kući, понекад у društvu prijatelja i lekara. За све то време он остаје потпуно исти, као што сам га малоčas opisao. Bolničari су га stalno pazili.

У проши petak, najzad, одлучисмо да га probudimo, ili да pokušамо да га probudimo, i,

možda je, ne mogu a da tako ne mislim, nesrećni ishod toga pokušaja izazvao toliko prepirki u privatnim krugovima, toliko toga što moram da smatram za neopravdane osećaje.

Da bih razbudio g. Valdemara iz hipnotičke ukočenosti pravio sam uobičajene pokrete. Izvesno vreme nisam imao uspeha. Prvi znak oživljavanja beše delimično spuštanje zenice. Primetio sam kao naročito važno da je zajedno sa tim spuštanjem zenice ispod očnih kapaka obilno pocurila neka žućkasta tečnost, opora i vrlo gadnog zadaha.

Predložiše mi da sad pokušam da upravljam bolesnikovom rukom kao pre. Pokušah, ali bez uspeha. Dr F. izjavi tada želju da ga nešto upitam. Učinih to na sledeći način:

– G. Valdempre, možete li nam objasniti, kakva su vaša osećanja ili želje sada?

Odmah se povratiše bolesni pečati na obrazima, jezik zadrhta, ili bolje reći valjao se brzo u ustima (mada su vilice i usne ostale ukočene kao pre), i najzad onaj isti užasni glas koji sam pre opisao reče:

– Za ime Božje. Brzo, brzo... ili me uspavajte – ili brzo – razbudite – brzo... *Kažem vam da sam mrtav.*

Bio sam potpuno van sebe i za trenutak nisam znao šta da radim. Prvo pokušah da uspavam bolesnika, ali kako u tome nisam uspeo zbog savršenog odsustva moje volje, ja sam promenio postupak i trudio sam se isto tako ozbiljno da ga probudim. Uskoro sam video da će u tom pokušaju uspeti, ili u najmanju ruku uobražavao sam da će mi taj pokušaj ispasti za rukom, i uveren sam da su svi u sobi bili spremni da vide bolesnika budnog.

Ali nije moguće da bi ijedno ljudsko stvorenje moglo očekivati ono što se stvarno dogodilo.

Dok sam brzo pravio hipnotičke pokrete usred njegovih uzvika "mrtav, mrtav", koji su u potpunom smislu padali s jezika, a ne s usana paćenikovih, njegovo celo telo, odjednom, za jedan jedini minut ili još manje, sruši se, izmrvi se, stopi se, istruli potpuno ispod mojih ruku. Na postelji pred celim društvom – ležala je bezmalo tečna masa smrdljive i gadne truleži.

1845.

Preveo Momčilo Jojić

1 *verbatim* (lat) – od reči do reči

SFINGA

Prihvatio sam rođakov poziv da za vreme užasne vladavine kolere u Njujorku provedem dve nedelje u povučenosti njegove *cottage ornee*¹ na obalama Hadsona. Sve uobičajene letnje zabave su nam ovde bile na raspolaganju; sa veslanjem, pecanjem, skitnjom po šumama, crtanjem, kupanjem, muzikom i knjigama, trebalo je da vreme provedemo dovoljno priyatno, ali sa strahom, koji nam je svakog jutra iz naseljenog grada donosio izviđač, to nikako nije išlo. Nijedan dan nije prošao a da nam nije doneo vesti o bolesti nekog prijatelja. Tada smo, dok je zlokobnost rasla, naučili da svakog dana očekujemo gubitak nekog od poznanih. Na kraju smo drhtali na nailazak svakog glasnika. Činilo nam se da je i sam vazduh sa juga mirisao na smrt.

Više nisam mogao ni o čemu drugom da govorim, mislim ili sanjam. Moj domaćin je bio manje uzbudljive prirode, i mada mu je dušu obuzela potištenost, trudio se da spreči moju sopstvenu. Njegov filozofski bogat intelekt nijednom nije bio zaražen nerealnostima. Za suštinu užasa je bio dovoljno živ, ali njegove senke uopšte nije shvatao.

Nekoliko knjiga koje sam pronašao u njegovoј biblioteci su u velikoj meri osujetile njegove napore da me izvuče iz nenormalne sumornosti u koju sam upao. Karakter ovih dela je bio takav da su samo ubrzala klijanje bilo kog semena naslednog sujeverja koje je prikriveno ležalo u mojim grudima. Te knjige sam čitao bez njegovog znanja, tako da često nije imao objašnjenja za snažne slike koje su mi se pojavljivale u mašti.

Moja omiljena tema je bila narodno verovanje u kobne predzname – verovanje kome sam, u tom periodu života, bio ozbiljno naklonjen. Vodili smo o tome duge i nadahnute diskusije – on je smatrao potpuno neosnovanim verovanje u takve stvari – ja sam tvrdio da narodno osećanje koje nastaje potpuno spontano, hoću reći bez očiglednih tragova sugestija, ima u sebi nepogrešive elemente istine i ima isto toliko prava na poštovanje koliko i intuicija koja je svojstvena geniju pojedinca.

Činjenica je da mi se ubrzo po dolasku u letnjikovac dogodio potpuno neobjasniv slučaj, a koji je u sebi nosio toliko zloslutnosti da sam imao potpuno opravdanje što sam ga prihvatio kao kobni predznak. Taj me je događaj užasnuo, i u isto vreme toliko zbumio i začarao da je proteklo mnogo dana pre nego što sam se odlučio da ga saopštим prijatelju.

Pri završetku jednog veoma toplog dana sedeо sam, sa knjigom u ruci, pored otvorenog prozora i nadgledao dugačak vidik rečnih obala, sa pogledom na udaljeno brdo i njegovu najbližu padinu, koja je bila odvojena od obližnje šume onim što se naziva klizište. Misli su mi dugo letele između knjige ispred mene i turobnosti i izolacije susednog grada. Podigavši pogled sa stranice, na golom licu brda sam ugledao neku stvar – neko čudovište gnusnog oblika, koje se vrlo brzo kretalo putem od vrha ka podnožju, nestavši na kraju u gustišu šume. Posumnjaо sam u sopstveno zdravlje kad se ova kreatura pojavila u mom vidokrugу – ili barem u svedočanstvo sopstvenih očiju; i prošlo je dosta vremena pre nego što sam uspeo da se ubedim, da niti sam lud, niti sanjam. Ali, plašim se, dok opisujem čudovište (koje sam jasno video i smireno premerio za vreme njegovog kretanja), da će biti teže u sve ovo ubediti moje čitaoce nego čak i sebe.

Upoređujući veličinu ovog stvorenja sa prečnikom ogromnih stabala blizu kojih je prošlo – sa nekoliko džinova iz šume koji su izbegli bes klizišta – zaključio sam da je mnogo veće od bilo kog bojnog broda koji postoji. Kažem bojni brod, jer je oblik čudovišta nametnuo tu ideju – trup jednog od tih brodova može stvoriti vrlo približnu zamisao opštih kontura. Usta životinje nalaziла su se na nekim šezdeset ili sedamdeset stopa dugačkoj i tako debeloj surli koliko je telo običnog slona. Na samom korenu ove surle nalazila se neizmerna masa crne runjave kose – čak i više nego što bi se moglo dobiti od krvna dvadeset bufala; izlazeći iz ovog runa vertikalno i pružajući se bočno, nalazile su se dve bleštave kljove, ne mnogo različite od onih kod divljeg vepra, ali beskrajno većih dimenzija. Sa svake strane i paralelno sa ovom surlom pružao se džinovski trup, dugačak trideset ili četrdeset stopa, kao da je stvoren od čistog kristala i u obliku savršene prizme; on je na najdivniji način reflektovao zrake zalazećeg Sunca. Surla je oblikovala klin sa vrhom prema zemlji. Sa nje su se širila dva para krila – svako krilo je bilo dugačko skoro

sto jardi – jedan par se nalazio iznad drugog i oba su bila gusto prekrivena metalnim krljuštim; svaka ljudska te krljušti je očigledno bila nekih deset ili dvanaest stopa u prečniku. Primetio sam da su donji i gornji red krila bili povezani jakim lancem. Ali glavna osobenost ovog užasnog bića je bila pojava *Glave Smrti*, koja je prekrivala skoro celu površinu njegovih grudi i koja je bila tako precizno ocrtana i bleštala belinom preko crne osnove tela kao da ju je pažljivo naslikao neki umetnik. Dok sam sa osećanjem užasa i strahopoštovanja gledao ovu zastrašujuću životinju, a naročito pojavu na njenim grudima, primetio sam sa osećanjem nastupajućeg zla, za koje sam znao da ga nikakav napor razuma neće moći ugušiti, ogromne čeljusti na surli, koje su se iznenada raširile i iz kojih je izašao zvuk tako glasan i tako nesrećan da je po mojim nervima zatitroaao kao zvonjava. Kako je monstrum nestao u podnožju brda, tako sam odmah onesvešćen pao na pod.

Pošto sam se osvestio, prvo što sam nameravao bilo je, naravno, da obavestim prijatelja o onome što sam video i čuo – ali jedva mogu da objasnim osećanje odvratnosti koje me je na kraju u tome sprečilo.

Konačno, jedne večeri, neka tri ili četiri dana posle tog događaja, sedeli smo zajedno u sobi u kojoj sam video utvaru – zauzeo sam isto mesto pored prozora, dok se on opružio na obližnjoj sofi. Asocijacija na mesto i vreme me je prisilila da mu opišem taj fenomen. Saslušao me je do kraja – u početku se od srca smejavao, a potom je postao preterano ozbiljan, kao da je moje ludilo stvar van svake sumnje. U tom trenutku ponovo jasno ugledah čudovište, na koje mu sa krikom potpunog užasa usmerih pažnju. Posmatrao je sa interesovanjem – ali kao da ništa nije video – mada sam mu detaljno označio pravac kojim se to biće spuštao niz ogoljenu liticu brda.

Ponovo sam bio neizmeino uzbudjen, jer sam viziju smatrao ili kao znak svoje smrti, ili, što je još gore, kao nailazeći napad manije. Strasno sam se bacio u fotelju i zagnjurio lice u ruke. Kada sam otvorio oči, utvare više nije bilo.

Moj domaćin je, međutim, delimično povratio hladnokrvnost i počeo da me vrlo energično ispituje o mojoj ponovnoj halucinaciji čudovišta. Kad sam ga u ovom pogledu potpuno zadovoljio, duboko je uzdahnuo, kao da se oslobođio nepodnošljivog tereta, i nastavio da priča sa, kako sam mislio, okrutnom smirenošću o različitim aspektima spekulativne filozofije, što je do tada bila tema naše diskusije. Sećam se između ostalog, njegovog posebnog insistiranja na ideji da prvenstveni izvor greške u svim ljudskim istraživanjima leži u sklonosti našeg razumevanja da, kroz stepen pogrešnog merenja blizine, potcenjujemo ili precenjujemo važnost neke stvari. – Na primer, da bi smo pravilno procenili – rekao je – uticaj koji širenje demokratije treba da izvrši na čovečanstvo, ne bismo smeli da u ocenjivanju propustimo da odredimo udaljenost epoha u kojoj bi takvo širenje moglo da se postigne. Ipak, možeš li mi navesti nekog pisca o vladavini koji je ikad mislio da je ova tema vredna diskusije?

Ovde je za trenutak zastao, otišao do biblioteke i doneo jednu običnu svesku *Istorije prirode*. Zamolivši me, zatim, da promenimo mesta, da bi bolje mogao da vidi fino izdanje knjige, seo je na moju naslonjaču pored prozora i, otvorivši knjigu, produžio svoj govor, potpuno istim tonom.

– Zbog tvoje velike tačnosti u opisivanju čudovišta – rekao je – možda nikad ne bih imao dovoljno snage da ti dokažem šta je to. Dozvoli mi, zbog toga, da ti pročitam školski opis roda *Sphinginx*, familije *Crepuscularija*, reda *Lepidoptera*, klase *Insecta* – ili insekata. Opis je ovakav:

"Četiri membranozna krila prekrivena malim obojenim pločicama metalnog izgleda; usta formiraju uvijenu surlicu stvorenu od produžetka čeljusti sa čije se strane nalaze rudimentni ostaci donje vilice; slabija krila drže se za jača krutom dlakom; pipak u obliku izdužene palice, prizmatičan; abdomen označen. Smrtoglava Sfinga izaziva užas među prostim narodom vrstom melanholičnog plača koji ispušta, s vremena na vreme, i oznakom smrti koju ovaj insekt nosi ispod tanke ljuštute oklopa."

Ovde je zatvorio knjigu i nagnuo se napred, zauzevši potpuno isti položaj koji sam imao u trenutku posmatranja "čudovišta".

– Ah, evo ga! – odmah je rekao – ponovo se spušta sa litice brda i moram priznati da je vrlo neverovatnog izgleda. Ali ono ni u kom slučaju nije tako ogromno i tako udaljeno kao što si ti zamišljao; jer procenjujem (dok se migolji na svom putu niz ovu paučinu, što ju je neki pauk obavio oko prozorskog okna) da je dugačko oko šesnaestinu inča na najdužem delu i da je oko šesnaestinu inča udaljeno od zenice mog oka!

1846.

Preveo Sveta Bulatović

1 *cottage ornee* (franc.) – poljska kućica, letnjikovac.

SKOČIŽABA ILI OSAM ORANGUTANA U LANCIMA

Nikada nisam znao ni za koga koji bi toliko od srca uživao u šali kao taj kralj. Činilo se da živi samo zato da bi zbijao šale. Najsigurniji put, da netko postigne njegovu milost, bio je da mu ispriča kakvu zgodnu šaljivu priču, ali da je ispriča dobro. Tako se dogodilo, da je svaki od njegovih sedam ministara bio poznat kao šaljivčina. Oni su se svi uvrgnuli u kralja i po tome, što su bili veliki, trbušasti, debeli ljudi kao i nedostiživi šaljivdžije. Da li ljudi debljaju šaleći se, ili pak naprotiv u samoj debljini ima nešto što osposobljuje za šalu, to nisam nikad do kraja utvrdio, ali je sigurno da je mršav šaljivčina *rara avis in terris*.¹

Za prefinjenost, ili kako je sam govorio, "duševnost" šale kralj je slabo mario. Osobito se divio grubosti neke šege, te bi se njoj za volju često pomirio i s njenom dužinom. Prevelika istančanost ga je gnjavila. Rableov *Gargantua* bio bi mu draži od Volterova *Zadiga*; sve u svemu, opipljive, grube sprdačine kudikamo su se bolje slagale s njegovim ukusom nego duhovite igre riječima.

U času, kad se događa moje pričanje, poziv lakrdijaša još nije bio potpuno izašao iz mode na dvorovima. Više kontinentalnih velesila još je na dvorovima držalo svoje "lude" koji su nosili šarena odijela s luđačkim kapama i zvoncima, i od kojih se očekivalo da će uvijek, na prvi mig, istresti po koju oštru doskočicu, iz zahvalnosti za mrvice s kraljevskoga stola. Samo se po sebi razumije da je naš kralj zadržao svoju ludu. Istina je da je on *mora* imati veze s ludošću, već zato da nađe protutežu teškoj mudrosti sedmorice umnika, koji su bili njegovi ministri, a da

njega ni ne spominjemo.

Njegova luda ili službeni lakrdijaš nije, međutim, bio *samo* luda. U kraljevim očima njegova je vrijednost bila trostruka zbog toga što je on bio također patuljak i bogalj. U ono su doba na dvorovima patuljci bili isto toliko uobičajeni kao lude, i mnogim bi vladarima bilo teško provoditi dane (dani su, sva je prilika, duži na dvoru nego na drugim mjestima) da nisu imali svog lakrdijaša da se smiju *s njim*, i svojega patuljka, da se smiju *njemu*. Ali, kao što sam već primjetio, naši su lakrdijaši u 99 posto slučajeva debeli, okrugli i nezgrapni – tako da se kralj radovao, kao osobitom blagoslovu neba, što je u Skočižabi (to je bilo ludino ime) imao trostruko blago u jednoj osobi.

Vjerujem, da ime Skočižaba patuljku nisu dali kumovi na krštenju, nego su mu ga jednoglasnom odlukom prisili kraljevi ministri na temelju njegove nesposobnosti da hoda kako hodaju drugi ljudi. Skočižaba se mogao kretati samo nekim isprekidanim hodom – a to je bilo nešto između skakanja i koprcanja – koji je beskrajno zabavljaо i, dakako, tješio kralja, jer je kralj, kojeg je cijeli dvor držao prekrasnom osobom, imao vrlo ispupčen trbuh i prirođenu nabreklost glave.

Ali premda se Skočižaba zbog iskrivljenosti svojih nogu mogao kretati samo sa velikom mukom i naporom uzduž ravnog puta ili poda, golema mišićna snaga ruku što mu je priroda valjda pružila kao naknadu za nedostatke u donjim udovima, osposobljavala ga je za izvođenje mnoštva čudesno spretnih pobjiga, ako se radilo o penjanju uvis po stablima ili konopcima ili bilo gdje drugdje. U tim je vježbama on mnogo više ličio na vjevericu ili na malenoga majmuna nego na žabu.

Nisam u stanju da sasvim točno kažem iz koje je zemlje bio Skočižaba. Svakako je došao iz neke barbarske oblasti, za koju nitko nije nikada čuo – jer je bila na velikoj udaljenosti od dvora našega kralja. Skočižaba i djevojčica tek malo manje patuljasta od njega, ali koja je imala divne razmjere tijela i bila čudesna plesačica, bili su nasilno odvedeni iz svojih domova u susjednim pokrajinama, a jedan od kraljevih uvijek pobjedonosnih generala poslao ih je na dar kralju.

U takvim okolnostima nije se čuditi što se između ta dva mala sužnja razvilo prisno prijateljstvo. Oni se uistinu vrlo brzo sprijateljile na život i smrt. Premda je uvelike uveseljavao dvor, Skočižaba nije bio nimalo omiljen, pa nije bilo u njegovoj moći da Tripeti učini mnogo usluga; ali premda je bila patuljasta, zbog njene dražesti i divne ljepote njoj su se svi divili i mazili je; ona je tako bila vrlo utjecajna i taj je utjecaj uvijek, kad god je to bilo u njenoj moći, upotrebljavala u korist Skočižabe.

U nekoj veličajnoj, svečanoj prilici – smetnuo sam s uma kojoj – kralj odluči da priredi maskeratu; a svaki put kad bi se na našem dvoru održavala maskerata ili bilo kakva slična zabava, u njoj su zbog svojih sposobnosti sudjelovali i Skočižaba i Tripeta. Osobito je Skočižaba pokazivao toliku domišljatost u priređivanju svečanosti, smišljanju novih likova i sastavljanju kostima za krabuljne plesove, te se činilo da se bez njega ne može ništa izvesti.

Dođe noć određena za tu sjajnu zabavu. Pod Tripetinom paskom raskošna je dvorana bila ukrašena dobro smišljenim pojedinostima što mogu podati sjaja maskerati. Cijeli je dvor živio u groznici iščekivanja. Što se tiče nošnja i uloga, jasno je da je svatko već bio stvorio odluku u tom pogledu. Mnogi su odlučili o tome kakvu će ulogu i masku uzeti na se već tjedan ili čak i mjesec dana prije; tako da, zapravo nigdje nije bilo ni mrve neodlučnosti – osim upravo kod

kralja i njegove sedmorice ministara. Još i sad ne znam zašto su okljevali ako i to možda nije bilo šale radi. Vjerojatnije je, međutim, da im se bilo teško odlučiti zbog toga što su bili tako debeli. Bilo kako bilo, vrijeme je prohujalo, te tražeći posljedni izlaz oni poslaše po Skočižabu i Triperu.

Kad su se dva mala prijatelja pojavila pred kraljem, nađoše ga gdje sjedi uz vino zajedno sa sedam članova svoga ministarskog vijeća; ali se činilo da je kralj veoma loše raspoložen. On je znao da Skočižaba ni najmanje ne voli vino, jer je ono raspaljivalo jadnoga bogalja gotovo do mahnitosti; a mahnitost nije ugodan osjećaj. Ali kralj je volio svoje grube šale i uživao je u tome da sili Skočižabu da pije i da (kako je to kralj nazivao) "bude veseo".

– Dođi ovamo, Skočižabo – reče on kada su lakrdijaš i njegova prijateljica ušli u sobu. – Ispij ovaj pehar u zdravlje svojih odsutnih prijatelja (u tome času Skočižaba uzdahnu), a onda nam pomogni svojom domišljatošću. Potrebne su nam maske... maske, čovječe... nešto novo, neobično. Dosadile su nam te vječito iste stvari. Dođi, popij! vino će ti razbistriti mozak.

Skočižaba se naprezao kao i obično da odgovori kakvom dosjetkom na kraljevo nukanje; ali to je prelazilo njegove sile. Toga je dana slučajno bio rođendan ubogog patuljka, a zapovjed da pije u zdravlje svojih "odsutnih" prijatelja izvabila mu je suze na oči. Mnogo velikih, gorkih suza vrcnu u čašu u trenu kada ju je ponizno uzeo iz silnikove ruke.

– He! He! He! He! – hihotao je ovaj dok je patuljak nevoljko ispijao pehar.

– Vidite li što može učiniti čaša dobrog vina! Eto, oči ti već sjaju!

Jadnik! Njegove su se velike oči više žarile nego sjale, jer je djelovanje vina na njegov mozak bilo isto toliko brzo koliko i žestoko. On uzrujano postavi čašu na stol i pogleda cijelo društvo naokolo polumahnitim pogledom. Činilo se da se svi strašno zabavljaju duhovitošću kraljeve šale.

– A sada na posao! – reče ministar predsjednik koji bijaše *vrlo* debeo.

– Da, reče kralj. Hajde, Skočižabo, pomozi nam. Masku, dragoviću moj, nitko od nas nema masku... baš nitko... he! he! he! – A kako je on ono što je rekao ozbiljno smatrao šalom, sva sedmorica se pridružiše tom njegovu smijehu.

Nasmijao se i Skočižaba, premda slabo i nekako rastreseno.

– Deder, deder, reče kralj nestrpljivo, nećeš li nam ništa predložiti?

– Naprežem se da smislim nešto *novo* – odgovori patuljak rastreseno, jer ga je vino potpuno omamilo.

– Naprežeš se! – poviknu vatreno silnik. – Što time misliš reći? Ah, razumijem. Mrzovoljan si i još ti treba vina. Evo, popij ovo! – Natoči drugu čašu i ponudi je bogalju koji je samo buljio u nju boreći se da dođe do daha.

– Popij, kažem ti! – povika neman – ili éu u ime sto bijesova...!

Patuljak je okljevao. Kralj se zajapuri od bijesa. Dvorjanici su se podrugljivo smijali. Tripeta, blijeda kao lešina, približi se kraljevu sjedalu, padne na koljena pred njim i umoli ga ponizno neka poštedi njenog prijatelja.

Silnik ju je gledao nekoliko trenutaka, očito se čudeći njenoj smjelosti. Činilo se da je u neprilici što ima da učini ili da kaže – kako da najprikladnije izrazi svoje ogorčenje. Konačno, ne govoreći nijedne slovke, žestoko je odgurnu od sebe i izlije joj sadržaj prepune čaše u lice.

Uboga se djevojka pridigne kako je bolje mogla i, ne usuđujući se ni da uzdahne, vrati se na

svoje mjesto na dnu stola.

Mrtvi muk zavlada čitav trenutak, a u tom času bi se čulo da je pao neki list ili pero. Taj muk prekinu tihi ali neugodan i produžen *škripav* zvuk koji kao da je u isti mah dopirao iz svih uglova sobe.

– Čemu... čemu, *čemu* proizvodiš taj zvuk? – upita kralj, bijesno se obrativši patuljku.

Činilo se da se ovaj prilično oporavio od svojega pijanstva i gledajući upiljeno, ali spokojno u silnikove lice, odgovori:

– Ja – ja? Kako bih to mogao biti ja?

– Čini se da je zvuk došao izvana – primjeri jedan od dvorjanika. – Mogla bi biti papiga kod prozora koja brusi kljun na žicama krletke.

– Imaš pravo – odvrati vladar kao da mu je silno odahnulo – ali bio bih se zakleo na svoju vitešku čast da je to ova skitnica škrgutala zubima.

Na to se patuljak nasmija (kralj je bio suviše poznati šaljivčina da bi prigovorio ma čijem smijehu) i otkrije niz jakih, velikih i veoma odvratnih zubi. Čak iskaže posvemašnju pripravnost da proguta onoliko vina koliko zaželete. Vladar se umiri; a pošto je bez ikakva vidljiva lošeg učinka popio i drugu punu čašu vina, Skočižaba prijeđe odmah vrlo živahno na raspredanje planova za maskeratu.

– Ne znam što me je navelo na tu pomisao – primjeti on vrlo mimo, kao da nikad u životu nije okusio vina – ali *neposredno nakon* toga što je vaše veličanstvo udarilo djevojku i prolilo joj vino u lice... *neposredno nakon toga*, i dok je papiga proizvodila neobičan zvuk kod prozora, pala mi je na pamet sjajna zabava-vragolija iz moje zemlje; koju smo često priređivali na našim maskeratama: ali ovdje će ona biti potpuno nova. Samo, na nesreću, za nju je potrebna skupina od osam osoba, a...

– Nas ima toliko! – povika kralj zadivljen svojim oštromnim otkrićem – točno osam, ni više ni manje: ja i mojih sedam ministara. Hajde! Kakva je to vragolija?

– Zovemo je osam okovanih orangutana i zaista je sjajna kad je dobro izvedena.

– Izvest ćemo je *mi* – primjeti kralj uspravljujući se i spuštajući očne kapke.

– Draž je igre u tome – nastavi Skočižaba – što *izaziva* strah među ženama.

– Sjajno! – povikaše jednoglasno kralj i njegovi ministri.

– Maskirat ću vas kao orangutane – nastavi patuljak – samo vi to prepustite meni. Sličnost će biti tako upadna, da će vas sudionici maskerate zaista držati tim životinjama, te će, dakako, biti isto toliko užasnuti koliko i zapanjeni.

– Oh, to je prekrasno! – povika kralj – Skočižabo! Napravit ću od tebe čovjeka!

– Linci služe povećanju pomutnje zveketanjem. Vi ste tobože pobjegli, *en masse*, od svojih čuvara. Vaše veličanstvo ne može ni zamisliti *dojam* što će ga na maskerati izazvati osam okovanih orangutana za koje će većina nazočnih držati da su pravi, kad s divljim krikovima ulete u gomilu prefinjeno i raskošno odjevenih muškaraca i žena. Ta će *opreka* biti jedinstvena.

– *Dakako* da hoće – reče kralj. I vijeće se žurno digne (jer je već bilo kasno veče) da bi prionulo izvođenju Skočižabine zamisli.

Način kojim je tu skupinu predstavio kao orangutane bio je sasvim jednostavan, ali je odgovarao njegovoj namjeri. U doba kad se događa moja priča, dotične su životinje bile velika rijetkost u bilo kojem kraju uljuđenog svijeta; pa, kako su maske koje je načinio patuljak

izgledale dovoljno životinjski i više nego odvratno, držalo se da je njihova suobraznost prirodi time potpuno zajamčena.

Kralja i njegove ministre najpre obukoše u vrlo tijesne košulje i gaće od trikoa. Tada ih premazaše katranom. Kada su dotle došli, netko iz društva predloži da ih okite perjem; ali patuljak smjesta odbije taj prijedlog i zorno dokaže osmorici da *lan* mnogo uspješnije predstavlja dlaku životinje poput orangutana. Prema tome, oni nalijepiše debeli sloj lana na premaz katrana. Na to nabaviše dugi lanac. Najpre ga položiše oko kraljeva pojasa i privezaše; onda oko pojasa nekog drugog iz skupine, pa ga također privezaše; a zatim oko svih uzastopce na isti način. Kada je to ulančavanje bilo dovršeno, a članovi su skupine stajali na što većoj mogućoj udaljenosti jedan od drugoga, oni su sastavljadi krug; a da bi se cijela slika činila prirodnom, Skočižaba utaknu ostatak lanca u dva promjera pod pravim kutovima kroz taj krug onako kako to danas čine oni što hvataju čimpanze ili druge velike majmune na Borneu.

Veliki salon, u kojemu se imala održati maskerata, bio je okrugla vrlo visoka soba koja je primala sunčevu svjetlost kroz jedan jedini prozor na vrhu. U noći (taj je salon navlas bio izgrađen za noćno doba) bio je osvijetljen poglavito jednim velikim svjećnjakom, koji je visio o lancu iz sredine prozora na stropu, te su ga spuštali ili dizali pomoću protuteže kao obično: ali (da ne bi kvarila izgled), ta je potonja prolazila izvan kupole i to povrh krova.

Kičenje sobe bilo je ostavljeno vrhovnom nadzoru Tripete; međutim, čini se da je u nekim pojedinostima ona poslušala mirniji sud svoga prijatelja patuljka. Na njegov prijedlog, svjećnjak je u ovoj prilici uklonjen. Kapanje voska (koje je bilo posve nemoguće spriječiti po takо toplo vremenu), nanjelo bi ozbiljne štete gizdavim odijelima pozvanika, jer se nije moglo očekivati da će se u dupkom punom salonu svi moći držati daleko od središta, tj. daleko od mjesa pod svjećnjakom. Druge su svjetiljke postavili u različitim dijelovima dvorane postrani, a po jednu su baklju, koja je kadila ugodnim mirisom, stavili u desnu ruku svake od karijatida što su stajale uza zid – bilo ih je svega skupa pedeset ili šezdeset.

Osam orangutana, držeći se Skočižabina savjeta, čekalo je strpljivo do ponoći, kada je soba bila dupkom puna sudionika maskerate. Sat još nije ni prestao udarati ponoć, međutim, kad oni provališe ili bolje, dokotrljaše se svi skupa – jer je, ometan lancima, veći dio društva pao, a svi su se spotaknuli pri ulazu.

Uzbuđenje među sudionicima maskerate bijaše golemo, i ono ispunji kraljevo srce veseljem. Kao što je bilo predviđeno, mnogo je zvanica prepostavilo da su ti stvorovi divljeg izgleda ipak neke zbiljske životinje ako možda i nisu pravi orangutani. Mnogo žena od strave pade u nesvijest, te da kralj nije bio toliko oprezan da zabrani nošenje svakog oružja u salonu, njegova bi skupina možda začas platila šalu vlastitom krvlju. Ovako, svi pojuriše prema vratima; ali je kralj bio zapovjedio da ih zaključaju čim on uđe; a na patuljkov prijedlog, ključi su pohranjeni kod njega.

Dok je metež bio na najvećoj visini, a svaki Sudionik maskerate mislio samo na vlastitu sigurnost (jer je zapravo svima prijetila zbiljska pogibelj od natiska razdražene gomile), lanac o kojem je svjećnjak obično visio i koji je bio potegnut uvis u času kada su svjećnjak odstranili, počeo se sasvim polagano spuštati sve dok njegov kukasti kraj nije stigao na same tri stope od tla.

Uskoro zatim, pošto su neko vrijeme glavinjali dvoranom u svim smjerovima, kralj i

njegovih sedam prijatelja nadoše se konačno u samoj njenoj sredini, pa prema tome u neposrednom dodiru s lancem. Dok su stajali u tom položaju, patuljak, koji ih je bešumno slijedio tjerajući ih da neprestano potiču metež, zgrabi njihov lanac na sjecištu dvaju dijelova koji su sjekli kružnicu po promjeru i u pravim kutovima. Tada brzinom munje utaknu kuku o kojoj je obično visio svjećnjak u lanac; u tren oka neka nevidljiva sila poče potezati lanac svjećnjaka uvis sve dok kuka nije bila iznad svačijeg dosega odozdo, čime je, kao neminovnu posljedicu, orangutane zbio na okup tako da su stajali licem u lice.

Dotle su se sudionici maskerate pomalo oporavili od straha i povjerovavši da je to ipak dobro smišljena šala, gromko zahihotaše videći grdnu nepriliku u kojoj se nalaze majmuni.

– Prepustite ih meni! – zakriča sad Skočižaba, a njegov se prodoran glas mogao lako čuti kroz čitavu halabuku. – Prepustite ih *meni!* Čini mi se da ih poznajem. Ako ih dobro pogledam, odmah će vam reći tko su.

Nato počne gmizati povrh glava gomile, te mu uspije da se probije do zida; a onda pogradi baklju iz ruke jedne kariatide te se vратi, isto kako je i došao, u sredinu sobe – skoci spretnošću majmuna na kraljevu glavu – a odatle se provera nekoliko stopa uz lanac – spuštajući baklju da bi promatrao skupinu orangutana, sveudilj vičući:

– Sad će vam *ja* otkriti tko su!

Odjednom, dok se cijelo okupljeno društvo, uključujući majmune, treslo od grčevitoga smijeha, lakrdijaš naglo oštro zazvižda; na to lanac munjevito odleti uvis za nekih trideset stopa – povlačeći za sobom uplašene i bespomoćne orangutane i ostavljajući ih obješene u zraku između krovnog prozora i poda. Držeći se čvrsto lanca koji se dizao, Skočižaba je ostao u istom položaju u odnosu prema osam maskiranih spodoba, i dalje (kao da se ništa nije dogodilo) upirući baklju dolje prema njima kao da želi otkriti tko su.

Svi su nazočni bili toliko zapanjeni tim dizanjem lanca, da je nastao grobni muk koji je potrajan oko jedne minute. Prekinu ga upravo onakav isti tihi, neugodan *škripav* zvuk kakav je prije privukao pozornost kralja i njegovih savjetnika u času kad je prolio vino u lice Tripeti. U ovoj prigodi, međutim, više nitko nije mogao sumnjati *odakle* taj zvuk dolazi. Dopirao je od kljovastih zubi patuljka koji je mljeo i škrugtao njima, s pjenom na ustima, i buljio žarkim pogledom, s izražajem luđačkog bijesa, u lica kralja i njegovih sedam drugova koja su bila okrenuta uvis.

– Aha! – reče naposljetku pobješnjeli lakrdijaš. – Aha! sad prepoznajem te ljude! – Nato, hineći da želi još izbližega ogledati kralja, primaknu baklju lanenom krvnu kojim je bio pokriven i koji odmah planu u mlazu živahnoga plamena. Do nepunih pola minute, svih je osam orangutana bilo u plamenu usled vriskanja mnoštva koje je odozdo užasnuto piljilo u njih, bez mogućnosti da im pruži i najmanju pomoć.

Naposljetku plamenovi, koji su se naglo rasplamsali, prisiliše lakrdijaša da se popne još više na lancu, kako bi bio izvan domaćaja plamena; dok se penjaopet na čas utone u muk. Patuljak ugrabi tu prigodu i progovori još jednom:

– *Sad jasno* vidim – reče – tko su ti maskirani ljudi. Jedan veliki kralj i njegovih sedam kabinetских savjetnika, kralj koji se ne žaca napasti bespomoćnu djevojku, i njegovih sedam savjetnika koji mu povlađuju u bezakonju. A što se mene tiče, ja sam jednostavno Skočižaba, lakrdijaš – i ovo je *moja posljednja šala*.

Budući da lan, kao i katran, na koji je bio nalijepljen, lako izgaraju, patuljak je jedva do kraja izgovorio svoju kratku besedu, a osvetnički je čin već bio dovršen. Osam lešina njihalo se na lancima u smrđljivoj, pocrnjeloj, odvratnoj i bezobličnoj masi. Bogalj baci baklju na njih, uspne se okretno do stropa i iščeze kroz prozor na krovu.

Nagađa se da je Tripeta, postavljena na krovu salona, bila suučesnik svoga prijatelja u njegovoj vatrenoј osveti, te da su zajedno pobjegli u svoju domovinu; jer više nikada nisu viđeni.

1849.

Preveo Tin Ujević

1 *rara avis in terris* (lat.) – retka ptica na svetu

X-IRANJE TEKSTA

Dobro je poznato da "mudraci" dodoše "s Istoka", te kako je gospodin Ubojito Zrno došao sa Istoka, proizilazi da gospodin Zrno bejaše mudrac; a ako se traži dodatni dokaz, evo i njega – gospodin Zrno je bio urednik. Razdražljivost mu bejaše jedina *slabost*; tvrdoglavost zbog koje ga ljudi optuživahu, bejaše zapravo sve samo ne *slabost*, i on je s pravom držaše za svoju jaču stranu. Čak naprotiv bejaše to njegova vrlina; i bila bi potrebna svekolika logika jednog Braunsa da ga uveri kako je to (nešto drugo).

Pokazao sam da Ubojito Zrno bejaše mudrac; a jedini potez kojim nije potvrdio svoju nepogrešivost bejaše njegov odlazak s Istoka, jedinog pravog boravišta svih mudraca, i nastanjivanje u Velikom Aleksandrovcu, ili slično nazvanom gradiću, tamo na Zapadu.

Da se ne ogrešim o njega moram, ipak, reći da je, kad je naposletku odlučio da se skrasi u tom gradu, imao utisak kako u tom delu zemlje nema nijednih jedincatih novina, pa dakle ni urednika. Utemeljivši *Samovar* čvrsto verovaše da mu je vascelo polje slobodno. A uveren sam, nikad taj ne bi ni u snu došao na pomisao da se naseli u Velikom Aleksandrovcu da mu bejaše poznato kako tamo, u Velikom Aleksandrovcu, živi izvesni gospodin Petar Petrović (ako se dobro sećam imena) koji se godinama nesmetano gojio uredujući i izdajući *Velikoaleksandrovačke novosti*. Zahvaljujući, dakle, samo i jedino neupućenosti našao se gospodin Zrno u Veliko... zovimo ga, "kratkoće radi", Ovac; no kad se već našao tamo, odlučio je da bude dosledan svojoj tvr... tj. postojanosti, i da ostane. Ele, ostao je; čak i više: raspakovao je štamparsku mašinu, mašinu za slaganje itd, iznajmio je kancelariju tačno nasuprot *Novosti* i, trećeg jutra po dolasku izdao prvi broj *Veliko...* što će reći, *Ovačkog samovara*; tako se, naime, a sećanje me valjda ne izdaje, zvahu nove novine.

Uvodni članak, mora se priznati, bejaše brilljantan – da ne kažem preoštar. Naročito se okomio na stanje kao takvo – a što se tiče urednika *Novosti*, sasekao ga je na komadiće. Neke opaske gospodina Zrna bejahu tako vatrene te sam od tog doba bio prinuđen da posmatram gospodina Petra Petrovića, i dan-danas živog i zdravog, u svetlosti daždevnjaka. Nipošto nisam

kadar da prenesem sve *Samovarove* priloge *doslovno*, ali jedan od njih glasi:

„O, da! – O, vidimo mi to! O, nesumnjivo! Dotični urednik preko puta živi je genije! O, Bože moj! – gde *srlja* ovaj svet? O, vremena! O, Mojsije!”

Ova istovremeno tako zajedjiva, naprasita i duhom klasike prožeta filipika prasnula je poput bombe među dotad miroljubivim ovačkim stanovništvom. Grupe uzbudjenih građana skupljaju se na uličnim uglovima. Svako je, uz iskrenu teskobu, iščekivao odgovor dostojanstvenog Petrovića. I pojavio se drugog jutra, sa sledećim: "Iz jučerašnjeg *Samovara* citiramo dodatni člančić: "O, daa! O, vidimo mi to! O, nesumnjivo! O, Bože moj! O, vremena, o, Mojsije!" Kolega čemu toliko O! Sad je jasno zbog čega mu se misli vrte u krug i zbog čega ni on ni njegovo pisanje nemaju ni glavu ni rep. Zaista ne verujemo da ta spodoba ume da sroči jednu jedincatu reč bez *o*. A možda mu je to ojkanje navika? Uzgred dovukao se s istočnih strana u posve čudnoj žurbi. Ojkaše li i tamo kao sada kod nas. O, kakvog li jada!"

Gnušanje gospodina Zrna na te skandalozne insinuacije neću ni pokušati da opišem. Držeći se one o magarcu naviklom na batine, međutim, čini se, da ga napad na njegovu ličnost nije raspalio onoliko koliko se očekivalo. U očaj ga je bacilo ruganje njegovom *stilu*. Šta – "o", Ubojito Zrno, da ne ume da napiše ni jednu jedinu reč bez *o*! Ubrzo će on da pokaže tom mamlazu da greši. Da, da, pokazaće mu koliko greši, balavac jedan. On, Ubojito Zrno iz Žabograda, pokazaće tom gospodinu Petru Petroviću crno na belo da on, Zrno, ume da sastavi, ako ga jako lepo zamole, celi članak – šta članak, studiju! – gde se *nijednom – ni jedan jedini put* – neće pojaviti taj ništavni samoglasnik. A, ne: bila bi to voda na vodenicu rečenome Petru Petroviću. On Zrno, neće stil svoj da menja, pa smetalo to svakom gospodinu Petroviću pod kapom nebeskom. Nestani, pogana misli! Zauvek sa o! Neće on da izneveri o. Biće ojan koliko se ojnim može biti.

Plamteći tom viteškom odlukom, Ubojito Zrno je u sledećem *Samovaru* povodom nemilog spora obelodanio samo ovaj jednostavni, ali odlučni članak:

"Urednik *Samovara* ima *izuzetnu* čast da saopšti uredniku *Novosti* da će on (*Samovar*) biti slobodan da uveri u sutrašnjim novinama njih (*Novosti*) da on (*Samovar*) što se tiče stila može i hoće da bude *svoj gazda*; on (*Samovar*) namerava da njima (*Novostima*) pokaže nadmoćan, štaviše suvi prezir kojim njihova kritika nadahnjuje njegove (*Samovarove*) nezavisne grudi na taj način što će za poseban užitak (?) njihov (*Novosti*) da sastavi predgovor, nemalog opsega, u kojem taj prelepi samoglasnik – simbol Večnosti, a ipak izvanrednoj osetljivosti njihovoj (*Novosti*) tako neugodan – *neće* doživeti da ga njihov najpokorniji sluga ponizan, (*Samovar*), izostavi. Toliko o Bakingamu!"¹

Prihvativši se ispunjavanja te strašne pretnje, ne nejasno natuknute nego odlučno izrečene, Zrno bejaše veoma slep i gluv na sve vapaje za "tekstom" i jednostavno je svog predradnika slao "u..." kad god je on (predradnik) uveravao njega (*Samovar*) da je poslednji čas "da se pušta u stampu"; slep i gluv, kažem, na sve, veliki Zrno je sedeo do u cik zore kiteći, uz poslednje kapi petroleja, zaista besprimemi članak. Evo ga:

"Moj Pero! Zlo je, zlo! Lepo ti rekoh – zlo i naopako! Prvo skok, onda hop, pravilo je vrlo važno. Da li tvoj babo zna da te kući nema?! Otpleshi, lolo, u svoje kolo! Otprhni, sovo, u svoje jato, ahoj! Ostao bi? Jok, jok, sovac ne voli te Ovac! Ako ovde ostao, volinom rogatom postao, dom svoj procock'o, novac potrošio, ženu u crno zavio, protuvom se zvao. Jer, bogami, ovde

potrebno nikom nije takvo nešto, i to: nogato, okato, golovrato, ofucano, oglodano, olinjalo, oronulo, odvratno, omraženo trčkaralo novinarsko nemoćno i nesposobno... a kamoli nepismeno! Hodi, rode, u jagode, oteralo te iz mode! Vozi, vozi, nosile te vode, spadalo nikakvo! No, no, cmoljo, zašto s' nos obesio, što si oko orosio! Sve to život sobom nosi: nekom meso, nekom kosti. Ko sa psima leže, pun buva ustane. Zlo i naopako, rođo moj: o, joj joj, u rodno se mesto nosi, Pero moj, tamo stoj pa se goj – bog te tvoj!"

Iznuren, sasvim prirodno tim silnim naporom, vrli se Zrno te noći ničeg drugog nije mogao da prihvati. Čvrsto, pribrano, a ipak s izrazom svesti o moći, predao je svoj rukopis dežurnom slugi, zatim se bezbrižnim korakom uputio kući i s neiskazivim dostojanstvom, povukao se na počinak.

Istovremeno je ubogi sluga kojem bejaše poveren tekst, preskačući stepenice neizrecivom brzinom, odjurio u svoju "rupu" i smesta počeo da "slaže" rukopis.

Najpre je, dakako, – jer prva reč bejaše moj – posegnuo za pregradom s velikim M i pobedonosno ga izvukao. Ohrabren uspehom, bacio se i ne gledajući u pregradu s malim o, ali ko bi mogao da opiše tu strahotu kad mu prsti izroniše iz pregrade bez očekivanog slova u svom zagrljaju? Ko bi oslikao njegovo zaprepašćenje i gnev kad je, trljajući zglobove, shvatio da je uzalud strugao po dnu. *prazne pregrade!* Ni jednog jedinog malog o ne beše u pregradi za malo o; a zavirivši bojažljivo u pregradu za veliko O, našao je, na svoj krajnji užas, i *njega* u potpuno istom stanju. Zgromljenom, prvi poriv mu bejaše da požuri predradnike.

– Šefe! – disao je teško, hvatajući dah – ne može da se slaže bez o!

– Šta ti to znači? – zareži predradnik, vrlo loše volje, jer se zadržao do kasno.

– Joj, šefe, nema nam u firmi nijednog slova o, ni velikog, ni malog!

– Ko je u p... m... odneo sva ona iz pregrade?

– Ja vam to ne znam, šefe – reče momak – ali jedan od onih kalfi iz *Novosti* tamo je noćas njuškao i rekao bih da je on sve maznuo.

– Kuga ga odnela! Nimalo ne sumnjam – složio se predradnik, zajapuren od besa – znaš šta, mali, reći ču ti kako ćemo: ugrabi prvu priliku da se uvučeš tamo preko i smotaj im (crkli da b... da!) sve od a do ž.

– Jes' vala – prihvati momak namignuvši – ja ču im smestiti, daću im ja što su zaslužili; šta će do tad da bude s ovim tu tekstrom? Znate da mora da ide noćas – inače smo naje...

– I to *grdno* – nastavi predradnik, s dubokim uzdahom i naglaskom na "grdno". – A je li tekst jako dugačak, mali?

– Pa ne bih rekao baš da je *jako* dugačak.

– Tja, šta ćemo! Izvuci stvar kako god znaš i umeš.

– *Moramo* da pustimo u štampu – zaključi predradnik, do guše u poslu – jednostavno ubaci neko drugo slovo mesto o, ionako niko neće da čita to što matori lupeta.

– Ko bog – dočeka momak – sad ču ja! – i požuri u svoju rupu mrmljajući usput: – Zna matori da zasoli, sve bez psovki. A ja da onima preko zakuvam čorbu! Nije mogao da nađe boljeg, sve da ga je i svećom tražio. – Što jest, jest: premda je momak napunio tek dvanaestu i dosegnuo metar i dvadeset santimetara, bio je dorastao svakom okršaju (sitnijih razmera).

Ovde opisana kriza nipošto nije retka pojava u štamparijama; ne umem to da objasnim ali kad zaista dođe do slične krize, gotovo se uvek kao zamena za slovo kojeg nema koristi x. Pravi

je razlog možda u tome što je x najsuvišnije slovo u pregradama, barem je to bilo u staro vreme, pa ga zato slovoslagači obično drže za najzgodniju zamenu. Tako bi i naš momak smatrao jeretičnim da u ovom slučaju posegne za bilo kojim drugim slovom osim slova x, na kojeg beše navikao.

– Ima u tom tekstu šta da se *iksira* – reče momak sam sebi, zaprepašćeno čitajući tekst – bogami je to najovastiji kojeg sam ikad slagao. – I iksirao ga je, ne trepnuvši okom; tako iziksiran tekst je pušten u štampu.

Idućeg jutra stanovnici Ovca zabezeknuli su se čitajući u Samovaru ovaj neobični uvodni članak:

"Mxj Perx! Zlx je, zlx! Lepx ti rekxh – zlx i naxpakx! Prvx skxx, xnda hxp, pravik je vrlx važnx. Da li tvxj babx zna da te kući nema?! Xtpleshi, lxlx, u svxje kxlx! Xtprhni, sxvx, u svxje jatx, ahxj! Xstax bi? Jxk, jxk, sxvac ne vxli te Xvac! Akx xvde xstax, vxlinxm rxgatxm pxstax, dxm svxj prxkxck'x, nxvac pxtrxšix, ženu u crnx zavix, prxtuvxm se zvax. Jer, bxgami, xvde pxtreb-nx nikxm nije takvx neštx, i tx: nxgarx, xkatx, gxlxvratx, xfucanx xglxdanx, xlinjalx, xrxnulk, xdvratnx, xmraženx trčkarak nxvinarskx nemxčnx i nespksam-nx ... a kamxli nepismenx! Hxdi, rade, u jagxde, xteralx te iz mxde! Vxzi, vxzi, nxsile te vxde, spadak nikavx! Nx, nx, cmxljx, zaštx s' nxs xbesix, štx si xkx xrxsix! Sve tx živxt sxbxm nksi: nekxm mesx, nekxm kxsti. Kx sa psima leže, pun buva ustane, zk i naxpakx, rxđx mxj: x, jxj jxj, u rxdnx se mestx nksi, Perx mxj, tamx stxj pa se gxj – bxg te tvxj!"

Teško je zamisliti urnebes kojeg je izazvao ovaj mistični i kabalistični članak. Prva kolikotoliko suvisla pomisao u narodu bejaše da se u tim hijeroglifima krije neka paklena zavera; nastala je opšta trka u pravcu Zrnovog stana kako bi mu se što pre upriličio progon; ali dotičnog gospodina nisu mogli da pronađu. Iščezao je, niko ne zna kako; čak se od tog vremena ni njegova senka nikom nikad nije ukazala.

Pošto nije mogao da se iskali na pravom uzročniku, gnev naroda je utihnuo, ostavivši za sobom popriličan talog zbrkanih sudova o zlosretnom događaju.

Jednom gospodinu se sve to učinilo kao X (eks)-kluzivna šala.

Drugi je tvrdio da je Zrno zaista pokazao X (eks)-ibicionu maštu.

Treći mu je priznao X (eks)-centričnost, i ništa više.

Četvrti je samo prepostavio da je reč o prilično dobroj X (eks)-presiji jednog X (eks)-travagantnog čoveka, koji je došao sa Istoka.

– Bolje je reći X (eks)-planacija namenjena potomstvu – predložio je peti.

Ubojito Zrno je bio prinuđen na krajnost, to je svima bilo jasno; a kako tog urednika nisu mogli da nađu, šuškalo se o linču onog drugog.

Ipak najustaljeniji zaključak bio je da je sve to ustvari X (eks)-cesno i X (eks)-centrično.

Čak je i prvi matematičar u gradu priznao da s takvim problemom teško može da izide na kraj. Opšte je poznato da X znači nepoznatu; ali u ovom slučaju (što je dobro primetio) imali su nepoznatu vrednost X-a.

Mišljenje momka, sluge (koji je tajio da je zapravo on izvršio "X-iranje teksta") nije naišlo na onoliku pažnju koliku mislim da zasluzuje, iako je prepričavao veoma otvoreno, čak neustrašivo. Govorio je da, što se njega tiče, nema mesta za nikakvu sumnju, jer slučaj je sasvim jasan: "njegovog gazdu niko nije mogao da navuče na piće kao sav drugi svet, on je mahao onim

blaženim pivom s tri XXX i, naravno, od njega se naduvalo, oči mu se ukrstile u X i postao je baš X (eks)-treman.

1849.

Prevela Dejana Dačović

1 Bakingemska palata – kraljevski dvor u Londonu, sagrađen 1703, mesto gde su se sakupljali književnici toga vremena.

EDGAR PO NJEGOV ŽIVOT I NJEGOVA DELA¹

... Nekog nesrećnog gospodara, koga je neumoljiva kob Proganjala sve žešće i žešće, dok mu pesme nisu prihvatile jedan pripev.

*Dok pogrebne pesme njegove nade nisu prihvatile onaj setni pripev:
"Nikad – nikad više".*

EDGAR PO – Gavran

*Sa bromanog trona Sudbina se ruga
I njihove usne gorkom žuci kvasi,
Dok Neumitnost u svoj zagrljaj ih steže.*

TEOFIL GOTJE – Tmina

I

Nedavno izvedoše pred naše sudove jednog nesrećnika, čije je čelo bilo žigosano retkim i neobičnim znakom: Bez sreće! On je nosio iznad očiju obeležje svog života, kao knjiga svoj naslov, a saslušanje je pokazalo da je taj neobičan natpis bio svirepo istinit. Ima u istoriji književnosti sličnih sudbina, pravih prokletstava – ljudi koji nose reč baksuz, ispisani tajanstvenim slovima u vijugavim naborima svog čela. Spleti andeo ispaštanja dokopao ih se i šiba ih iz sve snage za nauk drugima. Uzalud oni u svom životu pokazuju darovitost, vrlinu, ljupkost. Društvo ih je ipak proklelo i optužuje u njima slabosti do kojih ih je njegovo proganjanje dovelo. Šta sve nije činio Hofman da razoruža sudbinu i šta sve nije radio Balzak da bi umilostivio sreću? Postoji li, prema tome, neko đavolsko proviđenje koje priprema nesreću još od kolevke – koje baca sa *predumišljajem* uzvišena i andeoska bića u neprijateljske sredine, kao mučenike u arenu? Ima li, dakle, blaženih duša, zaveštanih oltaru, osuđenih da idu u smrt i dostignu slavu svojom sopstvenom propašću? Da li će mora *Tmina* večito mučiti ove izabrane duše? Uzalud se oni otimaju, uzalud se prilagođavaju navikama sveta, njegovim

predostrožnostima, njegovim lukavstvima; oni će biti još oprezniji, zatvorice sve izlaze, zastrče prozore protiv zalutalih metaka; ali će Đavo ući kroz ključaonicu; savršenstvo biće slaba tačka njihova oklopa, a neko izvanredno svojstvo začetak njihova prokletstva.

*Da ga slomi, na njihovo čelo otkriveno
Sa visine svoda nebeskog baciće orao
Kornjaču, jer oni neizbežno treba da propadnu.²*

Njihova sudbina je ispisana u čitavom njihovom biću, ona blista zlokobnim sjajem u njihovom pogledu i u njihovim pokretima, ona struji njihovim žilama sa svakim njihovim krvnim zrncem.³

II

Poova porodica bila je jedna od najuvaženijih u Baltimoru. Njegov deda po majci služio je kao quartermaster-general u ratu za nezavisnost, a Lafajet je prema njemu osećao duboko poštovanje i prijateljstvo. Lafajet je prilikom svog poslednjeg putovanja u Sjedinjene Države želeo da vidi generalovu udovu i da joj izrazi svoju zahvalnost za usluge koje mu je učinio njen suprug. Njegov predak bio je oženjen čerkom engleskog admirala Mek Brajda, koji je bio u srodstvu sa najplemenitijim kućama u Engleskoj. David Po, Edgarov otac a sin generalov, silno se zaljubio u englesku glumicu Elizabetu Arnold, čuvenu po svojoj lepoti; oni odbegoše i on se oženi njome. Da bi što više povezao svoju sudbinu s njenom, i on postade glumac i igrao je sa svojom ženom u mnogim pozorištima glavnih gradova Sjedinjenih Država. Oba supruga su skoro jednovremeno umrla u Ričmondu, ostavljajući u bedi i krajnjoj oskudici troje sasvim male dece, među njima i Edgara.

Edgar Po rođen je u Baltimoru 1813. Ovu godinu navodim prema njegovim sopstvenim rečima, jer on je protestovao protiv Grisvaldovog tvrđenja, koji 1811.⁴ uzima za godinu njegovog rođenja. Ako je ikada duh iz romana, da se poslužim izrazom našeg pesnika, upravljao nekim rođenjem – zlokoban i buran duh! – svakako je upravljao njegovim. Po je zaista bio čedo strasti i pustolovine. G. Alanu, bogatom trgovcu iz varoši, dopade se ovo lepo i nesrećno dete, koje je priroda krasno obdarila, i kako nije imao dece, on ga usini. I on se otada nazivao Edgar Alan Po. Bio je odgajan u potpunom blagostanju i u opravданoj nadi da će naslediti bogatstvo, koje daje karakteru ponosito samopouzdanje. Poočim i pomajka povedoše ga sa sobom kad su putovali po Engleskoj, Škotskoj i Irskoj a pre povratka u svoju zemlju ostaviše ga kod doktora Brenzbija, koji je držao poznati vaspitni zavod u Stouk-Njuingtonu, u blizini Londona. Sam Po je u *Vilijamu Vilsonu* opisao ovu čudnovatu kuću, sagrađenu u starom stilu iz doba Elizabete, i utiske iz svog đačkog života.

On se vraća u Ričmond 1822. godine i nastavlja svoje studije u Americi pod nadzorom najboljih nastavnika u ovom mestu. Na Univerzitetu u Šarlotesvilu, na koji se upisao 1825. godine, izdvajao se ne samo izvanrednom inteligencijom nego i gotovo zlokobnim obiljem strasti – prevremena zrelost, doista američka – koja je najzad i bila uzrok njegovom isključenju iz škole. Dobro je uzgred primetiti da je Po već u Šarlotesvilu ispoljio najveće sposobnosti za fiziku i matematiku. Docnije će on često to znanje iskorišćavati u svojim čudnovatim pričama i

iz toga uzimati sredstva izuzetna, retka i neočekivana. Ali imam razloga da verujem da nije ovoj vrsti radova pridavao najviše značaja, i da je – baš zbog tih prevremenih sposobnosti – bio sklon da ih smatra kao obično opsenarstvo u poređenju s radovima čiste mašte. Nekoliko nesrećnih dugova napravljenih prilikom kockanja doveli su do trenutne svađe između njega i njegovog poočima, i Edgar – vrlo interesantna činjenica, koja dokazuje, ma šta se o tome reklo, izvesno dosta izrazito viteštvu – stvori u svom mozgu, veoma podložnom utiscima, plan da se i sam umeša u rat Grka i da se bori protiv Turaka. On otpoveda, dakle, u Grčku. Šta je s njim bilo na istoku? Šta je tamo uradio? Da li je proučavao klasične obale Sredozemnog mora? Zašto ga ponovo nalazimo u Petrogradu, bez putnih isprava, u neprilici, i u kakvim poslovima, kad je prinuđen da se obrati američkom ministru Henriju Midltonu da bi izbegao ruskim zakonima i vratio se kući? To se ne zna; ima tu praznina koje bi samo on mogao da popuni. Članci o životu Edgara Poa, o njegovoj mladosti, njegovim pustolovinama u Rusiji i o njegovoj prepisci dugo su oglašavani od strane američkih listova, ali oni nisu nikada objavljeni.⁵

Po povratku u Ameriku, 1829. godine, izrazi želju da stupi u vojnu školu u Vest-Pointu; on je tamo bio zaista primljen i u njoj je, kao i u drugim školama, pokazao inteligenciju osobito jaku, ali neukrotivu, i posle nekoliko meseci bi otpušten. U isto vreme dogodio se u porodici koja ga je usvojila događaj koji će imati najteže posledice za čitav njegov život. Gospođa Alan, prema kojoj je on osećao istinsku sinovljevu naklonost, umre, a g. Alan se oženi sasvim mladom ženom. Tada je izbila porodična svađa – događaj čudan i taman, koji ne mogu da ispričam, jer nije dovoljno objašnjen ni od jednog biografa. Ne treba se onda čuditi što je konačno raskinuo sa g. Alanom, i što ga je ovaj, pošto je imao dece u svom drugom braku, potpuno lišio nasledstva.

Nešto kasnije po napuštanju Ričmonda Po objavi jednu malu svesku pesama;⁶ beše to uistinu blistava zora. Ko može da oseti englesku poeziju on će već u njoj naći vanzemaljski prizvuk, mir u seti, divnu svečanost, prevremeno iskustvo – htedoh, mislim, da kažem *urođeno iskustvo* – sve ono što služi kao obeležje velikih pesnika.

Zbog bede bio je neko vreme vojnik,⁷ i verovatno je upotrebio dugu dokolicu u garnizonском životu da bi pripremio gradu za svoja buduća dela – dela neobična, za koja bi se reklo da su stvorena da nam pokažu da je neobično jedan od sastavnih delova lepog. Vrativši se u književni život, jedinu sredinu gde mogu da žive izvesna promašena bića, Po je umirao u krajnjoj bedi, kad ga srećan slučaj ponovo vrati u život. Sopstvenik jednog časopisa raspisao je dve nagrade, jednu za najbolju priповетku a drugu za najbolju pesmu. Jedan osobito lep rukopis privukao je pažnju g. Kenedija,⁸ koji je predsedavao odboru, i naveo ga je da sam pregleda rukopis. Ispostavilo se da je Po dobio obe nagrade, ali mu je samo jedna bila predata. Predsednik odbora htio je da vidi nepoznatog pisca. Izdavač lista privede mu jednog mladog čoveka upadljive lepote, u ritama, zakopčanog do grla, koji je imao izgled plemića toliko ponosnog koliko i izgladnelog. Kenedi se dobro pokazao. On je upoznao Poa sa g. Tornasom Vajtom, koji je pokretao u Ričmondu *Southern Literary Messenger*.⁹ G. Vajt je bio smeđi čovek, ali bez ikakvog književnog dara; bio mu je potreban pomoćnik. Tako Po, sasvim mlađi, u dvadeset i drugoj godini, postade direktor časopisa čija je sudska potpuno zavisila od njega. Časopis je pod njegovim vodstvom postigao veliki uspeh, *Southern Literary Messenger* je otada imao da zahvali ovom nastranom prokletniku, ovoj nepopravljivoj pijanici za svoje mnogobrojne čitaoce i svoju unosnu popularnost. U ovom časopisu¹⁰ prvi put se pojavila *Neuporediva pustolovina*

izvesnog Hansa Pfala, i više drugih priovedaka, koje će naši čitaoci upoznati u ovoj knjizi. Skoro dve godine Edgar Po je s izvanrednom revnošću oduševljavao svoje čitaoce čitavim nizom dela nove vrste, kao i kritičkim člancima, koji su svojom živošću, jasnoćom i mudrom strogošću bili tako dobro napisani da su skrenuli na sebe pažnju. Ti članci su se odnosili na najrazličitije knjige, a temeljno obrazovanje koje je mladi čovek stekao dobro mu je u tome poslužilo. Valja isto tako znati da je ovaj veliki posao bio nagraden sa pet stotina dolara, to jest dve hiljade sedam stotina franaka godišnje. – *Odmah* – veli Grisvold,¹¹ što će reći: "Smatrao se dosta bogatim, glupan jedan! – on se oženi mladom devojkom, lepom, ljupkom, prirode ljubazne i herojske, ali i bez *marjaša*" – dodaje ovaj isti Grisvold s izvesnim preziranjem. To je bila Virdžinija Klem, njegova rođaka.

I pored zasluga koje je Po imao za list, g. Vajt se posvađao s njim posle gotovo dve godine zajedničkog rada. Uzrok razilaženju bili su svakako napadi hipohondrije i alkoholičarske krize pesnika, karakteristične nevolje, koje su zamračivale njegov duhovni vidokrug, kao oni tužni oblaci što najromantičnijem predelu odjednom daju izgled nepopravljive sete. Otada mi vidimo nesrećnika kako premešta svoj šator kao nomad u pustinji i postavlja svoj oskudni dom u glavnim mestima Sjedinjenih Država. Svuda će on uređivati časopise, u kojima će sarađivati na briljantan način. On će nezapamćenom brzinom objavljivati kritičke i filozofske članke i pričevke pune čari, koje su se pojavile sabrane pod naslovom *Tales of the Grotesque and the Arabesque*,¹² – naslov značajan i s izvesnim ciljem, jer nastrani ukrasi i arabeske odbijaju čoveka, a videće se da je u mnogom pogledu Poova književnost vanljudska ili nadljudska. Mi ćemo preko uvredljivih i skandaloznih beležaka objavljenih u listovima saznati da se g. Po i njegova žena nalaze opasno bolesni u Fordhemu i u potpunoj bedi. Uskoro posle smrti gospode Po, pesnik je imao prve napade *delirijum tremensa*. Nova beleška javlja se iznenada u jednom listu, ovoga puta više nego svirepa, koja napada njegov prezir i njegovu odvratnost prema svetu i daje povoda za jednu od onih doista tendencioznih optužbi javnog mnenja, od kojih je neprestano morao da se brani – jedna od onih, zamornih i najneplodnijih borbi za koju uopšte znam.

Nesumnjivo, on je zarađivao, i njegovi književni poslovi su mu kako-tako omogućavali da živi. Ali imam dokaze da se neprekidno borio s odvratnim teškoćama koje je trebalo prebroditi. On je maštao, kao i toliki drugi pisci, da pokrene svoj časopis, voleo je da bude kod svoje kuće, i činjenica je da je dovoljno patio da bi žarko zaželeo ovo konačno utočište svojoj misli. Da bi to postigao i pribavio dovoljnu sumu novca, on pribegava predavanjima. Poznato je šta su bila ta njegova predavanja – neka vrsta teoretisanja, College de France stavljen na raspolaganje svim književnicima – pisac je objavljivao svoja predavanja pošto je izvukao sve prihode koja su ona mogla da pruže. Po je već u Njujorku pročitao svoju *Eureku*¹³ spev o postanku sveta, koja je, uostalom, izazvala velike prepirke. On je ovoga puta rešio da drži predavanja u svom kraju, u Virdžiniji. Nameravao je, kao što je pisao Vilisu, da obide zapad i jug i nado se pomoći od svojih književnih prijatelja, kao i od svojih starih poznanika iz škole i Vest-Pointa. On, dakle, poseti glavne gradove Virdžinije, i Ričmond je ponovo video čoveka koga je upoznao još dok je bio tako mlad, tako siromašan, tako pohaban. Svi oni koji nisu videli Poa još od dana kad je bio nepoznat dotrčali su u masama da se dive svom čuvenom zemljaku. On se pojavio lep, otmen, uzoran kao svaki genije. Ja čak verujem da je on od nekog vremena išao u svojoj smernosti

toliko daleko da je primljen i od strane društva za borbu protiv alkohola. Izabralo je predmet koliko prostran, toliko i uzvišen: *Načelo Poezije*, i razvio ga je svom svojom jasnoćom, što je bila jedna od njegovih odlika. Verovao je, pošto je bio pravi pesnik, da je svrha poezije iste prirode kao i njeno načelo, i ne bi trebalo da teži drugom sem samoj sebi.

Lep prijem preplavi njegovo jadno srce gordošću i radošću; on je bio toliko očaran da je govorio kako će se potpuno nastaniti u Ričmondu i da će završiti svoj život u mestu koje mu je toliko drago, jer je u njemu proveo svoje detinjstvo. Međutim, morao je poslom da otputuje u Njujork, i on krene 4. oktobra, žaleći se da na mahove podrhtava i da se oseća slab. Osećajući se još uvek dosta rđavo, pri dolasku u Baltimor, 6. uveče, on posla svoje stvari na železničku stanicu, odakle je trebalo da krene za Filadelfiju, i svrati u jednu krčmu da popije neko jako piće. Tamo se, po nesreći, sreo sa starim poznanicima i ostao s njima vrlo dugo. Sutradan ujutru, u praskozorje, jedan leš je nađen na putu, – da li tako treba reći? – ne, jedno telo u kome je još bilo života, ali koje je Smrt već obeležila svojim kraljevskim žigom. Uz telo, čije se ime nije znalo, nisu nađeni ni isprave ni novac, pa su ga preneli u bolnicu. Tamo je Po umro iste večeri, u nedelju, 7. oktobra 1849, u svojoj 37. godini, savladan *delirijum tremensom*, tim strahovitim pratiocem koji ga je već jednom ili dvaput pohodio.¹⁴ Tako je nestao sa ovog sveta jedan od najvećih književnih heroja, genijalni čovek, koji je u *Crnoj mački* napisao ove proročke reči: *Koja bi bolest mogla da se uporedi s Alkoholom!*

Takva smrt je gotovo samoubistvo, samoubistvo odavno pripremljeno. U svakom slučaju, ona je izazvala skandal. Nastala je velika graja i *vrlina* se slobodno i sladostrasno pustila na volju svom preteranom licemerstvu. I najbliži posmrtni govori morali su da sadrže nametljivi buržoaski moral, koji nije ni pomiclao da propusti tako divnu priliku. G. Grisvold je klevetao; g. Vilis, iskreno ožalošćen, bio je više nego pristojan. Avaj! Onaj koji je prešao vrletne visine estetike i zaronio u najmanje ispitane ponore ljudskog uma, onaj koji je kroz život, sličan buri koja se nikad nije stišavala, našao nova sredstva, nepoznate načine da zadivi ljudsku maštu, da zavede duhove koji žude za Lepim, preminuo je za nekoliko časova u bolničkoj postelji – kakva sudbina! I toliko veličine i toliko nesreće da bi se podigao vihor buržoaske frazeologije, da bi postao hrana i predmet novinara punih vrlina!

*Ut declamatio fias!*¹⁵

Ovakvi prizori nisu novi; retko se dešava da svež i slavan grob ne bude zborište skandala. Uostalom, društvo ne voli ove nesrećne pomamnike, i, bilo što mu kvare raspoloženje, bilo što ih naivno smatra grižom savesti, društvo je neosporno u pravu. Ko se ne seća pariških deklamacija u vreme Balzakove smrti, koji je, međutim, umro pristojno? I još skorije – ima danas, 26. januara, tačno godina dana kako je jedan pisac¹⁶ osobitog poštenja, visoke inteligencije, koji je uvek bio pri svesti, otisao pažljivo, ne uznemiravajući nikoga – toliko pažljivo da je ta njegova pažljivost ličila na preziranje – da ispusti dušu u najmračnijoj ulici koju je mogao da pronađe. Kakve odvratne pridike! kakvo prefirjeno ubistvo! Jedan slavan novinar, koga Isus neće nikad poučiti plemenitom držanju, smatrao je događaj dosta veselim da ga proslavi grubom igrom reči. Kod navođenja mnogobrojnih *prava čoveka*, koja mudrost devetnaestog veka ponavlja tako često i s tolikim uživanjem, dva toliko značajna su zaboravljena – pravo da čovek menja mišljenje i pravo da umre. Ali *Društvo* gleda na onoga koji odlazi kao na bezočnika; ono rado kažnjava posmrtnе ostatke, kao onaj nesrećni vojnik koji veruje u

vampire i koga je pogled na leš dovodio do besnila.

III

Poov život, njegove navike, njegovo ophođenje, njegovo fizičko biće, sve što čini celinu njegove ličnosti izgleda nam kao nešto u isti mah tamno i blistavo. Njegova osoba bila je neobična, zavodljiva, kao i njegova dela, obeležena neopisivim pečatom sete. Uostalom, on je bio upadljivo obdaren u svakom pogledu. Kao mladić pokazao je retke sposobnosti za sve fizičke vežbe, i, mada mali rastom, sa nogama i rukama kao u žene – čitavo njegovo biće, uostalom, nosilo je osobine ženske nežnosti – on je bio više nego snažan i sposoban za izvanredne podvige snage. On je u svojoj mladosti dobio opkladu u plivanju koja prevazilazi obične mogućnosti. Reklo bi se da Priroda daje onima koje hoće da iskoristi za velike stvari krepak telesni sastav, kao što daje moćnu životnu snagu drveću određenom da izrazi tugu i bol. Ovakvi ljudi, katkad bolešljiva izgleda, skrojeni su kao atlete, dobri su za orgije i za rad, gotovi na preteranosti i sposobni za neobičnu umerenost.

Ima nekoliko stvari koje se odnose na Edgara Poa, u kojima se svi jednodušno slažu, na primer, njegova velika prirodna otmenost, njegova rečitost i lepota, što ga je pravilo pomalo sujetnim. Njegovo držanje, čudna mešavina gordosti i osobite blagosti, bilo je puno samouverenosti. Izraz lica, hod, pokreti, držanje glave – sve ga je obeležavalo, naročito kad se dobro osećao, kao izuzetno stvorenenje. Celo njegovo biće odisalo je prirodnim dostojanstvom. Bio je zaista obeležen od prirode, podsećao nas je na likove prolaznika koji privlače pogled posmatrača i dugo ostaju u njegovom sećanju. I sam Grisvold, inače cepidlaka i opor, priznaje da, kada je posetio Poa i kada ga je zatekao bledog i bolesnog još od smrti i bolesti njegove žene, da je bio neobično iznenaden ne samo savršenstvom pokreta nego i otmenošću njegova izgleda, prijatnim mirisom stana, pri tom dosta skromno nameštenog. Grisvoldu nije bilo poznato da pesnik ima, više od ostalih ljudi, ono izvanredno preimljstvo svojstveno Parižankama i Španjolkama da umeju da se ukrase tako reći ničim, i da bi Po, zaljubljen u lepo u svim stvarima, umeo da umetnički preobrazi krovnjaru u palatu novog oblika. Zar on nije pisao s puno duha i retko zanimljivo o nacrtima nameštaja, o planovima poljskih kuća, o vrtovima i o ulepšavanju pejzaža?

Postoji jedno divno pismo gospođe Fransis Osgud, jedne od Poovih prijateljica, koje nam daje najzanimljivije pojedinosti o njegovim navikama, o njegovoj ličnosti i domaćem životu. Ova žena, i sama odličan književnik, odvažno odriče sve poroke i sve greške prebacivane pesniku.

"S muškarcima – veli ona Grisvoldu – možda je bio takav kako ga vi opisujete, i kao muškarac vi možete biti u pravu. Ali ja tvrdim na osnovu činjenica da je prema ženama bio sasvim drukčiji i da nikada žena nije mogla da se upozna sa g. Poom a da se za njega duboko ne interesuje. On mi je uvek izgledao kao uzor otmenosti, uglađenosti i blagorodnosti..."

Videli smo se prvi put u Astor-Houseu. Vilis mi dodade za stolom *Gavrana*, o kome je pisac, reče mi Vilis, želeo da čuje moje mišljenje. Tajanstvena i neobična muzika ove čudne pesme prožela me je tako duboko da sam, kad sam saznala za želju Poa da se upozna sa mnom, imala tako čudno osećanje da je ono ličilo na užas. On se pojavio sa svojom lepom i ponositom glavom, svojim tamnim očima, iz kojih je izbijala naročita svetlost, svetlost osećanja i misli, i

svojim držanjem, neobjasnivom mešavinom ponositosti i ljupkosti, on me pozdravi, tih, ozbiljan, gotovo hladan; ali pod tom hladnoćom treperila je tako izrazita naklonost da sam bila duboko potresena. Od tog trenutka pa sve do njegove smrti bili smo prijatelji... i ja znam da je u njegovim poslednjim rečima bilo sećanja na mene i da mi je pružio, pre nego što se njegov razum srušio sa svog nenadmašnog prestola, najviši dokaz svoje vernosti u prijateljstvu. A naročito se u njegovom jednostavnom i poetičnom domu ispoljavao za mene karakter Edgara Poa u svojoj najlepšoj svetlosti. Vragolast, srdačan, duhovit, čas poslušan, čas zao kao razmaženo dete, on je uvek imao za svoju mladu, milu i obožavanu ženu, i sve one koji su ga pohodili, čak i usred najzamornijih svojih književnih poslova, lepu reč, dobroćudan osmeh, pažnje ljupke i laskave. On je provodio beskrajne časove za svojim pultom, pod slikom svoje voljene i rano preminule *Lenore*, svagda vredan, uvek pomiren sa sudbom i beležeći svojim divnim rukopisom dela sjajne uobrazilje, koja su sinula kroz njegov neobičan mozak, neprekidno budan. – "

U pripovetkama Poovim nema nikada ljubavi. Bar *Ligeja*, *Eleonora* nisu, u pravom smislu reči, ljubavne povesti; glavna ideja na koju se oslanja delo sasvim je druge prirode. Možda je verovao da proza nije jezik na visini tog neobičnog i skoro neizrecivog osećanja; dok su njegove pesme, u naknadu za to, presičene tim osećanjem. Božanstvena strast se u njima veličanstveno javlja i uvek je obavljena velom neizlečive tuge. U svojim člancima on govori ponekad o ljubavi, i to kao o nekoj stvari koja kad se samo i spomene, pero mora da zadrhti. U *Predelu Arnhem* on će tvrditi da su četiri osnovna uslova za sreću: život na čistom zraku, *ljubav žene*, odricanje od svakog slavoljublja i stvaranje nove lepote. Činjenica da i pored svega ovog izvanrednog dara za nastrano i grozno nema nijednog mesta u čitavom njegovom delu koje bi se odnosilo na pohotljivost ili čak i na čulna uživanja potvrđuje mišljenje gospode Fransis Osgud o viteškom poštovanju Poa prema ženama. Njegovi portreti žena su dati tako reći kao svetiteljski likovi; oni blistaju u središtu natprirodнog sjaja i naslikani su sa preterivanjima jednog obožavaoca. Što se pak tiče *malih romantičnih doživljaja*, možemo li se čuditi što se jedno tako razdražljivo biće, čija je žed za Lepim bila možda osnovna crta, ponekad strastvenom žestinom odavalo udvaranju, tom vulkanskom i veštačkom cvetu za koji je uzavreli mozak pesnika izuzetno pogodno tle?

Njegovu neobičnu ličnu lepotu, o kojoj govori više biografa, možemo, verujem, približno da zamislimo oslanjajući se na nedovoljno jasne pojmove, ali pri tom karakteristične, sadržane u reči *romantičan*, reči koja obično služi da odredi vrste lepote koje se naročito ispoljavaju u izrazu. Po je imao visoko zapovedničko čelo, na kome su izvesna ispučenja odavala prekomerne sposobnosti i predstavljalaa moć kombinovanja, poređenja i pronalaženja uzročnosti, gde je u mirnoj ponositosti vladao smisao za idealno, estetsko osećanje u pravom smislu te reči. Međutim, i pored ovih darova, ili baš zbog ovih prekomernih preimuctorava, njegova glava gledana iz profila možda nije pružala prijatan izgled. Kao što se to dešava u svim preterivanjima u jednom smislu, nedostaci su mogli da proizidu iz izobilja, oskudnost iz zloupotrebe. Imao je krupne oči, u isti mah tamne i pune svetlosti, boje neodređene i mračne, koja je prelazila u ljubičasto, nos plemenit i snažan, nežna i tužna usta, mada lako nasmešena, boju kože svetlozagasitu, lice obično bledo, izraz lica malo odsutan i obično neprimetno osenčen setom.

IV

O delima ovog jedinstvenog genija mogu malo da kažem; čitaoci će reći šta o tome misle. Možda bi mi bilo teško, ali ne i nemoguće, da razjasnim njegov način, da rastumačim njegov postupak, naročito u onim njegovim delima čiji glavni utisak leži u dobro izvedenoj analizi. Ja bih mogao da uvedem čitaoca u tajnu njegovog stvaranja, da opširno govorim o toj strani američkog genija, koga raduje savladana teškoća, objašnjena zagonetka, vešto urađen težak posao, što ga nagoni da se igra s dečjom nasladom i gotovo perverzno u svetu verovatnosti i pretpostavki, da bi stvorio *bajku* kojoj je njegova tanana umetnost udahnula verovatnost. Niko ne može da porekne da je Po bio izvanredan opsenar; međutim znam da je naročito cenio druge svoje radove. Imam da učinim nekoliko primedaba, uostalom, sasvim kratkih.

On nije ovim čudima u stvaranju, što mu je, međutim, donelo slavu, postigao da mu se dive ljudi koji misle, već svojom ljubavlju prema Lepom, svojim poznavanjem skladnih uslova lepote, svojom poezijom dubokom i tužnom, ipak obrađenom, prozračnom i pravilnom kao ukras od kristala, svojim osobitim stilom, čistim i neobičnim, zbijenim kao pređa oklopa, lakim a savesnim, i čiji najblaži nagoveštaj upućuje čitaoca neosetno željenom cilju; najzad, svojim genijem sasvim posebnim, svojim jedinstvenim temperamentom, koji mu je omogućio da naslika i objasni na način besprekoran, potresan, strahotan, *izuzetke u moralnom poretku*, Didro, da uzmemo jedan primer među stotinom, sangviničan je pisac; Po je pisac nerava, i čak nešto više od toga – i najbolji koga ja poznajem.

Kod njega svako ulazeњe u predmet privlači kao kovitlac, tako da čitalac to uopšte ne oseti. Njegova dostojanstvenost iznenađuje i održava duh budnim. Oseća se u samom početku da je posredi nešto ozbiljno. A lagano, malo-pomalo, razvija se povest čiji sav interes počiva na neprimetnom skretanju razuma, na smeloj pretpostavci, na nerazumnom odmeravanju Prirode u mešavini prirodnih sposobnosti. Čitalac ponet vrtoglavicom prinuđen je da prati pisca u njegovim ubedljivim zaključcima.

Niko, ja to ponavljam, nije pisao sa više čari o *izuzetnome* u životu ljudi i prirode; o žestokoj radoznalosti kod ljudi koji se oporavljuju; o koncu godišnjih doba punih uzbudljivog sjaja, o vremenu žarkom, vlažnom i maglovitom, kad južni vетар raznežava i opušta živce, kao žice nekog instrumenta, kad se oči ispune suzama, koje ne dolaze od srca; o priviđenjima u koja se u početku sumnja, da bi uskoro postala ubedljiva i razložna; o nemogućnome što se nametnulo inteligenciji i što je vodi neumitnom logikom; o histeriji koja otima mesto volji, o suprotnosti između živaca i duha, i o čoveku poremećenom toliko da bol izražava smehom. On ispituje ono što je najnestalnije, on odmerava nemerljivo i opisuje na podroban i naučan način, čije su posledice užasne, sve ono izmišljeno što lebdi oko čoveka od nerava i vodi ga zlu.

Silina kojom se on baca u nastrano za ljubav nastranog i u grozno za ljubav groznog služi mi da proverim iskrenost njegovog dela i slaganje čoveka s pesnikom. Primetio sam već kod mnogih ljudi da je ova žestina bila često posledica prostrane životne energije, nezaposlene, ponekad uporne čednosti i takođe duboko potisnute osećajnosti. Natprirodna sladostrasnost koju čovek može da oseti kad vidi svoju sopstvenu krv kako teče, iznenadni pokreti, plahoviti, nepotrebni, veliki krizi iznenadno izleteli, kada duh nije upravljao grлом, pojave su iste prirode.

U krilu ove književnosti, gde je vazduh razređen, duh može da oseti onu nejasnu moru, onaj strah gotov na suze i onu nelagodnost srca što borave po neizmernim i neobičnim mestima.

Ali divljenje je najjače i umetnost je, uostalom, tako velika! Osnovno i sporedno ovde su prilagođeni osećanjima ličnosti. Usamljenost prirode i uznemirenost gradova, sve je tu opisano nervozno i neverovatno. Kao naš Ežen Delakroa, koji je uzdigao svoju umetnost na visinu velike poezije, Edgar Po voli da pokreće svoje likove na podlozi bledoljubičastoj i zelenkastoј, gde se odražava svetlucanje truleži i miris oluјe. Priroda nazvana beživotnom učestvuje u prirodi živih bića, i drhti natprirodno i galvanski kao ta bića. Prostor je produbljen opijumom; opijum daje svim bojama čaroban smisao, a treperenju svih šumova mnogo izrazitiju zvučnost. Ponekad se veličanstveni izgledi svetlosti i boja naglo otvaraju u njihovim pejzažima, i onda se pojavljuju u dnu njihova vidika istočnjački gradovi i arhitekture izbledele zbog udaljenosti, u koje sunce prospira zlatnu kišu.

Poove ličnosti, ili, bolje rečeno, ličnost Poa, čovek izuzetnih sposobnosti, čovek raslabljenih živaca, čovek čija vatrena i strpljiva volja prkositi teškoćama, onaj čiji je pogled upravljen oštrinom mača na predmete koji rastu pod njegovim pogledom – to je sam Po. A njegove žene, koje sve zrače, bolesne su i umiru od čudnih slabosti, govoreći glasom sličnim muzici, to je opet on; ili bar, svojim nastranim težnjama, svojim umom, svojom neizlečivom setom, one nose dobrim delom osobine svog tvorca. Što se tiče njegove idealne žene, njegove Titanide, ona se pojavljuje u različitim portretima rasturenim u njegovim malobrojnim pesmama; portretima ili, bolje reći, načinima da se oseti lepota, koje temperament piščev zbližava i stapa u nejasnu, ali primetnu celinu, u kojoj živi možda još nežnije nego drugde ta nezasitna ljubav za Lepim, koja je njegov glavni naslov, to jest izvod svih njegovih naslova za naklonost i poštovanje pesnika.

Šari Bodler